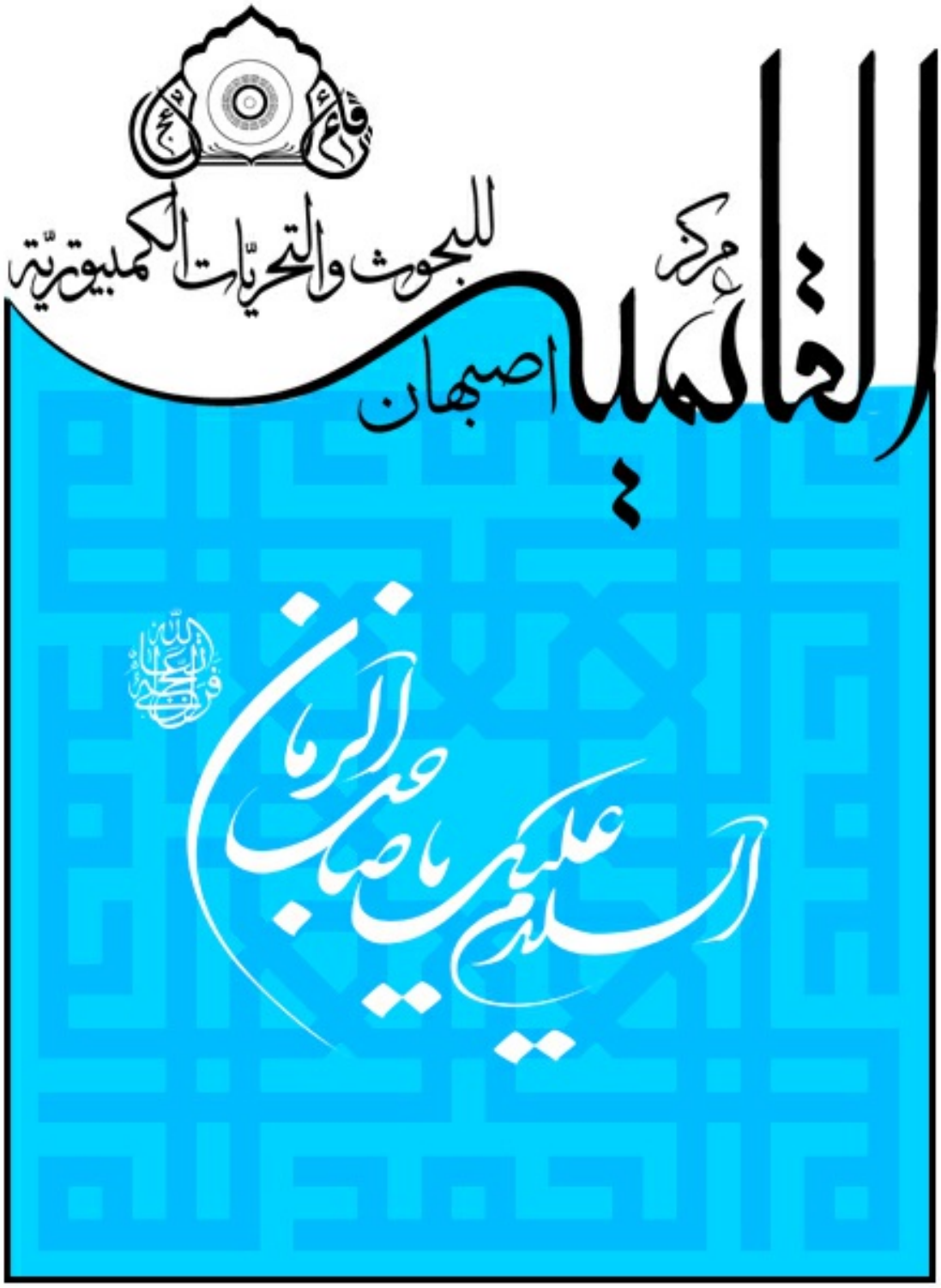

www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

مصادر نهج البلاغة وأسانيده

تأليف
السيد عبد الزهراء الحسيني الخطيب

الجزء الرابع

دار الزهراء
للطباعة والنشر والتوزيع
بيروت - لبنان

بسم الله الرحمن الرحیم

مصادر نهج البلاغه و اسانید

كاتب:

سید عبدالزهراء الحسینی الخطیب

نشرت فی الطباعة:

دار الاضواء

رقمی الناشر:

مرکز القائمیة باصفهان للتحریات الکمبیوتریة

الفهرس

الفهرس ----- ۵
مصادر نهج البلاغه و اسانید المجلد ۴ ----- ۲۶
اشاره ----- ۲۶
اشاره ----- ۲۶
باب المختار من حکم امیر المؤمنین علیه السّلام و مواعظه ----- ۳۰
اشاره ----- ۳۰
۱ ----- ۳۲
۶،۵،۴،۳،۲ ----- ۳۴
۷ ----- ۳۵
(۸) ----- ۳۶
۹ ----- ۳۷
۱۰ ----- ۳۸
۱۱ ----- ۳۹
۱۲ ----- ۴۰
۱۳ ----- ۴۰
۱۴ ----- ۴۱
۱۵ ----- ۴۲
۱۶ ----- ۴۳
۱۷ ----- ۴۴
۱۸ ----- ۴۵
۱۹ ----- ۴۶
۲۰ ----- ۴۶
۲۱ ----- ۴۷
۲۲ ----- ۴۹

۲۳ ---------- ۴۹
۲۴ ---------- ۵۰
۲۵ ---------- ۵۰
۲۶ ---------- ۵۰
۲۷ ---------- ۵۱
۲۸ ---------- ۵۱
۲۹ ---------- ۵۲
۳۱،۳۰ ---------- ۵۲
۳۲ ---------- ۵۵
۳۳ ---------- ۵۶
۳۴ ---------- ۵۶
۳۵ ---------- ۵۷
۳۶ ---------- ۵۷
۳۷ ---------- ۵۸
۳۸ ---------- ۶۰
۳۹ ---------- ۶۲
۴۱،۴۰ ---------- ۶۲
۴۲ ---------- ۶۳
۴۴،۴۳ ---------- ۶۵
۴۵ ---------- ۶۷
۴۶ ---------- ۷۱
۴۷ ---------- ۷۱
۴۸ ---------- ۷۲
۴۹ ---------- ۷۲
۵۰ ---------- ۷۳
۵۱ ---------- ۷۳

۵۲ ---------- ۷۳
۵۳ ---------- ۷۳
۵۴ ---------- ۷۵
۵۵ ---------- ۷۵
۵۶ ---------- ۷۶
۵۷ ---------- ۷۶
۵۸ ---------- ۷۶
۵۹ ---------- ۷۷
۶۰ ---------- ۷۷
۶۱ ---------- ۷۸
۶۲ ---------- ۷۸
۶۳ ---------- ۷۹
۶۴ ---------- ۷۹
۶۵ ---------- ۷۹
۶۶ ---------- ۷۹
۶۷ ---------- ۸۰
۶۸ ---------- ۸۰
۶۹ ---------- ۸۲
۷۰ ---------- ۸۳
۷۱ ---------- ۸۳
۷۲ ---------- ۸۳
۷۳ ---------- ۸۴
۷۴ ---------- ۸۴
۷۵ ---------- ۸۵
۷۶ ---------- ۸۶
۷۷ ---------- ۸۶

۷۸ ---- ۸۹
۷۹ ---- ۹۲
۸۰ ---- ۹۲
۸۱ ---- ۹۶
۸۲ ---- ۱۰۶
۸۳ ---- ۱۰۷
۸۴ ---- ۱۰۹
۸۵ ---- ۱۱۰
۸۶ ---- ۱۱۱
۸۷ ---- ۱۱۱
۸۸ ---- ۱۱۳
۸۹ ---- ۱۱۴
۹۰ ---- ۱۱۵
۹۱ ---- ۱۱۶
۹۲ ---- ۱۱۷
۹۳ ---- ۱۱۷
۹۴ ---- ۱۱۸
۹۵ ---- ۱۱۹
۹۶ ---- ۱۱۹
۹۷ ---- ۱۲۰
۹۸ ---- ۱۲۱
۹۹ ---- ۱۲۱
۱۰۰ ---- ۱۲۲
۱۰۱ ---- ۱۲۲
۱۰۲ ---- ۱۲۳
۱۰۳ ---- ۱۲۴

۱۰۴ ---------- ۱۲۵
۱۰۵ ---------- ۱۲۷
۱۰۶ ---------- ۱۲۸
۱۰۷ ---------- ۱۲۸
۱۰۸ ---------- ۱۲۹
۱۰۹ ---------- ۱۳۱
۱۱۰ ---------- ۱۳۱
۱۱۱ ---------- ۱۳۲
۱۱۲ ---------- ۱۳۲
۱۱۳ ---------- ۱۳۳
۱۱۴ ---------- ۱۳۴
۱۱۵ ---------- ۱۳۵
۱۱۶ ---------- ۱۳۶
۱۱۷ ---------- ۱۳۶
۱۱۸ ---------- ۱۳۷
۱۱۹ ---------- ۱۳۷
۱۲۰ ---------- ۱۳۷
۱۲۱ ---------- ۱۳۹
۱۲۲،۱۲۳ ---------- ۱۴۰
اشاره ---------- ۱۴۰
أ-من عزاه إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: ---------- ۱۴۱
ب-من نسبها للوصی علیه السّلام: ---------- ۱۴۲
۱۲۴ ---------- ۱۴۲
۱۲۵ ---------- ۱۴۲
۱۲۶ ---------- ۱۴۳
۱۲۷ ---------- ۱۴۳

۱۲۸ ---------- ۱۴۴
۱۲۹ ---------- ۱۴۵
۱۳۰ ---------- ۱۴۵
۱۳۱ ---------- ۱۴۵
۱۳۲ ---------- ۱۴۹
۱۳۳ ---------- ۱۴۹
۱۳۴ ---------- ۱۵۰
۱۳۵ ---------- ۱۵۰
۱۳۶ ---------- ۱۵۱
۱۳۷ ---------- ۱۵۱
۱۳۸ ---------- ۱۵۱
۱۳۹ ---------- ۱۵۱
۱۴۰ ---------- ۱۵۳
۱۴۱ ---------- ۱۵۳
۱۴۲ ---------- ۱۵۴
۱۴۳ ---------- ۱۵۴
۱۴۴ ---------- ۱۵۴
۱۴۵ ---------- ۱۵۵
۱۴۶ ---------- ۱۵۵
۱۴۷ ---------- ۱۵۵
۱۴۸ ---------- ۱۶۰
۱۴۹ ---------- ۱۶۱
۱۵۰ ---------- ۱۶۲
۱۵۱ ---------- ۱۶۷
۱۵۲ ---------- ۱۶۷
۱۵۳ ---------- ۱۶۷

۱۵۴ ---------- ۱۶۷
۱۵۵ ---------- ۱۶۸
۱۵۶ ---------- ۱۶۹
۱۵۷ ---------- ۱۶۹
۱۵۸ ---------- ۱۶۹
۱۵۹ ---------- ۱۷۰
۱۶۰ ---------- ۱۷۰
۱۶۱ ---------- ۱۷۰
۱۶۲ ---------- ۱۷۱
۱۶۳ ---------- ۱۷۱
۱۶۴ ---------- ۱۷۱
۱۶۵ ---------- ۱۷۱
۱۶۶ ---------- ۱۷۲
۱۶۷ ---------- ۱۷۲
۱۶۸ ---------- ۱۷۲
۱۶۹ ---------- ۱۷۲
۱۷۰ ---------- ۱۷۳
۱۷۱ ---------- ۱۷۳
۱۷۲ ---------- ۱۷۵
۱۷۳ ---------- ۱۷۵
۱۷۴ ---------- ۱۷۵
۱۷۵ ---------- ۱۷۷
۱۷۶ ---------- ۱۷۷
۱۷۷ ---------- ۱۷۷
۱۷۸ ---------- ۱۷۸
۱۷۹ ---------- ۱۷۸

۱۷۸ ---------- ۱۸۰
۱۷۹ ---------- ۱۸۱
۱۷۹ ---------- ۱۸۲
۱۷۹ ---------- ۱۸۳
۱۸۰ ---------- ۱۸۴
۱۸۰ ---------- ۱۸۵
۱۸۲ ---------- ۱۸۶
۱۸۳ ---------- ۱۸۷
۱۸۳ ---------- ۱۸۸
۱۸۳ ---------- ۱۸۹
۱۸۴ ---------- ۱۹۰
۱۹۲ ---------- ۱۹۱
۱۹۳ ---------- ۱۹۲
۱۹۳ ---------- ۱۹۳
۱۹۴ ---------- ۱۹۴
۱۹۴ ---------- ۱۹۵
۱۹۴ ---------- ۱۹۶
۱۹۵ ---------- ۱۹۷
۱۹۵ ---------- ۱۹۸
۱۹۵ ---------- ۱۹۹
۱۹۶ ---------- ۲۰۰
۱۹۶ ---------- ۲۰۱
۱۹۷ ---------- ۲۰۲
۱۹۸ ---------- ۲۰۳
۱۹۸ ---------- ۲۰۴
۱۹۹ ---------- ۲۰۵

۲۰۰ ---------- ۲۰۶
۲۰۱ ---------- ۲۰۷
۲۰۱ ---------- ۲۰۸
۲۰۲ ---------- ۲۰۹
۲۰۴ ---------- ۲۱۰
۲۰۴ ---------- ۲۱۱
۲۰۵ ---------- ۲۱۲
۲۰۵ ---------- ۲۱۳
۲۰۵ ---------- ۲۱۴
۲۰۷ ---------- ۲۱۵
۲۰۷ ---------- ۲۱۶
۲۰۷ ---------- ۲۱۷
۲۰۷ ---------- ۲۱۸
۲۰۹ ---------- ۲۱۹
۲۰۹ ---------- ۲۲۰
۲۰۹ ---------- ۲۲۱
۲۱۲ ---------- ۲۲۲
۲۱۲ ---------- ۲۲۳
۲۱۲ ---------- ۲۲۴
۲۱۳ ---------- ۲۲۵
۲۱۳ ---------- ۲۲۶
۲۱۳ ---------- ۲۲۷
۲۱۷ ---------- ۲۲۸
۲۱۷ ---------- ۲۲۹
۲۱۸ ---------- ۲۳۰
۲۱۸ ---------- ۲۳۱

۲۱۹ ---------- ۲۳۲
۲۱۹ ---------- ۲۳۳
۲۲۰ ---------- ۲۳۴
۲۲۰ ---------- ۲۳۵
۲۲۱ ---------- ۲۳۶
۲۲۱ ---------- ۲۳۷
۲۲۲ ---------- ۲۳۸
۲۲۲ ---------- ۲۳۹
۲۲۲ ---------- ۲۴۰
۲۲۴ ---------- ۲۴۱
۲۲۴ ---------- ۲۴۲
۲۲۵ ---------- ۲۴۳
۲۲۵ ---------- ۲۴۴
۲۲۵ ---------- ۲۴۵
۲۲۵ ---------- ۲۴۶
۲۲۶ ---------- ۲۴۷
۲۲۶ ---------- ۲۴۸
۲۲۶ ---------- ۲۴۹
۲۲۶ ---------- ۲۵۰
۲۲۸ ---------- ۲۵۱
۲۲۸ ---------- ۲۵۲
۲۳۱ ---------- ۲۵۳
۲۳۳ ---------- ۲۵۴
۲۳۴ ---------- ۲۵۵
۲۳۵ ---------- ۲۵۶
۲۳۶ ---------- ۲۵۷

۲۵۸ ---------- ۲۳۷
۲۵۹ ---------- ۲۳۷
۲۶۰ ---------- ۲۳۷
غریب الحدیث ---------- ۲۳۹
اشاره ---------- ۲۳۹
۱ ---------- ۲۳۹
۲ ---------- ۲۴۰
۳ ---------- ۲۴۱
۴ ---------- ۲۴۲
۵ ---------- ۲۴۳
۶ ---------- ۲۴۴
۷ ---------- ۲۴۵
۸ ---------- ۲۴۵
۹ ---------- ۲۴۶
۲۶۱ ---------- ۲۴۷
۲۶۲ ---------- ۲۴۸
۲۶۳ ---------- ۲۴۹
۲۶۴ ---------- ۲۴۹
۲۶۵ ---------- ۲۵۰
۲۶۶ ---------- ۲۵۰
۲۶۷ ---------- ۲۵۲
۲۶۸ ---------- ۲۵۲
۲۶۹ ---------- ۲۵۴
۲۷۰ ---------- ۲۵۴
۲۷۱ ---------- ۲۵۵
۲۷۲ ---------- ۲۵۶

۲۵۶ ---------- ۲۷۳
۲۵۷ ---------- ۲۷۴
۲۵۷ ---------- ۲۷۵
۲۵۸ ---------- ۲۷۶
۲۵۸ ---------- ۲۷۷
۲۵۸ ---------- ۲۷۸
۲۵۹ ---------- ۲۷۹
۲۵۹ ---------- ۲۸۰
۲۵۹ ---------- ۲۸۱
۲۵۹ ---------- ۲۸۲
۲۵۹ ---------- ۲۸۳
۲۶۱ ---------- ۲۸۴
۲۶۱ ---------- ۲۸۵
۲۶۱ ---------- ۲۸۶
۲۶۲ ---------- ۲۸۷
۲۶۳ ---------- ۲۸۸
۲۶۳ ---------- ۲۸۹
۲۶۶ ---------- ۲۹۰
۲۶۷ ---------- ۲۹۱
۲۶۸ ---------- ۲۹۲
۲۷۰ ---------- ۲۹۳
۲۷۰ ---------- ۲۹۴
۲۷۱ ---------- ۲۹۵
۲۷۱ ---------- ۲۹۶
۲۷۲ ---------- ۲۹۷
۲۷۲ ---------- ۲۹۸

۲۷۲ ---------- ۲۹۹
۲۷۳ ---------- ۳۰۰
۲۷۳ ---------- ۳۰۱
۲۷۴ ---------- ۳۰۲
۲۷۴ ---------- ۳۰۳
۲۷۵ ---------- ۳۰۴
۲۷۶ ---------- ۳۰۵
۲۷۶ ---------- ۳۰۶
۲۷۷ ---------- ۳۰۷
۲۷۷ ---------- ۳۰۸
۲۷۷ ---------- ۳۰۹
۲۷۸ ---------- ۳۱۰
۲۷۹ ---------- ۳۱۱
۲۸۰ ---------- ۳۱۲
۲۸۰ ---------- ۳۱۳
۲۸۱ ---------- ۳۱۴
۲۸۲ ---------- ۳۱۵
۲۸۲ ---------- ۳۱۶
۲۸۳ ---------- ۳۱۷
۲۸۵ ---------- ۳۱۸
۲۸۵ ---------- ۳۱۹
۲۸۵ ---------- ۳۲۰
۲۸۶ ---------- ۳۲۱
۲۸۶ ---------- ۳۲۲
۲۸۷ ---------- ۳۲۳
۲۸۷ ---------- ۳۲۴

۳۲۵ ---------- ۲۸۷
۳۲۶ ---------- ۲۸۸
۳۲۷ ---------- ۲۸۸
۳۲۸ ---------- ۲۸۸
۳۲۹ ---------- ۲۸۹
۳۳۰ ---------- ۲۸۹
۳۳۱ ---------- ۲۸۹
۳۳۲ ---------- ۲۹۱
۳۳۳ ---------- ۲۹۱
۳۳۴ ---------- ۲۹۲
۳۳۵ ---------- ۲۹۳
۳۳۶ ---------- ۲۹۳
۳۳۷ ---------- ۲۹۳
۳۳۸ ---------- ۲۹۳
۳۳۹ ---------- ۲۹۵
۳۴۰ ---------- ۲۹۵
۳۴۱ ---------- ۲۹۶
۳۴۲ ---------- ۲۹۶
۳۴۳ ---------- ۲۹۷
۳۴۴ ---------- ۲۹۷
۳۴۵ ---------- ۲۹۸
۳۴۶ ---------- ۲۹۸
۳۴۷ ---------- ۲۹۹
۳۴۸ ---------- ۲۹۹
۳۴۹ ---------- ۲۹۹
۳۵۰ ---------- ۳۰۰

۳۵۱ ---------- ۳۰۱

۳۵۲ ---------- ۳۰۱

۳۵۳ ---------- ۳۰۲

۳۵۴ ---------- ۳۰۲

۳۵۵ ---------- ۳۰۲

۳۵۶ ---------- ۳۰۳

۳۵۷ ---------- ۳۰۳

۳۵۸ ---------- ۳۰۳

۳۵۹ ---------- ۳۰۳

۳۶۰ ---------- ۳۰۴

۳۶۱ ---------- ۳۰۴

۳۶۲ ---------- ۳۰۵

۳۶۳ ---------- ۳۰۵

۳۶۴ ---------- ۳۰۵

۳۶۵ ---------- ۳۰۵

۳۶۶ ---------- ۳۰۶

۳۶۷ ---------- ۳۰۷

۳۶۸ ---------- ۳۰۷

۳۶۹ ---------- ۳۰۷

۳۷۰ ---------- ۳۰۸

۳۷۱ ---------- ۳۰۹

۳۷۲ ---------- ۳۱۰

۳۷۳ ---------- ۳۱۲

۳۷۴ ---------- ۳۱۳

۳۷۵ ---------- ۳۱۴

۳۷۶ ---------- ۳۱۵

۳۱۵ ---------- ۳۷۷

۳۱۶ ---------- ۳۷۸

۳۱۶ ---------- ۳۷۹

۳۱۷ ---------- ۳۸۰

۳۱۷ ---------- ۳۸۱

۳۱۷ ---------- ۳۸۲

۳۱۸ ---------- ۳۸۳

۳۱۸ ---------- ۳۸۴

۳۱۸ ---------- ۳۸۵

۳۱۸ ---------- ۳۸۶

۳۱۹ ---------- ۳۸۷

۳۱۹ ---------- ۳۸۸

۳۲۰ ---------- ۳۸۹

۳۲۰ ---------- ۳۹۰

۳۲۰ ---------- ۳۹۱

۳۲۰ ---------- ۳۹۲

۳۲۱ ---------- ۳۹۳

۳۲۱ ---------- ۳۹۴

۳۲۱ ---------- ۳۹۵

۳۲۱ ---------- ۳۹۶

۳۲۳ ---------- ۳۹۷

۳۲۳ ---------- ۳۹۸

۳۲۳ ---------- ۳۹۹

۳۲۴ ---------- ۴۰۰

۳۲۵ ---------- ۴۰۱

۳۲۵ ---------- ۴۰۲

۴۰۳ ---------- ۳۲۶
۴۰۴ ---------- ۳۲۶
۴۰۵ ---------- ۳۲۶
۴۰۶ ---------- ۳۲۷
۴۰۷ ---------- ۳۲۹
۴۰۸ ---------- ۳۳۰
۴۰۹ ---------- ۳۳۰
۴۱۰ ---------- ۳۳۰
۴۱۱ ---------- ۳۳۰
۴۱۲ ---------- ۳۳۰
۴۱۳ ---------- ۳۳۲
۴۱۴ ---------- ۳۳۲
۴۱۵ ---------- ۳۳۳
۴۱۶ ---------- ۳۳۴
۴۱۷ ---------- ۳۳۵
۴۱۸ ---------- ۳۳۶
۴۱۹ ---------- ۳۳۶
۴۲۰ ---------- ۳۳۶
۴۲۱ ---------- ۳۳۹
۴۲۲ ---------- ۳۳۹
۴۲۳ ---------- ۳۴۰
۴۲۴ ---------- ۳۴۰
۴۲۵ ---------- ۳۴۰
۴۲۶ ---------- ۳۴۰
۴۲۷ ---------- ۳۴۰
۴۲۸،۴۲۹ ---------- ۳۴۱

۴۳۰ ---------- ۳۴۱
۴۳۱ ---------- ۳۴۱
۴۳۲ ---------- ۳۴۲
۴۳۳ ---------- ۳۴۲
۴۳۴ ---------- ۳۴۳
۴۳۵ ---------- ۳۴۴
۴۳۶ ---------- ۳۴۴
۴۳۷ ---------- ۳۴۴
۴۳۸ ---------- ۳۴۴
۴۳۹ ---------- ۳۴۵
۴۴۰ ---------- ۳۴۵
۴۴۱ ---------- ۳۴۵
۴۴۲ ---------- ۳۴۵
۴۴۳ ---------- ۳۴۵
۴۴۴ ---------- ۳۴۷
۴۴۵ ---------- ۳۴۷
۴۴۶ ---------- ۳۴۸
۴۴۷ ---------- ۳۴۸
۴۴۸ ---------- ۳۴۹
۴۴۹ ---------- ۳۴۹
۴۵۰ ---------- ۳۴۹
۴۵۱ ---------- ۳۴۹
۴۵۲ ---------- ۳۵۰
۴۵۳ ---------- ۳۵۰
۴۵۴ ---------- ۳۵۰
۴۵۵ ---------- ۳۵۲

۴۵۶ ---------- ۳۵۴
۴۵۷ ---------- ۳۵۴
۴۵۸ ---------- ۳۵۴
۴۵۹ ---------- ۳۵۵
۴۶۰ ---------- ۳۵۵
۴۶۱ ---------- ۳۵۵
۴۶۲ ---------- ۳۵۵
۴۶۳ ---------- ۳۵۶
۴۶۴ ---------- ۳۵۶
۴۶۵ ---------- ۳۵۶
۴۶۶ ---------- ۳۵۶
۴۶۷ ---------- ۳۵۷
۴۶۸ ---------- ۳۵۷
۴۶۹ ---------- ۳۵۸
۴۷۰ ---------- ۳۵۸
۴۷۱ ---------- ۳۵۹
۴۷۲ ---------- ۳۵۹
۴۷۳ ---------- ۳۶۰
۴۷۴ ---------- ۳۶۱
۴۷۵ ---------- ۳۶۱
۴۷۶ ---------- ۳۶۱
۴۷۷ ---------- ۳۶۲
۴۷۸ ---------- ۳۶۲
۴۷۹ ---------- ۳۶۲
۴۸۰ ---------- ۳۶۳
کلمه الختام ---------- ۳۶۴

فهرس الاعلام ---------- ٣٦٦
(أ) ---------- ٣٦٦
(ب) ---------- ٣٧٦
(ت) ---------- ٣٧٧
(ث) ---------- ٣٧٧
(ج) ---------- ٣٧٧
(ح) ---------- ٣٧٩
(خ) ---------- ٣٨٠
(د) ---------- ٣٨١
(ذ) ---------- ٣٨١
(ر) ---------- ٣٨١
(ز) ---------- ٣٨٢
(س) ---------- ٣٨٣
(ش) ---------- ٣٨٤
(ص) ---------- ٣٨٥
(ض) ---------- ٣٨٥
(ط) ---------- ٣٨٥
(ع) ---------- ٣٨٧
(غ) ---------- ٣٩٢
(ف) ---------- ٣٩٣
(ق) ---------- ٣٩٣
(ک) ---------- ٣٩٥
(ل) ---------- ٣٩٥
(م) ---------- ٣٩٥
(ن) ---------- ٤٠٢
(و) ---------- ٤٠٣

(ه) ---------- ۴۰۳
(ی) ---------- ۴۰۳
الفهرس ---------- ۴۰۵
تعریف مرکز ---------- ۴۳۶

مصادر نهج البلاغه و اسانید المجلد ۴

اشاره

سرشناسه:حسینی، عبدالزهرا، ۱۹۲۱ - ۱۹۹۳م.

عنوان و نام پدیدآور:مصادر نهج البلاغه و اسانید/ تالیف سید عبدالزهراء الحسینی الخطیب.

مشخصات نشر:بیروت : دارلاضوا، ۱۴۰۵ق.=۱۹۸۵م.=۱۳۶۴.

مشخصات ظاهری:۴ج.

وضعیت فهرست نویسی:فهرستنویسی قبلی

یادداشت:عربی

یادداشت:کتابنامه.

موضوع:علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ق. . نهج البلاغه -- مآخذ

موضوع:Ali ibn Abi-talib, Imam I. Nahjol - Balaghah -- Sources

رده بندی کنگره:BP۳۸/۸۵۰ح۵

شماره کتابشناسی ملی:م ۸۱-۹۷۷۹

ص :۱

اشاره

مصادر نهج البلاغه و اسانید المجلد ۴

تالیف سید عبدالزهراء الحسینی الخطیب

ص :۳

بسم الله الرحمن الرحيم

ص :۴

باب المختار من حكم امير المؤمنين عليه السّلام و مواعظه

اشاره

«المختار من حكم امير المؤمنين عليه السّلام و مواعظه»

«و يدخل فى ذلك المختار اجوبه مسائله، و الكلام القصير الخارج فى سائر أغراضه».

«اعلم ان هذا الباب من كتابنا كالروح من البدن و السواد من العين».

-ابن ابى الحديد المعتزلى-

ص:۵

-قال علیه السّلام: کن فی الفتنه کابن اللبون (۱)،لا ظهر فیرکب، و لا ضرع فیحلب .

هذه الکلمه من مشهورات کلمه علیه السّلام، و قد یزاد علیها:«و لا وبر فیسلب» (۲)رواها قبل الشریف الرضی أبو حیان التوحیدی (۳)المتوفی فی حدود سنه(۳۸۰)فی (الامتاع و المؤانسه) أبو حیان التوحیدی-الامتاع و المؤانسه-ج ۲ ص ۳۱ :ج ۲ ص ۳۱.

و رواها بعد الرضی الآمدی فی (غرر الحکم و درر الکلم) الآمدی-غرر الحکم و درر الکلم-فی حرف الکاف بلفظ کن ص ۲۴۶ :ص ۲۴۶ تحت عنوان:من کلامه علیه السّلام فی حرف الکاف بلفظ کن.

و یظهر مما رواه الشیخ رضی الدین علی بن یوسف بن المطهر(أخو العلامه الحلی)فی (العدد القویه) الشیخ رضی الدین علی بن یوسف بن المطهر-العدد القویه- (۴)أن هذه الکلمه من وصیه له علیه السّلام وصی بها ولده الحسن علیه السّلام،و أنا أقتطف لک منها ما ینطبق علی أهل هذا الزمن:

۱- (۱) ابن اللبون-بضم اللام و فتح الباء-ابن الناقه اذا استکمل سنتین.

۲- (۲) انظر (مدارک نهج البلاغه) -مدارک نهج البلاغه-ص ۱۰۵ ص ۱۰۵.

۳- (۳) هو علی بن محمد النیسابوری البغدادی المتفنن فی کثیر من العلوم له کتب منها:(البصائر) و(الصدیق و الصداقه)و(مثالب الوزیرین)یعنی أبا الفضل بن العمید و الصاحب بن عباد: قال ابن خلکان:و هذا الکتاب من الکتب المحذوره ما ملکه أحد إلا و انعکست أحواله و لقد جربت ذلک و جربه غیری.۱ ه.توفی بشیراز سنه(۳۸۰).

۴- (۴) العدد القویه لدفع المخاوف الیومیه:کتاب لطیف فی أیام الشهور و سعدها و نحسها، و ما یستحب من أعمالها،عثر الشیخ المجلسی علی الجزء الثانی منه فنثره فی مواضعه من(بحار الأنوار).

«کیف بک یا بنی إذا صرت من قوم صبیهم عاد و شابهم فاتک،و شیخهم لا یأمر بمعروف،و لا ینهی عن منکر،خوفهم آجل،و رجاهم عاجل، لا- یهابون إلا- من یخافون لسانه،و لا- یکرمون إلا- من یرجون نواله،إن ترکتهم لم یترکوک و إن تابعتهم اغتالوک،إخوان الظاهر و أعداء السرائر، یتصاحبون علی غیر تقوی،و إذا افترقوا ذم بعضهم بعضا،تموت فیهم السنن،و تحیی فیهم البدع فکن یا بنی عند ذلک کابن اللبون لا ظهر فیرکب، و لا ضرع فیحلب،و لا وبر فیسلب،فما طلابک لقوم إن کنت عالما عابوک، و إن کنت جاهلا- لم یرشدوک،إن طلبت العلم،قالوا:متکلف متعمق، و إن ترکت طلب العلم،قالوا:عاجز غبی،و ان تحققت لعباده ربک قالوا:متصنع مرائی،و إن لزمت الصمت،قالوا:ألکن،و إن نطقت، قالوا:مهذار،و إن أنفقت،قالوا:مسرف،و إن اقتصدت،قالوا:

بخیل...الوصیه» و فی آخرها ما ذکره الرضی رحمه اللّه فی الحکمه(۳۴۹) و هی قوله علیه السّلام: (من نظر فی عیب نفسه اشتغل عن عیب غیره...) إلخ کما سیأتی الکلام علیها إن شاء اللّه تعالی.

و قد أخذ بعضهم هذا فقال:

و ما أحد من ألسن النّاس سالما و لو أنّه ذاک النّبی المطهّر

فان کان مقداما یقولون:أهوج و إن کان مفضالا لقالوا:مبذّر

و إن کان سکّیتا یقولون:أبکم و إن کان منطیقا یقولون:مهذر

و إن کان صواما و باللیّل قائما یقولون زواق یرائی و یمکر

فلا تکترث بالناس فی المدح و الثنا و لا تخش غیر اللّه،و اللّه أکبر

۶،۵،۴،۳،۲

۲-و قال علیه السّلام: أزری بنفسه من استشعر الطمع،و رضی بالذل من کشف عن ضرّه،و هانت علیه نفسه من امّر علیه لسانه (۱).

۳-و قال علیه السلام: البخل عار،و الجبن منقصه،و الفقر یخرس الفطن عن حجته،و المقلّ غریب فی بلدته،و العجز آفه،و الصبر شجاعه،و الزهد ثروه،و الورع جنّه .

۴-و قال علیه السّلام: نعم القرین الرّضی ،و العلم وراثه کریمه، و الآداب حلل مجدده،و الفکر مرآه صافیه .

۵-و قال علیه السّلام: صدر العاقل صندوق سره،و البشاشه حباله الموده (۲)،و الاحتمال قبر العیوب(أو)و المسالمه خباء العیوب،و من رضی عن نفسه کثر الساخط علیه .

۶-و قال علیه السلام: الصدقه دواء منجح،و أعمال العباد فی عاجلهم نصب أعینهم فی آجالهم .

هذه الحکم الخمس من جمله کلام له علیه السّلام أوصی به مالک الأشتر رضی اللّه عنه،رواها قبل الرضی ابن شعبه فی (تحف العقول) ابن شعبه-تحف العقول-ص ۲۰۱ فی باب ما روی عنه صلوات اللّه علیه من قصار کلمه :ص ۲۰۱ فی باب ما روی عنه صلوات اللّه علیه من قصار کلمه، و أوله:

«یا مالک احفظ عنی هذا الکلام وعه (۳)یا مالک بخس مروءته من ضعف یقینه،و أزری بنفسه من استشعر الطمع،و رضی بالذل من کشف

۱- (۱) أزری بها:حقرها،و استشعره:تبطنه و تخلق به،و من کشف ضره للناس تهاونوا به فیذل،و أمر:جعله أمیرا.

۲- (۲) الحباله-بالضم-شبکه الصید.

۳- (۳) فعل امر من وعی:ای احفظ.

ضرّه،و هانت علیه نفسه من أطلع علی سرّه،و أهلکها من أمّر علیه لسانه،الشره جزار الخطر،من أهوی إلی متفاوت خذلته الرغبه (۱)، البخل عار،و الجبن منقصه،و الورع جنه (۲)،و الشکر ثروه،و الصبر شجاعه،و المقل غریب فی بلده (۳)،و الفقر یخرس الفطن عن حجته (۴)، و نعم القرین الرضی،و الأدب حلل جدده (۵)،و مرتبه الرجل عقله،و صدره خزانه سره،و التثبت حزم،و الفکر مرآه صافیه،و الحلم سجیه فاضله، و الصدقه دواء منجح،و أعمال القوم فی عاجلهم نصب أعینهم فی آجالهم، و الاعتبار تدبر صالح،و البشاشه فخ الموده (۶)».

و هکذا تری أن هذه الوصیه اشتملت علی ما رواه الشریف الرضی، و لا یضر التقدیم و التأخیر بعد إثبات أن ما رواه الشریف مروی فی کتاب سابق لنهج البلاغه.

و روی بعض هذه الحکم الحصری فی (زهر الآداب) الحصری-زهر الآداب-ج ۱ ص ۴۳ ج ۱ ص ۴۳.

۷

-و قال علیه السّلام: اعجبوا لهذا الانسان ینظر بشحم،و یتکلم بلحم و یسمع بعظم،و یتنفس من خرم (۷)!!

۱- (۱) المتفاوت المتباعد:ای من طلب تحصیل المتفاوتات و ضم بعضها الی بعض لم ینجح.

۲- (۲) الجنه-بضم الجیم و تشدید النون-:الستر،الوقاء.

۳- (۳) المقل:قلیل المال و المراد به الفقیر.

۴- (۴) الفطن-بفتح فکسر-:أی صاحب الفطنه و الحذاقه.

۵- (۵) الحلل-جمع الحله-بضم الحاء-الثوب الأنیق،و الجدد جمع جدید.

۶- (۶) الفخ:المصیده:أی:آله الصید.

۷- (۷) الشحم:شحم الحدقه،و اللحم اللسان،و العظم عظام فی الأذن یضرب بها الهواء فتقرع عصب الدماغ فیکون السماع.

أخذ ابن سمعون ابن سمعون-نقل ابن سمعون- (۱)هذا فقال:سبحان من أنطق باللحم،و بصر بالشحم، و أسمع بالعظم.

و الغايه من نقل هذا أن ابن سمعون توفى قبل صدور(نهج البلاغه)بنحو ثلاثه عشر عاما.

و ليس ابن سمعون الأول فى تخرجه بخطب أمير المؤمنين عليه السّلام فقد سبقه إلى ذلك الحسن البصرى و عبد الحميد الكاتب،و عبد اللّه بن المقفع و غيرهم فمن معنى كلامه عليه السّلام ارتوى كل مصقع خطيب،و على منواله نسج كل واعظ بليغ.

كما أن هذه الكلمه رويت عنه عليه السّلام فى (غرر الحكم) -غرر الحكم-ص ۷۰ :ص ۷۰.

(۸)

و قال عليه السلام: اذا أقبلت الدنيا على قوم اعارتهم محاسن غيرهم،و اذا أدبرت عنهم سلبتهم محاسن أنفسهم .

فى (مروج الذهب) المسعودى-مروج الذهب-ج ۳،ص ۴۳۴ للمسعودى:ج ۳،ص ۴۳۴:أنّ ضرار بن ضمره -و كان من خواص على-لما دخل على معاويه وافدا،فطلب إليه أن يصف عليا عليه السّلام فوصفه-كما سيأتى فى الكلام على مصادر الحكمه(۷۷)- قال له معاويه بعد ذلك:زدنى كلّما وعيته من كلامه،قال:هيهات أن آتى على جميع ما سمعته منه،ثم قال:سمعته يوصى كميل بن زياد ذات يوم فقال له:«يا كميل ذب عن المؤمن فان ظهره حمى اللّه،و نفسه كريمه على اللّه،و ظالمه خصم اللّه،و احذركم من ليس له ناصر إلا اللّه» .

۱- (۱) هو محمد بن احمد بن اسماعيل الواعظ البغدادى،كان وحيد دهره فى الكلام،و حسن الوعظ،و عذوبه اللفظ،و حلاوه الاشاره،و لطف العباره،و كان لأهل العراق فيه اعتقاد كبير،و لهم به غرام شديد،توفى ببغداد سنه ۳۸۷.

و سمعته يقول ذات يوم«إن هذه الدنيا إذا أقبلت على قوم أعارتهم محاسن غيرهم،و إذا أدبرت سلبتهم محاسن أنفسهم»... إلخ.

و من رواتها بعد الرضى القاضى القضاعى فى (دستور معالم الحكم) القاضى القضاعى-دستور معالم الحكم-ص ۲۵ :

ص ۲۵ بهذا اللفظ: «إذا أقبلت الدنيا على رجل أعارته محاسن غيره، و إذا أدبرت عنه سلبته محاسن نفسه».

و الآمدى فى (الغرر) الآمدى-الغرر-ص ۱۴۲ ص ۱۴۲ بهذا اللفظ: «إذا أقبلت الدنيا على عبد كسته محاسن غيره،و إذا أدبرت عنه سلبته محاسن نفسه».

و جعفر بن شمس الخلافه فى (الآداب) جعفر بن شمس الخلافه-الآداب-ص ۳ :ص ۳ بلفظ: «إذا أقبلت الدنيا على رجل أعارته محاسن غيره،و إذا أدبرت عن رجل...إلخ».

۹

-و قال عليه السلام: خالطوا الناس مخالطه إن متم معها بكوا عليكم، و إن عشتم حنوا اليكم (۱).

رواها الصّدوق فى (الفقيه) الصّدوق-من لا يحضره الفقيه-ج ۲۷۷،۴ :ج ۲۷۷،۴ ضمن وصيه له عليه السّلام لولده محمد بن الحنفيه و سبط ابن الجوزى فى (التذكره) ۲سبط ابن الجوزى-التذكره-ص ۱۴۲ :ص ۱۴۲ بإسناد متصل بأبى حمزه الثمالى (۲)،قال:حدثنا إبراهيم بن سعيد (۳)عن ضرار بن ضمره ۱ضرار بن ضمره-نقل ضرار بن ضمره- قال:أوصى أمير المؤمنين بنيه فقال:يا بنى عاشروا الناس معاشره إن عشتم حنوا اليكم،و إن متم بكوا عليكم.

۱- (۱) تروى:خنوا بالخاء المعجمه من الخنين،و هو صوت يخرج من الأنف عند البكاء.

۲- (۲) هو ثابت بن دينار الثمالى الأزدى من زهاد أهل الكوفه و مشايخها خدم أربعه من الأئمه على بن الحسين،و محمد بن على و جعفر بن محمد و موسى بن جعفر،عليهم السلام. و مات سنه(۱۵۰)و فيه يقول الإمام الرضا عليه السلام:أبو حمزه فى زمانه كسلمان الفارسى.

۳- (۳) إبراهيم بن سعيد المدنى ممن روى عن الإمام الصادق عليه السلام.

قال:و أنشد:

أريد بذاكم أن يهشوا لطاعتی و أن يكثروا بعدی الدعاء علی قبری و أن يمنحونی بالمجالس و دهم و إن كنت عنهم غائبا أحسنوا ذكری و أوردها الشيخ الطوسی فی (الأمالی) الشيخ الطوسی-الأمالی-ص ۲۰۹ :۲۰۹، بسنده عن أبی جعفر محمد بن علی علیه السّلام،قال:لما احتضر أمير المؤمنين علیه السّلام جمع بنيه حسنا و حسينا و ابن الحنفيه و الأصاغر من ولده فوصاهم فكان فی آخر وصيته:يا بنی عاشروا الناس عشره:إن غبتم حنوا إليكم،و إن فقدتم بكوا عليكم.

يا بنی إنّ القلوب جنود مجنده تتلاحظ بالموده،تتناجی لها و كذلك فی البغض،فاذا أحببتم الرجل من غير خير سبق منه إليكم فارجوه،و إن أبغضتم الرجل من غير سوء سيق منه إليكم فاحذروه.

و يلاحظ أنه ليس فی(النهج)ذكر لأبی حمزه و سعيد و ضرار،كما فی روايه السبط،و كذلك السند المتصل بأبی جعفر الباقر علیه السّلام و الزياده فی روايه الطوسی.

و يضاف إلی هذا أن الشيخ ورام الشيخ ورام-مجموعه ورام-ص ۳۷۹ رواها فی مجموعته:ص ۳۷۹ بصوره روايه الطوسی.

۱۰

- إذا قدرت علی عدوّك فاجعل العفو عنه شكرا للقدره عليه .

هذه من الكلمات (المائه) أبو عثمان عمرو بن بحر الجاحظ-المائه- التی اختارها أبو عثمان عمرو بن بحر الجاحظ من كلمات أمير المؤمنين علیه السلام.

و جاءت فی روايه الراغب الأصفهانی فی (المحاضرات) الراغب الأصفهانی-المحاضرات-ج ۱،۱۱۱ :ج ۱،۱۱۱ هكذا:

«إذا قدرت علی العدو فاجعل العفو شكر قدرتك».

ص:۱۳

و رواها من المتأخرين عن الرضى اسامه بن منقذ (۱)فى (لباب الآداب) اسامه بن منقذ-لباب الآداب-ص ۳۳۵ ص ۳۳۵ عنه عليه السّلام كما فى(نهج البلاغه)حرفيا.و كذلك الحصرى فى (زهر الآداب) الحصرى-زهر الآداب-۱،۴۴ :۱،۴۴،و محمد بن قاسم فى (روض الأخيار) محمد بن قاسم-روض الأخيار-ص ۳۶ :ص ۳۶ و جعفر بن شمس الخلافه فى (الآداب) جعفر بن شمس الخلافه-الآداب-ص ۳۳ ص ۳۳ و النويرى فى (نهايه الأرب) النويرى-نهايه الأرب-ج ۳ ص ۲۵ :

ج ۳ ص ۲۵ بلفظ «فاجعل عفوك عنه».

۱۱

-و قال عليه السلام: أعجز الناس من عجز عن اكتساب الاخوان و أعجز منه من ضيع من ظفر به منهم .

قال أبو على القالى فى (ذيل الأمالى) ۲أبو على القالى-ذيل الأمالى-ص ۱۱۰ ص ۱۱۰ و هو من المتقدمين على الشريف الرضى:حدثنا أبو بكر بن أبى الازهر،قال:حدثنا أبو العباس،قال:حدثنى ابن عائشه ۱ابن عائشه-نقل ابن عائشه- (۲)فى إسناد ذكره،قال:قال على بن ابى طالب كرم اللّه وجهه:«أعجز الناس...إلخ»كما فى(النّهج)بالحرف الواحد.

و رواها ابن أبى الحديد فى (الحكم المنثوره) ابن أبى الحديد-الحكم المنثوره- هكذا: «أعجز الناس من قصّر فى طلب الصديق،و أعجز منه من وجده فضيعه».

و نسب إليه عليه السلام كما فى (الموشى) الوشا-الموشى-ج ۱ ص ۱۹ للوشا:ج ۱ ص ۱۹:

۱- (۱) هو الأمير اسامه بن مرشد بن على بن مقلد بن نصر بن منقذ الكنانى الشيزرى(نسبه الى شيزر واقعه فى شمال حماه من اعمال الشام و كانت مقر حكم أسرته و فيها كانت ولادته)ولد عام ۴۴۸ و كان من الفرسان المعدودين اشترك فى صد غارات الصليبيين،و انتقل الى الموصل ثم الى القاهره،و عاد منها إلى دمشق بعد عشر سنين،و فى عودته هذه فقد مكتبته فى الطريق، و كانت تربو على أربعه آلاف مجلد،ثم استوطن حصن كيفى و تفرغ هناك للتأليف،و رجع إلى دمشق بعد عشره أعوام و اشترك مع جيش صلاح الدين فى حرب الصليبيين و بقى فى دمشق الى أن توفى فى شهر رمضان سنه ۵۸۴ و دفن فى جبل قاسيون.له من الكتب(الاعتبار)طبع فى او ربا و ترجم الى عده لغات،و(لباب الآداب)طبع فى القاهره،و(العصا)و(المنازل و الديار)و موضوع هذا الأخير ترجمه لنفسه،و(البديع فى البديع).

۲- (۲) هو عبيد اللّه بن محمد بن حفص التيمى كان من أهل البصره فقدم بغداد و حدث بها ثم عاد إلى البصره،و كان أديبا عارفا بأيام الناس توفى بالبصره سنه ۲۸۲.

و أكثر من الأخوان ما اسطعت إنّهم عماد إذا استنجدتهم و ظهور

و ليس كثيرا ألف خلّ و صاحب و إن عدوا واحدا لكثير

۱۲

-و قال عليه السّلام: إذا وصلت اليكم اطراف النعم فلا تنفروا أقصاها بقله الشكر .

من الكلمات التى اختارها أبو عثمان الجاحظ أبو عثمان الجاحظ-المائه كلمه- من كلامه سلام اللّه عليه و لعلّ الرضى نقلها عنه،لأن الروايتين فى المصدرين قد جاءتا بحرف واحد.

و رواها من المتأخرين عن الرضى جماعه نذكر منهم القضاعى فى (الدستور) القضاعى-الدستور-ص ۳۳ :ص ۳۳،و الآمدى فى (الغرر) الآمدى-الغرر-ص ۱۴۱ :ص ۱۴۱،و الزمخشرى فى (ربيع الابرار) الزمخشرى-ربيع الابرار-ج ۱ الورقه ۴۰۳ مخطوطه كاشف الغطاء :ج ۱ الورقه ۴۰۳ مخطوطه كاشف الغطاء،و زاد على ما رواه الرضى «و استدم واهنها (۱)بكرم الجوار،و لا تحسب أنّ سبوغ ستر اللّه عليك مقلص إذا أنت لم ترج للّه و قارا».

۱۳

-و قال عليه السلام: من ضيعه الأقرب أتيح له الأبعد (۲).

فى (نهايه الأرب) النويرى-نهايه الأرب-ج ۳ ص ۶ للنويرى:ج ۳ ص ۶ قال:و من كلام على كرم اللّه وجهه:«من رضى عن نفسه كثر الساخط عليه،و من ضيعه الأقرب أتيح له الأبعد،و من بالغ فى الخصومه أثم،و من قصر عنها ظلم».

و رواها الميدانى فى (مجمع الامثال) الميدانى-مجمع الامثال-ج ۴۵۳،۲ :ج ۴۵۳،۲ و النويرى و الميدانى و إن تأخرا عن الشريف الرّضى إلا أن الاول رواها بصوره نعلم منها أن الرضى انتزع هذه الكلمه من عده كلمات،و الثانى ذكر فى مقدمه كتابه أسماء القدامى الذين نقل عنهم.و يظهر أن الكلمه(۵)و الكلمه(۲۹۸)و هذه الكلمه من قطعه واحده كما سيأتى.

۱- (۱) يقال نعمه واهنه أى ثابته و الظاهر أنه لا يستقيم المعنى إلا إذا رويت(غير مقاص) أو ما هو بمعناه.

۲- (۲) أتيح له:أى قدر له.

-و قال علیه السّلام: ما کل مفتون یعاتب (۱).

قال ابن أبی الحدید:هذه الکلمه قالها علی علیه السّلام لسعد بن أبی وقاص، و محمد بن مسلمه،و عبد اللّه بن عمر لما امتنعوا من الخروج معه لحرب أصحاب الجمل (۲).

و روی المفید فی کتابه (الجمل) ۲المفید-الجمل- عن کتاب (الجمل) ۱أبی مخنف-الجمل- لأبی مخنف المتوفی (۱۷۵) قال:لما هم علی علیه السّلام بالمسیر إلی البصره بلغه عن سعد بن أبی وقاص،و ابن مسلمه (۳)،و أسامه بن زید،و ابن عمر تثاقلهم عنه،فبعث إلیهم فلما حضروا قال لهم:بلغنی عنکم هنات کرهتها،و أنا لا أکرهکم علی المسیر معی،ألستم علی بیعتی؟قالوا:بلی.قال:فما الذی یقعدکم عن صحبتی؟قال سعد:إنی اکره الخروج فی هذه الحرب فأصیب مؤمنا،فان أعطیتنی سیفا یعرف المؤمن من الکافر قاتلت معک.

و قال له اسامه:أنت أعز الخلق علیّ و لکنی عاهدت اللّه أن لا اقاتل أهل لا إله إلاّ اللّه.

ص:۱۶

۱- (۱) أی لا یتوجه العتاب و اللوم علی کل داخل فی فتنه.

۲- (۲) شرح النهج [۱]ابن أبی الحدید-شرح نهج البلاغه-م ۴ ص ۲۴۹ :م ۴ ص ۲۴۹. [۲]

۳- (۳) محمد بن مسلمه الأنصاری الأوسی شهد مع رسول اللّه بعض مشاهده،و استعمله علی المدینه فی بعض غزواته،و استعمله عمر علی صدقات جهینه،و هو صاحب العمال أیام عمر، یبعثه لکشف أحوالهم،و أرسله الی عماله لیأخذ شطر أموالهم لثقته به،و قعد عن نصره أمیر المؤمنین علیه السّلام زاعما أن النبی صلی اللّه علیه و آله أعطاه سیفا یقاتل به المشرکین فاذا وقعت الفتنه بین المسلمین یکسره علی صخره و یکون حلسا من أحلاس بیته،و لا أدری کیف یأمر رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله علیا بالقتال- کما ثبت ذلک فی صحاح الأخبار-ثم یأمر ابن مسلمه بالقعود عن نصرته؟!توفی محمد بالمدینه سنه ۴۶.

و كان اسامه قد أهوى برمحه فى عهد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم الى رجل فى الحرب من المشركين فخافه الرجل فقال:لا إله إلاّ اللّه،فشجره بالرمح فقتله،فبلغ النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم خبره فقال:يا اسامه أقتلت رجلا يشهد أن لا إله إلاّ اللّه؟فقال:يا رسول اللّه إنما قالها تعوذا،فقال:ألا أشققت عن قتله؟ فزعم اسامه أن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أمره أن يقاتل بسيفه المشركين فاذا قوتل المسلمون ضرب بسيفه الحجر فكسره.

و قال عبد اللّه بن عمر:لست أعرف فى هذه الحرب شيئا،أسألك أن لا تحملنى على ما لا أعرف (۱).

فقال لهم أمير المؤمنين عليه السّلام ليس كل مفتون يعاتب،أ لستم على بيعتى؟.

قالوا:بلى.قال:انصرفوا فسيغنى اللّه عنكم.

و روى هذه الكلمه أيضا أبو الحسين المعتزلى فى (غرر الأدله) ۱أبو الحسين المعتزلى-غرر الأدله- (۲)و القضاعى فى (دستور معالم الحكم) القضاعى-دستور معالم الحكم-ص ۲۰ ص ۲۰،و الآمدى فى (الغرر) الآمدى-الغرر-ص ۳۰۷ ص ۳۰۷ كروايه الشريف الرضى بنصها.

۱۵

-و قال عليه السلام: تذل الامور للمقادير حتى يكون الحتف (۳)فى التدبير .

رواها الجاحظ فى (المائه)المختار من حكمه عليه السّلام الجاحظ-المائه المختار من حكمه عليه السّلام- هكذا: «إذا حلت

۱- (۱) روى أن عبد اللّه بن عمر قال لما حضرته الوفاه:ما أجد فى نفسى من أمر الدنيا شيئا إلا أنى لم اقاتل الفئه الباغيه مع على بن أبى طالب ذكر ذلك ابن عبد البر فى(الاستيعاب) [۱]فى ترجمته.

۲- (۲) انظر شرح نهج البلاغه ۲ابن ابى الحديد-شرح نهج البلاغه-م ۱ ص ۳۴۱ لابن ابى الحديد:م ۱ ص ۳۴۱.

۳- (۳) الحتف-بفتح فسكون-:الهلاك.

التقادير ضلت التدابير».

و ابن شعبه فی (تحف العقول) ابن شعبه-تحف العقول-ص ۲۲۳ ص ۲۲۳ هکذا: «تذل الامور للمقدور حتی تصیر الآفه فی التدبیر».

و المعنی واحد و یحتمل أنه علیه السّلام قالها فی غیر موطن،و روایه الرضی رواها شیخه المفید فی (الارشاد) المفید-الارشاد- ص ۱۷۳ :ص ۱۷۳، قال:و من کلامه علیه السّلام و قد سأل شاه زنان بنت کسری (۱)حین أسرت:ما حفظت عن أبیک، قالت:حفظنا عنه أنه کان یقول:إذا غلب اللّه علی أمر ذلت المطامع دونه،و إذا انقضت المده کان الحتف فی الحیله،فقال علیه السّلام:«ما أحسن ما قال أبوک تذل الامور للمقادیر حتی یکون الحتف فی التدابیر».

هذا و أرانی فی غنی عن ذکر مصادر هذه الحکمه بعد الشریف الرضی رحمه اللّه تعالی.

و ستأتی بهذا المعنی بغیر هذه الألفاظ تحت رقم(۴۵۹)إن شاء اللّه تعالی.

۱۶

- و سئل علیه السلام عن قول الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم:«غیروا الشیب و لا تشبهوا بالیهود»فقال علیه السلام:إنما قال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ذلک و الدین قل (۲)،فاما الآن و قد اتسع نطاقه،و ضرب بجرانه فامرؤ و ما اختار .

۱- (۱) شاه زنان:هی ام الامام زین العابدین علی بن الحسین علیهما السلام.

۲- (۲) قل:أی قلیل،و النطاق:ثوب تلبسه المرأه [۱]لبسه مخصوصه و استعار هذه اللفظه لسعه رقعه الاسلام،و جران البعیر مقدم عنقه،و ضرب بجرانه:استناخ و برک،و استعار علیه السلام هذه اللفظه لثبوت الاسلام،و امرؤ مبتدأ و إن کان نکره لحصول الفائده و الواو بمعنی مع و هی و ما بعدها الخبر،و ما مصدریه:أی امرؤ مع اختیاره،و [۲]قد أعربت هذه الجمله باعراب آخر و هو:امرؤ مبتدأ و ما اختار عطف علیه و الخبر محذوف تقدیره مقرونان کقولهم: کل امرىء وضیعته.

روی هذه الکلمه أبو بکر محمد بن الطیب الباقلانی المتوفی سنه ۳۷۲ فی کتابه (إعجاز القرآن) أبو بکر محمد بن الطیب الباقلانی-إعجاز القرآن-ص ۴ :ص ۴، قال:و قوله رضی اللّه عنه(یعنی علیا علیه السّلام)حین سئل عن قول النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم:«غیروا الشیب و لا تشبهوا بالیهود»:إن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إنما قال ذلک و الدین فی قل،فأما و قد اتسع نطاق الاسلام فکل امرىء و ما اختار. ا ه.

و رواها عبد اللّه بن المعتز المقتول قبل أن یولد الشریف الرضی بثلاث و ستین سنه و قبل أن یصدر(نهج البلاغه)بمائه و أربع سنین فی کتاب (البدیع) عبد اللّه بن المعتز-البدیع-ص ۲۰ :ص ۲۰،و رواها بعد الرضی الزمخشری فی (ربیع الابرار) الزمخشری-ربیع الابرار-ج ۱ الورقه ۲۳۶ ج ۱ الورقه ۲۳۶.

أما الحدیث النبوی المذکور فقد ذکره کثیر من أرباب المسانید (۱).

۱۷

- و قال علیه السلام فی الذین اعتزلوا القتال معه:خذلوا الحق و لم ینصروا الباطل (۲).

روی الشیخ الطوسی فی أمالیه ۲الشیخ الطوسی-الامالی-ص ۸۳ :ص ۸۳ بسنده عن أبی بکر الهذلی ۱أبی بکر الهذلی-نقل أبی بکر الهذلی- ، قال:دخل الحارث بن حوط اللیثی علی أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب علیه السّلام فقال:یا أمیر المؤمنین ما أری طلحه و الزبیر و عائشه أضحوا إلا علی الحق؟.

فقال:یا حارث إنک نظرت تحتک و لم تنظر فوقک،إن الحق و الباطل لا یعرفان بالناس و لکن اعرف الحق باتباع من اتبعه،و الباطل باجتناب من اجتنبه.

۱- (۱) انظر تاریخ بغداد للخطیب ج ۴،۷۷ و ج ۵،۴۰۴ و میزان الاعتدال ج ۴،۳۶۵.

۲- (۲) یعنی بالحق نفسه،و بالباطل من نکث بیعته،أو بغی علیه،أو خرج عن طاعته و قد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله:«علی مع الحق و الحق مع علی یدور معه حیثما دار» .

قال:فهلا اكون كعبد اللّه بن عمر و سعد بن مالك.

فقال أمير المؤمنين عليه السّلام:إن عبد اللّه بن عمر و سعدا خذلا الحق و لم ينصرا الباطل،متى كانا إمامين فيتبعان؟.

و قد أورد بعض ما دار بين الحارث و أمير المؤمنين عليه السّلام أبو عثمان الجاحظ فى (البيان و التبيين) أبو عثمان الجاحظ-البيان و التبيين-۲،۱۱۲ :۲،۱۱۲ و اليعقوبى فى (التاريخ) اليعقوبى-التاريخ-۲،۱۵۲ ۲،۱۵۲، و أبو الفرج ابن الجوزى فى كتاب (تلبيس إبليس) أبو الفرج ابن الجوزى-تلبيس إبليس-ص ۷۹ ص ۷۹.و سيأتى مثل هذا فى الحكمه:(۲۶۲)إن شاء اللّه تعالى.

و قال الغزالى فى (المنقذ من الضلال) الغزالى-المنقذ من الضلال- :العاقل من يقتدى بسيد العقلاء على عليه السلام حيث قال:«لا يعرف الحق بالرجال،اعرف الحق تعرف أهله».

۱۸

-و قال عليه السلام: من جرى فى عنان أمله عثر بأجله .

مرويه بحروفها فى (المائه) أبو عثمان الجاحظ-المائه- التى جمعها أبو عثمان الجاحظ.و رواها فى «الطراز» -الطراز-ج ۱ ص ۱۶۸ :ج ۱ ص ۱۶۸ بهذه الصوره: «من أرخى عنان أمله...إلخ» و هى أفصح.

و يظهر من روايه الفتال النيسابورى فى (روضه الواعظين) الفتال النيسابورى-روضه الواعظين-ص ۴۹۰ ص ۴۹۰ أن هذه الكلمه و الكلمتين الآتيتين تحت رقم(۲۸)و(۲۹)منتزعات من الخطبه التى ذكر الرضى بعضها تحت رقم(۳۸)،فانه قال:و قال(يعنى امير المؤمنين عليه السّلام)فما ينجو من الموت من خافه،و لا يعطى البقاء من أحبه، و من جرى فى عنان أمله عثر بأجله،إذا كنت فى إدبار و الموت فى إقبال فما أسرع الملتقى؟الحذر الحذر فو اللّه لقد ستر حتى كأنه غفر (۱).

۱- (۱) انظر(نهج البلاغه)۱،۸۵. [۱]

۱۹

-و قال علیه السلام: أقیلوا ذوی المروءات عثراتهم فما یعثر منهم عاثر إلا و ید اللّه بیده یرفعه .

قال ابن ابی الحدید فی (شرح نهج البلاغه) ۳ابن ابی الحدید-شرح نهج البلاغه-م ۴ ص ۲۵۱ م ۴ ص ۲۵۱:قد رویت هذه الکلمه مرفوعه،ذکر ذلک ابن قتیبه فی (عیون الأخبار) ابن قتیبه-عیون الأخبار- و رواها صاحب (الکافی) ۳الکلینی- الکافی(الفروع)-۴ ص ۲۸ عن ابی عبد اللّه علیه السّلام بهذا اللفظ:«أقیلوا لأهل المعروف عثراتهم و اغفروها لهم فان کف اللّه علیهم هکذا»و أومأ بیده کأنه یظل بها شیئا (۱)علی أن الآمدی رواها فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۷۰ :ص ۷۰ عن أمیر المؤمنین علیه السّلام و کذلک جعفر بن شمس الخلافه فی (الآداب) جعفر بن شمس الخلافه-الآداب-ص ۱. :ص ۱.

۲۰

-و قال علیه السلام: قرنت الهیبه بالخیبه،و الحیاء بالحرمان، و الفرصه تمرّ مرّ السحاب،فانتهزوا فرص الخیر .

سبق الرضی بروایه هذه الکلمه جماعه کابن عبد ربّه فی (العقد الفرید) ابن عبد ربّه-العقد الفرید-ج ۲ ص ۴۱۴ و الجزء الأول فی ص ۴۴ و ص ۹۸ :

ج ۲ ص ۴۱۴ فانه روی صدر هذه الکلمه و عقبّها بقوله:و قد قیل:

ارفع حیاءک فیما جئت طالبه إن الحیاء مع الحرمان مقرون

کما روی قوله علیه السّلام: «انتهزوا الفرص» إلخ،و زاد علی روایه الشریف «و لا تطلب أثرا بعد عین» فی موضعین من الجزء الأول فی ص ۴۴ و ص ۹۸،و کذلک ابن قتیبه فی (عیون الأخبار) ابن قتیبه-عیون الأخبار-م ۲ ص ۱۲۳ :م ۲ ص ۱۲۳، فإنه روی صدر هذا الکلام أیضا و أتمّه من کلام آخر له علیه السّلام قد نقله الرضی فی(نهج البلاغه):ج ۳،۱۶۸ و هو قوله علیه السلام:«الحکمه ضاله المؤمن فلیطلبها و لو فی أیدی أهل الشرک» و روایه(النهج): «و لو من أهل النفاق».

۱- (۱) الکافی [۱](الفروع)۴ ص ۲۸.

و تنفق روایه ابن قتیبه مع روایه ابن شعبه فی (تحف العقول) ابن شعبه-تحف العقول- و لکن بابدال«الشرک»ب«الشرّ»و لا یبعد سقوط الکاف.

و یؤید روایه الرضی ما رواه ابو الفرج الأصبهانی فی «الأغانی» ۲ابو الفرج الأصبهانی-الأغانی-ج ۱۲ص ۶ :ج ۱۲ ص ۶ قال:أخبرنی الحسن،قال:حدثنی ابن مهرویه،قال:حدثنی محمد بن الأشعث،قال:قال دعبل:ما حسدت أحدا قط علی شعر قاله کما حسدت العتّابی (۱)علی قوله:

هیبه الاخوان قاطعه لأخی الحاجات عن طلبه

فإذا ما هبت ذا سبب مات ما أملت من سببه

قال ابن مهرویه ۱ابن مهرویه-نقل ابن مهرویه- :هذا سرقه من قول علی بن ابی طالب رضی اللّه عنه:

«الهیبه مقرونه بالخیبه،و الحیاء مقرون بالحرمان،و الفرصه تمر مر السحاب».

و قال أبو علی القالی فی (الأمالی) ۲أبو علی القالی-الأمالی-ج ۲ ص ۹۱ ج ۲ ص ۹۱: حدثنا ابو محمد النحوی،قال:سمعت أبا العباس محمد بن یزید ۱أبا العباس محمد بن یزید-نقل أبا العباس محمد بن یزید- یقول:بلغنی عن علی رضوان اللّه علیه:«قرنت الهیبه بالخیبه،و الحیاء بالحرمان،و الفرصه تمر مر السحاب،و الحکمه ضاله المؤمن فخذ ضالتک حیثما وجدتها».

۲۱

-و قال علیه السلام: لنا حق فان أعطیناه و إلا رکبنا أعجاز الابل و ان طال السری.

قال الرضی:و هذا من لطیف الکلام و فصیحه،و معناه إنا إن لم نعط

۱- (۱) العتابی-بفتح العین و تشدید التاء المثناه من فوقها-:نسبه إلی عتاب بن سعد بن زهیر بن جشم-هو أبو عمر کلثوم بن عمر بن أیوب الشامی،کاتب شاعر،بلیغ مترسل مطبوع من شعراء الدوله العباسیه،و کان یختص بالبرامکه،و کان منصور النمیری تلمیذه و راویته عاش إلی زمن المأمون.

حقنا كنا أذلاء (۱)و ذلك أن الرديف يركب عجز البعير كالعبد و الأسير و من يجرى مجراهما.

روى الطبرى الطبرى-التاريخ-حوادث سنه ۲۳. ذلك عن أمير المؤمنين فى خطبه له عليه السلام (۲).

و الأزهرى فى «تهذيب اللغه» الأزهرى-تهذيب اللغه-ج ۱،۳۴۱ ماده:عجز :ج ۱،۳۴۱ ماده:عجز.

و قال ابن أبى الحديد ۲ابن أبى الحديد-شرح نهج البلاغه-م ۲۵۲،۴ :هذا الفصل ذكره أبو عبيده الهروى (۳)فى (الجمع بين الغريبين) ۱أبو عبيده الهروى-الجمع بين الغريبين-) ،قال:و هذا الكلام تزعم الاماميه أنه قاله يوم السقيفه أو فى تلك الأيام،و يذهب أصحابنا أنه قال يوم الشورى بعد وفاه عمر و اجتماع الجماعه لاختيار احد السته،و اكثر ارباب السير ينقلونه على هذا الوجه (۴).

و نقله الشيخ ورام فى (تنبيه الخواطر) ۲الشيخ ورام-تنبيه الخواطر- عن (الجمع بين الغريبين) ۱الهروى-الجمع بين الغريبين- أيضا و ذكر وجوها ذكرها الهروى فى معناه.

و كيف كان سواء قال هذا الكلام يوم السقيفه أو فى فروع ذلك اليوم فانه من كلامه الذى لا يختلف فيه.

و يبدو من روايه الطبرى و ابن الأثير ابن الأثير-كتاب ابن الأثير-فى حوادث سنه ۲۳ فى حوادث سنه ۲۳ أن هذه الكلمه و ما رواه الرضى فى الخطبه(۷۲)كلام واحد و انه عليه السّلام قاله يوم الشورى.

۱- (۱) قال الشيخ محمد عبده:و قد يكون المعنى إن لم نعط حقنا تحملنا المشقه فى طلبه و إن طالت الشقه،و ركوب مؤخرات الابل مما يشق احتماله و الصبر عليه.

۲- (۲) التاريخ:حوادث سنه ۲۳.

۳- (۳) هو أحمد بن محمد بن محمد بن ابى عبيد العبدى الهروى كان من أكابر العلماء صحب الأزهرى و به انتفع و عليه تخرج توفى سنه(۴۰۱).

۴- (۴) شرح النهج:م ۲۵۲،۴. [۱]

۲۲

-و قال علیه السّلام: من أبطأ به عمله لم یسرع به نسبه ۱.

هذه الکلمه نقلها ابن عبد ربه فی «العقد الفرید» ابن عبد ربه-العقد الفرید-ج ۲ ص ۲۹۰ ج ۲ ص ۲۹۰، و الرازی فی تفسیره ۳الرازی-تفسیر الرازی-۴،۸۷ :۸۷،۴ عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم،و الآمدی فی (غرر الحکم) الآمدی-غرر الحکم-ص ۲۷۲ ص ۲۷۲ عن امیر المؤمنین علیه السّلام،و روی بعدها:«من وضعته دنائه أدبه لم یرفعه شرف نسبه» فان کان الامر کما نقل الآمدی فذاک، و ان صحت روایه ابن عبد ربه و الرازی فعلی علیه السّلام(باب مدینه علمه و لسان میزان حکمته ۲و المبین لأمته)و نحن لا نشک-علم اللّه-أن الرضی روی ما رأی،و أورد ما وجد.

۲۳

-و قال علیه السلام: من کفارات الذنوب إغاثه الملهوف و التنفیس عن المکروب ۳.

رواها قبل الشریف الرضی أبو حیان التوحیدی فی (البصائر و الذخائر) أبو حیان التوحیدی-البصائر و الذخائر-ص ۱۱۱ :

ص ۱۱۱، قال:و قال علی رضی اللّه عنه:«من کفارات الذنوب العظام إغاثه الملهوف،و التنفیس عن المکروب».

و رواها بعد الرضی القضاعی فی (دستور معالم الحکم) القضاعی-دستور معالم الحکم-ص ۲۵ :ص ۲۵ و سبط ابن الجوزی فی (التذکره) سبط ابن الجوزی-التذکره-ص ۱۳۲ :ص ۱۳۲ و قد تقدم منا مرارا:أن سبط ابن الجوزی صرح بأنه حذف أسانید کلامه علیه السّلام طلبا للاختصار،و أنه لم

يرو من كلامه سلام اللّه عليه إلا ما اتصل اليه إسناده.

۲۴

-و قال عليه السلام: إذا رأيت ربك سبحانه يتابع عليك نعمه و أنت تعصيه،فاحذره .

رواها الآمدى فى (الغرر) الآمدى-الغرر-ص ۱۳۹ :ص ۱۳۹ هكذا: «إذا رأيت اللّه سبحانه يتابع عليك النعم مع المعاصى فهو استدراج لك» و الاختلاف مع(النهج) يدل على أنه نقلها عن غيره.كما رواه سبط ابن الجوزى فى (التذكره) سبط ابن الجوزى-التذكره-ص ۱۳۲ ص ۱۳۲ باختلاف يسير.

۲۵

-و قال عليه السلام: ما أضمر أحد شيئا إلا ظهر فى فلتات لسانه، و صفحات وجهه .

رواها ابو عثمان فى (المائه المختاره) ابو عثمان-المائه المختاره- من كلامه عليه السّلام.

و نقلها بعد الرضى القضاعى فى (الدستور) القضاعى-الدستور-ص ۲۳ :ص ۲۳ بهذا اللفظ: «ما أضمر أحد شيئا إلا ظهر من فلتات لسانه و صفحات وجهه» .و لاكتفائنا بهذا أضربنا عن ذكر بقيه المصادر التى روت هذه الحكمه بعد(النهج).

و قد أخذ معنى هذه الكلمه أبو جعفر المنصور فقال فى خطبه له:معشر الناس لا تضمروا غش الأئمه فانه من أضمر ذلك أظهره اللّه على سقطات لسانه،و فلتات أقواله،و سحنه وجهه ۱.

۲۶

-و قال عليه السلام: امش بدائك ما مشى بك ۲.

رواها بعد الرضی صاحب (غرر الحکم) الآمدی-غرر الحکم-ص ۶۲ :ص ۶۲ و لم یذکر أنه نقلها عن(نهج البلاغه).

۲۷

- أفضل الزهد إخفاء الزهد .

فی روایه سبط ابن الجوزی فی (التذکره) سبط ابن الجوزی-التذکره-ص ۱۳۶ :ص ۱۳۶: «أفضل الزهد إخفاؤه» و فی هذا الاختلاف البسیط دلاله علی أنه لم ینقلها عن(نهج البلاغه)،و رواها القضاعی فی (دستور معالم الحکم) القضاعی-دستور معالم الحکم- بحروف ما فی (نهج البلاغه).

هذا و قد رواها قبل الرضی ثقه الاسلام الکلینی فی (روضه الکافی) ثقه الاسلام الکلینی-روضه الکافی- فی جمله حکم له علیه السّلام.و قد أشرنا الی هذه الکلمه فی الکلام علی مصادر الخطبه(۷۸)فراجع.

۲۸

-و قال علیه السلام: إذا کنت فی إدبار و الموت فی إقبال فما أسرع الملتقی .

رواها القاضی القضاعی فی (الدستور) القاضی القضاعی-الدستور-ص ۲۱ ص ۲۱ بالنص.و السبط فی (التذکره) السبط-التذکره-ص ۱۳۲ :ص ۱۳۲ کما رواها بنصها ایضا الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۱۴۲ ص ۱۴۲.

و یظهر من روایه الفتـال فی (روضه الواعظین) الفتـال-روضه الواعظین- أن هـذه الکلمه و الکلمه الآتیه تابعه للحکمه رقم(۱۸)و أن الجمیع منتزعات من الخطبه(۳۸)کما أشرنا الی ذلک فی الکلام علی الحکمه المذکوره.

۲۹

-و قال علیه السلام: الحذر الحذر،فو اللّه لقد ستر حتی کأنه غفر .

رواها الجاحظ فی (المائه المختاره) الجاحظ-المائه المختاره- من کلامه صلوات اللّه علیه.

و لنا ملاحظه علی هذه الکلمه فی الکلمتین(۱۸)و(۲۸)فلاحظهما.

۳۱،۳۰

۳۰- و سـئل عن الْإیمـان فقال:الْإیمان علی أربع دعائم:علی الصّبر،و الیقین،و العـدل،و الجهاد.و الصّبر منها علی أربع شـعب:علی الشّوق و الشّـفق،و الزّهد،و التّرقّب فمن اشتاق إلی الجنّه سلا عن الشّهوات،و من أشفق من النّار اجتنب المحرّمات،و من زهد فی الدّنیا استهان بالمصیبات و من ارتقب الموت سارع إلی الخیرات.و الیقین منها علی

أربع شعب:على تبصره الفطنه،و تأوّل الحكمه (۱)،و موعظه العبره،و سنّه الأوّلين:فمن تبصّر فی الفطنه تبيّنت له الحكمه،و من تبيّنت له الحكمه عرف العبره،و من عرف العبره فكأنّما كان فی الأوّلين.و العدل منها على أربع شعب:على غائص الفهم،و غور العلم،و زهره الحكم (۲)و رساخه الحلم:فمن فهم علم غور العلم،و من علم غور العلم صدر عن شرائع الحكم (۳)،و من حلم لم يفرّط فی أمره و عاش فی النّاس حميدا.و الجهاد منها على أربع شعب:على الأمر بالمعروف،و النّهی عن المنكر،و الصّدق فی المواطن (۴)و شنآن الفاسقين فمن أمر بالمعروف شدّ ظهور المؤمنين،و من نهی عن المنكر أرغم أنوف الكافرين،

۱- (۱) تأول الحكمه:الوصول الی دقائقها،و العبره:الاعتبار و الاتعاظ بأحوال الأولين، و ما رزؤا به عند الغفله،و ما حظوا به عند الانتباه.

۲- (۲) غور العلم:سره و باطنه،و زهره الحكم-بضم الزای-أی حسنه.

۳- (۳) الشرائع جمع شريعه و هو الظاهر المستقيم من المذاهب،و مورد الشاربه و(صدر عنها) أی رجع عنها بعد ما اغترف ليفيض على الناس مما اغترف فيحسن حكمه.

۴- (۴) أی مواطن القتال [۱]فی سبيل الحق،و الشنآن-بالتحريک-:البغض.

و من صدق فی المواطن قضی ما علیه،و من شنیء الفاسقین و غضب للّه غضب اللّه له و أرضاه یوم القیامه .

۳۱-و قال علیه السلام: الکفر علی أربع دعائم:علی التّعمّق،و التنازع،و الزّیغ (۱)و الشّقاق:فمن تعمّق لم ینب إلی الحقّ (۲)،و من کثر نزاعه بالجهل دام عماه عن الحقّ،و من زاغ ساءت عنده الحسنه،و حسنت عنده السّیّئه، و سکر سکر الضّلاله،و من شاقّ و عرت علیه طرقه، و أعضل علیه أمره (۳)،و ضاق علیه مخرجه.و الشّکّ علی أربع شعب:علی التّماری و الهول،و التّردّد،و الاستسلام (۴):

۱- (۱) التعمق:الذهاب خلف الأوهام علی زعم طلب الأسرار،و الزیغ:الحیدان عن مذاهب الحق،و المیل مع الهوی،و الشقاق:العناد.

۲- (۲) لم ینب:لم یرجع.

۳- (۳) وعر الطریق:خشن و لم یحسن السیر فیه،و أعضل:اشتد و أعجزت صعوبته، و التماری:التجادل لا ظهار قوه الجدل لا لاحقاق الحق.

۴- (۴) الهول بفتح فسکون:مخافتک من الأمر لا تدری ما هجم علیک منه فتدهش،و التردد: انتقاض العزیمه و فسخها ثم عودها ثم انفساخها،و الاستسلام:إلقاء النفس فی تیار الحادثات و المراء-بکسر المیم-الجدل.

فمن جعل المراء دينا لم يصبح ليله،و من هاله ما بين يديه نكص على عقبيه،و من تردّد فی الرّيب وطئته سنابک الشّياطين (۱)،و من استسلم لهلكه الدّنيا و الآخره هلك فيهما.

قال الرضی:و بعد هذا كلام تركنا ذكره خوف الاطاله و الخروج عن الغرض المقصود فی هذا الباب.

هـذه الكلمه و ما قبلها و ما يأتی تحت رقم(۲۶۶)و(۳۷۴)قطعه واحده، و سيأتی الكلام على مصادرها هناک إن شاء اللّه تعالى،و قد مرت الاشاره الى هذه الكلمه فی الخطبه(۱۵۳).

و علق ابن أبی الحديد على ما رواه الشـريف هناک بقوله:من هذا الفصل أخذت الصوفيه،و أصحاب الطريقه و الحقيقه كثيرا من فنونهم و علومهم.

و من تأمـل كلاـم سـهل بن عبـد اللّه التسـترى،و كلاـم الجنيـد،و السـرى، و غيرهم،رأى هـذه الكلمـات فی فرش كلاـمهم تلوح كالكواكب الزاهره.

۳۲

-و قال عليه السلام: فاعل الخير خير منه،و فاعل الشر شر منه .

أول ما ذكر الآمدی الآمدی-كتاب الآمدی-فی حرف الفاء باللفظ المطلق من حكمه عليه السّلام فی حرف الفاء باللفظ المطلق، و سيأتی تحت رقم(۱۹۱)عن أمالی القالی-أمالی- القالی أنه عليه السّلام قال فی خطبه له:

۱- (۱) السنابک-جمع سنبک-و هو طرف الحافر:أی تستزله شياطين الهوى فتطرحه فی الهلكه.

«إنّ خيرا من الخير معطيه و شرا من الشر فاعله» .كما رواها الزمخشری فی الجزء الاول من (ربيع الأبرار) الزمخشری-ربيع الأبرار-الجزء الاول باب الخير و الصلاح باب الخير و الصلاح.

۳۳

-و قال عليه السلام: كن سمحا و لا تكن مبذرا،و كن مقدرا و لا تكن مقترا (۱).

رواها الآمدی الآمدی-كتاب الآمدی-فی حرف الكاف بلفظ كن فيما رواه من كلامه عليه السّلام فی حرف الكاف بلفظ كن بحروف ما فی(نهج البلاغه).و يظهر من روايه الفتال فی (روضه الواعظين) الفتال-روضه الواعظين-ص ۳۸۴ ص ۳۸۴ لهذا الكلام أنه تابع للحكمه التی مرت تحت رقم(۲)فانه رواها هكذا: «البخل عار و الجبن منقصه كن سمحا و لا تكن مبذرا و كن مقدرا و لا تكن مقترا و لا تستحی من إعطاء القليل فان الحرمان أقل منه».

و رواها فی (روض الأخيار) -روض الأخيار-ص ۳۸ :ص ۳۸.

۳۴

-و قال عليه السلام: أشرف الغنی ترك المنی (۲).

هذه الجوهره من خطبته عليه السّلام المعروفه بالوسيله و قد رواها كثير من العلماء قبل الرضی نذكر منهم ابن شعبه فی (تحف العقول) ابن شعبه-تحف العقول-ص ۹۷ فقد روی الخطبه المشار اليها و هذه الحكمه بعينها فی ص ۹۷ من(التحف).و من رواه الخطبه قبل الشريف الكلينی فی (روضه الكافی) الكلينی-روضه الكافی-ص ۲۳ ص ۲۳.

و أرانی لست بحاجه لذكر من رواها بعد الرضی رحمه اللّه غير أن مما يجدر التنبيه عليه أن القاضی القضاعی فی (دستور معالم الحكم القاضی القضاعی-دستور معالم الحكم-ص ۲۱ :ص ۲۱،

۱- (۱) المقدر:المقتصد،كأنه يقدر كل شیء بقيمته فينفق على قدره،و المقتر المضيق فی النفقه،كأنه لا يعطی إلا القتر:أی الرمقه من العيش.

۲- (۲) المنی:جمع منيه و هی ما يتمناه الانسان لنفسه و فی تركها غنی كامل لأن من زهد شيئا استغنی عنه.

روی هذه الکلمه هکذا: «أغنی الغنی ترک المنی» و بهذا نعرف أن مصدره غیر(النهج).

۳۵

-و قال علیه السلام: من أسرع إلی الناس بما یکرهون قالوا فیه بما لا یعلمون .

رواها الآمدی فی (غرر الحکم) الآمدی-غرر الحکم-ص ۲۸۹ فی حرف المیم بلفظ(من) ص ۲۸۹ فی حرف المیم بلفظ(من) و زاد الوطواط فی (الغرر و العرر) الوطواط-الغرر و العرر-ص ۶۹ :ص ۶۹ علی روایه الرضی هذه الجمله «و من تتبع مساوی العباد فقد نحلهم عرضه» و أخذ الامام زین العابدین علیه السّلام معنی کلمه جده فقال:«من رمی الناس بما فیهم رموه بما لیس فیه».

۳۶

-و قال علیه السلام: من أطال الأمل أساء العمل (۱).

مصادر هذه الحکمه قبل(نهج البلاغه)کثیره نذکر منها:

۱-کتاب (الزهد) ۱حسین بن سعید الأهوازی-الزهد- للحسین بن سعید الأهوازی.کما فی (مستدرک الوسائل) ۲-مستدرک الوسائل-ج ۱ ص ۱۳ :ج ۱ ص ۱۳.

۲- فروع الکافی -فروع الکافی-ج ۱ ص ۷۱ :ج ۱ ص ۷۱ بهذا اللفظ: «ما أطال عبد الأمل إلا أساء العمل».

۳- تحف العقول -تحف العقول-ص ۲۱۱ :ص ۲۱۱.

۴- الخصال ۲الشیخ الصدوق-الخصال-ج ۱ ص ۱۱ للشیخ الصدوق:ج ۱ ص ۱۱ بسنده عن السکونی ۱السکونی-نقل السکونی- (۲)عن جعفر بن محمد عن آبائه علیهم السلام عن علی علیه السّلام قال:«من أطال أمله أساء عمله».

۱- (۱) طول الأمل:الثقه بحصول الأمانی بدون عمل لها،أو استطاله العمر و التسویف بأعمال الخیر.

۲- (۲) السکونی:إسماعیل بن أبی زیاد قاضی الموصل و ثقه علماء الرجال من الشیعه رغم شک بعضهم فی تشیعه و نقلوا الکثیر من روایاته.

۵- المائه کلمه الجاحظ-المائه کلمه- التی جمعها الجاحظ.

و من مصادره بعد(نهج البلاغه):- ۶- مجمع الأمثال المیدانی-مجمع الأمثال-ج ۴۵۵،۲ للمیدانی:ج ۴۵۵،۲.

۷- تذکره الخواص -تذکره الخواص-ص ۱۳۲ :ص ۱۳۲ رویت فیه مع الکلمه التی تأتی تحت رقم(۴۶).

۸- تنبیه الخاطر -تنبیه الخاطر-ص ۷۸ :ص ۷۸ بلفظ «ما أطال أحد الأمل إلا و أساء العمل».

۳۷

- و قال علیه السلام و قد لقیه عند مسیره إلی الشام دهاقین الأنبار (۱)،فترجلوا له و اشتدوا بین یدیه،فقال:

ما هذا الّذی صنعتموه؟فقالوا:خلق منا نعظم به امراءنا، فقال:و اللّه ما ینتفع بهذا أمراؤکم،و إنّکم لتشقّون علی أنفسکم فی دنیاکم (۲)،و تشقون به فی آخرتکم،و ما أخسر المشقّه وراءها العقاب،و أربح الدّعه معها الأمان من النّار .

۱- (۱) الدهاقین:جمع دهقان و هو زعیم الفلاحین فی العجم،و الانبار:مدینه عراقیه قدیمه علی الفرات کانت مقرا للخلافه العباسیه الی أن تأسست بغداد.و ترجلوا:نزلوا عن خیولهم مشاه، و اشتدوا:أسرعوا فی المشی.

۲- (۲) تشقون-بضم الشین و تشدید القاف-:من المشقه،و تشقون الثانیه-بسکون الشین-من الشقاوه،و الدعه-بفتح الأول و الثانی-:الراحه.

روی هذه القصه قبل الرضی نصر بن مزاحم فی کتاب (صفین) نصر بن مزاحم-صفین-ص ۱۴۴ :

ص ۱۴۴ و نحن نورد لک ما رواه نصر و لا تضر المغایره بعد إثبات وقوعها.

قال نصر:و جاء علی حتی مر بالأنبار فاستقبله بنو خشنوشک (۱)دهاقنتها،فلما استقبلوه نزلوا،ثم جاءوا یشتدون معه،قال:ما هذه الدواب التی معکم؟و ما أردتم بهذا الذی صنعتم؟.

قالوا:أما هذا الذی صنعنا فهو خلق منا نعظم به الامراء،و أما هذه البراذین فهدیه لک،و قد صنعنا لک و للمسلمین طعاما،و هیأنا لدوابکم علفا کثیرا.

قال:أما هذا الذی زعمتم أنه منکم خلق تعظمون به الامراء،فو اللّه ما ینفع هذا الامراء،و انکم لتشقون به علی أنفسکم و أبدانکم فلا تعودوا له، و أما دوابکم هذه فان أحببتم أن نأخذها منکم فنحسبها من خراجکم أخذناها منکم،و أما طعامکم الذی صنعتم فانا نکره أن نأکل من أموالکم شیئا إلا بثمن.

قالوا:یا أمیر المؤمنین،نحن نقومه ثم نقبل ثمنه.

قال:إذا لا تقومونه قیمته نحن نکتفی بما دونه.

قالوا:یا أمیر المؤمنین فان لنا من العرب موالی و معارف فتمنعنا أن نهدی لهم و تمنعهم أن یقبلوا منا؟.

قال:کل العرب لکم موال،و لیس ینبغی لأحد من المسلمین أن یقبل هدیتکم و إن غصبکم أحد فاعلمونا.

۱- (۱) قال سلیمان بن الربیع النهدی أحد رواه کتاب(صفین): [۱]خوش:طیب،نوشک: راض،یعنی بنی الطیب الراضی:بالفارسیه،و فی شرح النهج لابن ابی الحدید [۲]ما یدل أن هذا التفسیر لنصر لا لسلیمان.

قالوا:يا امير المؤمنين إنا نحب أن تقبل هديتنا و كرامتنا.

قال لهم:ويحكم نحن اغنى منكم فتركهم ثم سار ۱.

۳۸

-و قال عليه السلام لابنه الحسن:

يـا بنىّ،احفـظ عنّى أربعا،و أربعا،لا يضـرّك ما عملت معهنّ:إنّ أغنى الغنى العقل،و أكبر الفقر الحمق، و أوحش الوحشه العجب ۲،و أكرم الحسب حسن الخلق.

يا بنىّ،إيّاك و مصادقه الأحمق فإنّه يريد أن ينفعك فيضرّك،و إيّاك و مصادقه البخيل فإنّه يبعد عنك أحوج ما تكون إليه ۳،و إيّاك و مصـادقه الفـاجر فإنّه يبيعك بالتّافه ۴، و إيّاك و مصادقه الكـذّاب فإنّه كالسّراب:يقرّب عليك البعيـد،و يبعـد عليك القريب .

ص:۳۵

اقتطف الجاحظ بعض هذه الوصيه فضمنه (المائه المختاره) الجاحظ-المائه المختاره- من حكمه عليه السّلام،و رواها القاضى القضاعى القاضى القضاعى-كتاب القاضى القضاعى-وصيته كرم اللّه وجهه للحسن لما ضربه ابن ملجم تحت عنوان(وصيته كرم اللّه وجهه للحسن لما ضربه ابن ملجم)بهذه الصوره:

و لما ضربه عليه السّلام ابن ملجم دخل عليه الحسن و هو باك فقال له:ما يبكيك يا بنى؟ فقال له:مالى لا أبكى و أنت فى أول يوم من ايام الآخره و آخر يوم من أيام الدنيا.

فقال:يا بنى احفظ عنى اربعا و اربعا لا يضرك ما عملت بهن شىء.

قال:و ما هن يا أبه؟.

قال:إن اغنى الغنى العقل،و أكبر الفقر الحمق،و أوحش الوحشه العجب،و اكرم الحسب حسن الخلق.

قال:يا أبه هذه اربع فأعطنى الأربع.

قال:يا بنى إياك و مصادقه الأحمق... الى آخر ما نقله الرضى رحمه اللّه.

و رواها اسامه بن منقذ فى (اللباب) اسامه بن منقذ-اللباب-ص ١١ :ص ١١ عن عقبه بن أبى الصهباء عقبه بن أبى الصهباء-نقل عقبه بن أبى الصهباء- كروايه القضاعى مع اختلاف يسير جدا.

فباقتطاف الجاحظ منها قبل الرضى،و بتمهيد القضاعى و ابن منقذ لها بما لم يمهد به الرضى لروايه(نهج البلاغه)،و بالتفاوت اليسير بين روايتيهما و بين روايه الشريف و الاختلاف البسيط بين روايتى الأخيرين أيضا دلاله على أن لكل واحد منهما مصدرا غير(النهج)كما أن مصدر الرضى عن غير أبى عثمان،و فى كل هذا برهان قاطع على أن الرضى لم يأت بها من عنده،و أن الكلام مشهور عن جده صلوات اللّه عليهما.

و يضاف إلى ما ذكر أن ابن عساكر أخرجها فى تاريخه ٢ابن عساكر-تاريخ دمشق-م ١٢ ص ٢١١ مخطوطه المكتبه الظاهريه عن عقبه بن أبى

الصهباء ۱عقبه بن أبی الصهباء-نقل عقبه بن أبی الصهباء- قال:لما ضرب ابن ملجم علیا دخل علیه الحسن و هو باک،فقال له علی:یا بنی احفظ عنی اربعا و اربعا...إلخ (۱).

و رواها الزمخشری فی الجزء الاول من (ربیع الابرار) الزمخشری-ربیع الابرار-الجزء الاول مخطوطه مکتبه الاوقاف العامه ببغداد الورقه ۱۴۰ مخطوطه مکتبه الاوقاف العامه ببغداد الورقه ۱۴۰ من قوله علیه السّلام: (یا بنی إیاک و مصادقه الأحمق) الی آخر الوصیه.

۳۹

-و قال علیه السلام: لا قربه بالنوافل إذا ضرت بالفرائض .

رواها الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۳۴۵ هکذا: «إذا أضرت النوافل بالفرائض فارفضوها» و فی التفاوت إشعار بأن له مصدرا آخر،کما رواها فی موضع آخر من(الغرر):ص ۳۴۵ بحروف روایه الرضی فتأمل.

۴۱،۴۰

۴۰-و قال علیه السلام: لسان العاقل وراء قلبه،و قلب الأحمق وراء لسانه.

قال الرضی:و هذا من المعانی العجیبه الشریفه،و المراد به أن العاقل لا یطلق لسانه إلا بعد مشاوره و مؤامره الفکره،و الأحمق تسبق حذفات لسانه و فلتات کلامه مراجعه فکره (۲)و مماخضه رأیه،فکأن لسان العاقل تابع لقلبه،و کأن قلب الأحمق تابع للسانه.

۴۱-و قد روی عنه علیه السلام هذا المعنی بلفظ آخر،

۱- (۱) «تاریخ دمشق»م ۱۲ ص ۲۱۱ مخطوطه المکتبه الظاهریه و انظر تاریخ الخلفاء [۱]السیوطی-تاریخ الخلفاء-ص ۱۸۴ [۲]للسیوطی ص ۱۸۴.

۲- (۲) (مراجعه)و ما بعدها مفعول تسبق و(حذفات)فاعله.و مماخضه الرأی:تحریکه حتی یظهر زبده،و هو الصواب.

و هو قوله:- قلب الاحمق فی فیه،و لسان العاقل فی قلبه.

و معناهما واحد .

کلتا هاتین الکلمتین رواهما الجاحظ بالنص فی (المائه) الجاحظ-المائه- التی اختارها من کلامه سلام اللّه علیه،و فی بعض نسخ(المائه)روایه الکلمه الأولی هکذا:

«لسان العاقل وراء قلبه،و قلب الغافل وراء لسانه».

و الروایه الاولی اکمل فی معناها للمقابله،و الثانیه أجمل فی مبناها للمشارکه.

و یلاحظ أن الکلمه الاولی مرت فی الخطبه رقم(۱۷۴)التی أول ما ذکر الرضی منها قوله علیه السّلام: «انتفعوا ببیان اللّه...إلخ».

۴۲

- و قال لبعض أصحابه فی عله اعتلها:جعل اللّه ما کان من شکواک حطّا لسیّئاتک،فإنّ المرض لا أجر فیه، و لکنّه یحطّ السّیّئات و یحتّها حتّ الأوراق (۱).و إنّما الأجر فی القول باللّسان،و العمل بالأیدی و الأقدام،و إنّ اللّه سبحانه یدخل بصدق النّیّه و السّریره الصّالحه من یشاء من عباده الجنّه.

قال الرضی:و أقول صدق علیه السلام،إن المرض لا أجر فیه،لأنه

۱- (۱) حت الورق عن الشجره:قشره.

من قبيل ما يستحق عليه العوض (۱)لأن العوض يستحق على ما كان فى مقابله فعل اللّه تعالى بالعبد من الآلام و الأمراض و ما يجرى مجرى ذلك،و الأجر و الثواب يستحقان على ما كان فى مقابله فعل العبد،فبينهما فرق قد بينه عليه السلام كما يقتضيه علمه الثاقب و رأيه الصائب.

هذا الكلام رواه جماعه قبل الرضى منهم نصر بن مزاحم فى (كتاب صفين) ۲نصر بن مزاحم-صفين-ص ۵۲۸ :ص ۵۲۸،و الطبرى فى (التاريخ) ۲الطبرى-التاريخ-ج ۶ ص ۳۳۴۷ ط ليدن :ج ۶ ص ۳۳۴۷ ط ليدن بسنديهما عن عبد الرحمن بن جندب ۱عبد الرحمن بن جندب-نقل عبد الرحمن بن جندب- قال:لما أقبل على من صفين اقبلنا معه -إلى ان قال-:حتى جزنا النخيله و رأينا بيوت الكوفه،فاذا نحن بشيخ جالس فى ظل بيت على وجهه أثر المرض،فأقبل على و نحن معه حتى سلم عليه و سلمنا عليه.قال:فرد ردا حسنا ظننا أنه قد عرفه،فقال له على:مالى أرى وجهك منكفتا (۲)أمن المرض؟قال:نعم.قال:فلعلك كرهته.فقال:ما أحب أنه بغيرى،قال:أليس احتسابا للخير فيما أصابك منه؟قال:بلى.قال:ابشر برحمه ربك و غفران ذنبك،من أنت يا عبد اللّه؟قال:أنا صالح بن سليم.قال:ممن أنت؟قال:أما الأصل فمن سلامان بن طى،و أما الجوار و الدعوه فمن بنى سليم بن منصور.قال:

سبحان اللّه ما أحسن اسمك؟و اسم ابيك،و اسم أدعيائك (۳)،و اسم من اعتزيت اليه،هل شهدت معنا غزاتنا هذه؟قال:لا و اللّه ما شهدتها و لقد أردتها،و لكن ما ترى بى من لحب الحمى (۴)خذلنى عنها،قال على:

۱- (۱) الضمير فى (لأنه)للمرض.

۲- (۲) فى الطبرى منكفئا،و هما بمعنى واحد:أى متغيرا

۳- (۳) أراد عليه السلام بالأدعياء هنا الأحلاف،من الدعوه و هى الحلف،يقال دعوه فلان فى بنى فلان.و فى (صفين) [۱] أعدادك.

۴- (۴) لحب الحمى:أثرها

« «لَيْسَ عَلَى الضُّعَفاءِ وَ لا عَلَى الْمَرْضى وَ لا عَلَى الَّذِينَ لا يَجِدُونَ ما يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذا نَصَحُوا لِلّهِ وَ رَسُولِهِ ما عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَ اللّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (۱)»إخبرنى ما يقول الناس فيما كان بيننا و بين أهل الشام؟قال:منهم المسرور فيما كان بينك و بينهم و اولئك اغشاء الناس،و منهم المكبوت الآسف لما كان من ذلك و اولئك نصحاء الناس لك.فذهب لينصرف فقال:«صدقت جعل اللّه ما كان من شكواك حطا لسيئاتك،فان المرض لا أجر فيه،و لكن لا يدع للعبد ذنبا إلا حطه،إنما الأجر فى القول باللسان،و العمل باليد و الرجل،و إن اللّه عز و جل يدخل بصدق النيه،و السريره الصالحه عالما جما من عباده الجنه» و رواه العياشى فى تفسيره العياشى-تفسير العياشى-ج ۱۰۳،۲ :ج ۱۰۳،۲ باختلاف يسير عما فى(النهج).

و روى الطوسى فى (الأمالى) الطوسى-الأمالى-ج ۲۵۰،۲ :ج ۲۵۰،۲:آخر هذا الكلام بسنده عن ابى جعفر الجواد عن آبائه عن امير المؤمنين عليهم السلام،كما رواه الزمخشرى فى باب الأمراض و العلل من (ربيع الابرار) الزمخشرى-ربيع الابرار-باب الأمراض و العلل .

۴۴،۴۳

۴۳-و قال عليه السلام فى ذكر خباب بن الأرت: يرحم اللّه خباب ابن الأرت فلقد أسلم راغبا،و هاجر طائعا،و قنع بالكفاف،و رضى عن اللّه،و عاش مجاهدا.

۴۴-و قال عليه السلام: طوبى لمن ذكر المعاد،و عمل للحساب، و قنع بالكفاف،و رضى عن اللّه.

هاتان الكلمتان قالهما عليه السّلام فى مناسبه واحده، قال زيد بن وهب زيد بن وهب-نقل زيد بن وهب- :

سرنا مع على حين رجع من صفين،حق إذا كان عند باب الكوفه،إذا نحن بقبور سبعه عن ايماننا،فقال:ما هذه القبور؟.

۱- (۱) التوبه:۹۲. [۱]

فقالوا:یا أمیر المؤمنین إن خباب بن الأرت (۱)توفی بعد مخرجک إلی صفین فأوصی أن یدفن فی ظاهر الکوفه (۲)-و کان الناس إنما یدفنون فی أفنیتهم و علی أبواب دورهم-.

فقال علی رضی اللّه عنه:«رحم اللّه خبابا،أسلم راغبا،و هاجر طائعا،و عاش مجاهدا،و ابتلی فی جسمه و لن یضیع اللّه أجر من أحسن عملا»ثم دنا من قبورهم،فقال:«السلام علیکم یا أهل الدیار من المؤمنین و المسلمین،أنتم لنا سلف فارط،و نحن لکم تبع عما قلیل لاحق،طوبی لمن ذکر المعاد،و عمل للحساب و قنع بالکفاف،و رضی عن اللّه عز و جل».

روی ذلک ابن الأثیر فی (اسد الغابه) ابن الأثیر-اسد الغابه-ج ۲،۱۰۰ :ج ۲،۱۰۰.

و رواه کذلک قبل الشریف کل من:

۱-نصر بن مزاحم فی کتاب (صفین) نصر بن مزاحم-صفین-ص ۵۳۱ ص ۵۳۱.و زاد بعد قوله علیه السّلام:

«إنا بکم لاحقون،اللهم اغفر لنا و لهم و تجاوز عنا و عنهم»ثم قال:«الحمد للّه الذی جعل الأرض کفاتا أحیاء و أمواتا،الحمد للّه الذی جعل منها خلقنا و فیها یعیدنا،و علیها یحشرنا...إلخ».

۱- (۱) خباب بن الأرت:من خیار الصحابه،قدیم الاسلام قیل:إنه سادس سته،و شهد بدرا و ما بعدها من المشاهد،و هو من المعذبین فی اللّه،نزل الکوفه و مات بها.و اختلفوا هل شهد صفین [۱]مع الامام؟فابن الاثیر فی(أسد الغابه) [۲]یروی أن المرض منعه عن الخروج و توفی و أمیر المؤمنین علیه السلام بصفین،و الأکثر علی انه توفی بعد أن شهد صفین و [۳]النهروان و مات سنه ۳۹ و له ۷۳ سنه،و صلی علیه امیر المؤمنین علیه السلام و قال هذه الکلمات فی تأبینه. و ابنه عبد اللّه بن خباب هو الذی قتله الخوارج،و بقروا بطن زوجته،و استخرجوا جنینها، و ذبحوه علی صدرها فطالبهم امیر المؤمنین علیه السلام بدمه،و احتج علیهم بقتله.

۲- (۲) أی فی النجف الأشرف.

۲-الطبری فی (التاریخ) الطبری-التاریخ-ج ۶ ص ۳۴ فی حوادث سنه ۳۷ :ج ۶ ص ۳۴ فی حوادث سنه ۳۷.

۳-الجاحظ فی (البیان و التبیین) الجاحظ-البیان و التبیین-ج ۲ ص ۹۴ :ج ۲ ص ۹۴ نقل الفقرات الأخیره.

۴- ابن منده ۱ابن منـده-نقل ابن منـده- علی ما حکاه ابن الأثیر فی (اسد الغابه) ۲ابن الأثیر-اسد الغابه-ج ۲ ص ۱۰۱ ج ۲ ص ۱۰۱.

۵-ابن عبد ربه فی «العقد الفرید» ابن عبد ربه-العقد الفرید-۲۳۸،۳ :۲۳۸،۳.

۶-أبو نعیم فی (حلیه الأولیاء) أبو نعیم-حلیه الأولیاء-۱۴۷،۱ :۱۴۷،۱.

۷-و رواها بعد الرضی الحصری فی (زهر الآداب) الحصری-زهر الآداب-ج ۱ ص ۴۲ ج ۱ ص ۴۲.

۸-العسقلانی فی «الاصابه» العسقلانی-الاصابه-بترجمه خباب بترجمه خباب.

۴۵

-و قال علیه السلام: لو ضربت خیشوم المؤمن بسیفی هذا علی أن یبغضنی ما أبغضنی (۱)،و لو صببت الدنیا بجمّاتها علی المنافق علی أن یحبنی ما أحبنی،و ذلک أنه قضی فانقضی علی لسان النبی الامیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، أنه قال:یا علی،لا یبغضک مؤمن،و لا یحبک منافق.

هذا الفصل من خطبه له علیه السّلام رواها عمرو بن شمر الجعفی عن جابر عن رفیع بن فرقد البجلی ۱رفیع بن فرقد البجلی-نقل رفیع بن فرقد- ،قال:سـمعت علیا علیه السّلام یقول:یا أهل الکوفه ضـربتکم بالدره التی أعظ بها السفهاء فما أراکم تنتهون،و لقد ضربتکم بالسیاط التی اقیم بهـا الحـدود فمـا أراکم ترعوون،فلم یبق إلاـ أن أضـربکم بسـیفی و إنی لأـعلم ما یقومکم،و لکن لا أحب أن ألی ذلـک منکم،و اعجبـا لکم و لأهل الشام،أمیرهم یعصـی اللّه و هم یطیعونه و أمیرکم یطیع اللّه و أنتم تعصونه،و اللّه لو ضـربت خیشوم المؤمن بسـیفی هذا علی أن یبغضـنی ما أبغضنی،و لو سقت الدنیا بحذافیرها إلی الکافر لما أحبنی و ذلک أنه قضی

۱- (۱) الخیشوم:أصل الأنف،و الجمات:جمع جمه-بفتح الجیم-و هو من السفینه مجتمع الماء المترشح من ألواحها:أی لو کفأت علیهم الدنیا بجلیلها و حقیرها.

ما قضى على لسان النبى الامى:أنه لا يبغضنى مؤمن،و لا يحبنى كافر« «وَ قَدْ خابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْماً» .

و اللّه لتصبرن-يا اهل الكوفه-على قتال عدوكم او ليسلطن اللّه عليكم قوما أنتم أولى بالحق منهم فليعذبنكم،أ فمن قتله السيف تحيدون الى موته على الفراش؟و اللّه لموته على الفراش أشد من ضربه الف سيف ۱.

و روى أبو القاسم البلخى ۱/۱أبو القاسم البلخى-نقل أبو القاسم البلخى- -و هو إمام البغدادين من المعتزله و كان فى دوله المقتدر قبل أن يخلق الرضى بمده طويله ۲- عن على عليه السّلام أنه قال:إن اللّه عز و جل أخذ ميثاق كل مؤمن على حبى،و ميثاق كل منافق على بغضى فلو ضربت وجه المؤمن بالسيف ما أبغضنى،و لو صببت الدنيا على المنافق ما أحبنى.

و روى ايضا بسنده عن أبى الطفيل ۲/۱أبى الطفيل-نقل أبى الطفيل- ،قال:سمعت عليا عليه السّلام و هو يقول:«لو ضربت خياشيم المؤمن بالسيف ما أبغضنى و لو نثرت على المنافق ذهبا و فضه ما أحبنى،إن اللّه أخذ ميثاق المؤمنين بحبى،و ميثاق المنافقين ببغضى فلا يبغضنى مؤمن و لا يحبنى منافق أبدا» ۳.

و روى ابو جعفر محمد بن ابى القاسم الطبرى فى كتاب (بشاره المصطفى) ۲ابو جعفر محمد بن ابى القاسم الطبرى-بشاره المصطفى-ص ۱۳۰ :

ص ۱۳۰ بسنده عن سويد بن غفله ۱سويد بن غفله-نقل سويد بن غفله- ،قال:سمعت عليا عليه السّلام يقول:«و اللّه لو صببت الدنيا على المنافق صبا ما أحبنى و لو ضربت بسيفى هذا خيشوم المؤمن لأحبنى و ذلك أنى سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يقول:«يا على لا يحبك إلا مؤمن و لا يبغضك إلا منافق».

و من رواه هذه الكلمه الطوسی فی (الأمالی) ۲الطوسی-الأمالی-ج ۱ ص ۲۰۹ :ج ۱ ص ۲۰۹ بسنده عن سوید بن غفله ۱سوید بن غفله-نقل سوید بن غفله- .و رواها الزمخشری فی (ربیع الابرار) الزمخشری-ربیع الابرار-ج ۱ ص ۱۳۸ ج ۱ ص ۱۳۸.

و بالجمله فهذه الكلمه من مشهورات كلامه،مروی عنه علیه السّلام بعده طرق قبل الرضی و بعده،و یظهر مما نقلنا أنه قاله اكثر من مره.

اما الحدیث الشریف الذی تضمنه هذا الكلام فقد روی فی غیر واحد من المسانید.فمن رواته مسلم فی صحیحه ۲مسلم-صحیح مسلم-باب الدلیل علی ان حب الأنصار و علی من الایمان فی باب الدلیل علی ان حب الأنصار و علی من الایمان بسنده عن عدی بن ثابت عن زر ۱زر-نقل زر- ،قال:قال علی علیه السّلام:

و الذی فلق الحبه و برأ النسمه إنه لعهد إلی النبی الامی ان لا یحبنی إلا مؤمن،و لا یبغضنی إلا منافق.

و الامام احمد فی (المسند) الامام احمد-المسند-۱،۸۴ ۱،۸۴.

و النسائی فی سننه النسائی-سنن النسائی-۸،۱۱۷ ۸،۱۱۷ بطریقین،و فی خصائصه النسائی-خصائص-ص ۲۷ ص ۲۷ بثلاثه طرق.

و ابن ماجه فی سننه ابن ماجه-سنن ابن ماجه-۱،۵۵ ۱،۵۵.

و ابن عبد البر فی الاستیعاب ابن عبد البر-الاستیعاب-۲،۳۷۳ ۲،۳۷۳.

و الخطیب البغدادی فی عده مواضع من (تاریخ بغداد) الخطیب البغدادی-تاریخ بغداد-الجزء الثانی ص ۲۵۵ و الجزء الثامن ص ۴۱۷،و الجزء الرابع عشر ص ۴۲۶ فی الجزء الثانی ص ۲۵۵ و الجزء الثامن ص ۴۱۷،و الجزء الرابع عشر ص ۴۲۶.

و ابن كثیر فی (البدایه و النهایه) ابن كثیر-البدایه و النهایه-۷،۳۵۴ :۷،۳۵۴.

و أبو نعیم فی (الحلیه) ۲أبو نعیم-الحلیه-۴،۱۸۵ :۴،۱۸۵ بثلاثه طرق عن عدی بن ثابت عن زر ۱زر-نقل زر- .

و قال:هذا حدیث صحیح متفق علیه.

و المتقی فی (كنز العمال) ۲المتقی-كنز العمال-۶،۳۹۴ :۶،۳۹۴ و قال:أخرجه الحمیدی ۱الحمیدی-نقل الحمیدی- ،و ابن ابی

شیبه ۱ابن ابی شیبه-نقل ابن ابی شیبه- ،و احمد بن حنبل ۱احمد بن حنبل-نقل احمد بن حنبل- ،و العدنی ۱العدنی-نقل العدنی- ،و الترمذی ۱الترمذی-نقل الترمذی- ،و ابن ماجه ۱ابن ماجه-نقل ابن ماجه- ،و ابن حیان ۱ابن حیان-نقل ابن حیان- ، و ابن ابی عاصم ۱ابن ابی عاصم-نقل ابن ابی عاصم- ،و غیر هؤلاء من اعلام اصحاب السنن.

و روی الحاکم فی(المستدرک):ج ۳ ص ۱۲۹ عن ابی ذر،قال:ما کنا نعرف المنافقین إلا بتکذیبهم للّه و رسوله،و التخلف عن الصلاه،و البغض لعلی بن ابی طالب.

و رواه الخطیب فی(التاریخ)۱۳،۱۵۳ أیضا.

و روی السیوطی فی(الدر المنثور)فی تفسیر قوله تعالی: «إِنَّ الَّذِینَ ارْتَدُّوا عَلی أَدْبارِهِمْ» (۱)عن ابن مسعود أنه قال:ما کنا نعرف المنافقین إلا ببغض علی بن ابی طالب.

و روی أیضا فی(تاریخ الخلفاء):ص ۱۷ قال:أخرج مسلم عن ابی سعید الخدری،قال:«کنا نعرف المنافقین ببغضهم علیا».

و روی مثل ذلک عن أبی ذ(کما فی الریاض للمحب الطبری:۳،۲۱۵) و جابر بن عبد اللّه(کما فی الاستیعاب:۳،۴۶).

و قد جمع ابن الجعابی ۱ابن الجعابی-کتاب ابن الجعابی- (۲)کتابا فی طرق من روی عن أمیر المؤمنین علیه السّلام حدیث:«إنه لعهد إلی النبی الأمی:لا یحبنی إلا مؤمن و لا یبغضنی إلا منافق» (۳).

۱- (۱) سوره محمد:۲۵. [۱]

۲- (۲) هو أبو بکر محمد بن عمر التمیمی الحافظ البغدادی،قاضی الموصل،کان من أجلاء أهل العلم،مشهورا بالحفظ،إماما فی نقد الحدیث،و أحوال الرجال،و قد ذکر الخطیب البغدادی [۲]أنه کان یفضل الحفاظ،فانه کان یسوق المتون بألفاظها،و أکثر الحفاظ یتسامحون فی ذلک.توفی سنه(۳۵۵)و حمل الی مقابر قریش(مشهد الکاظمین)و دفن بها.

۳- (۳) انظر فهرست النجاشی ۲النجاشی-فهرست النجاشی-ص ۲۸۱ :ص ۲۸۱.

۴۶

-و قال علیه السلام: سیئه تسوؤک خیر عند اللّه من حسنه تعجبک (۱).

روی هذه الکلمه عن امیر المؤمنین علیه السّلام صاحب (العقد الفرید) -العقد الفرید-ج ۱ ص ۱۴۷ من الطبعه ذات الأربعه أجزاء :ج ۱ ص ۱۴۷ من الطبعه ذات الأربعه أجزاء.و رواها السبط فی «التذکره» السبط-التذکره-ص ۱۳۲ ص ۱۳۲.

و الظاهر من روایه سبط ابن الجوزی أن هذه الحکمه تابعه لقوله علیه السّلام: «من أطال الأمل أساء العمل» الذی مر تحت رقم: (۳۶).

و قد رواها ابن أبی الحدید فی (الحکم المنثوره) ابن أبی الحدید-الحکم المنثوره- بهذه الصوره: «سیئه تسوؤک خیر من حسنه تعجبک».

کما رواها ابن فهد فی کتاب (عده الداعی) ۱ابن فهد-عده الداعی- کما فی (مستدرک الوسائل) ۲-مستدرک الوسائل-ج ۱ ص ۱۶ :

ج ۱ ص ۱۶.

۴۷

-و قال علیه السلام: قدر الرجل علی قدر همته،و صدقه علی قدر مروءته،و شجاعته علی قدر أنفته،و عفته علی قدر غیرته.

الفقره الاولی من هذا الکلام رواها صاحب (مجمع الأمثال) -مجمع الأمثال-۲، ۴۵۰ ۲، ۴۵۰، و ابن طلحه الشافعی فی (مطالب السؤول) ابن طلحه الشافعی-مطالب السؤول-ج ۱ ص ۱۶۴ :ج ۱ ص ۱۶۴ بحروف ما فی (النهج).

و رواها صاحب (الغرر) -الغرر-ص ۲۳۵ ص ۲۰۲ ص ۱۹۹ :ص ۲۳۵ کما یأتی: «قدر المرء علی قدر فضله» و لعلها کلمه اخری من کلمه الطیب صلوات اللّه علیه،کما أن هذا الأخیر روی الفقره الثانیه فی ص ۲۰۲ کالآتی: «صدق الرجل علی قدر مروءته» ،کما أنه روی الفقرتین الثالثه و الرابعه ص ۱۹۹ بهذا اللفظ:

۱- (۱) لأن الاعجاب فی الحسنه من السیئات و الاساءه من السیئه من الحسنات«و لا تستوی الحسنه و السیئه».

«شجاعه الرجل على قدر همته،و غيرته على قدر حميته» .

و رواها الطرطوشى فى (سراج الملوك) الطرطوشى-سراج الملوك-ص ۳۷۷ :ص ۳۷۷ بهذه الصوره: «قدر الرجل على قدر همته،و صدقته على قدر مروءته،و شجاعته على قدر أنفته، و عفته على قدر غيرته».

و فى التفاوت دليل على أن لكل واحد من هؤلاء المذكورين مصدرا غير (النهج).

۴۸

-و قال عليه السلام: الظفر بالحزم،و الحزم باجاله الرأى، و الرأى بتحصين الأسرار.

فى (نهايه الارب) -نهايه الارب-۶،۶۲ :۶،۶۲، قال على رضى اللّه عنه:«الظفر بالحزم، و الحزم بأصاله الرأى،و الرأى بتحصين السر».

لاحظ أنه روى(أصاله)بدل (إجاله) و(السر)مكان (الاسرار) لتعرف أنه لم يلتقطها من(النهج).

۴۹

-و قال عليه السلام: احذروا صوله الكريم اذا جاع و اللئيم اذا شبع.

نسبها الجاحظ ۳الجاحظ-البيان و التبيين-۲، ۱۰۰ الى أردشير (۱)،و نسبها ابن عبد ربه ۳ابن عبد ربه-العقد الفريد-۱، ۳۳۲ الى كسرى (۲)، و لعله يقصد من ذكر الجاحظ،فان كسرى لقب لكل من ملك فارس،كما أن خاقان لكل من ملك الترك،و هر قل لكل من ملك الروم،و النجاشى لكل من ملك الحبشه (۳).

۱- (۱) البيان و التبيين:۲، ۱۰۰.

۲- (۲) العقد الفريد:۱، ۳۳۲.

۳- (۳) علق هذا ببالى من زمن بعيد و أظن قويا أنى أخذت ذلك عن كشكول البهائى.كما رأيت ذلك فى كتاب(روض الاخيار).

بینما الآمدی الآمدی-کتاب الآمدی- رواها تحت عنوان ما ورد عن امیر المؤمنین علیه السّلام بلفظ:

احذروا و روایته بهذا اللفظ:«احذروا صوله الکریم اذا جاع،و أشر اللئیم اذا شبع» و زیاده لفظه«أشر»دلاله علی ان الآمدی لم ینقلها عن(نهج البلاغه).

و رواها ابن ابی الحدید فی (الحکم المنثوره) ابن ابی الحدید-الحکم المنثوره- بهذه الصوره: «احذروا صوله الکریم اذا جاع،و صوله اللئیم اذا شبع».

و علی کل حال فالرضی اعرف بلحن جده،و اوثق فی الروایه عنه.

۵۰

-و قال علیه السلام: قلوب الرجال وحشیه،فمن تألفها أقبلت علیه.

رواها الزمخشری فی الجزء الأول من (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-الجزء الأول الورقه ۱۳۰ فی باب المحبه الورقه ۱۳۰ فی باب المحبه بلفظ: (القلوب وحشیه) ،و الطرطوشی فی (سراج الملوک) الطرطوشی-سراج الملوک-ص ۳۸۲ :

ص ۳۸۲.

۵۱

-و قال علیه السلام: عیبک مستور ما أسعدک جدک (۱).

رواها الزمخشری فی الجزء الاول من «ربیع الابرار» الزمخشری-ربیع الابرار-الجزء الاول الورقه:۱۵۰ مخطوطه مکتبه الاوقاف العامه ببغداد الورقه:۱۵۰ مخطوطه مکتبه الاوقاف العامه ببغداد.

۵۲

-و قال علیه السلام: اولی الناس بالعفو أقدرهم علی العقوبه.

رواها بنصها فی (نهایه الارب) -نهایه الارب-۳،۲۵۸ ۳،۲۵۸ علما بأنه روی الکلمه(۱۰) بعدها بهذا اللفظ: «اذا قدرت علی عدوک فاجعل عفوک عنه شکر القدره علیه».

۵۳

-و قال علیه السلام: السخاء ما کان ابتداء،فأما ما کان عن مسأله فحیاء و تذمم.

١- (١) الجد:الحظ.

فی «تاریخ ابن عساکر» ۱ابن عساکر-تاریخ- قیل له:ما السخاء؟قال:ما کان منه ابتداء فأما ما کان عن مسأله فحیاء و تکرم نقله السیوطی فی «تاریخ الخلفاء» ۲السیوطی-تاریخ الخلفاء-ص ۱۸۲ ص ۱۸۲ و زیاده(منه)و ابدال (تذمم) ب(تکرم)دلیل واضح علی أن لابن عساکر مصدرا غیر مصدر الرضی.و فی (أدب الدنیا و الدین) الماوردی-أدب الدنیا و الدین-ص ۱۶۵ للماوردی ص ۱۶۵ مثله،و فی (روض الأخیار) -روض الأخیار-ص ۳۸ ص ۳۸ بنقصان کلمه «تذمم» .

۵۴

-و قال علیه السلام: لا غنی کالعقل،و لا فقر کالجهل،و لا میراث کالأدب،و لا ظهیر کالمشاوره.

هذه الفقرات منثوره فی (تحف العقول) -تحف العقول-ص ۲۰۱ ص ۸۹ ص ۹۴ ،فالفقرتان الأولیتان تجدهما فی ص ۲۰۱،و الفقره الثالثه فی ص ۸۹ بلفظ: «و الادب خیر میراث» ، و الرابعه ص ۹۴ بلفظ: «و لا مظاهره اوثق من المشاوره» و المعنی واحد، إذ المظاهره هی المعاونه،و الظهیر هو المعین.

علی أن هذا الکلام سیأتی قریبا تحت رقم(۱۱۳)عند قوله علیه السّلام:

«لا مال أعود من العقل» و ستجد تحقیقه هناک بحول اللّه تعالی.

۵۵

-و قال علیه السلام: الصبر صبران:صبر علی ما تکره،و صبر عمّا تحب (۱).

رویت هذه الکلمه بحروفها فی (غرر الحکم) -غرر الحکم- و جاء عنه علیه السّلام-کما فی (اصول الکافی) -اصول الکافی-ج ۲،۹۰ :ج ۲،۹۰- الصبر صبران،صبر عند المصیبه-و هذا من النوع الاول-و أحسن منه الصبر عمّا حرم اللّه عز و جل علیک-و هذا

۱- (۱) قال الشیخ میثم البحرانی:التعدد فی الصبر هنا تعدد وصفی،لأن حقیقته فی الموضعین واحده.

من النوع الثانی- و روی مثل ذلک ابن شعبه فی (تحف العقول) ابن شعبه-تحف العقول-ص ۲۱۶ ص ۲۱۶ کما رواه صاحب (الغرر) -الغرر-ص ۵۱ ص ۵۱.

۵۶

-و قال علیه السلام: الغنی فی الغربه وطن،و الفقر فی الوطن غربه.

فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۳۳ :ص ۳۳: «الفقر فی الوطن ممتهن،و الغنی فی الغربه وطن» ثم ذکر بعد ذلک: «المرأه عقرب حلوه اللسبه،الفقر فی الوطن غربه» و المغایره تدل علی أن له مصدرا آخر.

و اللسبه:اللدغه و ستأتی هذه الحکمه برقم(۶۱)بتقدیم الباء علی السین و سیأتی معناها هناک.

۵۷

-و قال علیه السلام: القناعه مال لا ینفد (۱).

قال الرضی:و قد روی هذا الکلام عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

انظر الی الرضی رحمه اللّه کیف یحتاط فی نقل المختلف فیه من کلام أمیر المؤمنین علیه السّلام،و الکلمه مرویه عن أمیر المؤمنین فی أکثر من موضع قبل صدور(نهج البلاغه).

و لیعلم أن هذه الحکمه من المکررات فی(نهج البلاغه)فانها ستجیء برقم:(۴۷۵)و قد أرجأنا القول فی مصادرها الی هناک.

۵۸

-و قال علیه السلام: المال ماده الشهوات (۲).

رواها بحروفها فی (غرر الحکم) -غرر الحکم- .و فی «مجمع الامثال» -مجمع الامثال-ج ۲ ص ۴۵۴ ج ۲ ص ۴۵۴ و فی (مطالب السؤول) -مطالب السؤول-ج ۱ ص ۱۶۴ :ج ۱ ص ۱۶۴.

۱- (۱) القناعه:هی ضبط النفس عن الاشتغال بما یخرج عن مقدار الکفایه و مبلغ الحاجه.

۲- (۲) أی منه یکون استمدادها و زیادتها،و الماده هی الزیاده،و فی الکلمه تنفیر عن الاستکثار من المال لما یلزمه من إمداد الشهوه و تقویتها علی المعصیه.

۵۹

-و قال علیه السلام: من حذرک کمن بشرک (۱).

رواها بنصها الطرطوشی فی (سراج الملوک) الطرطوشی-سراج الملوک-ص ۳۸۳ :ص ۳۸۳ فی جمله حکم له علیه السّلام کما رواها الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۲۶۹ :ص ۲۶۹ و زاد فی روایته: «من ذکّرک فقد حذّرک» ،و کلاهما بعد الرضی کما لا یخفی.إلا ان الزیاده فی روایه الآمدی دلاله علی انه لم یقتبسها من(النهج)و عسی ان تقع إلی فاشیر الیها مره اخری.

۶۰

-و قال علیه السلام: اللسان سبع ان خلی عنه عقر .

هذه الکلمه من وصیته علیه السّلام لولده محمد بن الحنفیه.و الوصیه رواها قبل الشریف الرضی الشیخ الصدوق فی نوادر الفقیه الشیخ الصدوق-من لا یحضره الفقیه-فی قسم النوادر) و فیها: «و اعلم ان الکلام فی وثاقک ما لم تتکلم به،فان تکلمت به صرت فی وثاقه،فاخزن لسانک کما تخزن ذهبک و ورقک (۲)،فان اللسان کلب عقور ۳،فان انت خلیته عقر،و رب کلمه سلبت نعمه...» إلخ.

و رواها ایضا الشیخ المفید فی (الاختصاص) الشیخ المفید-الاختصاص-ص ۲۲۹ :ص ۲۲۹، عن ابی عبد اللّه علیه السّلام،قال:قال امیر المؤمنین علیه السّلام:فی وصیته لمحمد بن الحنفیه:

«و اعلم ان اللسان کلب عقور إن خلیته عقر،فرب کلمه سلبت نعمه ۴».

و قد أخذ معنی هذه الکلمه قیس بن السکن و کان کثیر الصمت فقیل له

۱- (۱) التحذیر:تعریف الانسان ما فیه صلاحه و دفع المضره عنه و معنی قوله علیه السّلام: «کمن بشرک»:أی ینبغی لک أن تسر بتحذیره لک کما تسر لو بشرک بأمر تحبه و أن تشکره علی التحذیر کما تشکره علی التبشیر،لأنه لو لم یرد بک الخیر لما حذرک من الوقوع فی الشر.

۲- (۲) الورق:الدراهم.

أ لا تتكلم؟فقال:لسانى سبع من السباع أخاف أن أدعه فيعقرنى (۱).

و سيأتى ان الحكمه:(۳۸۲)منتزعه من هذه الوصيه.

۶۱

-و قال عليه السلام: المرأه عقرب حلوه اللبسه (۲).

هكذا فى النسخه التى عليها شرح الامام الشيخ محمد عبده بتقديم الباء على السين و قال فى معناها:اللبسه-بالكسر-حاله من حالات اللبس -بالضم-،يقال:لبست فلانه،أى:عاشرتها زمنا طويلا،و العقرب لا تحل لبستها،أما المرأه فهى هى بالايذاء لكنها حلوه اللبسه.ا ه.و قد تقدمت فى الكلمه رقم(۵۰).

و فى نسخه ابن أبى الحديد ابن أبى الحديد-شرح نهج البلاغه- بتقديم السين على الباء،و قال:اللسبه:اللسعه، لسعته العقرب-بالفتح-،و لسبت العسل-بالكسر-لعقته.

۶۲

-و قال عليه السلام: إذا حييت بتحيه فحيى بأحسن منها،و إذا أسديت اليك يد فكافنها بما يربى عليها،و الفضل مع ذلك للبادى .

أول هذه الكلمه مأخوذ من قوله سبحانه «وَ إِذا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّهٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْها أَوْ رُدُّوها» .النساء:۸۵)و اما آخرها فمروى عن على عليه السّلام فى الجزء السادس من (نهايه الارب) النويرى-نهايه الارب-الجزء السادس ص ۲۵ للنويرى ص ۲۵ بصوره يتضح منها أنها لم تؤخذ عن(نهج البلاغه).

و فى(روض الأخيار)ص ۳۸ عن انس(رض)قال:كنت عند الحسن

۱- (۱) حليه الاولياء ۱۰،۱۴۰.

۲- (۲) قال ابن ميثم:استعار للمرأه لفظ العقرب بالوصف المذكور باعتبار أن من شأنها الأذى لكن أذاها مشوب بما فيها من اللذه بها فلا يحس به و هو كأذى الجرب المشوب بلذته بزياده حكمه.

ابن على رضى اللّه عنهما فدخلت عليه جاريه بيدها طاقه ريحان فحيّته بها، فقال لها:أنت حره لوجه اللّه تعالى.فقلت حيتك جاريه بطاقه ريحان لا قيمه لها فاعتقتها،فقال:أدبنا اللّه تعالى،فقال: «وَ إِذا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْها» .النساء:۸۵)و كان أحسن منها اعتاقها.

۶۳

-و قال عليه السلام: الشفيع جناح الطالب .

رواها الجاحظ قبل الرضى فى «المائه المختاره» الجاحظ-المائه المختاره- و رويت بعده أيضا بمصادر عديده.

۶۴

-و قال عليه السلام: أهل الدنيا كركب يسار بهم و هم نيام .

من الكلمات التى سطا عليها ابن المعتز فضمنها كلماته (۱)و هى من كلام أمير المؤمنين عليه السّلام الذى لا يشك فيه،و مثل هذه الكلمه قوله عليه السّلام فى وصيته لولده الحسن عليه السّلام:«و اعلم أن من كان مطيته الليل و النهار فانه يسار به و ان كان لا يسير (۲).

۶۵

-و قال عليه السلام: فقد الأحبه غربه .

هذا مثل قوله عليه السّلام:«الغريب من ليس له حبيب (۳)» ،و قد رويت هذه الكلمه فى (مجمع الأمثال) الميدانى-مجمع الأمثال- ج ۲ ص ۸۳ :ج ۲ ص ۸۳ و ذكرنا فى غير موضع من هذا الكتاب أن جميع نقول الميدانى فى مجمعه من كتب سابقه لنهج البلاغه.

۶۶

-و قال عليه السلام: فوت الحاجه أهون من طلبها إلى غير أهلها .

فى (تحف العقول) ۳-تحف العقول-ص ۳۵۹ :ص ۳۵۹ و هو أقدم من(نهج البلاغه)رواها

۱- (۱) انظر (زهر الآداب) ۳-زهر الآداب-ج ۲،۷۷۱ :ج ۲،۷۷۱.

۲- (۲) تحف العقول:ص ۵۲. [۱]

۳- (۳) قوت القلوب:۱،۴۷۳.

عن أبی عبد اللّه الصادق علیه السّلام بلفظ:«خیر من طلبها»،و زاد علیها:

«و أشد من المصیبه سوء الخلق بها».

بینما رواها فی (الغرر) -الغرر-ص ۲۲۸ ص ۲۲۸ عن أمیر المؤمنین علیه السّلام و لکن بابدال (الی غیر أهلها) بلفظ من(غیر أهلها).

کما رواها الابشیهی فی (المستطرف) الابشیهی-المستطرف-۱،۱۱۴ ۱۱۴،۱ بحروف روایه الرضی و علی کل حال فهی من ذلک المعدن.

۶۷

-و قال علیه السلام: لا تستح من إعطاء القلیل فان الحرمان أقل منه .

مرت هذه الکلمه فی مصادر الحکمه(۳۳)و قد نسبها النویری فی (نهایه الارب) ۳النویری-نهایه الارب-ج ۲۰۴،۳ :ج ۲۰۴،۳ للامام جعفر بن محمد علیهما السلام بابدال(بذل)من (عطاء) بینما رواها الآمدی فی (غرر الحکم) الآمدی-غرر الحکم-ص ۲۳۴ :ص ۲۳۴ عن امیر المؤمنین علیه السّلام.کما رواها الابشیهی فی (المستطرف) الابشیهی-المستطرف-ج ۱ ص ۱۶۳ ج ۱ ص ۱۶۳ عنه علیه السّلام بهذه الصوره: «لا تستح من إعطاء القلیل فالحرمان أقل منه». و فی (روض الاخیار) -روض الاخیار-ص ۳۸ :ص ۳۸ «لا تستحی من العطاء القلیل فان الحرمان أقل منه».

و قد أخذ معنی هذه الکلمه عمرو بن کلثوم فقال:

إذا تکرهت أن تعطی القلیل و لم تقدر علی سعه لم یظهر الجود

بث النوال و لا تمنعک قلته فکل ما سد فقرا فهو محمود

(۱)

۶۸

-و قال علیه السلام: العفاف زینه الفقر،و الشکر زینه الغنی .

[و الجمله الثانیه من زیادات نسخه ابن ابی الحدید] ،و الجملتان مرویتان قبل (نهج البلاغه)فی (تحف العقول) -تحف العقول-ص ۹۰ :ص ۹۰ فی وصیته علیه السلام لولده الحسین سلام اللّه علیه.

۱- (۱) المستطرف:۱،۱۶۳. [۱]

و فی (الارشاد) المفید-الارشاد- للمفید:بعد قوله علیه السّلام: «و الشکر زینه الغنی» هذه الجمله و الصبر زینه البلوی».

۶۹

-و قال علیه السلام: إذا لم یکن ما ترید فلا تبل ما کنت (۱).

[فی نسخه ابن ابی الحدید ابن ابی الحدید-شرح نهج البلاغه- :فلا تبل کیف کنت] ،قال:قد اعجم تفسیر هذه اللفظه علی جماعه من الناس،و قالوا:المشهور فی کلام الحکماء:«إذا لم یکن ما ترید فارد ما یکون»و لا معنی لقوله: «فلا تبل کیف ما کنت» و جهلوا مراده علیه السّلام،و مراده:إذا لم یکن ما ترید فلا تبل بذلک،أی:

لا تکترث بفوت مرادک،و لا تبتئس بالحرمان،و لو وقف علی هذا لتم الکلام،و کمل المعنی،و صار هذا مثل قوله:«فلا تکثر علی ما فاتک أسفا» و مثل قوله تعالی: «لِکَیْلا تَأْسَوْا عَلی ما فاتَکُمْ» .الحدید:۲۳).

لکنه تمم و أکد فقال:کیف کنت،أی لا تبل بفوت ما کنت أملته، و لا تحمل لذلک هما کیف کنت،و علی أی حال کنت من حبس أو مرض أو فقر أو فقد حبیب،و علی الجمله لا تبال الدهر،و لا تکترث بما یعکس علیک من غرضک،و یحرمک من أملک،و لیکن هذا إلا هو ان به، و الاحتقار له،مما تعتمده دائما علی أی حال أفضی بک الدهر علیها و هذا واضح.ا ه.

و الغرض من نقل کلام ابن ابی الحدید:أن هذا الکلام مشهور عنه علیه السّلام،

۱- (۱) قال الشیخ محمد عبده:إذا کان لک مرام لم تنله فاذهب فی طلبه کل مذهب،و لا تبال ان حقروک أو عظموک،فان محط السیر الغایه،و ما دونها فداء لها،و قد یکون المعنی:إذا عجزت عن مرادک فارض بأی حال علی رأی القائل: إذا لم تستطع شیئا فدعه و جاوزه الی ما تستطیع أقول: و قد ورد عن أمیر المؤمنین علیه السلام:«اذا لم یکن ما ترید فأرد ما یکون» .

و لـذا تراهم أمعنوا فی تفسیره هـذا الامعـان،کمـا أعجم تفسیره علی جماعه منهم، و لو لم یکن هـذا الکلام من الشـهره بمکان لرفضوه جمله واحده و استراحوا من تأویله و الامعان فی بیان معناه.

علی أنه قد روی بعد الرضی علیه الرحمه فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۱۴۰ :ص ۱۴۰ بلفظ نسخه ابن ابی الحدید.

۷۰

-و قال علیه السلام: لا تری الجاهل إلا مفرطا أو مفرطا (۱).

وردت فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۴۰ :ص ۴۰ بهذه الصوره: «الجاهل لن یلقی أبدا إلا مفرطا او مفرطا». و قال ابن الأثیر فی (النهایه) ابن الأثیر-النهایه-ج ۳ ص ۴۳۵ ج ۳ ص ۴۳۵ و منه حدیث علی:«لا یری الجاهل إلا مفرطا أو مفرّطا» هو بالتخفیف المسرف فی العمل،و بالتشدید المقصر فیه،و زاد الوطواط فی (الغرر و العرر» الوطواط-الغرر و العرر-ص ۸۴ :

ص ۸۴ فی روایه هذه الکلمه: «یسیء عمدا،و یحسن غلطا».

۷۱

-و قال علیه السلام: إذا تم العقل نقص الکلام.

من الحکم (المـائه) الجاحـظ-المـائه- التی جمعهـا الجاحـظ من کلامه علیه السّـلام.و رواها بعـد الرضـی جماعه منهم ابن طلحه الشافعی فی (مطالب السؤول) ابن طلحه الشافعی-مطالب السؤول-ج ۱ ص ۱۶۴ :ج ۱ ص ۱۶۴.

و الزمخشـری فی (ربیع الابرار) الزمخشری-ربیع الابرار-فی باب الحیاء و السکوت:ج ۱ ص ۲۱۶ فی باب الحیاء و السکوت:ج ۱ ص ۲۱۶ و المیدانی فی (مجمع الأمثال) المیدانی-مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۴ ج ۲ ص ۴۵۴.

۷۲

-و قال علیه السلام: الدهر یخلق الأبدان،و یجدد الآمال،و یقرب المنیه،و یباعد الامنیه،من ظفر به نصب،و من فاته تعب (۲).

قد ذکرنا مصدرا من مصادر هذه الکلمه فی الخطبه(۷۸)و نضیف هنا

۱- (۱) المفرط(بضم فسکون)المقصر فی الامر المضیع له،المفرط(بضم ففتح)المقصر فی الامر و المظهر العجز فیه.

۲- (۲) یخلق:یبلی،النصب و التعب فی معنی واحد.

أن الآمدی رواها فی (غرر الحکم) الآمدی-غرر الحکم-ص ۴۲ :ص ۴۲ بهذه الصوره: «إن الدنیا تخلق الأبدان،و تجدد الآمال،و تقرّب المنیه،و تباعد الامنیه،کلما اطمأن صاحبها منها الی سرور،أشخصته الی محذور».

و تفاوت اللفظ یدل علی تفاوت المصدر.

و رواها سبط ابن الجوزی فی (التذکره) سبط ابن الجوزی-التذکره-ص ۱۳۳ ص ۱۳۳ کروایه الرضی إلا أن (نصب) و (تعب) کل واحد منهما مکان الآخر.

۷۳

-و قال علیه السلام: من نصب نفسه للناس إماما فلیبدأ بتعلیم نفسه قبل تعلیم غیره،و لیکن تأدیبه بسیرته قبل تأدیبه بلسانه،و معلم نفسه و مؤدبها أحق بالاجلال من معلم الناس و مؤدبهم .

صوره هذا الکلام فی (المستطرف) الابشیهی-المستطرف-ج ۱،۲۰ ج ۱،۲۰ هکذا:

قال علی کرم اللّه وجهه:«من نصب نفسه للناس إماما فعلیه أن یبدأ بتعلیم نفسه قبل تعلیم غیره،و لیکن تأدیبه بسیرته قبل تأدیبه بلسانه».

ثم اتبعها الابشیهی بقوله:و قیل:«مؤدب نفسه و معلمها أحق بالاجلال من مؤدب الناس و معلمهم».

لا حظ هذا التفاوت لتعلم أن مصدره غیر«النهج».

۷۴

-و قال علیه السلام: نفس المرأه خطاه إلی أجله .

قال ابن أبی الحدید ۳ابن أبی الحدید-شرح نهج البلاغه- :وجدت هذه الکلمه منسوبه الی عبد اللّه بن المعتز فی فصل أوله:«الناس و فد البلی،و سکان الثری،و أنفاس الحی خطاه إلی أجله،و أمله خادع له عن عمله».

قال:فلا أدری هل هی لابن المعتز؟أم أخذها من أمیر المؤمنین علیه السّلام؟ و الظاهر أنها لأمیر المؤمنین علیه السّلام،فانها بکلامه أشبه،و لأن الرضی قد رواها عنه،و خبر الواحد معمول به.اه.

ص:۵۷

و الكلمه لأمير المؤمنين عليه السّلام فقد نقلها الرضى بما يغاير لفظ ما نقله ابن أبى الحديد عن ابن المعتز.و رواها بعد الرضى صاحب (الغرر) الآمدى-الغرر-ص ۳۲۲ :ص ۳۲۲، و قد قال فى مقدمه كتابه:ص ۱۰:قد جعلت أسانيده-يعنى كلام على عليه السّلام-محذوفه،فيظهر من هذا أن جميع ما رواه فى(الغرر)كان مسندا فحذف الاسناد روما للاختصار أولا،و ثانيا لأنه نثر كلام أمير المؤمنين عليه السّلام حسب ترتيب حروف المعجم،و لو ذكر الأسانيد لاحتاج الى ما يزيد على حجم كتابه اضعافا،فاعتراف الآمدى بحذف الأسانيد دليل على أنه لم يأخذ شيئا عن(نهج البلاغه)إذ أن جميع مرويات(النهج)بلا إسناد.كما رواها الراغب فى «الذريعه الى مكارم الشريعه» الراغب-الذريعه الى مكارم الشريعه-ص ۱۱ :ص ۱۱ فى جمله كلام طويل.

و ليس ابن المعتز هو الأول فى الاقتباس من كلام أمير المؤمنين عليه السّلام فقد سبقه و لحقه فى ذلك جماعه من البلغاء كعبد الحميد،و ابن المقفع،و ابن نباته، و أضراب هؤلاء من فرسان البلاغه،و أبطال البيان،و قد مر فى الحكمه(۶۴) شاهد على أن ابن المعتز يسطو على حكم أمير المؤمنين عليه السّلام و يرصع بها كلامه و يغفل ذلك.

و يدلك على أن هذه الكلمه لأمير المؤمنين عليه السّلام ما رواه المالكى فى (تنبيه الخاطر) المالكى-تنبيه الخاطر-ص ۴۲۳ :ص ۴۲۳ قال:قال أمير المؤمنين عليه السّلام:«أنفاس المرء خطاه الى أجله،و أمله خادع له عن عمله،و تركه الميت عزاء لورثته».

و روايه(أنفاس)مع أن روايه الرضى (نفس) و الزياده على ما نقله حجه على أنها لم تؤخذ عنه.و يضاف إلى ما ذكر أن ابن طلحه الشافعى رواها فى (مطالب السؤول) ابن طلحه الشافعى-مطالب السؤول-ج ۱ ص ۱۳۹ ج ۱ ص ۱۳۹ بلفظ(أنفاس).و رواها الميدانى فى «مجمع الأمثال» الميدانى-مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۴ ج ۲ ص ۴۵۴ عنه عليه السّلام.

۷۵

-و قال عليه السلام: كل معدود منقض،و كل متوقع آت .

ص:۵۸

فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۲۳۷ :ص ۲۳۷ «کل معدود منتقص،کل سرور منقض، کل جمع الی شتات،کل متوقع آت» .و الروایه بهذه الصوره تفید ان الرضی انتزع هذه الکلمه من جمله کلام له علیه السّلام.

۷۶

-و قال علیه السلام: ان الامور إذا اشتبهت اعتبر آخرها بأولها (۱).

هذه الکلمه من جمله کلام له علیه السّلام قاله یوم صفین رواه ابن قتیبه فی (الامامه و السیاسه) ابن قتیبه-الامامه و السیاسه-ج ۱ ص ۱۰۴ ج ۱ ص ۱۰۴ و نصر بن مزاحم فی کتاب (صفین) نصر بن مزاحم-صفین-ص ۴۷۶ ص ۴۷۶.

۷۷

-و من خبر ضرار بن حمزه الضبائی عند دخوله علی معاویه و مسألته له عن أمیر المؤمنین،و قال: فاشهد لقد رأیته فی بعض مواقفه و قد أرخی اللیل سدوله و هو قائم فی محرابه (۲)قابض علی لحیته یتململ تململ السلیم (۳)و یبکی بکاء الحزین،و یقول:یا دنیا یا دنیا،إلیک عنّی، أبی تعرضت؟أم إلی تشوقت؟لا- حان حینک (۴)هیهات!غرّی غیری، لا- حاجه لی فیک،قد طلقتک ثلاثا لا رجعه فیها!فعیشک قصیر، و خطرک یسیر،و أملک حقیر.آه من قله الزاد،و طول الطریق،و بعد السفر،و عظیم المورد (۵).

۱- (۱) اشتبهت:التبست أی یقاس آخرها علی أولها فعلی حسب البدایات تکون النهایات.

۲- (۲) سدوله:حجب ظلامه.

۳- (۳) السلیم:الملدوغ من حیه و نحوها سمی بذلک تفاؤلا له بالسلامه.

۴- (۴) تعرض به:کتعرض له:تصدی له و طلبه،و«لا حان حینک»لا جاء وقت و صولک لقلبی و تمکن حبک منه.

۵- (۵) المورد:موقف الورود علی اللّه فی الحساب.

ضرار هذا مولی ام هانی بنت ابی طالب (۱)و هو من اصحاب امیر المؤمنین علیه السّلام،و قد مر ذکر دخوله علی معاویه فی القول فی مصادر الحکمه:(۸۸) عن (مروج الذهب) المسعودی-مروج الذهب-ج ۴۳۳،۲ للمسعودی:ج ۴۳۳،۲،و وعدنا ان نعود الیه فی هذا الموضع.

قال المسعودی:دخل ضرار بن ضمره-و کان من خواص علی- علی معاویه وافدا،فقال له:صف لی علیا،قال:اعفنی یا أمیر المؤمنین، قال معاویه:لا بد من ذلک،فقال:أما إذا کان لا بد من ذلک فانه کان و اللّه بعید المدی،شدید القوی،یقول فصلا،و یحکم عدلا،یتفجر العلم من جوانبه،و تنطق الحکمه من نواحیه،یعجبه من الطعام ما خشن، و من اللباس ما قصر،و کان و اللّه یجیبنا إذا دعوناه و یعطینا إذا سألناه، و کنا و اللّه-علی تقریبه لنا،و قربه منا-لا نکلمه هیبه له،و لا نبتدئه

۱- (۱) ام هانی بنت أبی طالب اسمها هند-علی الاصح-،اخت امیر المؤمنین لامه و أبیه. تزوجها ابو وهب هبیره بن عمرو بن عائذ بن عمرو بن مخزوم فولدت له عمرا و به کان یکنی، و هانئا و یوسف و جعده،و قد تقدمت ترجمه جعده عند کلامنا علی مصادر الخطبه:(۱۷۸). أسلمت ام هانی قدیما إلا أنها لم تهاجر،و کان النبی صلی اللّه علیه و آله یحبها،و کان یزورها فی بیتها.و لما جاء نصر اللّه و الفتح هرب زوجها هبیره الی نجران،و أبی أن یدخل فی دین اللّه. و اختلفوا فی سنه وفاه ام هانی،فبعضهم یری انها ماتت قبل واقعه الطف،و بعضهم یری أنها عاشت بعد ذلک و هی التی تمثلت بقول الشاعر: و إن قتیل الطف من آل هاشم أذل رقابا من قریش فذلت

لعظمه فی نفوسنا،یبسم عن ثغر کأنه اللؤلؤ المنظوم،یعظم أهل الدین، و یرحم المساکین،و یطعم فی المسغبه «یَتیماً ذا مَقْرَبَهٍ أَوْ مِسْکِیناً ذا مَتْرَبَهٍ» یکسو العریان،و ینصر اللهفان،و یستوحش من الدنیا و زهرتها و یأنس باللیل و ظلمته،و کأنی به (۱)و قد أرخی اللیل سدوله،و غارت نجومه، و هو فی محرابه قابض علی لحیته یتململ تململ السلیم،و یبکی بکاء الحزین و یقول:

«یا دنیا غری غیری ألی تعرضت؟أم إلی تشوقت؟هیهات هیهات!! لا حان حینک،و قد أبنتک ثلاثا لا رجعه لی فیک،عمرک قصیر،و عیشک حقیر،و خطرک یسیر،آه من قله الزاد و بعد السفر و وحشه الطریق.

و خبر دخول ضرار علی معاویه،و وصفه لأمیر المؤمنین فی مجلسه و ما نقله من کلماته،من المشهورات التی لا یختلف فیها اثنان،روی قبل الرضی و بعده،مسندا مره،و مرسلا اخری فمن رواته:

۱-الصدوق فی (الأمالی) الصدوق-الأمالی-ص ۳۷۱ :ص ۳۷۱ رواه مسندا.

۲-القالی فی (الأمالی) القالی-الأمالی-ج ۱۴۳،۲ ج ۱۴۳،۲ رواه مسندا.

۳-المسعودی فی (مروج الذهب) المسعودی-مروج الذهب-۴۳۳،۳ :۴۳۳،۳.

۴-ابو نعیم فی (حلیه الأولیاء) ابو نعیم-حلیه الأولیاء-ج ۸۴،۱ :ج ۸۴،۱ رواه باسناد ذکره هناک.

۵-ابو الفتح الکراجکی فی (کنز الفوائد) ابو الفتح الکراجکی-کنز الفوائد-ص ۲۷۰ ص ۲۷۰.

۶-ابن عبد البر فی (الاستیعاب) ابن عبد البر-الاستیعاب-ج ۴۲،۳،بهامش(الاصابه)فی ترجمه أمیر المؤمنین علیه السّلام ذکره مسندا فی ترجمه أمیر المؤمنین علیه السّلام:ج ۴۲،۳،بهامش(الاصابه).

۷-الحصری فی (زهر الآداب) الحصری-زهر الآداب-۱، ۴۰ :۱، ۴۰.

۸-ابن أبی الحدید فی (شرح النهج) ۲ابن أبی الحدید-شرح نهج البلاغه-م ۲۷۶،۴ :م ۲۷۶،۴ رواه عن کتاب (تذییل نهج البلاغه) ۱عبد اللّه بن احمد بن إسماعیل-تذییل نهج البلاغه- لعبد اللّه بن احمد بن إسماعیل.

۱- (۱) و تروی:فاشهد یا معاویه لقد رأیته لیله من اللیالی و قد أرخی اللیل...إلخ.

۹-سبط ابن الجوزی فی (تذکره الخواص) سبط ابن الجوزی-تذکره الخواص-ص ۱۱۸ :ص ۱۱۸.

۱۰-الاربلی فی (کشف الغمه) الاربلی-کشف الغمه-۱،۷۶ :۱،۷۶.

۱۱-المالکی فی (تنبیه الخاطر) المالکی-تنبیه الخاطر-ص ۷۰ :ص ۷۰.

۱۲-الابشیهی فی (المستطرف) الابشیهی-المستطرف-ج ۱،۱۳۷ :ج ۱،۱۳۷.

و لا یتسع المجال لذکر أکثر من هؤلاء.

و أشار إلی طلاق أمیر المؤمنین الدنیا-کما فی خبر ضرار-السید المرتضی علم الهدی علی بن الحسین الموسوی قدس سره بقوله:

عتبت علی الدنیا فقلت الی متی اکابد دارا همها لیس ینجلی؟

فقالت:نعم یا بن الکرام لأننی غضبت علیکم یوم طلقنی علی

و قد وهم بعضهم فنسب هذا الشعر الی علی بن الحسین زین العابدین علیه السّلام.

۷۸

- و من کلام له علیه السلام للسائل الشامی (۱)لما سأله:أ کان مسیرنا الی الشام بقضاء من اللّه و قدر؟بعد کلام طویل هذا مختاره:

ویحک!لعلک ظننت قضاء لازما،و قدرا حاتما و لو کان ذلک کذلک لبطل الثواب و العقاب،و الوعد و الوعید (۲).إن اللّه سبحانه أمر عباده

۱- (۱) هذه اللفظه من زیادات نسخه ابن ابی الحدید و أظن قویا انها من النساخ،و أنها وقعت اشتباها بأن هذا السؤال من جمله اسئله الشیخ الشامی التی سأل امیر المؤمنین علیه السلام عنها، و أسئله الشیخ الشامی مرویه فی(أمالی الصدوق)و غیره فلیراجعها من أحب.

۲- (۲) علق الامام الشیخ محمد عبده علی ذلک بقوله: القضاء:علم اللّه السابق بحصول الأشیاء علی احوالها فی اوضاعها،و القدر:إیجاده لها عند وجود اسبابها،و لا شیء منهما یضطر العبد لفعل من افعاله،فالعبد و ما یجد لنفسه من باعث علی الخیر و الشر،و لا یجد شخص إلا ان اختیاره [۱]دافعه لما یعمل،و اللّه یعلمه فاعلا باختیاره إما شقیا به و إما سعیدا و الدلیل ما ذکره الامام.ا ه.و کأنه علیه الرحمه بهذا التفسیر یذهب مذهب اهل العدل.

تخییرا،و نهاهم تحذیرا،و کلف یسیرا،و لم یکلف عسیرا،و أعطی علی القلیل کثیرا،و لم یعص مغلوبا،و لم یطع مکرها،و لم یرسل الأنبیاء لعبا،و لم ینزل الکتاب للعباد عبثا،و لا خلق السماوات و الأرض و ما بینهما باطلا و «ذلِکَ ظَنُّ الَّذِینَ کَفَرُوا فَوَیْلٌ لِلَّذِینَ کَفَرُوا مِنَ النّارِ» .

السائل من أهل العراق لا من أهل الشام کما تدل علیه روایه الصدوق فی (التوحید) الصدوق-التوحید-ص ۲۷۴ ص ۲۷۴،و الکراجکی فی (کنز الفوائد) الکراجکی-کنز الفوائد-ص ۱۶۹ :ص ۱۶۹.

و هذا الکلام رواه جماعه من العلماء من الشیعه و غیرهم مرسلا و مسندا.

و من رواته الکلینی فی (اصول الکافی) الکلینی-اصول الکافی-۱،۱۹۵ :۱،۱۹۵،و الصدوق فی (التوحید) الصدوق-التوحید-ص ۲۷۳ ص ۲۷۳ و (عیون أخبار الرضا) -عیون أخبار الرضا-۱،۱۳۸ :۱،۱۳۸ بثلاثه أسانید،و الحرانی فی (تحف العقول) ۳الحرانی-تحف العقول-ص ۴۶۸ باب ما روی عن الامام أبی الحسن علی بن محمد الهادی صلوات اللّه علیه فی رسالته علیه السّلام«فی الرد علی أهل الجبر و التفویض،و إثبات العدل و المنزله بین المنزلتین» :ص ۴۶۸،فی باب ما روی عن الامام أبی الحسن علی بن محمد الهادی صلوات اللّه علیه فی رسالته علیه السّلام«فی الرد علی أهل الجبر و التفویض،و إثبات العدل و المنزله بین المنزلتین» (۱)و هی الرساله التی کتبها علیه السّلام إلی أهل الأهواز حین سألوه عن الجبر و التفویض (۲).

و ممن رواه صاحب (العیون و المحاسن) -العیون و المحاسن-ص ۴۰ :ص ۴۰،و الکراجکی (۳)فی

۱- (۱) انظر(تحف العقول):ص ۴۵۸.

۲- (۲) الاحتجاج:الجزء الاول [۱]ص ۳۱۰ و قد نقل هذه الرساله باختصار.

۳- (۳) الکراجکی-بالکاف المفتوحه و الراء المهمله و الألف و الجیم المضمومه-نسبه الی کراجک قریه علی باب واسط کما فی(مراصد الاطلاع):هو ابو الفتح محمد بن علی بن عثمان عالم فاضل،متکلم فقیه،محدث ثقه،حضر علی المفید و المرتضی و ابن شاذان و غیرهم، و اسند الیه جمیع ارباب الاجازات من علماء الامامیه،له کتب اشهرها(کنز الفوائد)و قد روی فی هذا الکتاب جمله من کلام امیر المؤمنین علیه السلام بالاسناد مره و الارسال اخری توفی سنه ۴۴۹.و دفن قریبا من مرقد الکلینی ببغداد.

(کنز الفوائد):ص ۱۶۹،و الطبرسی فی (الاحتجاج) الطبرسی-الاحتجاج-۱، ۳۱۰ :۱، ۳۱۰ و نقله الشیخ أبو الحسن محمد بن الحسین بن الطیب المعتزلی فی (غرر الأدله) ۱/۱أبو الحسن محمد بن الحسین بن الطیب المعتزلی-غرر الأدله- : عن الاصبغ بن نباته ۲/۱الاصبغ بن نباته-نقل اصبغ بن نباته- ،قال:قام شیخ إلی علی علیه السّلام فقال:اخبرنا عن مسیرنا الی الشام أ کان بقضاء اللّه و قدره؟ فقال:و الذی فلق الحبه و برأ النسمه ما وطأنا موطئا و لا هبطنا وادیا إلا بقضاء اللّه و قدره.

فقال الشیخ:فعند اللّه احتسب عنای (۱)ما أری أن لی من الأجر شیئا.

فقال:مه ایها الشیخ،لقد عظم اللّه أجرکم فی مسیرکم و أنتم سائرون، و فی منصرفکم و أنتم منصرفون،و لم تکونوا فی شیء من حالاتکم مکرهین، و لا إلیها مضطرین.

فقال الشیخ:و کیف القضاء و القدر ساقانا؟.

فقال:ویحک لعلک ظننت قضاء لازما،و قدرا حتما،لو کان ذلک کذلک لبطل الثواب و العقاب و الوعد و الوعید،و الأمر و النهی،و لم تأت لائمه اللّه لمذنب،و لا محمده لمحسن،و لم یکن المحسن أولی بالمدح من المسیء، و لا المسیء أولی بالذم من المحسن ۲،تلک مقاله عبده الأوثان،و جنود

۱- (۱) الاحتساب من الحسب کالاعتداد من العد،و انما قیل لمن ینوی بعمله وجه اللّه:احتسبه، لأن له حینئذ ان یعتد عمله،و معنی قوله:عند اللّه احتسب عنائی ای احتسب اجر مشقتی عند اللّه تعالی لعله یثیبنی بلطفه،و إنما قال ذلک حیث ظن انه لا یؤجر علی جهاده لکونه مجبورا علی فعله.

الشيطان،و شهود الزور،و أهل العمى عن الصواب،و هم قدريه هذه الامه و مجوسها.

إن اللّه سبحانه أمر تخييرا،و نهى تحذيرا،و كلف يسيرا،و لم يعص مغلوبا و لم يطع مكرها،و لم يرسل الرسل الى خلقه عبثا،و لم يخلق السماوات و الأرض و ما بينهما باطلا «ذلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النّارِ» .ص:۳۸).

فقال الشيخ:فما القضاء و القدر اللذان ما سرنا إلا بهما؟.

فقال:هو الأمر من اللّه و الحكم.ثم تلا قوله سبحانه: «وَ قَضى رَبُّكَ أَلاّ تَعْبُدُوا إِلاّ إِيّاهُ» .الاسراء:۲۳).

فنهض الشيخ مسرورا و هو يقول:

أنت الامام الذى نرجو بطاعته يوم النشور من الرحمن رضوانا

أوضحت من ديننا ما كان ملتبسا جزاك ربك عنا فيه إحسانا

قال ابن أبى الحديد فى (شرح نهج البلاغه) ۲ابن أبى الحديد-شرح نهج البلاغه-م ۴ ص ۲۷۷ :م ۴ ص ۲۷۷-بعد أن نقل ما تقدم-:ذكر ذلك أبو الحسين فى بيان أن القضاء و القدر قد يكون بمعنى الحكم و الأمر و أنه من الألفاظ المشتركه.

۷۹

-و قال عليه السلام: خذ الحكمه أنى كانت فان الحكمه تكون فى صدر المنافق فتلجلج فى صدره حتى تخرج فتسكن الى صواحبها .

فى النسخه التى عليها شرح ابن أبى الحديد تعقيب لهذه الكلمه و هو:

قال الرضى:و قد كان على عليه السّلام فى مثل ذلك،و ذكر الكلمه الآتيه:

۸۰

- الحكمه ضاله المؤمن فخذ الحكمه و لو من أهل النفاق .

أما الحكمه(۷۹)فقد رواها قبل الشريف جماعه منهم أبو عثمان الجاحظ

فی (البیان و التبیین) أبو عثمان الجاحظ-البیان و التبیین-۲،۲۴ :۲۴،۲و البرقی فی کتاب(مصابیح الظلم)من کتب (المحاسن) البرقی-المحاسن-کتاب مصابیح الظلم:۱، ۲۳۰ :۱، ۲۳۰.و قال الوطواط فی (الغرر و العرر) الوطواط-الغرر و العرر-ص ۵۷ :ص ۵۷ أنه قالها لولده الحسن علیهما السلام.

و فی کتاب جعفر بن محمد بن شریح ۲جعفر بن محمد بن شریح-کتاب جعفر بن محمد بن شریح- عن جابر الجعفی ۱جابر الجعفی-نقل جابر الجعفی- عن أبی عبد اللّه علیه السّلام قال:إن الحکمه لتکون فی قلب المنافق فتجلجل فی صدره حتی یخرجها فیوعیها المؤمن،و تکون کلمه المنافق فی صدر المؤمن فتجلجل فی صدره حتی یخرجها فیوعیها المنافق.

و کانت هذه الحکمه مشهوره عنه علیه السّلام فی صدر الاسلام،فقد روی ابو جعفر الاسکافی ۲ابو جعفر الاسکافی-نقل ابو جعفر الاسکافی- المعتزلی قال:کان سعید بن المسیب (۱)منحرفا عنه علیه السّلام، و جبهه عمر بن علی علیه السّلام (۲)فی وجهه بکلام شدید،روی عبد الرحمن بن

۱- (۱) المسیب-بفتح الیاء المثناه من تحتها المشدده-و روی عن سعید أنه کان یکسر الیاء و یقول:سیب اللّه من سیب أبی-. ولد سعید لسنتین من خلافه عمر،و رباه علی علیه السلام لأن جده أوصی به الیه،و کان من کبار التابعین،جمع بین الحدیث و الفقه،و اشتهر بین الناس بالورع و العباده،لقی جماعه من الصحابه و سمع منه و اکثر روایته المسنده عن أبی هریره و کان زوج ابنته،و اتفقوا علی أن مرسلاته أصح المراسیل و اضطربت کلمات علماء الرجال من الامامیه فیه فبعضهم یری أنه شدید الانحراف عن اهل البیت و بعضهم یری انه من حواری الامام زین العابدین و ثقاه أصحابه،و کل ما صدر عنه مما یوهم الخلاف من قول أو فعل إنما صدر تقیه علی نفسه و إبعادا لها عن التهمه بالتشیع راجع(تنقیح المقال):ج ۲ ص ۳۶. [۱]توفی سعید بالمدینه و اختلفوا فی سنه وفاته علی أقوال هی بین سنه ۹۲ الی سنه ۱۵۰ تجدها فی(وفیات الأعیان)ج ۲ ص ۱۲۰. [۲]

۲- (۲) عمر هذا هو الأطرف،کما یقال لعمر بن علی بن الحسین علیهم السلام الأشرف،و امه الصهباء التغلبیه و یقال لها ام حبیب بنت عباد بن ربیعه من سبی الیمامه،و قیل من سبی عین التمر، اشتراها امیر المؤمنین علیه السّلام فولدت له عمر توأما لاخته رقیه التی تزوجها مسلم بن عقیل فولدت له،و کان عمر کریما ذا لسن و فصاحه.یروی أنه اجتاز فی سفر له فی بیوت من بنی عدی فنزل علیهم-و کانت سنه قحط-ففرق اکثر زاده و کسوته و نفقته علیهم.و بلغه أن رجلا منهم یقال له سالم بن رقیه منحرفا عن بنی هاشم و کان له أخ یقال له سلیمان و کان شیعه فاستدعی عمر سالما فلما حضر سأله عن سلیمان فخبره انه غائب فلم یزل عمر یلطف له فی القول و یشرح له من الأدله حتی رجع عن انحرافه،فلم یرحل عنهم عمر حتی غیثوا و اخصبوا فقالوا:هذا ابرک الناس حلا و مرتحلا ثم کانت هدایاه تصل الی سالم بن رقیه فلما مات عمر قال سالم یرثیه: صلی الاله علی قبر تضمن من نسل الوصی علی خیر من سئلا قد کنت اکرمهم کفا و اکثرهم علما و أبرکهم حلا و مرتحلا و لم یخرج عمر مع اخیه الحسین علیه السلام الی العراق،و کان مسالما لولاه الجور من بنی امیه و آل الزبیر و توفی بینبع فی ایام الولید بن عبد الملک و له من العمر ۷۵ او ۸۵ عاما.

الاسود عن ابى داود الهمدانى قال:شهدت سعيد بن المسيب و أقبل عمر بن على بن ابى طالب عليه السلام،فقال له سعيد:يا بن أخى ما أراك تكثر غشيان مسجد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم كما يفعل اخوتك و بنو أعمامك.

فقال عمر:يا بن المسيب أ كلما دخلت المسجد أجيء فأشهدك؟.

فقال سعيد:ما أحب أن تغضب سمعت أباك يقول:إن لى مقاما لهو خير لبنى عبد المطلب مما على الارض من شيء.

فقال عمر ١عمر بن على بن ابى طالب عليه السلام-نقل عمر بن على- :و أنا سمعت ابى يقول:«ما كلمه حكمه فى قلب منافق فيخرج من الدنيا إلا يتكلم بها».

فقال سعيد:يا بن اخى جعلتنى منافقا! قال:هو ما اقول لك،ثم انصرف.

و أما الكلمه رقم(٨٠)فقد تقدم الكلام عليها فى الحكمه رقم(٢٠) و نضيف هنا ان من جمله رواتها قبل الشريف:

١-ابن قتيبه فى (عيون الأخبار) ابن قتيبه-عيون الأخبار-١٢٣،٢ :١٢٣،٢.

۲-القالی فی (الأمالی) القالی-الأمالی-۲،۹۱ :۲،۹۱.

۳-ابن عبد ربه فی (العقد الفرید) ابن عبد ربه-العقد الفرید-ج ۲ ص ۲۵۴ ج ۲ ص ۲۵۴.

۴-المسعودی فی (مروج الذهب) المسعودی-مروج الذهب-۴،۷۴ :۴،۷۴ و ذکر المسعودی قصه خلاصتها:ان ابراهیم بن المدبر (۱)کان له محل فی العلم و الأدب و المعرفه و کان سیء الرأی فی أبی تمام الشاعر فأنشده محمد بن الأزهر انشوده لأبی تمام و لم ینسبها الیه،و هی:

و عاذل عذلته من عذله فظن أنی جاهل من جهله

ما غبن المغبون مثل عقله (من لک-یوما-باخیک کله).

الارجوزه...

فقال لابنه:اکتبها،فکتبها علی ظهر کتاب من کتبه،فقال له محمد بن الأزهر:جعلت فداک،إنها لأبی تمام،فقال:خرق خرق.

قال المسعودی-بعد نقل هذه القصه-و هذا من ابن المدبر قبیح من عمله،لأن الواجب أن لا یدفع إحسان محسن عدوا کان أو صدیقا،و أن

۱- (۱) هو ابراهیم بن محمد بن عبید اللّه بن المدبر احد بنی المدبر الثلاثه احمد و محمد و ابراهیم و جمیعهم شاعر مترسل بلیغ،و کان ابراهیم من وجوه کتاب اهل العراق و متقدمیهم و ذوی الجاه،و المتصرفین فی الأعمال،و مذکور فی الولایات،و کان المتوکل یقدمه و یؤثره و یفضله، و کان اخوه احمد ولی لعبید اللّه بن یحیی بن خاقان عملا فلم یحمد اثره فیه،و عمل علی ان ینکبه، و بلغ احمد ذلک فهرب،و کان عبید اللّه منحرفا عن ابراهیم،شدید النفاسه علیه لرأی المتوکل فیه،فأغراه به،و عرفه خبر اخیه،و ادعی علیه مالا جلیلا،و ذکر انه عند ابراهیم اخیه، و اوغر صدره علیه حتی أذن له فی حبسه فحبسه-و لابراهیم فی حبسه أشعار کثیره حسان اورد ابو الفرج فی(الأغانی)۱۹ ص ۱۱۴ [۱] جمله منها-و طال حبسه ثم خلصه محمد بن عبد اللّه بن طاهر بعد أن تحمل فی ماله کل ما یطالب به،فأعفاه المتوکل من ذلک و وهبه له،ثم وزر ابراهیم للمعتمد،و ولی للمعتضد دیوان الضیاع و توفی سنه ۲۷۹.

يأخذ الفائده من الوضيع و الرفيع، فقد روى عن أمير المؤمنين على عليه السّلام أنه قال:«الحكمه ضاله المؤمن فخذ ضالتك و لو من اهل الشرك».

قال:و قد ذكر عن بزرجمهر-و كان من حكماء الفرس أنه قال:أخذت من كل شيء أحسن ما فيه حتى الكلب و الهره و الخنزير و الغراب،قيل:

ما أخذت من الكلب؟قال:إلفه لأهله و ذبه عن صاحبه،قيل:فما أخذت من الغراب؟قال:شده حذره،قيل:فمن الخنزير؟قال:بكوره فى طلب حوائجه،قيل:فمن الهره؟قال:نغمتها و تملقها لأهلها فى المسأله.

و الظاهر ان المسعودى اخذ كلامه هذا من ابن المعتز فقد ذكر الخطيب فى (تاريخ بغداد) ۲الخطيب-تاريخ بغداد- :ما حاصله:انه لما أمر ابن المدبر بتخريق الكتاب قال ابن المعتز ۱ابن المعتز-نقل ابن المعتز- :هذا الفعل من العلماء مفرط القبح،لأنه يجب أن لا يدفع إحسان محسن عدوا كان أو صديقا،و ان تؤخذ الفائده من الوضيع و الرفيع،فانه يروى عن على بن أبى طالب انه قال:«الحكمه ضاله المؤمن،فخذ ضالتك و لو من أهل الشرك».

و قد انتفع بهذه النصيحه الشعبى ۱الشعبى-نقل الشعبى- لما سمع الحجاج بن يوسف و هو على المنبر يقول:أما بعد،فان اللّه كتب على الدنيا الفناء،و على الآخره البقاء،فلا فناء لما كتب عليه البقاء،و لا بقاء لما كتب عليه الفناء،فلا يغرنكم شاهد الدنيا عن غائب الآخره،و اقصروا من الأمل لقصر الأجل،فقال:كلام حكمه خرج من قلب خراب!و أخرج ألواحه فكتب ۱.

۸۱

-قال عليه السلام: قيمه كل امرىء ما يحسنه.

قال الرضى:و هى الكلمه التى لا تصاب لها قيمه،و لا توزن بها حكمه، و لا تقرن اليها كلمه.

أقول:ما الرضی بأول من أطری هذه الکلمه،و أشاد بفضلها،و أشار الی قیمتها فقد سبقه الی ذلک أبو عثمان الجاحظ فانه نقلها فی موضعین من (البیان و التبیین) أبو عثمان الجاحظ-البیان و التبیین-ص:۳۶ و ۱۷۹ من الجزء الأول فی ص:۳۶ و ۱۷۹ من الجزء الأول و علق علیها بقوله:

«فلو لم نقف فی هذا الکتاب إلا علی هذه الکلمه لوجدناها کافیه شافیه، و مجزیه مغنیه،بل لوجدناها فاضله عن الکفایه،و غیر مقصره عن الغایه، و أحسن الکلام ما کان قلیله یغنی عن کثیره،و معناه فی ظاهر لفظه.و کأنّ اللّه عز و جل قد ألبسه من الجلاله،و غشاه من الحکمه علی حسب نیه صاحبه، و تقوی قائله،فاذا کان شریفا،و اللفظ بلیغا،و کان صحیح الطبع، بعیدا عن الاستکراه،و منزها عن الاختلال،مصونا عن التکلف،صنع فی القلب صنع الغیث فی التربه الکریمه،و متی فصلت الکلمه علی هذه الشریطه،و نفذت من قائلها علی هذه الصفه،أصحبها اللّه من التوفیق، و منحها من التأیید ما لا یمتنع عن تعظیمها صدور الجبابره و لا یذهل عن فهمها عقول الجهله (۱).ا ه.

و قال ابن عبد البر ابن عبد البر-جامع بیان العلم و فضله-ص ۹۹ و ۱۰۰ :

یقال:إن قول علی بن أبی طالب علیه السّلام:«قیمه کل امرىء ما یحسن» لم یسبقه الیه أحد،و قالوا:لیس کلمه أحض علی طلب العلم منها،قالوا:

و لا کلمه أضر بالعلم و العلماء و المتعلمین من قول القائل:«ما ترک الاول للآخر».

ثم قال أبو عمر فی وصف هذه الکلمه: «قیمه کل امرىء ما یحسن» من الکلام العجیب الخطیر،و قد طار الناس الیه کل مطیر،و نظمه جماعه من الشعراء إعجابا به و کلفا بحسنه» (۲).

۱- (۱) البیان و التبیین:۱،۳۶ ط اولی. [۱]

۲- (۲) جامع بیان العلم و فضله:ص ۹۹ و ۱۰۰.

و قد أخذ معنی هذه الکلمه الناشیء الاکبر (۱)فقال:

تأمل بعینک هذا الانام فکن بعض من صانه عقله

فحلیه کل فتی فضله و قیمه کل امریء نبله

فلا تتکل فی طلاب العلا علی نسب ثابت أصله

فما من فتی زانه قوله بشیء یخالفه فعله ۲

و قال ابراهیم بن محمد البیهقی ابراهیم بن محمد البیهقی-المحاسن و المساوی-ص ۳۹۹. -بعد ان نقل هذه الکلمه-: رواه بعض المحدثین شعرا فقال:

قال علی بن ابی طالب و هو اللبیب الفطن المتقن

کل امریء قیمته عندنا و عند أهل العلم ما یحسن ۳

و ضمن هذه الکلمه فی شعره ابو الحسن محمد بن احمد الطباطبائی ۴فقال:

۱- (۱) الناشیء الأکبر:هو ابو العباس عبد اللّه بن محمد الانباری البغدادی المعروف بابن شرشیر،کان نحویا متکلما،شاعرا عروضیا له قصیده فی فنون العلم تبلغ أربعه آلاف بیت، و له عده تصانیف،و أشعار کثیره فی جوارح الصید و آلاته و قد استشهد کشاجم بشعره فی کتاب(المصاید و المطارد).توفی الناشیء الأکبر بمصر سنه ۲۹۳.

حسود مریض القلب یخفی أنینه و یضحی کئیب البال عندی حزینه

یلوم علی أن رحت فی العلم راغبا أجمع من عند الرواه فنونه

و أملک أبکار الکلام و عونه و أحفظ مما أستفید عیونه

و یزعم أن العلم لا یجلب الغنی و یحسن بالجهل الذمیم ظنونه

فیما لائمی دعنی اغالی بقیمتی فقیمه کل الناس ما یحسنونه ۱

قال ابو هلال العسکری ۳ابو هلال العسکری-الصناعتین-ص ۲۳۳ :

اخذ ابن طباطبا قول علی رضی اللّه عنه بلفظه و أخرجه بغیضا متکلفا و الجید قول الآخر:

.....(فقیمه کل امرىء علمه)

ص:۷۲

فهذا و إن اخذه ببعض لفظه فان(كل)فی بیته احسن موقعا منه فی بیت ابن طباطبا (۱).

و هناک قصص تضمنت هذه الحکمه:ففی تفسیر ۳الرازی-تفسیر الرازی-ج ۲ ص ۱۹۸ الرازی:ج ۲ ص ۱۹۸:

قصد أعرابی الحسین بن علی رضی اللّه عنهما فسلم علیه و سأله حاجه،فقال سمعت جدّک یقول:«إذا سألتم الحاجه فاسألوها من احد أربعه:إمّا عربی شریف،او مولی کریم،او حامل قرآن،او صاحب وجه صبیح» فأمّا العرب فشرفت بحدک،و أما الکرم فدأبکم و سیرتکم،و أما القرآن ففی بیوتکم نزل،و أما الوجه الصبیح فانی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول:

«إذا أردتم أن تنظروا إلیّ فانظروا إلی الحسن و الحسین».فقال الحسین:

ما حاجتک؟فکتبها علی الارض،فقال الحسین سمعت ابی علیا یقول:

«قیمه کل امرىء ما یحسنه»و سمعت جدی یقول:«المعروف بقدر المعرفه» فأسألک عن ثلاث مسائل إن أحسنت فی جواب واحده فلک ثلث ما عندی، و ان أجبت عن اثنین فلک ثلثا ما عندی،و إن أجبت عن الثلاث فلک کل ما عندی،و قد حمل إلیّ صرّه مختومه من العراق.فقال:سل و لا حول و لا قوه إلا باللّه،فقال:أی الأعمال أفضل؟قال الأعرابی:الایمان باللّه، قال:فما نجاه العبد من الهلکه؟قال:الثقه باللّه،قال:فما یزین المرء؟ قال:علم معه حلم،قال:فإن أخطأ ذلک؟قال:فمال معه مروءه، قال:فان أخطأ ذلک؟قال:ففقر معه صبر،قال:فان أخطأ ذلک؟ قال:فصاعقه تنزل علیه من السماء فتحرقه،فضحک الحسین و رمی بالصرّه إلیه.

۱- (۱) الصناعتین:۲۳۳. [۱]

و قال الخليل (۱):دخلت على سليمان بن على و هو و الى البصره فوجدته يسقط فى كلامه (۲)،فجلست حتى انصرف الناس.فقال:هل من حاجه أبا عبد الرحمن؟.قلت:اكبر الحوائج.قال:قل فان مسائلك مقضيه.

قلت:أنت سليمان بن على و كان على،فى العلم عليا،و كان عبد اللّه بن العباس الحبر و البحر،و كان العباس بن عبد المطلب إذا تكلم اخذ سامعه ما يأخذ النشوان على نقر العيدان،و أراك تسقط فى كلامك و هذا لا يشبه منصبك و محتدك (۳).

قال:فكأنما فقأ الرمان فى وجهه خجلا،و قال:لن تسمعه بعدها.

ثم أذن للناس فى مجلس عام فدخلت عليه فى لمه (۴)من الناس فوجدته يفصح حتى خلته معد بن عدتان،فجلست حتى انصرف الناس،فقال:كيف رأيت أبا عبد الرحمن؟قلت:رأيت كل ما سرنى و أنشدته:

۱- (۱) هو الخليل بن احمد الفراهيدى و كان من افضل الناس فى الأدب،و قوله حجه فيه،و هو أول من ضبط اللغه،و كتابه(العين)جمع فيه ما كان معروفا فى ايامه من ألفاظ اللغه و احكامها، و قواعدها و شروطها،و اخترع علم العروض،قيل:انه دعا اللّه تعالى بمكه أن برزقه علما لم يسبقه الناس اليه،فلما رجع فتح اللّه عليه علم العروض،و كان فى فاقه و زهد لا يبالى بالدنيا، حتى قال النضر بن شميل:كان الخليل يقاسى الضر بين اخصاص البصره و أصحابه يقتسمون الرغائب بعلمه،و أرسل اليه احد الولاه رسولا يدعوه لتأديب ولده فأخرج الخليل للرسول خبزا يابسا و قال له:كل فما عندى غيره،و ما كنت اجده فلا حاجه اليه،

۲- (۲) سقط فى الكلام:أخطأ.

۳- (۳) المحتد-بفتح فسكون و التاء مكسوره-الأصل.

۴- (۴) اى جماعه.

لا یکون السری مثل الزری لا و لا ذو الذکا کمثل الغبی (۱)

لا یکون الألد ذو المقول المر هف عند الخصام مثل العیی (۲)

(قیمه المرء قدر ما یحسن)المرء قضاء من الامام علی

أی شیء من اللباس علی ذی السرو أبهی من اللسان السری (۳)

ینظم الحجه الشتیته فی السلک من القول مثل نظم الهدی (۴)

و تری اللحن فی لسان اخی الهمه مثل الصدی علی المشرفی (۵)

فاطلب النحو للقران و للشعر و المسند المروی (۶)

و الخطاب البلیغ عند حجاج القوم تزهی بمثله فی الندی (۷)

کل ذی جهل بالفنون یعادیها و یزری منها بغیر الزری (۸)

۱- (۱) السری:السید الشریف السخی،و الزری:الذمیم المحتقر الذی لا یعد شیئا،و الذکی:سریع الفطنه،و الفهم:ضد الغبی.

۲- (۲) الالد:هو اللدود أی:شدید الخصومه،و ذو المقول:اللسان و المرهف-بضم المیم و سکون الراء و فتح الهاء-من السیوف رقیق الحد،و المراد به هنا اللسان الحدید،و العیی: الفهیه،یقال:عیی عیا فی المنطق:حصر.

۳- (۳) السرو:الفضل،و السری هنا الجید.

۴- (۴) الشتیته:المتفرقه.

۵- (۵) الصدی و الصدأ واحد:و هو ماده لونها یأخذ من الحمره و الشقره تتکون علی وجه الحدید و نحوه بسبب رطوبه الهواء،و المشرفی:السیف المصنوع فی مشارف الشام،او نسبه الی موضع فی الیمن.

۶- (۶) المسند المروی:الحدیث النبوی الشریف.

۷- (۷) الندی:النادی.

۸- (۸) یزری...إلخ:أی ینتقص شیئا لا عیب فیه.

قال:فانصرفت فشیعنی غلامه علی کتفه بدره (۱)فرددتها و کتبت الیه:

أبلغ سلیمان أنی عنه فی سعه و فی غنی غیر أنی لست ذا مال

شحا بنفسی أنی لا أری أحدا یموت هزلا و لا یبقی علی حال

و الرزق عن قدر لا العجز یدفعه و لا یزید فیه حول محتال

(۲)و حکی الفضل بن مروان (۳)قال:کانت الرسل من جهه الملوک إذا جاءت بالهدایا جعل اختلافهم إلی فتکون المؤامرات فیما یجری معهم فی دیوانی فکنت أسأل الرسل عن سیره ملوکهم،و أخبار عظمائهم،فسألت رسول ملک الروم عن سیره ملکه،فقال:بذل عرفه (۴)،و جرد سیفه فاجتمعت

۱- (۱) البدره-بفتح فسکون ثم بفتح الراء-:کیس فیه عشره آلاف درهم او کمیه عظیمه من المال.

۲- (۲) مثالب الوزیرین ۳-مثالب الوزیرین-ص ۱۵۰ :ص ۱۵۰.

۳- (۳) فی زهر الآداب: [۱]عن الفضل بن سهل،و الفضل بن مروان نصرانی الاصل و کان منشئا و لکنه قلیل العلم و المعرفه،ردیء السیاسه جهولا بالامور مع معرفه بما یرضی الخلفاء.خدم المأمون،ثم استوزره المعتصم ثلاث سنین ثم نکبه و صادر جمیع امواله و عف عن قتله،و بقی حیا الی ایام المستعین و فیه یقول بعض شعراء عصره: تفرعنت یا فضل بن مروان فاعتبر فقبلک کان الفضل و الفضل و الفضل ثلاثه أملاک مضوا لسبیلهم أبادهم التقیید و الاسر و القتل الثلاثه هم:الفضل بن یحیی بن خالد،و الفضل بن سهل،و الفضل بن الربیع.و من عجائب تنقل الاحوال:أن ثقل الفضل بن الربیع کان یحمل علی الف بعیر ثم رؤی ثقله فی زنبیل و فیه أدویه لعلته تنقل من مکان الی مکان،و ثقل الحسن بن سهل فی زنبیل فیه نعلان و قمیصان و اصطرلاب ثم رؤی ثقله بعد ذلک یحمل علی ألف بعیر.

۴- (۴) العرف:المعروف.

علیه القلوب مقه (۱)و رغبه،لا یعسف جنده،و لا یحرج رعیته،سهل النوال،حزن نکال (۲)الرجاء و الخوف معقودان فی یده.

قلت:فکیف حکمه؟ قال:یرد الظلم،و یردع الظالم،و یعطی کل ذی حق حقه،فالرعیه اثنان راض و مغتبط (۳).

قلت:فکیف هیبتهم له؟.

قال:یتصور فی القلوب فتغضی له العیون.

قال:فنظر رسول ملک الحبشه الی اصغائی الیه،و إقبال عینی علیه فقال لترجمانه:ما الذی یقول الرومی؟.

قال:یصف ملکهم،و حسن سیرته،فکلم الترجمان بشیء فقال الترجمان:یقول:إن ملکهم ذو اناه عند القدره،و ذو حلم عند الغضب، و ذو سطوه عند المغالبه،و ذو عقوبه عند الاجترام (۴)قد کسا رعیته جمیل نعمته،و خوفهم عنیف نقمته،فهم یتراؤنه ترائی الهلال جمالا و یخافونه مخافه الموت نکالا،قد وسعهم عدله،و ردعتهم سطوته و کیده،لا تمهنه مزحه (۵)،و لا تؤمنه غفله،إذا أعطی أوسع،و إذا عاقب أوجع،فالناس اثنان راج و خائف،فلا الراجی خائب الأمل و لا الخائف بعید الأجل.

قلت:فکیف هیبتهم له؟فقال:لا ترفع العیون الیه أجفانها،و لا

۱- (۱) المقه:المحبه،و قد ومق فلان فلانا أحبه.

۲- (۲) الحزن فی الاصل ما غلظ من الارض و مراده هنا الشده،و نکال قوی مجرب.

۳- (۳) المغتبط-بکسر الباء-المغبوط،و الغبطه:حسن الحال.

۴- (۴) الاجترام:ارتکاب الذنب.

۵- (۵) الامتهان:الابتذال.

تتبعه الأبصار إنسانها،كأن رعيته قطا (۱)رفرفت عليها صقور صوائد.

قال:فحدثت المأمون ۱المأمون-نقل المأمون- بهذين الحديثين،فقال لى:كم قيمتها عندك؟.

قلت:ألفا درهم.

قال:يا فضل إن قيمتهما عندى أكثر من الخلافه أما علمت قول على بن أبى طالب كرم اللّه وجهه:«قيمه كل امرىء ما يحسن»أ فتعرف أحدا من الخطباء و البلغاء يحسن أن يصف احدا من خلفاء اللّه الراشدين المهديين بمثل هذه الصفه؟.

قلت:لا،قال:فقد أمرت لهما بعشرين الف دينار معجله لهما،و اجعل العده ماده بينى و بينهما على العود،فلو لا حقوق الاسلام و أهله لرأيت إعطاءهما ما فى بيت المال الخاصه و العامه دون ما يستحقان ۲.

و قد روى هذه الكلمه ايضا ابن قتيبه فى (عيون الاخبار) ابن قتيبه-عيون الاخبار-ج ۲ ص ۱۰ :ج ۲ ص ۱۰ و ابن عبد ربه المالكى رواها فى ثلاثه مواضع من (العقد الفريد) ابن عبد ربه المالكى-العقد الفريد-ج ۱ ص ۲۶۴ و ۲۸۴ و ج ۳ ص ۳۳ :ج ۱ ص ۲۶۴ و ۲۸۴ و ج ۳ ص ۳۳،كما رواها ابن واضح فى (التاريخ) ابن واضح-التاريخ-ج ۱۹۵،۲ :ج ۱۹۵،۲ و ابن شعبه فى (التحف) ابن شعبه-التحف-ص ۲۰۱ ص ۲۰۱ و المبرد فى «الفاضل» المبرد-الفاضل-ص ۲ :ص ۲،و غيرهم ممن تقدم على الرضى او تأخر عنه.

و يبدو أنه عليه السّلام قال هذه الكلمه غير مره ففى (العقد الفريد) ۳-العقد الفريد-ج ۴ ص ۲۰۶ فى باب توقيعات الخلفاء ج ۴ ص ۲۰۶ فى باب توقيعات الخلفاء ما هذا معناه: إن صعصعه بن صوحان كتب الى على عليه السّلام يسأله عن شىء فوقع فى كتابه:«قيمه كل امرىء ما يحسنه».

۱- (۱) القطا جمع قطاه:طائر معروف.

و قال ابن عبد البر فی (جامع بیان العلم و فضله) ۲ابن عبد البر-جامع بیان العلم و فضله-ص ۱۰۰ ص ۱۰۰: روی ابن عائشه ۱ابن عائشه-نقل ابن عائشه- و غیره:ان علیا رضی اللّه عنه قال فی خطبه خطبها:«الناس أبناء ما یحسنون،و قدر کل امرىء ما یحسن فتکلموا بالعلم تبین أقدارکم».

و فی ختام البحث عن مصادر هذه الحکمه أحب أن أنقل تعلیق بعض الظرفاء علیها قال:رحم اللّه علی بن ابی طالب و کرم اللّه وجهه فلقد أصبحنا فی زمان«قیمه کل امرىء ما یملکه»فالفقیر جاهل و ان کان سحبان وائل و الغنی عاقل و ان کان أعیی من باقل.

۸۲

-و قال علیه السلام: اوصیکم بخمس لو ضربتم الیها آباط الابل (۱)لکانت لذلک أهلا:لا یرجون أحد منکم إلا ربّه،و لا یخافن إلا ذنبه،و لا یستحین أحد منکم اذا سئل عما لا یعلم أن یقول لا أعلم،و لا یستحین أحد اذا لم یعلم الشیء أن یتعلمه،و علیکم بالصبر فان الصبر من الایمان کالرأس من الجسد،و لا خیر فی جسد لا رأس معه،و لا فی إیمان لا صبر معه .

هذا الکلام من المتواتر عنه علیه السّلام،و من رواته قبل الرضی:

۱- صحیفه الامام الرضا علیه السّلام -صحیفه الامام الرضا علیه السّلام-ص ۲۰ ص ۲۰.

۲-ابن قتیبه فی (عیون الاخبار) ابن قتیبه-عیون الاخبار-۲،۱۱۹ :۲،۱۱۹بسند ذکره هناک.

۳-الجاحظ فی (البیان و التبیین) الجاحظ-البیان و التبیین-۱،۱۷۸ :۱،۱۷۸.

۴-البرقی فی (المحاسن) البرقی-المحاسن-۱،۲۲۹ :۱،۲۲۹.

۵-ابن عبد ربه فی (العقد الفرید) ابن عبد ربه-العقد الفرید-ج ۳ ص ۱۴۷ و ج ۴ ص ۸۰ :ج ۳ ص ۱۴۷ و ج ۴ ص ۸۰.

۶-الصدوق فی (الخصال) الصدوق-الخصال-۱،۱۴۹ :۱،۱۴۹.

۷-القاضی النعمان فی (دعائم الاسلام) القاضی النعمان-دعائم الاسلام-۱،۸۰ :۱،۸۰ بتفاوت یسیر.

۸-الیعقوبی فی (التاریخ) الیعقوبی-التاریخ-۲،۱۹۵ :۲،۱۹۵.

۱- (۱) ضرب الاباط:کنایه عن شد الرحال،و حث السیر.

۹-أبو نعیم فی (حلیه الأولیاء) أبو نعیم-حلیه الأولیاء-۱،۷۵ :۱،۷۵بسند ذکره هناک.

و رواه بعد الرضی:

۱۰-المفید فی (الارشاد) المفید-الارشاد-ص ۱۷۳ ص ۱۷۳.

۱۱-الخوارزمی فی (المناقب) الخوارزمی-المناقب-ص ۲۶۰ ص ۲۶۰.

۱۲-الفتّال فی (روضه الواعظین) الفتّال-روضه الواعظین-ص ۴۲۲ ص ۴۲۲.

۱۳-اسامه بن منقذ فی (لباب الآداب) اسامه بن منقذ-لباب الآداب-ص ۳۶۳ ص ۳۶۳.

۱۴-سبط ابن الجوزی فی (تذکره الخواص) سبط ابن الجوزی-تذکره الخواص-ص ۱۴۰ ص ۱۴۰.

۱۵-الماوردی فی (أدب الدنیا و الدین) الماوردی-أدب الدنیا و الدین-ص ۵۸ ص ۵۸.

۱۶-ابن طلحه الشافعی فی (مطالب السؤول) ابن طلحه الشافعی-مطالب السؤول-ج ۱،۱۵۸ ج ۱،۱۵۸.

۱۷-ابن عساکر فی (تاریخ دمشق) ابن عساکر-تاریخ دمشق-بترجمه امیر المؤمنین علیه السّلام :بترجمه امیر المؤمنین علیه السّلام بثلاثه طرق.

۱۸-الکراجکی فی (معدن الجواهر) الکراجکی-معدن الجواهر-فی باب الخمسه فی باب الخمسه.

۱۹-الابشیهی فی (المستطرف) الابشیهی-المستطرف-ج ۲ ص ۷۰ ج ۲ ص ۷۰.

۲۰-السیوطی فی (تاریخ الخلفاء) السیوطی-تاریخ الخلفاء-ص ۱۸۱ ۱۸۱.و غیرهم

۸۳

- و قال علیه السلام لرجل افرط فی الثناء علیه و کان له متهما:

أنا دون ما تقول،و فوق ما فی نفسک .

سبق الرضی بروایه هذه الکلمه أبو عثمان الجاحظ فی موضعین من (البیان و التبیین) أبو عثمان الجاحظ-البیان و التبیین-الجزء الأول:ص ۱۷۹ و الجزء الثانی:ص ۲۲۰ الأول فی الجزء الأول:ص ۱۷۹ و الثانی فی الجزء الثانی:ص ۲۲۰ و ابن قتیبه فی (عیون الأخبار) ابن قتیبه-عیون الأخبار-ج ۱ ص ۲۷۶ ج ۱ ص ۲۷۶،و البلاذری فی (أنساب الأشراف) البلاذری-أنساب الأشراف-ص ۱۸۸ فی ترجمه أمیر المؤمنین علیه السّلام ط الأعلمی :ص ۱۸۸ فی ترجمه أمیر المؤمنین علیه السّلام ط الأعلمی.و فیه «أنا دون وصفک و فوق ما فی نفسک».

و لحق الرضی بروایتها.

ص:۸۰

الراغب فی (المحاضرات) الراغب-المحاضرات-ج ۱ ص ۱۷۵ ج ۱ ص ۱۷۵،و المیدانی فی (مجمع الأمثال) المیدانی-مجمع الأمثال-ج ۱ ص ۵۲ ج ۱ ص ۵۲،و المرتضی فی (الأمالی) المرتضی-الأمالی-ج ۱ ص ۲۷۴ ج ۱ ص ۲۷۴،و الوطواط فی (الغرر و العرر) الوطواط-الغرر و العرر-ص ۲۸ ص ۲۸ و علق علیها بقوله:فانظر الی هذه الفراسه المفترسه لحبّات القلوب المکشوف لها الغطاء عن مخفیات الغیوب.و ابن أبی الحدید فی (شرح النهج) ۲ابن أبی الحدید-شرح نهج البلاغه-م ۱ ص ۲۷۱ م ۱ ص ۲۷۱ بسند عن أبی البختری ۱أبی البختری-نقل أبی البختری- و هکذا...

۸۴

-و قال علیه السّلام: بقیه السیف أنمی عددا و أکثر ولدا .

بقیه السیف :هم الذین یبقون بعد الذین قتلوا من أهلیهم.قال الشیخ میثم البحرانی:لا أری ذلک إلا للعنایه الالهیه ببقاء النوع و حفظه و إقامته و باخلاف من قتل ممن بقی (۱).

و هذه الکلمه من جمله توقیعاته سلام اللّه علیه،ذکر ذلک ابن عبد ربه فی (العقد الفرید) ابن عبد ربه-العقد الفرید-ج ۱ ص ۱۰۲ و ج ۴ ص ۲۰۶ فی باب توقیعات الخلفاء ج ۱ ص ۱۰۲ و ج ۴ ص ۲۰۶ فی باب توقیعات الخلفاء قال:و وقع-یعنی علیا علیه السّلام-فی کتاب الحصین بن المنذر الیه:إنّ السیف قد أکثر فی ربیعه:«بقیه السیف أنمی عددا».

و ذکرها ابن عبد ربه أیضا و عقب علیه بقوله:یرید أن السیف إذا أسرع فی اهل بیت کثر عددهم،و نما ولدهم،و مما یستدل به علی صدق قوله:ما عمل السیف فی آل الزبیر،و آل ابی طالب،و ما أکثر عددهم (۲).

و رواها الجاحظ الجاحظ-البیان و التبیین-۳۵،۲ و علق علیه بقوله:و وجد الناس ذلک بالعیان للذی صار الیه و ولده من نهک السیف،و کثره الذرء و کرم النجل (۳).

و نقل ابن أبی الحدید ۲ابن أبی الحدید-شرح نهج البلاغه-م ۲۷۹،۴ تعلیقا آخر للجاحظ ۱الجاحظ-کتاب الجاحظ- علی هذا التوقیع،قال:قال

۱- (۱) شرح نهج البلاغه:ج ۲۸۳،۵.

۲- (۲) العقد الفرید:۱۰۲،۱. [۱]

۳- (۳) البیان و التبیین:۳۵،۲.و [۲]الذرأ:الخلق.

شیخنا أبو عثمان:لیته إذ ذکر الحکم ذکر العله،ثم قال:قد وجدنا مصداق قوله فی أولاده،و أولاد الزبیر،و بنی المهلب،و أمثالهم ممن أسرع القتل فیهم (۱).

و رواها ابن قتیبه فی کتاب الحرب من (عیون الأخبار) ابن قتیبه-عیون الأخبار-فی کتاب الحرب:ج ۱،۱۳۰ :ج ۱،۱۳۰.

و أخذ معنی هذه الکلمه بلفظها المهلب بن ابی صفره فقال:لیس شیء أنمی من بقیه السیف.

و علق الجاحظ علی قوله هذا فقال:وجد الناس تصدیق قوله فیما نال ولده من السیف،و فیما صار فیهم من النماء،ثم نقل کلمه الامام المذکوره ۲.

۸۵

-و قال علیه السلام: من ترک قول لا أدری أصیبت مقاتله ۳.

رواها بحروفها الآمدی الآمدی-غرر الحکم-ص ۲۸۹ فی(غرر الحکم):ص ۲۸۹ و هو من المتأخرین، و نسبها الجاحظ فی (البیان و التبیین) ۱الجاحظ-البیان و التبیین-ج ۱،۱۸۳ :ج ۱،۱۸۳ لابن عباس بهذا اللفظ:

«إذا ترک العالم قول لا أدری اصیبت مقاتله»و لا غرو فان ابن عباس تلمیذ علی و راویته الذی کان یقول:علم رسول اللّه من علم اللّه تبارک و تعالی، و علم علی من علم النبی صلی اللّه علیه و سلم،و علمی من علم علی و ما علمی و علم اصحاب محمد صلی اللّه علیه و سلم فی علم علی رضی اللّه عنه إلا کقطره فی سبعه أبحر ۴.و نقلها أبو طالب المکی فی (قوت القلوب) ۳أبو طالب المکی-قوت القلوب-ج ۱،۲۷۷ :ج ۱،۲۷۷ عن الامام علی بن الحسین علیهما السلام،و لا جرم أن زین العابدین علیه السّلام

۱- (۱) شرح نهج البلاغه:م ۴،۲۷۹.

حکاها عن جده و ما ابتداها.

۸۶

-و قال علیه السلام: رأی الشیخ أحب إلی من جلد الغلام (۱).

و روی«من مشهد الغلام» .

ذکر صاحب (العقد الفرید) -العقد الفرید-باب توقیعات الخلفاء ج ۱ ص ۶۲ و ج ۲ ص ۲۴۰ و ج ۴ ص ۲۰۶ فی باب توقیعات الخلفاء فی(العقد الفرید) ج ۱ ص ۶۲ و ج ۲ ص ۲۴۰ و ج ۴ ص ۲۰۶ قال: و وقع-یعنی علیا علیه السّلام- فی کتاب جاءه من الحسن بن علی رضی اللّه عنه:«رأی الشیخ خیر من مشهد الغلام،و علی العاقل أن یکون عالما بأهل زمانه،مقبلا علی شأنه».

و نقله الجاحظ ایضا فی موضعین من کتبه(الاول)فی (البیان و التبیین) الجاحظ-البیان و التبیین-۱،۱۷۵ :

۱،۱۷۵،و(الثانی)فی (رساله الجد و الهزل) الجاحظ-رسائل الجاحظ-رساله الجد و الهزل-ص ۲۷۳ (۲).

و أبو هلال العسکری فی (جمهره الأمثال) أبو هلال العسکری-جمهره الأمثال-ج ۱ ص ۵۰۲ ج ۱ ص ۵۰۲.

أما مصادره بعد(النهج)فعدیده منها:

۱- (محاضرات الادباء) الراغب الاصبهانی-محاضرات الادباء- للراغب الاصبهانی.

۲- (مجمع الأمثال) المیدانی-مجمع الأمثال-ج ۱ ص ۲۹۲ للمیدانی:ج ۱ ص ۲۹۲.

۳- (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۱۸۷ :۱۸۷.

«و شهود کل قضیه اثنان».

۸۷

-و قال علیه السلام: عجبت لمن یقنط و معه الاستغفار (۳).

وردت هذه الکلمه فی (الکامل) أبی العباس المبرد-الکامل-ج ۱ ص ۱۷۷ لأبی العباس المبرد ج ۱ ص ۱۷۷ هکذا:

۱- (۱) جلد الغلام:صبره علی القتال،و مشهده إیقاعه بالأعداء،و الرأی فی الحرب أشد فعلا فی الاقدام.

۲- (۲) رسائل الجاحظ:۲۷۳.

٣- (٣) القنوط:اليأس من الرحمه،و الاستغفار:التوبه.

«العجب ممن يهلك و معه النجاه»فقيل:ما هى يا أمير المؤمنين؟قال:

«الاستغفار».

و فى (العقد الفريد) -العقد الفريد-ج ۳ ص ۱۸۱ و ج ۲ ص ۲۲۳ :ج ۳ ص ۱۸۱:و قال على بن أبى طالب كرم اللّه وجهه:«عجبا لمن يهلك و معه النجاه»قيل له:و ما هى؟قال:

«التوبه و الاستغفار» .و ذكرها صاحب العقد أيضا فى ج ۲ ص ۲۲۳.

و كذلك روايه ابن قتيبه فى (عيون الأخبار) ابن قتيبه-عيون الأخبار-۲،۳۷۲ ۲،۳۷۲ و لكن بابدال عجبا بعجبت.

و رواها الطوسى فى (الأمالى) ۲الطوسى-الأمالى-۱،۶۰ :۱،۶۰ بسند متصل بالشعبى ۱الشعبى-نقل الشعبى- يقول:

سمعت على بن أبى طالب عليه السّلام يقول:«العجب ممن يقنط و معه الممحاه» فقيل له:و ما الممحاه؟قال:«الاستغفار».

و الاختلاف فى اللفظ إما أن يكون أمير المؤمنين عليه السّلام قالها فى عده مواطن بألفاظ مختلفه،أو أن بعض الرواه نقلها بالمعنى،كما هى عاده أكثرهم،فى نقل الأحاديث و الأخبار،و من تأمل الأحاديث المرويه عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى الصحاح و المسانيد،وجد أكثرها مرويا بمعنى واحد و ألفاظ مختلفه،و منشأ ذلك ان بعض الرواه يورد الحديث بمعناه دون لفظه و لنا على ذلك عده من الشواهد و الأدله تعرضنا لذكر بعضها فيما تقدم من هذا الكتاب.

۸۸

-و حكى عنه أبو جعفر محمد بن على الباقر عليهما السلام أنه قال:

كان فى الأرض أمانان من عذاب اللّه و قد رفع أحدهما فدونكم الآخر فتمسكوا به:أما الأمان الذى رفع فهو رسول اللّه صلى اللّه عليه و آله و سلم و أما الأمان الباقى فالاستغفار،قال اللّه تعالى: «وَ ما كانَ اللّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَ أَنْتَ فِيهِمْ وَ ما كانَ اللّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ»

قال الرضی:و هذا من محاسن الاستخراج و لطائف الاستنباط.

فی (مجمع البیان) -مجمع البیان-۴،۵۳۹ :۵۳۹،۴: روی عن أمیر المؤمنین علی علیه السّلام أنه قال:کان فی الأرض أمانان من عذاب اللّه،و قد رفع أحدهما،فدونکم الآخر فتمسکوا به،و قرأ هذه الآیه...إلخ.

فالاختصار فی روایه(المجمع)و عدم مجیء الباقر علیه السّلام فی طریقها دلیل علی أن له مصدرا غیر(نهج البلاغه).

و رواها الفتال فی (روضه الواعظین) الفتال-روضه الواعظین-ج ۲ ص ۴۷۸ :ج ۲ ص ۴۷۸ بتفاوت و زیاده علی ما فی(النهج)کما رواها سبط ابن الجوزی فی (تذکره الخواص) سبط ابن الجوزی-تذکره الخواص-ص ۱۳۳ :

ص ۱۳۳.

و نسبها الرازی فی تفسیره ۳الرازی-تفسیر الرازی-ج ۱۵ ص ۱۵۸ :ج ۱۵ ص ۱۵۸ لابن عباس.و المتیقن أنه حکاها و ما ابتداها خصوصا و أن ابن عباس کان یصرح بأن علمه من علم أمیر المؤمنین علیه السّلام.

۸۹

-و قال علیه السلام: من أصلح ما بینه و بین اللّه أصلح اللّه ما بینه و بین الناس،و من أصلح أمر آخرته أصلح اللّه أمر دنیاه،و من کان له من نفسه واعظ کان علیه من اللّه حافظ .

سیأتی ما یشبه هذه الکلمه تحت رقم(۴۲۳)و هذه الکلمه رواها سبط ابن الجوزی فی (التذکره) سبط ابن الجوزی-التذکره-ص ۱۳۳ :ص ۱۳۳ بابدال «و من أصلح أمر آخرته» بکلمه «و من عمل لآخرته».

أما رواتها قبل الرضی فکثیر منهم الشیخ الصدوق رواها فی موضعین من کتبه:

(الأول)فی (الخصال) الشیخ الصدوق-الخصال-ج ۱ ص ۲۲ فی ابواب الثلاثه :ج ۱ ص ۲۲ فی ابواب الثلاثه.

(الثانی)فی المجلس التاسع من (الأمالی) الشیخ الصدوق-الأمالی-المجلس التاسع:ص ۶۲ :ص ۶۲ و قد ذکر الاسناد

ص:۸۵

فی الکتابین المذکورین.

و رواها الکلینی فی(الروضه)من (الکافی) الکلینی-الروضه من الکافی-ص ۳۰۷ :ص ۳۰۷ و تکاد أن تتفق روایتا الصدوق و ثقه الاسلام رحمهما اللّه و إن اختلف الاسناد فی الکتب الثلاثه.و الروایه هکذا:

قال أمیر المؤمنین علیه السّلام کان الفقهاء و العلماء إذا کتب بعضهم الی بعض کتبوا بثلاث لیس معهن رابعه:من کانت همته آخرته کفاه اللّه همه من الدنیا، و من أصلح سریرته أصلح اللّه علانیته،و من أصلح فیما بینه و بین اللّه عز و جل أصلح اللّه تبارک و تعالی فیما بینه و بین الناس.

هذا و قد روی صدر هذه الروایه البرقی فی کتاب ثواب الاعمال من کتب (المحاسن) البرقی-المحاسن-کتاب ثواب الاعمال:۱،۲۹ :۱،۲۹.

۹۰

-و قال علیه السلام: الفقیه کل الفقیه من لم یقنط الناس من رحمه اللّه،و لم یؤیسهم من روح اللّه (۱)و لم یؤمنهم من مکر اللّه .

یظهر من روایه الأمیر اسامه بن منقذ لهذه الکلمه انها تابعه للکلمه رقم (۸۲)فانه بعد أن رواها بأدنی اختلاف عما فی(نهج البلاغه)قال:ثم قال:«ألا أدلکم علی الفقیه کل الفقیه؟»قیل:بلی یا أمیر المؤمنین،قال:

«من لم یؤیس الناس من روح اللّه،و لم یقنط الناس من رحمه اللّه،و لم یؤمن الناس من مکر اللّه،و لم یزین للناس المعاصی،و لا ینزل العارفین الموحدین الجنه،و لا ینزل العاصین الموحدین النار حتی یکون الرب عز و جل هو الذی یقضی بینهم،و لا یأمنن خیر هذه الامه من عذاب اللّه تعالی،و اللّه عز و جل یقول: «فَلا یَأْمَنُ مَکْرَ اللّهِ إِلاَّ الْقَوْمُ الْخاسِرُونَ» و لا ییأس شر هذه الامه

۱- (۱) روح اللّه-بالفتح-:لطفه و رأفته،و مکر اللّه:أخذه للعبد بالعقاب من حیث لا یشعر.

من روح اللّه تعالى فاللّه سبحانه يقول: «إِنَّهُ لا يَيْأَسُ مِنْ رَوْحِ اللّهِ إِلاّ الْقَوْمُ الْكافِرُونَ» (۱).

و سواء كانت هذه الكلمه متصله بالكلمه(۸۲)أم منفصله عنها فانها مرويه قبل صدور(نهج البلاغه)فى (معانى الأخبار) الشيخ الصدوق-معانى الأخبار-ص ۲۲۶ للشيخ الصدوق:ص ۲۲۶ و فى (تحف العقول) -تحف العقول-ص ۲۰۴ :ص ۲۰۴ و فى (اصول الكافى) -اصول الكافى-۱،۳۶ ۱،۳۶.و فى (قوت القلوب) -قوت القلوب-ج ۱ ص ۴۵۰ :ج ۱ ص ۴۵۰،و رواها أبو نعيم فى (حليه الأولياء) ۲ابو نعيم-حليه الأولياء-ج ۱ ص ۷۷ و الجزء السابع:ص ۲۹۸ :ج ۱ ص ۷۷ بسنده عن عاصم بن ضمره ۱عاصم بن ضمره-نقل عاصم بن ضمره- عن على عليه السّلام،و فى الجزء السابع:

ص ۲۹۸ قال و سئل سفيان عن قول على عليه السّلام:«الفقيه كل الفقيه من لم يقنط الناس من رحمه اللّه،و لم يرخص لهم فى معاصى اللّه» فقال:صدق، لا الترخيص إلا فى المستقبل،و لا التقنيط إلا فيما مضى،و رواها أبو الحسن على بن هذيل فى (عين الأدب و السياسه) أبو الحسن على بن هذيل-عين الأدب و السياسه-ص ۲۰ :ص ۲۰،و محمد بن عبد الوهاب فى (اصول الايمان) محمد بن عبد الوهاب-اصول الايمان-ص ۲۴ :ص ۲۴،و زاد فى روايته على روايه الرضى: «و لم يدع القران رغبه عنه إلى غيره،إنه لا خير فى عباده لا علم فيها،و لا علم لا فهم فيه،و لا قراءه لا تدبر فيها».

۹۱

-و قال عليه السلام: إن هذه القلوب تمل كما تمل الأبدان فابتغوا لها طرائف الحكمه (۲).

رواها الجاحظ فى (رساله نفى التشبيه) الجاحظ-رسائل الجاحظ-رساله نفى التشبيه:ص ۲۸۹ (۳)،و ابن عبد ربه فى العقد الفريد) ابن عبد ربه-العقد الفريد-ج ۶ ص ۲۷۹ :ج ۶ ص ۲۷۹،و الكلينى فى (الكافى) الكلينى-الكافى-ج ۱ ص ۴۸ :ج ۱ ص ۴۸ بسنده

۱- (۱) لباب الآداب:۲۹۳. [۱]

۲- (۲) طرائف الحكم: [۲]غرائبها،تبسط إليها القلوب كما تنبسط الأبدان لغرائب المناظر.

۳- (۳) رسائل الجاحظ:ص ۲۸۹ و لكن الجاحظ ۳الجاحظ-رسائل الجاحظ-(رساله مفاخره الجوارى و الغلمان) نسى أنه رواها عن على عليه السلام فنسبها للشعبى فى(رساله مفاخره الجوارى و الغلمان).

عن أمير المؤمنين عليه السّلام بلفظ:«روحوا أنفسكم ببديع الحكمه»فإنها تكل كما تكل الأبدان».

و رواها بعد الرضى:القاضى القضاعى فى (دستور معالم الحكم) القاضى القضاعى-دستور معالم الحكم-ص ۲۳ :ص ۲۳، و الزمخشرى فى مقدمه (ربيع الأبرار) الزمخشرى-ربيع الأبرار-مقدمه بهذه الصوره: «أجمّوا هذه القلوب و ابتغوا لها طرائف الحكمه فإنها تمل...» إلخ،ثم قال: و فى روايه:«إن هذه النفوس تمل،و هذه القلوب تدثّر فابتغوا لها طرائف الحكم و ملاهيها» كما رواها محمد بن عبد الرحمن السخاوى فى كتاب (الإعلان بالتوبيخ لمن ذمّ التاريخ) محمد بن عبد الرحمن السخاوى-الإعلان بالتوبيخ لمن ذمّ التاريخ-ص ۷۷ :ص ۷۷،و النويرى فى (نهايه الارب) النويرى-نهايه الارب-ج ۸،۱۸۱ ج ۸،۱۸۱ و الفتّال فى (روضه الواعظين) الفتّال-روضه الواعظين-ص ۴۱۴ ص ۴۱۴ بصوره تدل على أن الحكمه الآتيه برقم(۳۱۲) تابعه لها.

و مما هو جدير بالذكر أن هذه الكلمه ستأتى بحروفها برقم(۱۹۷)و لكن بابدال «الحكم» ب (الحكمه) فهى من المكررات فى(النهج).

۹۲

-و قال عليه السلام: اوضع العلم ما وقف على اللسان و ارفعه ما ظهر فى الجوارح و الاركان (۱).

رواها الزمخشرى فى (ربيع الأبرار) الزمخشرى-ربيع الأبرار-باب العلم و الحكمه باب العلم و الحكمه كروايه الرضى، و كذلك محمد بن قاسم بن يعقوب فى (روض الأخيار) محمد بن قاسم بن يعقوب -روض الأخيار-ص ۱۵ :ص ۱۵،و الآمدى فى (غرر الحكم) الآمدى-غرر الحكم-ص ۹۱ ص ۹۱،بتقديم و تأخير،و ابدال«أرفع»ب«أشرف» مما يدل على اختصاصه بمصدر.

۹۳

-و قال عليه السلام: لا يقولن أحدكم«اللهم إنى أعوذ بك من الفتنه»لأنه ليس أحد إلا و هو مشتمل على فتنه،و لكن من استعاذ فليستعذ

۱- (۱) أوضع العلم:أدناه،و أرفعه:أعلاه،و ما وقف على اللسان ما اكتفى صاحبه منه بالقول دون بالعمل.

من مضلات الفتن،فان اللّه سبحانه يقول: «أَنَّما أَمْوالُكُمْ وَ أَوْلادُكُمْ فِتْنَةٌ » (۱)و معنى ذلك أنه يختبرهم بالأموال و الأولاد ليتبين الساخط لرزقه، و الراضى بقسمه،و إن كان سبحانه أعلم بهم من أنفسهم،و لكن لتظهر الأفعال التى بها يستحق الثواب و العقاب،لأن بعضهم يحب الذكور و يكره الاناث،و بعضهم يحب تثمير المال (۲)و يكره انثلام الحال.

قال الرضى:و هذا من غريب ما سمع منه فى التفسير.

فى (تنبيه الخاطر) ۲المالكى-تنبيه الخاطر-ص ۳۷۵ للمالكى:ص ۳۷۵، محمد بن العجلان ۱محمد بن العجلان-نقل محمد بن العجلان- قال سمعت مولاى أبا الحسن على بن محمد بن الرضا يذكر عن آبائه عن جعفر بن محمد عليه السّلام،قال:قال امير المؤمنين عليه السّلام-و ذكر ثلاث كلمات و الثالثه منها-:

و سمع أمير المؤمنين رجلا يقول:اللهم إنى أعوذ بك من الفتنه فقال عليه السّلام:

أراك تتعوذ من مالك و ولدك يقول اللّه عز و جل: «وَ اعْلَمُوا أَنَّما أَمْوالُكُمْ وَ» و لكن قولوا:«اللهم إنا نعوذ بك من مضلات الفتن».

و فى (أمالى) الطوسى-أمالى-ج ۲ ص ۱۹۳ الطوسى:ج ۲ ص ۱۹۳ مثله.

۹۴

- و سئل عن الخير ما هو؟فقال:ليس الخير أن يكثر مالك و ولدك و لكن الخير أن يكثر علمك و أن يعظم حلمك،و أن تباهى الناس بعباده ربك،فان أحسنت حمدت اللّه،و إن أسأت استغفرت اللّه،و لا خير فى الدنيا إلا لرجلين:رجل أذنب ذنوبا فهو يتداركها بالتوبه،و رجل يسارع فى الخيرات .

مرويه فى موضعين من (حليه الاولياء) -حليه الاولياء-ج ۱ ص ۷۵ و ج ۱۰ ص ۳۸۸ ج ۱ ص ۷۵ و ج ۱۰ ص ۳۸۸ مع الكلمه الآتيه مسنده،و فيه مكان «ذنوبا» «ذنبا»و فى (المحاسن) البرقى-المحاسن-ج ۱ ص ۲۲۴

۱- (۱) الانفال:۲۸، [۱]التغابن:۱۵. [۲]

۲- (۲) تثمير المال:إنماؤه بالربح،و انثلام الحال:نقصه.

للبرقی:ج ۱ ص ۲۲۴ و فی الجزء الأول من (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-الجزء الأول باب الخیر و الصلاح للزمخشری فی باب الخیر و الصلاح،کما رویت مع الکلمه التالیه فی (دستور معالم الحکم) -دستور معالم الحکم-ص ۱۴۰ ص ۱۴۰ و فی (غرر الحکم) الآمدی-غرر الحکم-ص ۲۵۸ للآمدی ص ۲۵۸،و فی (روضه الواعظین) الفتال-روضه الواعظین- للفتال کما سترى فی الکلمه الآتیه.

۹۵

-و قال علیه السلام: لا یقل عمل مع تقوى،و کیف یقل ما یتقبل؟ روى هذه الکلمه مع سابقتها فی مساق واحد الشیخ أبو الحسین المالکی فی (تنبیه الخاطر) الشیخ أبو الحسین المالکی-تنبیه الخاطر-ص ۲۳ :ص ۲۳ فیظهر من هذا أن هذه الحکمه جزء من السالفه، و یؤید ذلک أن ابا نعیم ۲ابا نعیم-حلیه الأولیاء-۷۵،۱ و ۳۸۸،۱۰ رواها مع المتقدمه بلا فصل،و إن کان قد رواها أیضا مفرده باسناد آخر عن قیس بن أبی حازم ۱قیس بن أبی حازم-نقل قیس بن أبی حازم- ،قال:قال على علیه السّلام:

«کونوا بقبول العمل أشد اهتماما منکم فی العمل فانه لن یقلّ عمل مع تقوى و کیف یقلّ ما یتقبل» (۱).

و نستنتج من روایتی أبی نعیم أنه علیه السّلام قالها أکثر من مره.

و على أی وجه فان رواتها قبل الشریف رحمه اللّه کثیرون کالکلینی فی (اصول الکافی) الکلینی-اصول الکافی-۷۵،۲ :۷۵،۲ و الحرانی فی (تحف العقول) الحرانی-تحف العقول- و غیرهم،کما رواها شیخنا المفید-أعلی اللّه مقامه فی (المجالس) المفید-المجالس-ص ۱۵۱ :ص ۱۵۱- باسناده المتصل بأبی جعفر الباقر قال:کان أمیر المؤمنین علیه السّلام یقول:«لا یقل عمل مع التقوى و کیف یقل ما یتقبل» ،و کذلک الطوسی فی أمالیه الطوسی-أمالی-ج ۱ ص ۶۰ :ج ۱ ص ۶۰ باسناد ذکره هناک.

۹۶

-و قال علیه السلام: إن أولى الناس بالأنبیاء أعلمهم بما جاءوا به، ثم تلى: «إِنَّ أَوْلَى النّاسِ بِإِبْراهِیمَ لَلَّذِینَ اتَّبَعُوهُ وَ هذَا النَّبِیُّ وَ الَّذِینَ آمَنُوا» (۲)

۱- (۱) حلیه الأولیاء:۷۵،۱ و ۳۸۸،۱۰. [۱]

۲- (۲) آل عمران:۶۸،و [۲]أولى هنا بمعنى أقرب و لحمته-بالضم-:أی نسبه.

ثم قال:إن ولی محمد من أطاع اللّه و إن بعدت لحمته،و إن عدو محمد من عصی اللّه و إن قربت قرابته! رواه بهذا المعنی الزمخشری فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-باب التفاضل و التفاوت فی باب التفاضل و التفاوت و المالکی فی (تنبیه الخاطر) المالکی-تنبیه الخاطر-ص ۱۷ :ص ۱۷،و نقل أول هذا الکلام الآمدی فی (غرر الحکم) الآمدی-غرر الحکم-ص ۹۰ :ص ۹۰،و فی (مجمع البیان) -مجمع البیان-۴۵۷،۲ فی تفسیر قوله تعالی:«إِنَّ أَوْلَی النّاسِ بِإِبْراهِیمَ ۴۵۷،۲ فی تفسیر قوله تعالی:

«إِنَّ أَوْلَی النّاسِ بِإِبْراهِیمَ» ...الآیه»و تجد فی الجزء الثامن و الأربعین من (البحار) ۳علامه مجلسی-البحار-الجزء الثامن و الأربعین ص ۸۴ من ص ۸۴ و ما بعدها عده روایات منقوله عن الأئمه علیهم السلام بهذا المعنی عن مصادر ألفت قبل(نهج البلاغه).

۹۷

- و سمع رجلا من الحروریه (۱)یتهجد و یقرأ فقال:نوم فی یقین خیر من صلاه فی شک .

من مدارکها بعد(النهج).

۱- (مجمع الأمثال) المیدانی-مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۵ للمیدانی:ج ۲ ص ۴۵۵ بابدال «فی شک» بکلمه «علی شک»و قد نوهنا أکثر من مره أن مواد(مجمع الأمثال)منقوله من کتب متقدمه علی(نهج البلاغه)بزمن طویل.

۲- (مطالب السؤول) محمد بن طلحه الشافعی-مطالب السؤول-ج ۱ ص ۱۶۴ لمحمد بن طلحه الشافعی:ج ۱ ص ۱۶۴.

۳- (تنبیه الخاطر) المالکی-تنبیه الخاطر-ص ۲۴ للمالکی:ص ۲۴.

۴- (غرر الحکم) الآمدی-غرر الحکم-ص ۳۲۲ للآمدی:ص ۳۲۲.

۵- (تذکره الخواص) ۲-تذکره الخواص-ص ۱۰۵ ص ۱۰۵ عن ابن عباس ۱ابن عباس-نقل ابن عباس- قال:لما خرجنا إلی قتال الخوارج سمع علی علیه السّلام رجلا منهم یتهجد بالقرآن فقال:«نوم علی

۱- (۱) الحروریه:نسبه الی حروراء-بفتحتین و سکون الواو وراء اخری بعد الألف الممدوده-قریه کانت بظاهر الکوفه علی بعد میلین منها،نزل بها الخوارج حین خالفوا علیا علیه السلام و بها کان أول تحکیمهم.

يقين خير من صلاه فى شك» و ليس فى(النهج)ذكر ابن عباس فى هذه الروايه و أبدال كلمه «فى» ب«على»دليل على أن للسبط مصدرا غير(النهج).

و هؤلاء رووها بحروف ما فى(نهج البلاغه)فتدبر.

۹۸

-و قال عليه السلام: اعقلوا الخبر إذا سمعتموه عقل رعايه، لا عقل روايه،فان رواه العلم كثير،و رعاته قليل .

جاء ما يقرب من هذه الكلمه فى الخطبه التى يذكر فيها آل محمد صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و من جمله ما وصفهم به: «عقلوا الدين عقل وعايه و رعايه،لا عقل سماع و روايه فان رواه العلم كثير،و رعاته قليل» .و قد مرت فى باب الخطب برقم(۲۳۷).

و فى (محاضرات الادباء) الراغب الأصبهانى-محاضرات الادباء-ج ۱۴،۱ للراغب الأصبهانى:ج ۱۴،۱، قال أمير المؤمنين على كرم اللّه وجهه:«اعقلوا الخبر إذا سمعتموه عقل رعايه لا عقل روايه، فروايه العلم كثيره،و رعايته قليله،كثره العلم فى غير طاعه اللّه ماده الذنوب».

۹۹

- و سمع رجلا يقول: «إِنّا لِلّهِ وَ إِنّا إِلَيْهِ راجِعُونَ» فقال عليه السلام:ان قولنا: «إِنّا لِلّهِ» اقرار على أنفسنا بالملك،و قولنا: «وَ إِنّا إِلَيْهِ راجِعُونَ» اقرار على أنفسنا بالهلك ۱.

الرجل المذكور هو الأشعث بن قيس كما فى (تحف العقول) -تحف العقول-ص ۲۰۹ :ص ۲۰۹ و كان أمير المؤمنين قد عزاه بأخيه بكلام آخره ما ذكره الرضى فى هذا المعنى،و يستبين من هذا أن له عليه السّلام تعزيتين عزى بهما الأشعث احداهما هذه،و الاخرى ستأتى تحت رقم(۲۹۱)عزاه بابن له مات،و انظر الحكمه (۴۱۴)و سيأتى الكلام على الحكمتين فى موضعيهما إن شاء اللّه.

۱۰۰

- و مدحه قوم فی وجهه فقال:اللهم انک أعلم بی من نفسی، و أنا أعلم بنفسی منهم،اللهم اجعلنا خیرا مما یظنون،و اغفر لنا ما لا یعلمون (۱).

قال البلاذری فی (أنساب الأشراف) ۲البلاذری-أنساب الأشراف-ص ۱۸۸ :ص ۱۸۸ حدثنی أبو عبید القاسم ابن سلام ۱أبو عبید القاسم ابن سلام-کتاب أبو عبید القاسم ابن سلام- ،قال:بلغنا أن رجلا أثنی علی علی فی وجهه و کان علی اتهمه فقال له علی:«أنا دون وصفک،و فوق ما فی نفسک»ثم قام الرجل فأطراه، فقال علی:«اللهم إنی أعلم بنفسی،و أنت أعلم بی منی،فاغفر لی ما لا یعلمه الناس منی».

و روی الوطواط فی «الغرر و العرر» الوطواط-الغرر و العرر-ص ۲۵ :ص ۲۵ هذه الکلمه بما یطابق روایه الرضی مع زیاده «و لا تؤاخذنی بما یقولون».

و رواها الآمدی فی (غرر الحکم) الآمدی-غرر الحکم-ص ۵۷ :ص ۵۷ و جاء فی روایته «و انت أعلم»بدل«و أنا أعلم».

و جاء فی خطبته التی وصف بها المتقین لهمّام و قد سبقت فی باب الخطب برقم(۱۹۱): «إذا زکی أحدهم خاف مما یقال له،فیقول:أنا أعلم بنفسی من غیری،و ربی أعلم بنفسی منی،اللهم لا تؤاخذنی بما یقولون،و اغفر لی ما لا یعلمون» (۲).

و أراد علیه السلام هنا أن یبدأ بتعلیم نفسه کما هی عادته صلوات اللّه و سلامه علیه فی کل ما یأمر الناس به من البر.

۱۰۱

-و قال علیه السلام: لا یستقیم قضاء الحوائج الا بثلاث:

باستصغارها لتعظم،و باستکتامها لتظهر،و بتعجیلها لتهنؤ .

۱- (۱) لعله علیه السلام أراد بقوله:«لنا»أن یحوز ثواب التعمیم بالدعاء،أو أنه علیه السلام حیث لم تصدر منه معصیه خفیت علیهم ضم الی نفسه المؤمنین فقال:«و اغفر لنا ما لا یعلمون».

۲- (۲) نهج البلاغه:۲،۱۸۵. [۱]

۱-فی تاریخ ابن واضح ابن واضح-تاریخ ابن واضح-ج ۲ ص ۱۵۲ ج ۲ ص ۱۵۲ قال:اجتمع عنده جماعه فتذاکروا المعروف فقال علیه السّلام:«المعروف کنز من أفضل الکنوز،و زرع من أزکی الزروع،فلا یزهدنکم فی المعروف کفر من کفره،و جحد من جحده فان من شکرک علیه ممن لم یصل الیه شیء اعظم مما ناله منه،فلا تلتمس من غیرک ما أسدیت الی نفسک.إن المعروف لا یتم إلا بثلاث تصغیره و ستره و تعجیله،فاذا صغرته فقد عظمته،و إذا سترته فقد أتمته،و إذا عجلته فقد هنأته».

فتری أن هذه الروایه تضمنت معنی ما روی فی هذا الموضع کما یبدو من روایه ابن واضح هذه أن هذه الحکمه متصله بالحکمه التی رواها الرضی تحت رقم(۲۰۴)کما سیأتی إن شاء اللّه.

۲-و من رواه هذه الحکمه قبل الرضی و بعده کل من أبی طالب المکی فی کتاب (قوت القلوب) أبی طالب المکی-قوت القلوب-ج ۲،۲۲۲ :ج ۲،۲۲۲.

۳-و الآمدی فی (غرر الحکم) الآمدی-غرر الحکم-ص ۵۷ :ص ۵۷ بتفاوت نعلم منه أنه لم ینقلها عن(النهج).

۴-الزمخشری فی «ربیع الأبرار» الزمخشری-ربیع الأبرار-الورقه:۱۹۷ الورقه:۱۹۷ بحروف ما فی (النهج).

۱۰۲

-و قال علیه السلام: یأتی علی الناس زمان لا یقرب فیه الا الماحل (۱)،و لا یظرف فیه الا الفاجر،و لا یضعف فیه الا المنصف:یعدون الصدقه فیه غرما،و صله الرحم منا،و العباده استطاله علی الناس!فعند

۱- (۱) الماحل:الساعی بالناس بالوشایه عند السلطان،«و لا یظرف»أی:لا یعد ظریفا، و لا یضعف:أی لا یعد ضعیفا،و الغرم-بالضم-:أی:الغرامه،و المن ذکرک النعمه علی غیرک مظهرا بها الکرامه علیه،و الاستطاله علی الناس:التفوق علیهم،و التزید علیهم بالفضل.

ذلک یکون السلطان بمشوره النساء و اماره الصبیان و تدبیر الخصیان.

رواه المبرد فی (الکامل) المبرد-الکامل-۱،۱۷۷ :۱،۱۷۷ بتفاوت یسیر،و ابن واضح فی (التاریخ) ابن واضح-التاریخ-۲،۱۵۱ ۲،۱۵۱:،و الکلینی فی (الروضه) الکلینی-الکافی-الروضه:ص ۵۷ :ص ۵۷ بسند عن ابی عبد اللّه علیه السّلام قال:قال أمیر المؤمنین علیه السّلام:لیأتی علی الناس زمان...إلخ.

و رواه بعد الرضی الراغب فی (محاضرات الادباء) الراغب-محاضرات الادباء-ج ۱،۸۹ :ج ۱،۸۹ بابدال بعض الألفاظ بما یرادفها،و الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۳۶۳ ص ۳۶۳ بابدال کلمه (الماحل) ب(الجاهل)و ابن طلحه الشافعی فی (مطالب السؤول) ابن طلحه الشافعی-مطالب السؤول-ج ۱،۱۵۰ :

ج ۱،۱۵۰ بتفاوت یسیر یدل بوضوح انه لم یأخذه عن(النهج).و ابن شمس الخلافه فی (الآداب) ابن شمس الخلافه-الآداب-ص ۱۰ ص ۱۰ عن أبی عبد اللّه علیه السّلام،قال:قال أمیر المؤمنین صلوات اللّه علیه:«لیأتین علی الناس زمان یظرف فیه الفاجر،و یقرب فیه الماحل،و یضعف فیه المنصف».قال:فقیل له:متی ذلک یا أمیر المؤمنین؟فقال:«إذا اتخذت الأمانه مغنما،و الزکاه مغرما،و العباده استطاله و الصله منا»فقیل متی ذلک یا أمیر المؤمنین؟فقال:«إذا تسلطن النساء،و سلطن الاماء،و أمرّ الصبیان».

۱۰۳

- و رئی علیه أزار خلق مرقوع فقیل له فی ذلک،فقال:یخشع له القلب،و تذل به النفس،و یقتدی به المؤمنون.ان الدنیا و الآخره عدوان متفاوتان،و سبیلان مختلفان:فمن أحب الدنیا و تولاها أبغض الآخره و عاداها و هما بمنزله المشرق و المغرب،و ماش بینهما:کلما قرب من واحد بعد من الآخر،و هما بعد ضرتان! من قوله علیه السلام: «الدنیا و الآخره» الی آخره مروی قبل«نهج البلاغه»فی (تحف العقول) -تحف العقول-ص ۲۱۲ :ص ۲۱۲،و فی (الطبقات) ابن سعد-الطبقات-ج ۳ ص ۲۸ لابن سعد ج ۳ ص ۲۸،و فی (حلیه الأولیاء) ۲-حلیه الأولیاء-ج ۱ ص ۸۳ ج ۱ ص ۸۳ بسند عن عمرو بن قیس ۱عمرو بن قیس-نقل عمرو بن قیس- ،قال:

قبل لعلی:یا أمیر المؤمنین لم ترقع قمیصک؟«یخشع له القلب،و یقتدی

به المؤمن» و مثله فی (مطالب السؤل) -مطالب السؤل-ج ۱ ص ۹۵ ج ۱ ص ۹۵،و (سراج الملوک) -سراج الملوک-ص ۲۴۴ ص ۲۴۴،و (غرر الخصائص الواضحه) -غرر الخصائص الواضحه-ص ۷۱ ص ۷۱،و فی (الخصائص) -الخصائص- بعد أن روی ما مر قال:و یروی أنه قال:«الدنیا و الآخره ضرتان متی ارضیت إحداهما اسخطت الثانیه»ثم قال:«لا بل اختان لا یمکن الجمع بینهما ،و روی هذه الحکمه فی (روض الأخیار) -روض الأخیار-ص ۷۲ و ص ۱۸۰ فی موضعین ص ۷۲ و ص ۱۸۰.

۱۰۴

-و عن نوف البکالی،قال: رأیت أمیر المؤمنین علیه السلام ذات لیله و قد خرج من فراشه فنظر فی النجوم فقال لی:یا نوف،أراقد أنت أم رامق؟فقلت:بل رامق (۱)قال:

یا نوف،طوبی للزاهدین فی الدنیا الراغبین فی الآخره،اولئک قوم اتخذوا الأرض بساطا،و ترابها فراشا،و ماءها طیبا،و القرآن شعارا (۲)و الدعاء دثارا،ثم قرضوا الدنیا قرضا علی منهاج المسیح.

یا نوف،ان داود علیه السلام قام فی مثل هذه الساعه من اللیل فقال:

انها ساعه لا یدعو فیها عبد الا استجیب له الا أن یکون عشارا (۳)أو عریفا أو شرطیا،أو صاحب عرطبه(و هی الطنبور)أو صاحب کوبه (و هی الطبل.و قد قیل أیضا:ان العرطبه الطبل و الکوبه الطنبور) .

مصادر کلامه علیه السّلام مع نوف قبل(النهج)و بعده کثیره منها:

۱- (الخصال) الصدوق-الخصال-۱۵۹،۱ للصدوق:۱۵۹،۱.

۲- (اکمال الدین) الصدوق-اکمال الدین- للصدوق أیضا.

۱- (۱) أراد بالرامق منتبه العین فی مقابله الراقد بمعنی النائم یقال:رمقه اذا لحظه لحظا خفیفا.

۲- (۲) الشعار:ما یلی البدن من الثیاب،و الدثار ما علا منها.

۳- (۳) العشار:من یتولی أخذ أعشار الاموال و هو المکاس،و العریف:من یتجسس علی أحوال الناس و أسرارهم فیکشفها لأمیرهم.

۳- (مروج الذهب المسعودی-مروج الذهب-ج ۱۹۳،۴ فی قصه للمهتدی العباسی للمسعودی) فی قصه للمهتدی العباسی ستأتی إن شاء اللّه.

۴- (حلیه الأولیاء) ۲أبی نعیم-حلیه الأولیاء-ج ۷۹،۱ و ج ۶ ص ۵۳ فی ترجمه نوف البکالی لأبی نعیم:ج ۷۹،۱ و ج ۶ ص ۵۳ فی ترجمه نوف البکالی رواه بطریقین عن نوف ۱نوف-نقل نوف- .

۵- (المجالس) المفید-المجالس-ص ۷۱ للمفید:ص ۷۱.

۶- (تاریخ بغداد) ۲الخطیب البغدادی-تاریخ بغداد-ج ۱۶۲،۷ للخطیب البغدادی:ج ۱۶۲،۷ عن جعفر بن مبشر الثقفی باسناده عن نوف ۱نوف-نقل نوف- .

۷- (دستور معالم الحکم) القاضی القضاعی-دستور معالم الحکم-ص ۳۵ و ص ۹۱ نوف ص ۳۵ للقاضی القضاعی ذکر طرفا من ذلک و ص ۹۱ ذکره بکامله مسندا.

۸- (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۲۰۹ :ص ۲۰۹ تجد فیه طرفا من هذه الروایه.

۹- (کنز الفوائد) الکراجکی-کنز الفوائد-ص ۳۰ للکراجکی ص ۳۰، بسند متصل بمحمد بن علی الباقر علیه السّلام عن أبیه عن جده،قال:قال علی علیه السّلام لمولاه نوف الشامی و هو معه فی السطح:یا نوف...إلخ.

۱۰- (تاریخ دمشق) ابن عساکر-تاریخ دمشق-فی أوائل الجزء ۶ لابن عساکر فی أوائل الجزء ۶.

و اکثر هؤلاء رواه باسناد متصل بنوف البکالی (۱)فی ترجمه نوف من عده طرق.

و مما یذکر فی هذا الصدد أن المسعودی روی فی (مروج الذهب) ۲المسعودی-مروج الذهب-ج ۴ ص ۱۹۳ ج ۴ ص ۱۹۳ قال:و ذکر محمد بن علی الربعی-و کان یکثر ملازمه المهتدی و کان حسن المجلس،عارفا بأیام الناس و أخبارهم-قال:کنت ابایت فی اللیالی المهتدی فقال لی ذات لیله:أتعرف خبر نوف الذی حکاه عن علی بن أبی طالب حین کان یبایته؟قلت:نعم یا أمیر المؤمنین، ذکر نوف ۱نوف-نقل نوف- قال:

۱- (۱) نوف-بفتح النون و سکون الواو-ابن فضاله من علماء التابعین.

رأیت علیا رضی اللّه عنه لیله قد أکثر الخروج و الدخول،و النظر الی السماء ثم قال لی:یا نوف أنائم أنت؟قال:قلت:بل رامق ارمق بعینی منذ اللیله یا أمیر المؤمنین،قال لی:یا نوف طوبی للزاهدین فی الدنیا،الراغبین فی الآخره،اولئک قوم اتخذوا أرض اللّه بساطا،و ترابها ثیابا،و ماءها طیبا،و الکتاب شعارا،و الدعاء دثارا،ثم قرضوا الدنیا قرضا علی منهاج المسیح عیسی بن مریم علیه السّلام.یا نوف،إن اللّه أوحی إلی عبده عیسی علیه السّلام أن قل لبنی إسرائیل ألا یدخلوا بیوتی إلا بقلوب وجله،و أبصار خاشعه و أکف نقیه،و أعلمهم أنی لا اجیب لأحد دعوه و لأحد من خلقی قبلهم مظلمه.

قال محمد بن علی الربعی:فو اللّه لقد کتب المهتدی هذا الخبر بخطه، و کنت أسمعه فی جوف اللیل و قد خلا بربه فی بیت کان لخلوته و هو یبکی و یقول:«یا نوف طوبی للزاهدین فی الدنیا الراغبین فی الآخره...و یمر فی الخبر الی آخره،الی أن کان من أمره ما کان مع الأتراک و قتلهم إیاه.

۱۰۵

-و قال علیه السلام: ان اللّه افترض علیکم الفرائض فلا تضیعوها، و حد لکم حدودا فلا تعتدوها،و نهاکم عن أشیاء فلا تنتهکوها،و سکت لکم عن أشیاء فلا تتکلفوها (۱).

فی أمالی ۲ابن الشیخ-أمالی-۲،۱۲۴ ابن الشیخ:۲،۱۲۴ قال:أخبرنا جماعه عن أبی المفضل قال:

حدثنی عبد اللّه بن جعفر بن محمد بن أعین البزاز سنه ست و ثلاثمائه (۲)قال:

أخبرنا زکریا بن یحیی بن صبیح الواسطی فی کتابه الینا،قال:حدثنا خلف ابن خلیفه،عن سعید بن عبید الطائی عن علی بن ربیعه الوالی ۱علی بن ربیعه الوالی-نقل علی بن ربیعه- عن علی بن

۱- (۱) الانتهاک:الاهانه و الاضعاف،و تکلف الشیء:تجشمه.

۲- (۲) تأمل قوله سنه ست و ثلاثمائه و الرضی ولد سنه ۳۵۹ و النهج ألف سنه ۴۰۰.

أبی طالب علیه السّلام قال:قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم:«إن اللّه تبارک و تعالی حد لکم حدودا فلا تتعدوها،و فرض علیکم فرائض فلا تضعفوها،و سن لکم سننا فاتبعوها،و حرم علیکم حرمات فلا تنتهکوها،و عفا لکم عن أشیاء رحمه منه من غیر نسیان فلا تکلفوها» ،فتراه رواه عن علی علیه السّلام مرفوعا لا موقوفا و کذلک رواه الصدوق فی (الفقیه) الصدوق-من لا یحضره الفقیه-ج ۴ ص ۵۳ ج ۴ ص ۵۳،و المفید فی (المجالس) المفید-المجالس-ص ۹۴ ص ۹۴.فان صح هذا فعلی(باب مدینه علمه)و أما الرضی فالوهم سابق لغیره علی أن الآمدی الآمدی-غرر الحکم-ص ۱۱۱ رواها عن امیر المؤمنین علیه السّلام (۱).

۱۰۶

-و قال علیه السلام: لا یترک الناس شیئا من أمر دینهم لاستصلاح دنیاهم الا فتح اللّه علیهم ما هو أضر منه .

رواه فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۳۵۱ فیما ورد من کلامه علیه السّلام فی حرف (لا)بلفظ النفی ص ۳۵۱ فیما ورد من کلامه علیه السّلام فی حرف (لا)بلفظ النفی و روی قبلها: «لا یترک الناس شیئا من دنیاهم لاصلاح آخرتهم إلا عوضهم اللّه سبحانه خیرا منه» فیظهر من هذا أن الرضی روی آخر الکلام.

و من روایه صاحب(الغرر)یظهر أنه أخذها عن غیر(النهج)فتأمل.

۱۰۷

-و قال علیه السلام: رب عالم قد قتله جهله،و علمه معه لا ینفعه .

هذه الحکمه من خطبه له علیه السّلام ذکرها أبو مخنف فی کتاب (الجمل) ۱أبو مخنف-الجمل- قال:

إن علیا علیه السّلام خطب لما سار طلحه و الزبیر و معهما عائشه یریدون البصره، و ذکر الخطبه و فی آخرها...و انهما-یعنی طلحه و الزبیر-لیعلمان أنهما مخطئان و رب عالم قتله جهله و علمه معه لا ینفعه و حسبنا اللّه و نعم الوکیل (۲).

و أبو مخنف متقدم علی الرضی بزمان طویل کما لا یخفی.

۱- (۱) غرر الحکم:ص ۱۱۱. [۱]

۲- (۲) شرح نهج البلاغه ۲ابن ابی الحدید-شرح نهج البلاغه-م ۱ ص ۷۸ [۲] لابن ابی الحدید:م ۱ ص ۷۸.

و قد رواها ایضا المفید فی (الارشاد) المفید-الارشاد-ص ۱۴۴ :ص ۱۴۴،و الآمدی فی (غرر الحکم) الآمدی-غرر الحکم-ص ۱۸۳ فی ما ورد من کلامه علیه السّلام فی حرف الراء بلفظ رب. :ص ۱۸۳ فی ما ورد من کلامه علیه السّلام فی حرف الراء بلفظ رب.

۱۰۸

-و قال علیه السلام: لقد علق بنیاط (۱)هذا الانسان بضعه هی أعجب ما فیه (۲)و ذلک القلب،و له مواد من الحکمه و أضداد من خلافها:

فان سنح له الرجاء (۳)أذله الطمع،و ان هاج به الطمع أهلکه الحرص،و ان ملکه الیأس قتله الأسف،و ان عرض له الغضب اشتد به الغیظ،و ان أسعده الرضا نسی التحفظ (۴)،و ان ناله الخوف شغله الحذر،و ان اتسع له الأمن استلبته الغره (۵)،و ان أفاد مالا أطغاه الغنی،و ان أصابته مصیبه فضحه الجزع،و ان عضته الفاقه شغله البلاء،و ان جهده الجوع قعد به الضعف، و ان أفرط به الشبع کظته البطنه (۶)،فکل تقصیر به مضر،و کل افراط له مفسد .

هذا الکلام مأخوذ من خطبته علیه السّلام المعروفه بالوسیله و هی من مشهورات خطبه سلام اللّه علیه.رواها قبل الرضی جماعه من علماء الخاصه و العامه مثل:

الکلینی فی (روضه الکافی) الکلینی-الکافی-روضه:ص ۳۱ :ص ۳۱،و الحرانی فی (تحف العقول) الحرانی-تحف العقول-ص ۹۵ :

ص ۹۵،أما هذا الکلام بالخصوص فمروی فی الکتب الآتیه:

۱- (۱) النیاط-ککتاب-عرق معلق به القلب.

۲- (۲) البضعه-بکسر الباء و فتحها-:القطعه من اللحم.

۳- (۳) سنح له:بدا و ظهر.

۴- (۴) التحفظ:التوقی و التحرز من المضرات.

۵- (۵) الغره-بالکسر-الغفله،و(استلبته)أی:سلبته و ذهبت به عن رشده،و أفاد المال:استفاده،و الفاقه:الفقر.

۶- (۶) کظته:أی کربته و آلمته،و البطنه:امتلاء البطن حتی یضیق النفس.

۱- (الفاضل) المبرد-الفاضل-ص ۲ و قدم له بالكلمه الآتيه قال:و أحسن ما روى فى جبله الانسان التى جبل عليها كلام يروى عن على رحمه اللّه عليه يشبه بكلام الأنبياء عليهم السلام يصدق ذلك ما روى عنه أنه مسح على بطنه و قال:«أما لو طرحت لى و ساده لقضيت لأهل التوراه بتوراتهم، و لأهل الانجيل بإنجيلهم،و لأهل القرآن بقرآنهم». و كان رسول اللّه صلى اللّه عليه و سلم يقول:«أنا مدينه العلم و على بابها». و كان كلامه فى فطره الانسان كلام من عرف ذلك من نفسه،أو يقرأه فى كفّه.ثم نقل الكلام المذكور فى هذا الموضع.

۲-المسعودى فى (مروج الذهب) ۲المسعودى-مروج الذهب-۴۳۳،۲ ۴۳۳،۲ فى جمله كلام له رواه ضرار بن ضمره ۱ضرار بن ضمره-نقل ضرار بن ضمره- فى مجلس معاويه.

۳-المفيد فى (الارشاد) المفيد-الارشاد-ص ۱۷۱. ص ۱۷۱.

۴-القضاعى فى (الدستور) القضاعى-الدستور-ص ۱۲۹ :ص ۱۲۹.

۵-الحصرى فى (زهر الآداب) الحصرى-زهر الآداب-ج ۱ ص ۴۹۶ ج ۱ ص ۴۹۶.

۶-الآمدى فى (غرر الحكم) الآمدى-غرر الحكم-ص ۲۲۵ :ص ۲۲۵.

۷-ابن عساكر فى ترجمه أمير المؤمنين عليه السّلام من «تاريخ دمشق» ۲ابن عساكر-تاريخ دمشق-فى ترجمه أمير المؤمنين عليه السّلام بسنده عن عبد اللّه بن جعفر ۱عبد اللّه بن جعفر-نقل عبد اللّه بن جعفر- ،و فى آخر روايته:فقام اليه رجل ممن شهد معه الجمل فقال:يا أمير المؤمنين اخبرنا عن القدر،قال:«بحر عميق لا تلجه»قال:يا أمير المؤمنين اخبرنا عن القدر،قال:«بيت مظلم فلا تدخله»،قال:يا أمير المؤمنين اخبرنا عن القدر،قال:«سرّ اللّه فلا تتكلفه».

فيظهر من هذا أن الحكمه الآتيه برقم(۲۸۷)تابعه لهذا الكلام.

۱۰۹

-و قال علیه السلام: نحن النمرقه الوسطی (۱)بها یلحق التالی، و الیها یرجع الغالی:

فی (العقد الفرید) -العقد الفرید-ج ۲ ص ۳۷۰ :ج ۲ ص ۳۷۰، قال علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه:«خیر هذه الامه النمط الأوسط یرجع إلیهم الغالی و یلحق بهم التالی» و بهذه الألفاظ أیضا رواها ابن قتیبه فی (عیون الأخبار) ابن قتیبه-عیون الأخبار-ج ۱ ص ۳۲۶ ج ۱ ص ۳۲۶، و ابن درید فی (الاشتقاق) ابن درید-الاشتقاق-ص ۴۶۲ ص ۴۶۲،و ابن واضح فی (التاریخ) ابن واضح-التاریخ-۱۵۲،۲ :۱۵۲،۲.

و أبو هلال العسکری فی «جمهره الأمثال» أبو هلال العسکری-جمهره الأمثال-ج ۴۱۹،۱ ج ۴۱۹،۱ هکذا: (علیکم بالنمرقه الوسطی...إلخ) و ابن شعبه فی (التحف) ابن شعبه-التحف-ص ۲۱۶ ص ۲۱۶،و المفید فی (المجالس) المفید-المجالس-ص ۳ ص ۳ بتفاوت فی بعض الألفاظ.

و هذه الکلمه من جمله حدیث جری بین أمیر المؤمنین علیه السّلام و بین الحارث الهمدانی ذکره بتمامه الطبری فی (بشاره المصطفی) الطبری-بشاره المصطفی-ص ۵ ص ۵ فراجعه هناک.

۱۱۰

-و قال علیه السلام: لا یقیم أمر اللّه سبحانه الا من لم یصانع، و لا یضارع،و لا یتبع المطامع (۲).

فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۳۵۱ :ص ۳۵۱ رویت بهذه الصوره: «لا یقیم أمر اللّه

۱- (۱) قال الامام الشیخ محمد عبده:النمرقه-بضم فسکون ففتح-الوساده:و آل البیت أشبه بها للاستناد الیهم فی امور الدین کما یستند الی الوساده فی راحه الظهر،و اطمئنان الأعضاء، و وصفها بالوسطی لاتصال سائر النمارق بها،فکأن الکل یعتمد علیها إما مباشره أو بواسطه ما یجانبه،و آل البیت علی الصراط الوسط العدل،یلحق بهم من قصر و یرجع الیهم من غلا و تجاوز،ا ه.و قد أجاد جدا فیما أفاد.

۲- (۲) المصانعه:المصالحه برشوه او نحوها،و یضارع:یتعرض لطلب الحاجه،و یجوز أن یکون من الضراعه و هی الخضوع،أو من المضارعه و هی المشابهه و المعنی أنه لا یتشبه بعمله بالمبطلین،و اتباع المطامع:المیل معها و إن ضاع الحق.

سبحانه إلا من لا يصانع و لا يخادع،و لا تغره المطامع» و التفاوت يدل على اختلاف المصدر.

۱۱۱

-و قال عليه السلام: «و قد توفى سهل بن حنيف الأنصارى (۱)بالكوفه بعد مرجعه معه من صفين،و كان أحبّ الناس اليه»:

لو أحبنى جبل لتهافت (۲).

معنى ذلك أن المحنه تغلظ عليه فتسرع المصائب اليه،و لا يفعل ذلك إلا بالأتقياء الأبرار و المصطفين الأخيار،و هذا مثل قوله عليه السلام:

۱۱۲

- من أحبنا أهل البيت فليستعد للفقر جلبابا.

«و قد يؤول ذلك على معنى آخر (۳)ليس هذا موضع ذكره».

أما الكلمه الاولى فرواها الزمخشرى فى (ربيع الأبرار) الزمخشرى-ربيع الأبرار-مخطوط الورقه ۶۰ فى باب الاخاء و المحبه - مخطوط- الورقه ۶۰ فى باب الاخاء و المحبه بحروف روايه الشريف الرضى،و رواها صاحب (الغرر) -الغرر-ص ۲۶۱ :ص ۲۶۱ و نقلها صاحب (الدرجات الرفيعه) ۲-الدرجات الرفيعه-ص ۳۹۰ ص ۳۹۰ فى سياق حديث نقله عن ابى مخنف ۱ابى مخنف- نقل ابى مخنف- و الواقدى ۱الواقدى-نقل الواقدى- و المدائنى ۱المدائنى-نقل المدائنى- و لا أدرى عن أيهم ننقل هذه الكلمه بيد أنه نقل تعليق الرضى على الكلمه.

و أما الكلمه الثانيه فانها مشهوره بين العلماء قبل الشريف الرضى،و قد رووها بوجوه مختلفه،و ذهبوا فى تأويلها مذاهب شتى،و ليس هذا موضع كلماتهم،و بحسبك أن ترجع الى (أمالى) ۲المرتضى-أمالى-۱۷،۱ المرتضى:۱۷،۱ لترى ما نقله السيد -أعلى اللّه مقامه-عن (غريب الحديث) ۱أبى عبيد القاسم بن سلام-غريب الحديث- لأبى عبيد القاسم بن سلام فى معناها،و ما ذكره ابن قتيبه فى(غريب الحديث)من تأويلها.كما رواها

۱- (۱) تقدم طرف من ترجمه سهل بن حنيف رحمه اللّه فى الكلام على مصدر الكتاب رقم(۷۰).

۲- (۲) تهافت:تساقط.

۳- (۳) هو ان من أحبهم فليخلص اللّه حبهم،فليست الدنيا تطلب عندهم.

الهروی فی (الجمع بین الغریبین) ۱الهروی-الجمع بین الغریبین- کما نقل ذلک ابن الأثیر فی (النهایه) ۲ابن الأثیر-النهایه-ج ۱ ص ۲۸۳ ج ۱ ص ۲۸۳ و فسرها بقوله:أی لیزهد فی الدنیا،و لیصبر علی الفقر و القله، و الجلباب:الازار و الرداء،و قیل:الملحفه،و قیل:هو کالمقنعه تغطی به المرأه رأسها و ظهرها و صدرها و جمعه جلابیب کنی به عن الصبر لأنه یستر الفقر کما یستر الجلباب البدن،و قیل:إنما کنی بالجلباب عن اشتماله بالفقر أی فلیلبس إزار الفقر،و یکون منه علی حاله تعمه و تشمله لأن الغنی من اخوال اهل الدنیا و لا یتهیأ الجمع بین حب الدنیا و أهل البیت.ا ه.

و قد أشار الی هذه الکلمه کشاجم ۱ابو الفتح محمود بن الحسین بن السندی بن شاهک الرملی-نقل کشاجم- (۱)المتوفی سنه ۳۶۰-أی و عمر الرضی سنه واحده-فقال:

زعموا أن من أحبّ علیا ظلّ للفقر لابسا جلبابا

کذبوا من أحبّه من فقیر یتحلّی من الغنی أثوابا

حرّفوا منطق(الوصی)بمعنی خالفوا إذ تأولوه صوابا

إنما قال:ارفضوا عنکم الدنیا اذا کنتم لنا أحبابا

۲

۱۱۳

-و قال علیه السلام: لا ـ مال أعود من العقل ۳،و لا ـ وحده أوحش من العجب،و لا ـ عقل کالتدبیر،و لا کرم کالتقوی،و لا قرین کحسن الخلق،و لا ـ میراث کالأدب،و لا قائد کالتوفیق،و لا تجاره کالعمل الصالح، و لا ربح کالثواب،و لا ورع کالوقوف عند الشبهه،و لا زهد کالزهد فی

۱- (۱) هو ابو الفتح محمود بن الحسین بن السندی بن شاهک الرملی-نسبه الی الرمله من نواحی فلسطین-کان کاتبا شاعرا أدیبا جامعا منجما فأخذ من کل صفه حرف اولها و قد عده ابن شهرآشوب من شعراء اهل البیت المجاهرین.

الحرام و لا علم كالتفكر،و لا عباده كأداء الفرائض،و لا ايمان كالحياء و الصبر،و لا حسب كالتواضع،و لا شرف كالعلم،و لا عز كالحلم،و لا مظاهره أوثق من المشاوره .

هذه ثمانی عشره كلمه من مشهورات حكمه عليه السّلام تجد أكثرها منثورا فی خطبته المعروفه بالوسيله،المرويه قبل(نهج البلاغه)فی (الروضه) الكلينی-الكافی-الروضه:ص ۱۷ للكلينی:

ص ۱۷،و (تحف العقول) -تحف العقول-ص ۹۴ :ص ۹۴،و فی خطبته عليه السّلام التی خطبها بعد موت النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم بتسعه أيام،و ذلك حين فرغ من جمع القرآن،المرويه فی (أمالی) الصدوق-أمالی-ص ۱۹۳ الصدوق:ص ۱۹۳.وكل هذه الكتب صنفت قبل(نهج البلاغه) كما ان أكثر هذه الكلمات مرويه فی (دستور معالم الحكم) -دستور معالم الحكم- و منثوره فی (غرر الحكم) -غرر الحكم- .و من لطيف ما يذكر فی هذا الصدد أن أبا حيان التوحيدی (۱)نقل هذه الكلمات فی (البصائر و الذخائر) ۳أبا حيان التوحيدی-البصائر و الذخائر-ص ۲۵ :ص ۲۵ و نسبها إلی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم،فعلق عليها مصححه الاستاذ أحمد أمين صاحب(فجر الاسلام) بقوله:ليس هذا من حديث الرسول،و إنما هو من كتاب(نهج البلاغه)، و لم يقل من كلام الامام علی تورعا!مع أن(البصائر و الذخائر)الف قبل صدور(نهج البلاغه).فانظر كيف يبلغ بالانسان الهوی،حتی و لو كان من طراز أحمد أمين؟!و لا أدری كيف نسی أن بعض هذا الكلام مروی عن أمير المؤمنين عليه السّلام فی (العقد الفريد) -العقد الفريد-۲،۲۵۲ :۲،۲۵۲ و هو أحد المشرفين علی طبعه،و المكلفين فی تصحيحه.

۱۱۴

-و قال عليه السلام: اذا استولی الصلاح علی الزمان و أهله ثم

۱- (۱) أبو حيان التوحيدی-نسبه الی التوحيد و هو نوع من التمر كان يبيعه ببغداد-: علی بن محمد بن عباس الشيرازی البغدادی كان يعد من الصوفيه و الفلاسفه و الادباء و النحاه و الشعراء، و كان متهما فی دينه خاف من الصاحب بن عباد فاستتر حتی توفی سنه ۳۸۰ بشيراز.

أساء رجل الظن برجل لم تظهر منه خزيه (۱)فلقد ظلم!و اذا استولى الفساد على الزمان و أهله فأحسن رجل الظن برجل فقد غرّر! فى (غرر الحكم) -غرر الحكم-ص ۱۴۳ :ص ۱۴۳ «رجل برجل الظن» و «فقد ظلم و اعتدى» و «ثم أحسن» و التفاوت بين الروايتين دليل على وجود مصدرين.

كما رواها الزمخشرى فى (ربيع الأبرار) الزمخشرى-ربيع الأبرار-باب الظن و الفراسه و الشك و التهمه باب الظن و الفراسه و الشك و التهمه بتفاوت يسير.

۱۱۵

- و قيل له عليه السلام:كيف تجدك يا أمير المؤمنين؟فقال عليه السلام:كيف حال من يفنى ببقائه،و يسقم بصحته،و يؤتى من مأمنه!! (۲).

السائل هو عبد اللّه بن جعفر بن ابى طالب رضى اللّه عنهم،و الكلمه مرويه فى (أمالى) ۲الطوسى-أمالى-ج ۲ ص ۲۵۴ الطوسى:ج ۲ ص ۲۵۴ بسنده عن عبد اللّه بن جعفر ۱عبد اللّه بن جعفر-نقل عبد اللّه بن جعفر- قال:دخلت على عمى على بن أبى طالب عليه السّلام صباحا و كان مريضا فقلت:

كيف أصبحت يا أمير المؤمنين؟فقال:يا بنى كيف أصبح من يفنى ببقائه، و يسقم بدوائه،و يؤتى من مأمنه.

فالسند المذكور فى(الأمالى)،و ذكر السائل،و التفاوت فى الألفاظ، كل ذلك برهان قاطع على أنها لم تنقل من(نهج البلاغه).

و رواها الراوندى فى (الدعوات) الراوندى-الدعوات- كما فى (روضه البحار) -البحار-كتاب الروضه ج ۷۸ ص ۹۰ ج ۷۸ ص ۹۰

۱- (۱) الخزيه-بفتح فسكون-:البليه تصيب الانسان فتذله و تفضحه،و يروى(حوبه) و هى الاثم،و(غرر):أى أوقع بنفسه فى الغرر أى:الخطر.

۲- (۲) أجاب عليه السلام على طريق الموعظه،و الانسان كلما طال عمره-و هو البقاء- تقدم الى الفناء،ففى بقائه سببيه لفنائه،و كلما مدت عليه الصحه تقرب من مرض الهرم ففى صحته سببيه لمرضه.و«يأتيه الموت من مأمنه»أى الجهه التى يأمن إتيانه منها فان أسبابه كامنه فى نفس البدن.

بابدال الجمله الأخيره بهذه: «و يؤتى ما منه يفر» (۱).

۱۱۶

-و قال عليه السلام: كم من مستدرج بالاحسان اليه،و مغرور بالستر عليه،و مفتون بحسن القول فيه!و ما ابتلى اللّه أحدا بمثل الاملاء له .

مرويه قبل(نهج البلاغه)فى (تحف العقول) -تحف العقول-ص ۲۰۳ :ص ۲۰۳ و فى (روضه الكافى) -الكافى-روضه ص ۱۱۲ ص ۱۱۲ و (تاريخ اليعقوبى) -تاريخ اليعقوبى-ج ۲ ص ۱۸۲ ج ۲ ص ۱۸۲ و (تذكره سبط ابن الجوزى-تذكره الخواص-ص ۱۳۳ سبط ابن الجوزى) ص ۱۳۳،و هذه الكلمه من المكررات فى(النهج)حيث أنها ستأتى تحت رقم:(۲۶۰).

۱۱۷

-و قال عليه السلام: هلك فى رجلان،محب غال،و مبغض قال (۲).

هذا مأخوذ من قول رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فيه:«يهلك فيه اثنان:محب غال،و مبغض قال» (۳).

و قد تواتر هذا الكلام عن أمير المؤمنين عليه السّلام بمعنى واحد،و ألفاظ مختلفه،و قد مر مثل هذا الكلام فى الخطبه رقم(۱۲۵)التى أول ما ذكر منها الرضى طاب ثراه قوله عليه السّلام: «فان أبيتم إلا أن تزعموا إلا انى أخطأت» -الى أن قال-: «و سيهلك فىّ صنفان محب مفرط،يذهب به الحب الى غير الحق،و مبغض مفرط يذهب به البغض الى غير الحق، و خير الناس فىّ حالا-النمط الأوسط فالزموه» الخطبه.كما سيأتى هذا المعنى بلفظ آخر فى الحكمه(۴۶۹)و هو قوله عليه السّلام: «يهلك فىّ رجلان:محب

۱- (۱) استدراج اللّه سبحانه للعبد انه كلما جدد خطيئه جدد له نعمه و أنساه الاستغفار-بما سلف من ذنبه-فيأخذه قليلا قليلا.

۲- (۲) الغالى:المتجاوز الحد فى حبه الى درجه إخراجه من حدود البشريه الى الربوبيه، و القالى:المبغض الشديد البغض.

۳- (۳) الملل و النحل للشهرستانى:۱،۲۷. [۱]

مفرط،و باهت مفتر». و على هـذا فيكون عليه السّـلام قـد قال ذلك مرارا تحـذيرا للامه من التردّى فى هوّه الضـلاله،و نصـحا لها باجتناب مزالق الهلكه.

و اليك بعض رواه هذه الكلمه قبل الرضى و بعده:

۱-ابو عثمان الجاحظ فى (الحيوان) ابو عثمان الجاحظ-الحيوان-۲، ۹۰ :۲، ۹۰.

۲-البيهقى فى (المحاسن و المساوى) البيهقى-المحاسن و المساوى-ص ۴۱ :ص ۴۱ بلفظ «هلك فى رجلان:

عدو مبغض،و محب مفرط».

۳-الصدوق فى (الأمالى) الصدوق-الأمالى- .

۴-الآمدى فى (غرر الحكم) الآمدى-غرر الحكم-ص ۳۲۹ :ص ۳۲۹.

۵-الكراجكى فى (معدن الجواهر) الكراجكى-معدن الجواهر-ص ۲۲۶ :ص ۲۲۶ بلفظ (يهلك فىّ...).

۱۱۸

-و قال عليه السلام: إضاعه الفرصه غصّه .

رواها الآمدى فى (الغرر) الآمدى-الغرر-ص ۲۴ ص ۲۴ و هو من المتأخرين عن الشريف الرضى.

۱۱۹

-و قال عليه السلام: مثل الدنيا كمثل الحيه لين مسها،و السم الناقع فى جوفها،يهوى اليها الغر الغافل،و يحذرها ذو اللب العاقل .

قد مر هذا الكلام فى صدر كتابه عليه السّلام الى سلمان الفارسى فى(باب الكتب)برقم(۶۸)و استعرضنا مصادره هناك و نضيف الى ما قـدمنا أن الحرانى الحرانى-تحف العقول-ص ۳۹۶ضمن وصـيه الامام الكاظم سـلام اللّه عليه الى هشام ابن الحكم رحمه اللّه ذكر هذا الكلام ضمن وصيه الامام الكاظم سلام اللّه عليه الى هشام ابن الحكم رحمه اللّه (۱).

۱۲۰

- و سئل عليه السلام عن قريش فقال:أما بنو مخزوم (۲)فريحانه

۱- (۱) تحف العقول:ص ۳۹۶.

۲- (۲) بنو مخزوم بطن من قريش،منهم أبو جهل بن هشام بن المغيره،و منهم الوليـد بن المغيره.قيل:و كان لمخزوم جـدهم ريح طيبه كالخزامى-و هو نبت زهره من أطيب الأزهار- و لونه كلونه،و لذلك كانت هذه البطن تسمى بريحانه قريش.

قریش تحب حدیث رجالهم،و النکاح فی نسائهم،و أما بنو عبد شمس (۱)فأبعدها رأیا،و أمنعها لما وراء ظهورها،و أما نحن فأبذل لما فی أیدینا، و أسمح عند الموت بنفوسنا،و هم اکثر و أمکر و أنکر،و نحن أفصح و أنصح و أصبح .

رواها الزمخشری فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-الورقه ۳۰۰ الورقه ۳۰۰ کروایه الشریف و فی (المحجه البیضاء فی احیاء الاحیاء) فیض الکاشانی-المحجه البیضاء فی احیاء الاحیاء-ج ۳۲۴،۴ للفیض الکاشانی ج ۳۲۴،۴ سئل علی علیه السّلام عن بنی هاشم و بنی امیه فقال:«نحن أمجد و أنجد و أجود،و هم أغدر و أمکر و أنکر» ،و لم یذکر مصدرها و لکن بالتفاوت بین هذه الروایه و روایه(النهج)نعلم أنها لم تؤخذ منه.

و فی (العقد الفرید) -العقد الفرید-۳۱۵،۳ :۳۱۵،۳ قیل لعلی بن ابی طالب:اخبرنا عنکم و عن بنی امیه،فقال:«بنو امیه أنکر و أمکر و أفجر،و نحن أصبح و أنصح و أفصح» فتری ان روایه صاحب العقد اشتملت علی الشطر الأخیر من هذه الکلمه و کذلک رواها الزبیر بن بکار فی «الموفقیات» الزبیر بن بکار-الموفقیات-ص ۳۴۳ ص ۳۴۳ کروایه صاحب(العقد)و هما أسبق من الشریف الرضی.و علی کل حال فهی مرویه قبل«النهج»و بعده کما رأیت.

۱۲۱

-و قال علیه السلام: شتان ما بین عملین،عمل تذهب لذته،و تبقی تبعته،و عمل تذهب مئونته و یبقی أجره .

مرویه فی (ربیع الأبرار) -ربیع الأبرار-الورقه ۳۰۰ الورقه ۳۰۰ کروایه(النهج).

و فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۱۹۹ :ص ۱۹۹ هکذا: «شتان بین عمل تذهب لذته،

۱- (۱) و بنو عبد شمس هم:ربیعه و عبد العزی،و من ولده أبو العاص بن الربیع بن عبد العزی،و نوفل و حبیب،و امیه الأکبر الذی ینسب الیه الأمویون،و امیه الاصغر و یقال لولده: العبلات بفتح الباء.

و تبقی تبعته،و بین عمل تذهب مئونته و تبقی مثوبته» و لا بد أن یکون نقلها عن غیر(نهج البلاغه)للتفاوت بین الروایتین.

۱۲۲،۱۲۳

اشاره

۱۲۲- و تبع جنازه فسمع رجلا یضحک،فقال:کأنّ الموت فیها علی غیرنا کتب،و کأنّ الحق فیها علی غیرنا وجب (۱)و کانّ الذی نری من الأموات سفر (۲)عما قلیل إلینا راجعون!نبوئهم أجداثهم،و نأکل تراثهم، کأنا مخلدون بعدهم ثم قد نسینا کل واعظ و واعظه،و رمینا بکل جائحه (۳)!! ۱۲۳-و قال علیه السلام: طوبی لمن ذل فی نفسه،و طاب کسبه، و صلحت سریرته،و حسنت خلیقته (۴)،و أنفق الفضل من ماله،و أمسک الفضل من لسانه،و عزل عن الناس شره،و وسعته السنه،و لم ینسب الی البدعه.

قال الرضی:أقول،و من الناس من ینسب هذا الکلام إلی رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله و سلم،و کذلک الذی قبله.

انظر الی الرضی-طیب اللّه ثراه-کیف یحتاط فی نقل ما اختلف فی نسبته لأمیر المؤمنین علیه السّلام،و کم له من أمثال هذا الاحتیاط تجده مبثوثا فی ثنایا(النهج)و غیره من کتبه.و الرواه فی نسبه هذین الکلامین علی قسمین، منهم من عزاه الی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم،و منهم من نسبه لأمیر المؤمنین علیه السّلام.

۱- (۱) وجب الحق:أی ثبت و لزم.

۲- (۲) سفر-بفتح فسکون-أی:مسافرون،نبوئهم:أی ننزلهم،و الأجداث:جمع جدث و هو القبر،و التراث:المیراث.

۳- (۳) الجائحه:الآفه تهلک الاصل و الفرع.

۴- (۴) الخلیقه:الخلق و الطبیعه.

أ-من عزاه إلى النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم:

۱-قد روى الكلام بقسميه قبل(نهج البلاغه)فى كتاب (قوت القلوب) ۲ابو طالب المكى-قوت القلوب-ج ۱ ص ۱۶۰ لأبى طالب المكى:ج ۱ ص ۱۶۰،قال:روينا عن رسول اللّه صلى اللّه عليه و سلم سيد الانبياء،و حكيم الحكماء كلمات جامعات موجزات فى الوعظ و التذكره،و التزهد و التبصره،و ينتظم جميع ما قيل فى معناها، روى أبان بن أبى عياش عن انس بن مالك ۱انس بن مالك-نقل انس بن مالك- :ان رسول اللّه صلى اللّه عليه و سلم خطب على ناقته،فقال:يا أيها الناس كأن الموت فيها على غيرنا كتب... و ساق الكلامين.

۲-ابن واضح فى (التاريخ) ۳ابن واضح-التاريخ-۸۹،۲ :۸۹،۲، قال:و خطب صلّى اللّه عليه و آله و سلّم على ناقته فقال:كأن الموت على غيرنا كتب... إلخ.

۳-الكلينى فى (روضه الكافى) ۳الكلينى-الكافى-روضه:ص ۱۶۸ :ص ۱۶۸ بسنده عن أبى جعفر محمد ابن على الباقر عليه السّلام،قال:سمعت جابر بن عبد اللّه الانصارى يقول:إن رسول اللّه عليه السّلام مر بنا ذات يوم و نحن فى نادينا و هو على ناقته و ذلك حين رجع من حجه الوداع فوقف علينا فسلم فرددنا عليه السلام ثم قال:«مالى أرى حب الدنيا قد غلب على كثير من الناس حتى كأن الموت على غيرهم كتب...» و ذكر ما هو أبسط من روايه الرضى رحمه اللّه.

۴-أبو الفتح الكراجكى فى (كنز الفوائد) ۳أبو الفتح الكراجكى-كنز الفوائد-ص ۱۷۸ ص ۱۷۸ قال:من خطبه لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى الموت و الوعظ:«يا أيها الناس كأن الموت على غيرنا كتب»... إلخ.

۵-ابو نعيم فى (الحليه) ۳ابو نعيم-الحليه-ج ۳ ص ۲۰۰ فى ترجمه الامام الباقر صلوات اللّه عليه. ج ۳ ص ۲۰۰ فى ترجمه الامام الباقر صلوات اللّه عليه.

۶-الذهبى فى «ميزان الاعتدال» ۳الذهبى-ميزان الاعتدال-ج ۳ ص ۶۷ و ص ۶۵۸ و ج ۴ ص ۲۶۳ ج ۳ ص ۶۷ و ص ۶۵۸ و ج ۴ ص ۲۶۳.

ب-من نسبها للوصی علیه السّلام:

۱-علی بن ابراهیم بن هاشم فی تفسیره علی بن ابراهیم بن هاشم-تفسیر علی بن ابراهیم- ،قال: قال أمیر المؤمنین یوما و قد تبع جنازه فسمع رجلا یضحک:کأن الموت علی غیرنا کتب... إلخ.

۲-الفتال فی (روضه الواعظین) الفتال-روضه الواعظین-ص ۴۹۰ ص ۴۹۰ قال:تبع أمیر المؤمنین علیه السّلام جنازه فسمع رجلا یضحک فقال:کأن الموت علی غیرنا کتب... إلخ.

بتفاوت مع(النهج).

۱۲۴

-و قال علیه السلام: غیره المرأه کفر،و غیره الرجل إیمان (۱).

فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۲۲۳ ص ۲۲۳ «غیره الرجل إیمان،و غیره المرأه عدوان» فبالتقدیم و التأخیر و إبدال الکفر بالعدوان نهتدی الی أن لهذه الحکمه مدرکا غیر(نهج البلاغه).

۱۲۵

-و قال علیه السلام: لأنسبن الاسلام نسبه لم ینسبها أحد قبلی، الاسلام هو التسلیم،و التسلیم هو الیقین،و الیقین هو التصدیق،و التصدیق هو الاقرار،و الاقرار هو الأداء،و الأداء هو العمل .

نسبه الاسلام هذه معروفه النسبه لأمیر البیان علیه السّلام،قبل میلاد جامع

۱- (۱) الغیره-بفتح المعجمه و سکون الیاء-یقال:غار الرجل علی امرأته:أنف من شرکه الغیر فی حقه بها،و معنی قوله علیه السلام«کفر»أی تؤدی الی الکفر،فانها تحرم ما أحل اللّه له من الزواج بغیرها،اما غیره الرجل فتحریم لما حرم اللّه تعالی،و فی الحدیث:«إن الغیراء لا تبصر أعلی الوادی من أسفله»قال صلی اللّه علیه و آله ذلک فی المرأه التی جاءته عریانه فقالت:إنی فجرت فطهرنی قالت ذلک لأنها رأت زوجها خلا بجاریته فبعثتها الغیره علی ذلک ، و فی(غریب الحدیث) [۱]لابی عبید:ان امرأه جاءت الی علی علیه السلام فذکرت ان زوجها یأتی جاریتها فقال:إن کنت صادقه رجمناه،و إن کنت کاذبه جلدناک فقالت:ردونی إلی اهلی غیری نغره. معناه:إن جوفها یغلی من الغیظ و الغیره.

(النهج)مرویه مسنده و مرسله.فمن جمله من رواها مسنده الکلینی فی (اصول الکافی) الکلینی-اصول الکافی-۲،۴۵ :۲،۴۵و الصدوق فی (الأمالی) الصدوق-الأمالی-ص ۲۱۱ :ص ۲۱۱،و (معانی الأخبار) الصدوق-معانی الأخبار-ص ۱۸۵ :ص ۱۸۵،و البرقی فی (المحاسن) البرقی-المحاسن-۱،۲۲۲ ۱،۲۲۲،و علی بن ابراهیم فی (التفسیر) علی بن ابراهیم-التفسیر-ص ۹۰ ص ۹۰ و بعض هؤلاء من رواها بزیاده علی ما فی(النهج).

ثم رواها بعد ذلک جماعه أرانی فی غنی عن استعراضهم ۱.

۱۲۶

-و قال علیه السلام: عجبت للبخیل یستعجل الفقر ۲الذی منه هرب،و یفوته الغنی الذی إیاه طلب،فیعیش فی الدنیا عیش الفقراء، و یحاسب فی الآخره حساب الأغنیاء،و عجبت للمتکبر الذی کان بالأمس نطفه و یکون غدا جیفه،و عجبت لمن شکّ فی اللّه و هو یری خلق اللّه، و عجبت لمن نسی الموت و هو یری الموتی،و عجبت لمن أنکر النشأه الاخری و هو یری النشأه الاولی،و عجبت لعامر دار الفناء و تارک دار البقاء!!! روی صدر هذا الکلام أبو عثمان الجاحظ فی (المائه المختاره) أبو عثمان الجاحظ- المائه المختاره- .و رواه الزمخشری فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار- و الوطواط فی (الغرر و العرر) الوطواط-الغرر و العرر-ص ۱۹۵ ص ۱۹۵، و الآمدی فی (غرر الحکم) الآمدی-غرر الحکم-ص ۲۱۹ ص ۲۱۹،و ابن قاسم فی (روض الاخیار) ابن قاسم-روض الاخیار-ص ۲۲۴ :

ص ۲۲۴.

۱۲۷

-و قال علیه السلام: من قصّر بالعمل ابتلی بالهم ۳و لا حاجه للّه فیمن لیس للّه فی ماله و نفسه نصیب .

ص:۱۱۳

صدر هذه الكلمه مروى عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى غير واحد من المسانيد، و زاد عليه أمير المؤمنين عليه السّلام زياده توضيح،و سواء كانت هذه الكلمه للنبى أو للوصى فانهما من ينبوع واحد.على أن الكلمه مرويه عن أمير المؤمنين عليه السّلام فى (غرر الحكم) -غرر الحكم-ص ۲۹۵ :ص ۲۹۵.

۱۲۸

-و قال عليه السلام: توقوا البرد فى أوله،و تلقوه فى آخره، فانه يفعل فى الأبدان،كفعله فى الأشجار،أوله يحرق،و آخره يورق .

رواها النويرى فى (نهايه الارب) النويرى-نهايه الارب-۱،۱۷۶ :۱،۱۷۶،و ابن قاسم فى (روض الاخيار) ابن قاسم-روض الاخيار-ص ۸۰ ص ۸۰،و كيف كان فانها مشهوره عنه عليه السّلام قبل الشريف الرضى فقد روى زر بن حبيش ۱زر بن حبيش-نقل زر بن حبيش- (۱)المتوفى سنه(۸۳)و هو ابن(۱۲۰)عاما قال:

قال أمير المؤمنين عليه السّلام:أربع كلمات لو قالها بقراط (۲)و جالينوس (۳)لقدم أمامها مائه ورقه،ثم زينها بهذه الكلمات،و هى قوله:«توقوا البرد فى أوله،و تلقوه فى آخره،فانه يفعل فى الأبدان كفعله بالأشجار،أوله يحرق،و آخره يورق»... إلخ ۴.

۱- (۱) زر بن حبيش الأسدى من مشاهير التابعين،أدرك الجاهليه و لم ير النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم روى عن جماعه من الصحابه منهم على عليه السلام،و ابن مسعود،و أبى ذر،و حذيفه ابن اليمان.كان من أعرب الناس،و كان ابن مسعود يسأله عن العربيه،و كان علوى الرأى.

۲- (۲) بقراط أشهر أطباء اليونان الأقدمين ولد سنه ۴۶۰ ق.م نقل من مؤلفاته الى العربيه (تقدمه المعرفه)و(طبيعه الانسان).

۳- (۳) جالينوس طبيب يونانى له اكتشافات خطيره فى عالم التشريح توفى سنه ۲۰۱ م.

۱۲۹

-و قال علیه السلام: عظم الخالق عندک یصغر المخلوق فی عینک .

هذا مثل قوله علیه السّلام فی صفه المتقین فی الخطبه التی مرت برقم(۱۹۱) «عظم الخالق فی أنفسهم فصغر ما دونه فی أعینهم».

۱۳۰

- و قال علیه السلام و قد رجع من صفین فاشرف علی القبور بظاهر الکوفه:

یا أهل الدیار الموحشه (۱)و المحال المقفره،و القبور المظلمه،یا أهل التربه،یا أهل الغربه یا أهل الوحده یا أهل الوحشه،أنتم لنا فرط سابق (۲)و نحن لکم تبع لاحق،أما الدور فقد سکنت (۳)،و أما الأزواج فقد نکحت، و أما الأموال فقد قسمت.هذا خبر ما عندنا فما خبر ما عندکم؟ ثم التفت الی أصحابه فقال:أما لو اذن لهم فی الکلام لأخبروکم أن «خَیْرَ الزّادِ التَّقْوی» .

روی هذا الکلام فی (الفقیه) -من لا یحضره الفقیه-۱،۱۱۴ :۱،۱۱۴،و (أمالی) الصدوق-أمالی-ص ۶۶ الصدوق ص ۶۶، و (العقد الفرید) -العقد الفرید-۳،۲۳۷ :۳،۲۳۷،کما روی صدر هذا الکلام الطبری فی (التاریخ) الطبری-التاریخ-۶،۳۳۴۷ فی حوادث سنه ۳۷ :

۶،۳۳۴۷ فی حوادث سنه ۳۷،و نصر بن مزاحم فی (صفین) نصر بن مزاحم-صفین-ص ۳۵۱ :ص ۳۵۱، و الجاحظ فی (البیان و التبیین) الجاحظ-البیان و التبیین-۲،۲۱۹ :۲،۲۱۹ و هم کلهم سابقون للرضی و لا حاجه بنا الی استعراض رواته من المتأخرین.

۱۳۱

- و قال علیه السلام،و قد سمع رجلا یذمّ الدنیا:

۱- (۱) الموحشه:الموجبه للوحشه ضد الانس،و المحال:جمع محل:ای الارکان المقفره من (أقفر المکان)اذا لم یکن به ساکن.

۲- (۲) الفرط-بالتحریک-المتقدم الی الماء للواحد و الجمع و الکلام هنا علی الاطلاق،أی المتقدمون،و التبع-بالتحریک ایضا-:التابع.

۳- (۳) أی:ان دیارکم سکنها غیرکم،و نساءکم تزوجت و أموالکم قسمت،فهذه اخبارنا الیکم.

أيّها الذّامّ للدنيا المغترّ بغرورها المخدوع بأباطيلها!أتغترّ بالدّنيا ثمّ تذمّها،أنت المتجرّم عليها (۱)أم هى المتجرّمه عليک؟متى استهوتک (۲)أم متى غرّتک؟أ بمصارع آبائک من البلى (۳)؟أم بمضاجع أمّهاتک تحت الثّرى؟!کم علّلت بکفّيک (۴)؟و کم مرّضت بيديک؟تبغى لهم الشّفاء (۵)، و تستوصف لهم الأطبّاء،غداه لا يغنى عنهم دواؤک،و لا يجدى عليهم بکاؤک،لم ينفع أحدهم إشفاقک (۶)،و لم تسعف بطلبتک،و لم تدفع عنه بقوّتک!و قد مثّلت لک به الدّنيا نفسک (۷)!و بمصرعه مصرعک.إنّ الدّنيا دار صدق لمن صدقها،و دار عافيه لمن فهم عنها،و دار غنى لمن تزوّد

۱- (۱) تجرم عليه:ادعى عليه الجرم-بالضم-اى:الذنب.

۲- (۲) استهوتک:طلبت هواک اليها.

۳- (۳) البلى-بکسر الباء-الفناء بالتحلل.و الثرى:التراب.

۴- (۴) علل المريض:مرضه.

۵- (۵) استوصف الطبيب:طلب منه وصف الدواء بعد تشخيص الداء.

۶- (۶) الاشفاق:الخوف،و الطلبه-بکسر ففتح-المطلوب،و أسعفه بمطلوبه:اعطاه اياه على ضروره اليه.

۷- (۷) مثلت:صورت.

منها (۱)،و دار موعظه لمن اتّعظ بها،مسجد أحبّاء اللّه، و مصلّی ملائکه اللّه و مهبط وحی اللّه،و متجر أولیاء اللّه.

اکتسبوا فیها الرّحمه،و ربحوا فیها الجنّه،فمن ذا یذمّها و قد آذنت ببینها (۲)و نادت بفراقها،و نعت نفسها و أهلها فمثّلت لهم ببلائها البلاء،و شوّقتهم بسرورها إلی السّرور؟؟!!اراحت بعافیه (۳)،و ابتکرت بفجیعه،ترغیبا و ترهیبا،و تخویفا و تحذیرا،فذمّها رجال غداه النّدامه (۴)،و حمدها آخرون یوم القیامه،ذکّرتهم الدّنیا فتذکّروا،و حدّثتهم فصدّقوا، و وعظتهم فاتّعظوا .

مصادر هذا الکلام قبل(النهج)و بعده کثیره جدا نکتفی بایراد ثلاث عشره منها:

۱- (عیون الأخبار) ابن قتیبه-عیون الأخبار-۳۲۹،۲ لابن قتیبه:۳۲۹،۲.

۲- (البیان و التبیین) الجاحظ-البیان و التبیین-۲۱۹،۱ للجاحظ:۲۱۹،۱.

۱- (۱) تزود منها:اخذ منها زاده للآخره.

۲- (۲) آذنت-بمد الهمزه-:اعلمت،و البین:الفراق،و النعی:خبر الموت.

۳- (۳) راح:وافاه وقت العشی،و تبتکر:تصبح.

۴- (۴) ای ذموها عند ما اصبحوا تادمین علی ما فرطوا فیها،اما الذین حمدوها فهم الذین عملوا فیها صالحا فجنوا ثمره اعمالهم.

۳- (المحاسن و الأضداد) الجاحظ-المحاسن و الأضداد-ص ۱۳۲ له أیضا:ص ۱۳۲.

۴- (مروج الذهب) المسعودی-مروج الذهب-۴۱۳،۲ للمسعودی:۴۱۳،۲.

۵- (المحاسن و المساوی) البیهقی-المحاسن و المساوی-ص ۳۵۸ للبیهقی:ص ۳۵۸.

۶- (تاریخ الیعقوبی) -تاریخ الیعقوبی-۱۵۰،۲ :۱۵۰،۲.

۷- (الارشاد) المفید-الارشاد-ص ۱۳۷ للمفید:ص ۱۳۷،بتفاوت یدل علی أن المصدر غیر (النهج).

۸- (تذکره الخواص) سبط ابن الجوزی-تذکره الخواص-ص ۱۶۲ لسبط ابن الجوزی:ص ۱۶۲، قال الحسن:

سمع أبی رجلا یذم الدنیا فقال...إلخ ،و لیس فی(النهج)ذکر للحسن علیه السّلام.

۹- (أمالی) ۲الطوسی-أمالی-۲۶،۲ الطوسی:۲۶،۲ بسند یتصل بجابر بن عبد اللّه الأنصاری ۱جابر بن عبد اللّه الأنصاری-نقل جابر بن عبد اللّه- ، قال:بینا أمیر المؤمنین علیه السّلام فی جماعه أنا فیهم إذ ذکروا الدنیا و تصرفها بأهلها فذمها رجل فذهب فی ذمها کل مذهب،فقال له أمیر المؤمنین علیه السّلام:

أیها الذام للدنیا... فی کلام فیه ما رواه الرضی فی(النهج).

۱۰- (محاضرات الادباء) -محاضرات الادباء-۱۲۷،۲ :۱۲۷،۲ روی بعض هذا الکلام فی موضعین.

۱۱- (أدب الدنیا و الدین) -أدب الدنیا و الدین-ص ۱۱۱ :ص ۱۱۱ فیه فقرات من هذا الکلام.

۱۲- (ربیع الأبرار -ربیع الأبرار-فی أوائل الجزء الاول فی أوائل الجزء الاول فیه جزء من هذا الکلام.

۱۳- (تاریخ دمشق) ۲ابن عساکر-تاریخ دمشق-المجلد الثانی عشر لابن عساکر فی المجلد الثانی عشر رواه بعده طرق منها: عن عاصم بن ضمره ۱عاصم بن ضمره-نقل عاصم بن ضمره- و عن معروف بن مکی عن أبیه ۱معروف بن مکی عن أبیه-نقل معروف بن مکی عن أبیه- و عن جعفر بن محمد الصادق عن آبائه علیهم السلام قال:کان علی بن أبی طالب فی مسجد الکوفه فسمع رجلا یشتم الدنیا و یفحش فی شتمها فقال له علی اجلس فجلس فقال له مالی اسمعک تشتم الدنیا و تفحش فی شتمها أ لیس هو اللیل و النهار مطیعین ثم ذکر ما رواه الرضی بتقدیم و تأخیر.

و مما یذکر فی هذا الصدد أن المحدث النوری ۲المحدث النوری-(دار السلام فیما یتعلق بالرؤیا و المنام)-ج ۲۷۸،۲ نور اللّه ضریحه نقل رؤیا لطیفه للعالم العامل الزاهد العارف المولی فتح علی السلطان آبادی ۱المولی فتح علی السلطان آبادی-نقل المولی فتح علی السلطان آبادی- ملخصها:

أنه عرضت له شبهه فی سر خلقه الدنیا مع ما فیها من المغریات و الدواعی الصارفه لأکثر الناس عن طریق السلوک الی اللّه،و لم یزل ذلک یختلج فی صدره إلی أن قام ببعض العبادات المقرره فی یوم من أیام شهر رمضان،فرأی الامام الصادق علیه السّلام فقال له مبتدئا:إن الدنیا مزرعه الآخره ثم نقل له کلام أمیر المؤمنین هذا (۱).

۱۳۲

-و قال علیه السلام: ان للّه ملکا ینادی فی کل یوم:لدوا للموت (۲)و اجمعوا للفناء،و ابنوا للخراب .

رویت فی (الکافی) ۳-الکافی-۲،۱۳۲ :۱۳۲،۲ عن ابی جعفر الباقر علیه السّلام،و فی (الاختصاص) ۳-الاختصاص-ص ۲۳۲ :ص ۲۳۲ عن ابی عبد اللّه الصادق علیه السّلام،و فی (غرر الحکم) -غرر الحکم- :عن أمیر المؤمنین علیه السّلام و علی کل حال فهی من هذا المعدن.

و قد أخذ أبو العتاهیه أبو العتاهیه-دیوان أبو العتاهیه-ص ۲۳ هذه الکلمه فنظمها فی مطلع قصیده له:

لدوا للموت و ابنوا للخراب فکلکم یصیر إلی ذهاب

لمن نبنی و نحن إلی تراب نصیر کما خلقنا من تراب (۳)؟

۱۳۳

-و قال علیه السلام: الدنیا دار ممر لا دار مقر،و الناس فیها رجلان:رجل باع نفسه فأوبقها (۴)،و رجل ابتاع نفسه فأعتقها.

رواها الزمخشری فی أوائل (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار- و النویری فی (نهایه الارب) النویری-نهایه الارب-ج ۷ ص ۶۶ ج ۷ ص ۶۶ و المالکی فی (تنبیه الخواطر) المالکی-تنبیه الخواطر-ص ۶۶ ص ۶۶ و کل هؤلاء رواها بصور تدل علی أنها لم تنقل عن(نهج البلاغه).

۱- (۱) انظر(دار السلام فیما یتعلق بالرؤیا و المنام):ج ۲،۲۷۸. [۱]

۲- (۲) فعل امر من الولاده.

۳- (۳) دیوانه:ص ۲۳.

۴- (۴) اوبقها:اهلکها.

۱۳۴

-و قال علیه السلام: لا یکون الصدیق صدیقا حتی یحفظ أخاه فی ثلاث:فی نکبته،و غیبته،و وفاته .

أوردها الحرانی فی (تحف العقول) الحرانی-تحف العقول-ص ۳۱۹ :ص ۳۱۹ هذا قبل الرضی،و رواها بعده جار اللّه الزمخشری فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-مخطوط ج ۱ فی الورقه ۵۶ فی باب الاخاء و المحبه -مخطوط-ج ۱ فی الورقه ۵۶ فی باب الاخاء و المحبه،و الوطواط فی (الغرر و العرر) الوطواط-الغرر و العرر-ص ۲۹۵ :ص ۲۹۵ و ابن قاسم فی (روض الاخیار) ابن قاسم-روض الاخیار-ص ۸۶ ص ۸۶.

۱۳۵

-و قال علیه السلام: من اعطی أربعا لم یحرم أربعا:من اعطی الدعاء لم یحرم الاجابه (۱)،و من اعطی التوبه لم یحرم القبول،و من اعطی الاستغفار لم یحرم المغفره،و من اعطی الشکر لم یحرم الزیاده.

قال الرضی:و تصدیق ذلک کتاب اللّه،قال اللّه فی الدعاء: «اُدْعُونِی أَسْتَجِبْ لَکُمْ» و قال فی الاستغفار: «وَ مَنْ یَعْمَلْ سُوءاً أَوْ یَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ یَسْتَغْفِرِ اللّهَ یَجِدِ اللّهَ غَفُوراً رَحِیماً» و قال فی الشکر: «لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَأَزِیدَنَّکُمْ» و قال فی التوبه «إِنَّمَا التَّوْبَهُ عَلَی اللّهِ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهالَهٍ» ثم یتوبون من قریب، «فَأُولئِکَ یَتُوبُ اللّهُ عَلَیْهِمْ وَ کانَ اللّهُ عَلِیماً حَکِیماً»).، فی النسخه التی علیها شرح ابن ابی الحدید من قوله: «و تصدیق ذلک» إلی آخر ما ذکر من استنباط هذه المعانی،إنها من کلام الرضی و الصحیح أنها من کلام أمیر المؤمنین علیه السّلام،إنها من کلام الرضی و الصحیح أنها من کلام أمیر المؤمنین علیه السّلام ،لأنها مرویه بکاملها فی کتب غیر(نهج البلاغه)مثل (تذکره الخواص) -تذکره الخواص-ص ۱۳۳ :ص ۱۳۳ فانه نقل هذا الکلام بکامله، و ذکر قبله بقلیل حذف الاسناد طلبا للاختصار،و قد نوهنا غیر مره أنه لم

۱- (۱) المراد بالدعاء المجاب:ما کان مقرونا باستعداد بأن یصحبه العمل لنیل المطلوب، و بالتوبه و الاستغفار:ما کان ندما علی الذنب یمنع من العود الیه،و بالشکر:تصریف النعم فی وجوهه المشروعه(قاله الشیخ محمد عبده).

ينقل من كلام أمير المؤمنين إلا ما اتصل اليه إسناده (۱)و لم ينقل من(نهج البلاغه)شيئا و لذا رد على الرضى فى بعض ما زعم أنه أخل فى نقله (۲).

و من رواه هذا الكلام قبل الرضى الصدوق فى (الخصال) ۳الصدوق-الخصال-۹۲،۱ فى باب الأربعه :۹۲،۱ فى باب الأربعه بسنده عن ابى عبد اللّه الصادق عليه السّلام و لا ضير فمعدنهما واحد.

و من رواته بعده الآمدى الآمدى-كتاب الآمدى- فقد نثر بعض هذا الكلام فى مواضعه من كتابه.

۱۳۶

-و قال عليه السلام: الصلاه قربان كل تقى،و الحج جهاد كل ضعيف،و لكل شىء زكاه و زكاه البدن الصيام،و جهاد المرأه حسن التبعل (۳).

هذه الحكم مرويه قبل(نهج البلاغه)فى (تحف العقول) -تحف العقول-ص ۲۲۱ :ص ۲۲۱ فى جمله كلام له عليه السّلام ما عدا قوله: «و جهاد المرأه حسن التبعل» فانها مرويه عنه عليه السّلام فى (الخصال) -الخصال-۱۶۲،۲ :۱۶۲،۲ مع الكلمه الاولى و الثانيه،كما أنها مرويه فى (فروع الكافى) -فروع الكافى-ج ۵ ص ۹ :ج ۵ ص ۹. ۳۱۴۳ -آداب أمير المؤمنين لأصحابه-

۱۳۷

-و قال عليه السلام: استنزلوا الرزق بالصدّقه.

سيأتى الكلام عليها بعد قليل. ۳۱۴۳ -آداب أمير المؤمنين لأصحابه-

۱۳۸

-و قال عليه السلام: من أيقن بالخلف جاد بالعطيه .

رواها الحصرى فى (زهر الآداب) الحصرى-زهر الآداب-ج ۱ ص ۴۳ ج ۱ ص ۴۳ فى جمله حكم له عليه السّلام و سنوافيك بمصدر لها قبل(نهج البلاغه)عند قوله عليه السّلام «بئس الزاد ليوم المعاد العدوان على العباد» الذى سيأتى برقم(۲۲۱)من هذا الباب. ۳۱۴۳ -آداب أمير المؤمنين لأصحابه-

۱۳۹

-و قال عليه السلام: تنزل المعونه على قدر المئونه .

۱- (۱) انظر ص ۱۲۰ من التذكره. [۱]

٢- (٢) انظر المصدر السابق:ص ١٢٤. [٢]

٣- (٣) حسن التبعل:القيام بما يجب على المرأه لزوجها.

هذه الكلمه مرويه فی (الغرر) -الغرر-ص ۱۵۲ :ص ۱۵۲بهذا النص «تنزل من اللّه المعونه علی قدر المئونه» .و قبلها «تنزل المثوبه علی قدر المصیبه» و بتقدم هذه الجمله و زیاده لفظ الجلاله مع حرف الجر قبله علی روایه الرضی دلیل علی أنها لم تؤخذ عنه. ۳۱۴۳ -آداب أمیر المؤمنین لأصحابه-

۱۴۰

-و قال علیه السلام: ما أعال من اقتصد (۱).

یراجع فی معرفه مصدرها الکلمه:۱۴۳. ۳۱۴۳ -آداب أمیر المؤمنین لأصحابه-

۱۴۱

-و قال علیه السلام: قله العیال أحد الیسارین .

تقدم علی الرضی بروایتها جماعه منهم أبو عثمان الجاحظ فی (البیان و التبیین) الجاحظ-البیان و التبیین-۱،۳۵ :۱،۳۵ و الحرانی فی (تحف العقول) الحرانی-تحف العقول-ص ۲۱۴ :ص ۲۱۴.

و مما یذکر أن أبا بکر الصولی (۲)نقل فی (أدب الکتاب) أبا بکر الصولی-أدب الکتاب-ص ۷۴ :ص ۷۴ ما نصه:

قالوا:«القلم أحد اللسانین،و العلم أحد الأبوین،و المطل أحد المعنیین، و قله العیال أحد الیسارین،و القناعه أحد الرزقین،و الوعید أحد الضربین، و الروایه أحد الهجائین،و الهجر أحد الفراقین،و الیأس أحد النجحین، و المزاح أحد السبابین».

۱- (۱) الاقتصاد:الانفاق فی غیر إسراف و هو بین التقتیر و التبذیر.

۲- (۲) هو محمد بن یحیی الصولی،کان احد الکتاب المشهورین،و الادباء المعروفین،کان واسع الروایه،حسن الحفظ،جمیل الطریقه،مقبول القول،اخذ عن جماعه کأبی داود السجستانی،و ثعلب،و المبرد،و أبی العیناء.و روی عنه الدار قطنی،و المرزبانی.له تصانیف منها:(أدب الکتاب)و(الوزراء)و(اخبار ابن هرمه)و(أخبار السید الحمیری)و کانت له مکتبه قیمه قد اعلم کتبها بألوان مختلفه لکثرتها.توفی مستترا بالبصره سنه ۳۳۶ لأنه روی خبرا فی فضل علی علیه السلام فطلبته الخاصه و العامه لقتله.

و لا يبعد أن تكون بعض هذه الفقرات أو كلها لأمير المؤمنين عليه السّلام لثبوت بعضها عنه (۱)و عطف هذه الجمل بعضها على بعض.

و ستأتى هذه الحكمه أيضا عند تحقيق قوله عليه السّلام: «بئس الزاد الى المعاد العدوان على العباد» برقم:۲۲۱. ۳۱۴۳ -آداب أمير المؤمنين لأصحابه- و لست بحاجه إلى استعراض نقلتها بعد الشريف رحمه اللّه.

۱۴۲

-و قال عليه السلام: التودد نصف العقل .

صورتها فى غير(النهج): «التودد الى الناس نصف العقل» و الكلام على مصادرها فى الكلمه التاليه. ۳۱۴۳ -آداب أمير المؤمنين لأصحابه-

۱۴۳

-و قال عليه السلام: الهم نصف الهرم .

من الكلمه:۱۳۶ إلى هذه الكلمه مرويه فى (آداب أمير المؤمنين لأصحابه) ۱-آداب أمير المؤمنين لأصحابه- ما عدا: «على قدر المئونه تنزل المعونه» و آداب أمير المؤمنين المذكوره هى أربعمائه باب للدين و الدنيا رواها عنه جماعه من العلماء قبل الشريف الرضى و بعده منهم:الصدوق فى (الخصال) ۲الصدوق-الخصال-۱۵۶،۲ :۱۵۶،۲ رواها مسنده،و الحرانى فى (التحف) ۲الحرانى-التحف-ص ۱۰۰ و ص ۲۲۱ :ص ۱۰۰ رواها مرسله،كما روى طرفا منها فى ص ۲۲۱ من تحفه،و قد التقط الشريف الرضى كثيرا من هذه الآداب فنثرها فى هذا الباب.

و لعلنا نشير إلى بعضها إذا اقتضى المقام.

۱۴۴

-و قال عليه السلام: ينزل الصبر على قدر المصيبه،و من ضرب يده على فخذه عند مصيبته حبط عمله .

من قوله: «و من ضرب فخذه...إلخ» مذكور فى الآداب المذكوره

۱- (۱) انظر(غرر الحكم):ص ۳۸.

قبل قليل و لعل صدر الكلام سقط من سهو النساخ.و قد تقدم فى الحكمه رقم(۱۳۹)،و روى الزمخشرى فى (ربيع الأبرار) الزمخشرى-ربيع الأبرار-الورقه:۳۷۳ الورقه:۳۷۳ من هذه الحكمه قوله عليه السلام: «من ضرب»... إلخ بابدال «عمله» ب«أجره».

۱۴۵

-و قال عليه السلام: كم من صائم ليس له من صيامه إلا الجوع و الظمأ،و كم من قائم ليس له من قيامه إلا السهر و العناء،حبذا نوم الاكياس و إفطارهم (۱).

صدر هذه الكلمه حديث نبوى،رواه أبو نعيم فى (تاريخ اصبهان) ۲أبو نعيم-تاريخ اصبهان-۱،۲۲۵،فى ترجمه الأحنف بن حكيم. :

۱،۲۲۵،فى ترجمه الأحنف بن حكيم. بسنده عن أبى هريره ۱أبى هريره-نقل أبى هريره- ،قال:قال رسول اللّه صلى اللّه عليه و سلم:«رب قائم ليس له من قيامه إلا السهر، و رب صائم ليس له من صيامه إلا الجوع». و رواه كذلك أبو طالب المكى فى كتاب (قوت القلوب) ۳أبو طالب المكى-قوت القلوب- .و كلاهما أقدم من الشريف الرضى.فعلى هذا يكون أمير المؤمنين عليه السّلام نقل الحديث و علق عليه بقوله: «حبذا نوم الأكياس و إفطارهم» .

۱۴۶

-و قال عليه السلام: سوسوا إيمانكم بالصدقه (۲)و حصنوا أموالكم بالزكاه،و ادفعوا أمواج البلاغه بالدعاء.

فى آدابه لأصحابه التى مر ذكرها آنفا:داووا مرضاكم بالصدقه، و حصنوا أموالكم بالزكاه (۳).

۱۴۷

-و من كلام عليه السلام لكميل بن زياد النخعى،

۱- (۱) الأكياس-جمع كيس بتشديد الياء-أى العقلاء العارفون.

۲- (۲) سوسوا:احفظوا.

۳- (۳) تحف العقول -تحف العقول-ص ۱۰۰ و ۱۱۱ و ۱۱۲ :ص ۱۰۰ و ۱۱۱ و ۱۱۲،و الخصال -الخصال-ج ۲ ص ۱۶۲ :ج ۲ ص ۱۶۲.

قال كميل بن زياد: أخذ بيدى أمير المؤمنين على بن أبى طالب عليه السلام فأخرجنى إلى الجبان (۱)فلما أصحر تنفس الصعداء، ثم قال:

يا كميل بن زياد إنّ هذه القلوب أوعيه (۲)،فخيرها أوعاها،فاحفظ عنّى ما أقول لك:

الناس ثلاثه:فعالم ربّانىّ (۳)،و متعلّم على سبيل نجاه، و همج رعاع أتباع كلّ ناعق يميلون مع كلّ ريح،لم يستضيئوا بنور العلم و لم يلجئوا إلى ركن وثيق.

يا كميل،العلم خير من المال،العلم يحرسك و أنت تحرس المال و المال تنقصه النّفقه و العلم يحرسك و أنت تحرس المال و المال تنقصه النّفقه و العلم يزكو على الإنفاق،

۱- (۱) الجبان كالجبانه:المقبره،و أصحر:برز الى الصحراء،و تنفس الصعداء:تنفس تنفسا ممدودا طويلا.

۲- (۲) أوعيه:جمع وعاء،و أوعاها:أحفظها.

۳- (۳) العالم الربانى:هو المتأله العارف باللّه،و المتعلم على طريق نجاه:إذا تم علمه نجا،و الهمج -محركه-:الحمقى من الناس،و الرعاع-كسحاب-:الطغام الذين لا منزله لهم فى الناس، و الناعق:مجاز عن الداعى الى باطل او حق.

و صنيع المال يزول بزواله (۱).

يا كميل بن زياد،معرفه العلم دين يدان به،به يكسب الإنسان الطّاعه فى حياته و جميل الأحدوثه بعد وفاته،و العلم حاكم و المال محكوم عليه.

يا كميل،هلك خزّان الأموال و هم أحياء و العلماء باقون ما بقى الدّهر،أعيانهم مفقوده،و أمثالهم فى القلوب موجوده.

ها إنّ ههنا لعلما جمّا(و أشار بيده إلى صدره)لو أصبت له حمله (۲)!بلى أصبت لقنا غير مأمون عليه (۳)مستعملا آله الدّين للدّنيا،و مستظهرا بنعم اللّه على عباده،و بحججه على أوليائه،أو منقادا لحمله الحقّ (۴)لا بصيره له فى أحنائه،

۱- (۱) من وجوه تفضيل العلم على المال(أ)العلم يحرس صاحبه و المال يحرسه صاحبه(ب)صنيع المال يزول بزواله لأن المال يظهر أثره و نفعه فى الامور الجسمانيه و الملاذ الشهوانيه،أما آثار العلم فانها لا تزول(ج)أن العلم يدلك كيف تنفق المال و متى تمسكه.فظهر بهذا ان العلم من حيث هو علم حاكم و ان المال محكوم عليه.

۲- (۲) الحمله-بالتحريك-جمع حامل،و أصبت:بمعنى وجدت.

۳- (۳) اللقن-بفتح فكسر-من يفهم بسرعه.

۴- (۴) للنقاد لحمله الحق:المقلد لهم فى القول و العمل.

ينقـدح الشّكّ فی قلبه لأوّل عارض من شـبهه.ألا لاذا و لا ذاک (۱)!أو منهوما باللّذّه (۲)سلس القياد للشّهوه،أو مغرما بالجمع و الادّخار،ليسا من رعاه الدّين فی شیء،أقرب شیء شبها بهما الأنعام السّائمه!كذلک يموت العلم بموت حامليه.

اللّهمّ بلی!لا تخلو الأرض من قائم للّه بحجّه:إمّا ظاهرا مشهورا أو خائفا مغمورا (۳)لئلّا تبطل حجج اللّه و بيّناته.و كم ذا (۴)و أين أولئـک؟؟أولئـک-و اللّه- الأـقلّون عـددا،و الأـعظمون عنـد اللّه قـدرا يحفـظ اللّه بهم حججه و بيّنـاته حتّی يودعوها نظراءهم،و يزرعوها فی قلوب

۱- (۱) أی لا يصلح لحمل العلم واحد منهما.

۲- (۲) المفهوم:المفرط فی شـهوه الطعـام،و سـلس القياد:سـهله،و المغرم بالجمع:المولع بكسب المال و اكتنازه،و الانعام:البهائم السائمه.

۳- (۳) أی غمره الظلم حتی غطاه.

۴- (۴) استفهام عن عدد القائمين للّه بحجته.و أين اولئک؟استفهام عن أمكنتهم و تنبيه علی خفائها.

أشباههم،هجم بهم العلم على حقيقه البصيره،و باشروا روح اليقين،و استلانوا ما استوعره المترفون (۱)،و أنسوا بما استوحش منه الجاهلون،و صحبوا الدّنيا بأبدان أرواحها معلّقه بالمحلّ الأعلى.أولئك خلفاء اللّه فى أرضه،و الدّعاه إلى دينه آه آه شوقا إلى رؤيتهم!انصرف يا كميل إذا شئت .

هذه الوصيه من جمله وصاياه عليه السّلام لكميل رحمه اللّه.فانه عليه السّلام أوصى هذا العبد الصالح بوصايا عديده،منها هذه الوصيه.و ما ذكره الرضى فى هذا الموضع مختارها.و منها الوصيه التى نقلها الرضى فى هذا الباب كما سيجىء إن شاء اللّه برقم: (۲۵۷).و الوصيه هذه مشهوره النسبه لأمير المؤمنين عليه السّلام،رواها كثير من العلماء على اختلاف مذاهبهم،حتى قال ابن كثير، فى (البدايه و النهايه) ابن كثير-البدايه و النهايه-فى حوادث سنه ۸۲،فى ترجمه كميل بن زياد ،فى حوادث سنه ۸۲،فى ترجمه كميل بن زياد:

و قد روى عن كميل جماعه كثيره من التابعين،و له الأثر المشهور عن على بن أبى طالب الذى أوله:القلوب أوعيه فخيرها أوعاها،و هو طويل،رواه جماعه من الحفاظ الثقات،و فيه مواعظ و كلام حسن رضى اللّه عن قائله.

و من رواه هذه الوصيه:

۱-ابن عبد ربه فى (العقد الفريد) ۲ابن عبد ربه-العقد الفريد-۱،۲۶۵ :۲۶۵،۱ بسند عن ابى مخنف عن كميل بن زياد ۱كميل بن زياد-نقل كميل بن زياد- النخعى،قال:أخذ بيدى على بن ابى طالب كرم اللّه وجهه،و خرج بى الى ناحيه الجبانه فلما أصحر تنفس الصعداء،ثم قال:

يا كميل إن هذه القلوب أوعيه... إلخ.

۱- (۱) عدوا ما استخشنه المنّعمون لينا،و هو الزهد.

كما أنه ذكر أول هذا الكلام فى:۱،۲۹۳ من (العقد) -العقد-۱،۲۹۳ و نسبه لعلى عليه السّلام.

۲-ابن واضح فى (التاريخ) ابن واضح-التاريخ-۲،۴۰۰ :۲،۴۰۰.

۳-ابن شعبه فى (التحف) ابن شعبه-التحف-ص ۱۶۹ :ص ۱۶۹.

۴-الصدوق فى (الخصال) الصدوق-الخصال-ج ۱ ص ۸۵ :ج ۱ ص ۸۵.

۵-الصدوق ايضا فى (اكمال الدين) الصدوق-اكمال الدين-ص ۱۶۹ :ص ۱۶۹ بطرق كثيره،و ليس فى المجال متسع لايرادها.

۶-ابن قتيبه نثر جمله من هذه الوصيه فى أبواب (عيون الأخبار) ابن قتيبه-عيون الأخبار- .

۷-البيهقى فى (المحاسن و المساوى) البيهقى-المحاسن و المساوى-باب محاسن الأدب:ص ۴۰ :ص ۴۰ اقتطف من هذه الوصيه فى باب محاسن الأدب.

۸-أبو طالب المكى فى (قوت القلوب) أبو طالب المكى-قوت القلوب-ج ۱ ص ۲۷۲ ج ۱ ص ۲۷۲.

۹-الخطيب فى (تاريخ بغداد) ۲الخطيب-تاريخ بغداد-۳۸۹،۶ فى ترجمه إسحق بن محمد النخعى :۳۸۹،۶ فى ترجمه إسحق بن محمد النخعى،بسند ينتهى الى فضيل بن خديج عن كميل بن زياد النخعى ۱كميل بن زياد النخعى-نقل كميل بن زياد- .

۱۰-الرازى فى تفسيره الرازى-تفسير الرازى-۱۹۲،۲ :۱۹۲،۲.

۱۱-ابن عبد البر فى (جامع بيان العلم و فضله) ابن عبد البر-جامع بيان العلم و فضله- كما فى (المختصر) ابن عبد البر-المختصر-ص ۲۹ ص ۲۹.

۱۲-الخوارزمى فى (المناقب) الخوارزمى-المناقب-ص ۳۹۰ :ص ۳۹۰.

يضاف إلى ذلك أن الأزهرى فسّر غريب هذا الكلام فى «تهذيب اللغه» الأزهرى-تهذيب اللغه-ج:۶،۷۰ ماده«همج» انظر ج:،۷۰ ۶ ماده«همج».

۱۴۸

-و قال عليه السلام: المرء مخبوء تحت لسانه.

من كلماته سلام اللّه عليه اللائى فقأن عيون البلاغه،و أيتمن جواهر الحكمه كما ستعرف ذلك فى الحكمه:(۱۴۹).

و قال ابن أبى الحديد معلقا عليها:أما هذه اللفظه فلا نظير لها فى الايجاز،

و الدلاله على المعنى،و هى من ألفاظه المعدوده (۱).

و روى الطوسى فى (الأمالى) ۲الطوسى-الأمالى- ، عن عبد العظيم بن عبد اللّه الحسنى الرازى ۱عبد العظيم بن عبد اللّه الحسنى الرازى-نقل عبد العظيم الحسنى- عن أبى جعفر محمد بن على الرضا عن ابيه عن آبائه عليهم السلام عن جده على بن أبى طالب عليه السّلام قال:أربع أنزل اللّه تعالى بها تصديقى فى كتابه:

قلت:المرء مخبوء تحت لسانه فاذا تكلم ظهر،فأنزل اللّه تعالى:

«وَ لَتَعْرِفَنَّهُمْ فِى لَحْنِ الْقَوْلِ» «محمد:۴۷».

و قلت:من جهل شيئا عاداه،فأنزل اللّه: «بَلْ كَذَّبُوا بِما لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ» «يونس:۲۲».

و قلت:قيمه كل امرىء ما يحسن،فأنزل اللّه فى قصه طالوت: «إِنَّ اللّهَ اصْطَفاهُ عَلَيْكُمْ وَ زادَهُ بَسْطَةً فِى الْعِلْمِ وَ الْجِسْمِ» «البقره:۲۴۷».

و قلت:القتل يقلل القتل،فأنزل اللّه: «وَ لَكُمْ فِى الْقِصاصِ حَياةٌ يا أُولِى الْأَلْبابِ» «البقره:۱۷۶».

و ستأتى هذه الكلمه بحروفها فى الحكمه(۳۹۲)كما سيأتى لها مصدر آخر فى الكلمه التاليه.

۱۴۹

-و قال عليه السلام: هلك امرؤ لم يعرف قدره.

أسند الشيخ الصدوق فى خصاله ۲الشيخ الصدوق-خصال-ج ۱ ص ۴۶ :ج ۱ ص ۴۶ عن عامر الشعبى ۱عامر الشعبى-نقل عامر الشعبى- ،قال:

تكلم أمير المؤمنين على عليه السّلام بتسع كلمات ارتجلهن ارتجالا-فقأن عيون البلاغه،و أيتمن جواهر الحكمه،و قطعن جميع الأنام عن اللحاق بواحده منهن:

ثلاث منها فى المناجاه،و ثلاث منها فى الحكمه،و ثلاث منها فى الأدب:

أما اللواتى فى المناجاه فقال:«كفى بى عزا أن أكون لك عبدا،و كفى بى فخرا أن تكون لى ربا،أنت كما احب فاجعلنى كما تحب».

۱- (۱) شرح النهج:م ۴،۳۱۳. [۱]

و أما اللاتی فی الحکمه فقال:«قیمه کل امرىء ما یحسنه،و ما هلک امرؤ عرف قدره،و المرء مخبوء تحت لسانه».

و أما اللاتی فی الأدب فقال:«امنن علی من شئت تکن أمیره،و احتج الی من شئت تکن أسیره،و استغن عمن شئت تکن نظیره».

هذا و قد روی الجاحظ هذه الکلمه و التی قبلها فی (المائه) الجاحظ-المائه- التی اختارها من کلام علی علیه السّلام.

و قد اوثر عن الجاحظ ۱الجاحظ-کتاب الجاحظ- أنه قال:ما قرع سمعی کلام بعد کلام اللّه و کلام رسوله إلا عارضته إلّا کلمات لأمیر المؤمنین علی کرم اللّه وجهه فما قدرت علی معارضتها و هی قوله:(ما هلک امرؤ عرف قدره) ،و قوله:(المرء عدو ما جهل) ،و مثل قوله:(استغن عمن شئت تکن نظیره...إلخ).

و قد علق علی قول أبی عثمان هذا السید الامام یحیی بن حمزه بن علی الیمنی صاحب «الطراز» ۲السید الامام یحیی بن حمزه بن علی الیمنی-الطراز-ج ۱ ص ۱۶۷ بقوله:انظر الی إنصاف الجاحظ فیما قاله و ما ذاک إلا أنه خرق قرطاس سمعه ببلاغته،و حیّر سمعه لما اشتمل علیه من إعجازه و فصاحته،فاذا کان هذا حال الجاحظ و له فی الفصاحه الید البیضاء فکیف حال غیره (۱).

۱۵۰

- و قال علیه السلام،لرجل سأله أن یعظه:

لا تکن ممّن یرجو الآخره بغیر العمل و یرجّی التّوبه (۲)بطول الأمل،یقول فی الدّنیا بقول الزّاهدین،و یعمل فیها

۱- (۱) الطراز:ج ۱ ص ۱۶۷. [۱]

۲- (۲) یرجی-بالتشدید-أی یؤخر.

بعمل الرّاغبين،إن أعطى منها لم يشبع،و إن منع منها لم يقنع،يعجز عن شكر ما أوتى،و يبتغى الزّياده فيما بقى،ينهى و لا ينتهى،و يأمر بما لا يأتى،يحبّ الصّالحين و لا يعمل عملهم،و يبغض المذنبين و هو أحدهم،يكره الموت لكثره ذنوبه،و يقيم على ما يكره الموت له (۱)،إن سقم ظلّ نادما (۲)،و إن صحّ أمن لاهيا،يعجب بنفسه إذا عوفى، و يقنط إذا ابتلى،إن أصابه بلاء دعا مضطرّا،و إن ناله رخاء أعرض مغترّا،تغلبه نفسه على ما يظنّ،و لا يغلبها على ما يستيقن (۳)،يخاف على غيره بأدنى من ذنبه،و يرجو لنفسه بأكثر من عمله،إن استغنى بطر و فتن (۴)،و إن افتقر قنط و وهن،يقصّر إذا عمل،و يبالغ إذا سأل،إن عرضت

۱- (۱) هو يكره الموت من أجل ذنوبه و لكنه لا يقلع عنها.

۲- (۲) أى إن أصابه السقم ندم على التفريط ايام الصحه فاذا عادت له عاد الى ما كان عليه من اللهو.

۳- (۳) هو على يقين من ان السعاده فى العمل للآخره ثم لا يقهر نفسه عليه،و اذا ظن او توهم لذه حاضره او منفعه عاجله دفعته نفسه اليها و إن هلك.

۴- (۴) بطر-كفرح-اغتر بالنعمه،و القنوط:اليأس،و الوهن:الضعف.

له شهوه أسلف المعصیه (۱)،و سوّف التّوبه،و إن عرته محنه انفرج عن شرائط الملّه (۲)،یصف العبره و لا یعتبر (۳)، و یبالغ فی الموعظه و لا یتّعظ،فهو بالقول مدلّ (۴)،و من العمل مقلّ،ینافس فیما یفنی،و یسامح فیما یبقی،یری الغنم مغرما (۵)،و الغرم مغنما،یخشی الموت،و لا یبادر الفوت (۶)،یستعظم من معصیه غیره ما یستقلّ أکثر منه من نفسه،و یستکثر من طاعته ما یحقره من طاعه غیره، فهو علی النّاس طاعن،و لنفسه مداهن،اللّهو مع الأغنیاء أحبّ إلیه من الذّکر مع الفقراء،یحکم علی غیره لنفسه، و لا یحکم علیها لغیره،و یرشد غیره و یغوی نفسه.فهو

۱- (۱) أسلف:قدم،و سوف:أخر.

۲- (۲) عرته:طرقته،و انفرج:انخلع و بعد،و الملّه:الدین،ای اذا عرفته محنه فعل ما یوجب الخروج عن الدین.و هذا موجود فی کثیر من الناس اذا عرته المحن کفر او قال ما یقارب الکفر من التسخط و الاعتراض علی حکمه اللّه.

۳- (۳) العبره-بالکسر-تنبه النفس لما یصیب غیرها فتحترس من إتیان اسبابه.

۴- (۴) یقال:أدل علی أقرانه:استعلی علیهم.

۵- (۵) الغنم-بالضم-الغنیمه،و المغرم:الغرامه.

۶- (۶) الفوت:ای فوات الفرصه و انقضاؤها،و بادره:عاجله قبل أن یذهب.

يطاع و يعصى،و يستوفى و لا يوفى،و يخشى الخلق فى غير ربّه (۱)و لا يخشى ربّه فى خلقه.

قال الرضى:و لو لم يكن فى هذا الكتاب إلاّ هذا الكلام لكفى به موعظه ناجعه،و حكمه بالغه،و بصيره لمبصر،و عبره لناظر مفكر.

إذا كان(نهج البلاغه)عين كتب المواعظ و الآداب،و الحكم و الأمثال، فان هذا الكلام عين ما فى(نهج البلاغه)و لذا علق عليه الرضى رحمه اللّه بما تراه فى المتن.

أما من سبق الرضى بروايته فهم من الكثره بمكان.نذكر منهم:

۱-ابن شعبه فى (التحف) ابن شعبه-التحف-ص ۱۵۷ :ص ۱۵۷.نقله بصوره أطول مما فى (النهج).

۲-ابو عثمان الجاحظ روى بعضه فى (البيان و التبيين) ابو عثمان الجاحظ-البيان و التبيين-۱،۸۷ :۱،۸۷.

۳-العسكرى فى (الصناعتين) العسكرى-الصناعتين-ص ۲۳۳ :ص ۲۳۳.

۴-المبرد فى (الفاضل) المبرد-الفاضل-ص ۹۵ :ص ۹۵.

۵-ابن عبد ربه فى (العقد الفريد) ابن عبد ربه-العقد الفريد-۳،۱۸۵ :۳،۱۸۵ ذكر منها قوله عليه السّلام:

«لا تكن كمن يعجز عن شكر ما اوتى،و يبتغى الزياده فيما بقى،ينهى و لا ينتهى».

۶-أبو هلال العسكرى فى «جمهره الأمثال» أبو هلال العسكرى-جمهره الأمثال-ج ۱ ص ۲۷۲ :ج ۱ ص ۲۷۲.

و بعد الرضى:

۷-الحصرى فى (زهر الآداب) الحصرى-زهر الآداب-۱،۳۹ :۱،۳۹.

۱- (۱) اى يخشى الخلق فيعمل للّه و لا يخشى ربه اذا عمل ما يضر بخلقه.

۸-القضاعی فی (دستور معالم الحکم) القضاعی-دستور معالم الحکم-ص ۷۷ :ص ۷۷.

۹-سبط ابن الجوزی فی (تذکره الخواص) سبط ابن الجوزی-تذکره الخواص-ص ۱۴۳ :ص ۱۴۳.

۱۰-الهندی فی (کنز العمال) ۲الهندی-کنز العمال-ج ۸ ص ۲۰۰ :ج ۸ ص ۲۰۰ قال:اخرج ابن النجار عن زیاد الاعرابی ۱زیاد الاعرابی-نقل زیاد الاعرابی- قال:صعد أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه منبر الکوفه بعد الفتنه و فراغه من النهروان فحمد اللّه و خنقته العبره حتی اخضلت لحیته بدموعه و جرت ثم نفض لحیته فوقع رشاشها علی اناس،فکنا نقول:إن من أصابه من دموعه فقد حرّمه اللّه علی النار،ثم قال:«أیها الناس لا تکونوا ممن یرجو الآخره...» إلخ.

۱۱-ابن هذیل فی (عین الأدب و السیاسه) ابن هذیل-عین الأدب و السیاسه-ص ۲۰۰ :ص ۲۰۰.

هذا و فی کتاب (المصون) ۲ابی أحمد الحسن بن عبد اللّه العسکری-المصون-ص ۶۵ لأبی أحمد الحسن بن عبد اللّه العسکری:

ص ۶۵،کتب احمد بن صبیح ۱احمد بن صبیح-نقل احمد بن صبیح- إلی بعض الرؤساء:«فی شکر ما تقدم من إحسان الأمیر شاغل عن استبطاء ما تأخر منه»فأخذه احمد بن یوسف ۱احمد بن یوسف-نقل احمد بن یوسف- فکتب الی بعضهم:«أحق من أثبت لک القدر من شغلک من لم یخل ساعه من برک وقت فراغک»ثم أخذه من أحمد بن یوسف سعید بن حمید ۱سعید بن حمید-نقل سعید بن حمید- فکتب:

«لست مستقلا بشکر ما مضی من بلائک فاستبطیء درک ما اؤمل من مزیدک»ثم أخذه احمد بن مهران ۱احمد بن مهران-نقل احمد بن مهران- فکتب فی فصل:«و لئن تعذرت حاجتی قبلک،لطالما تبسر لی أمثالها عندک و لست اجمع الی العجز عن شکر ما أمکن التسرع الی الاستبطاء فیما تعذر».

قال:اخذ هذا کلّه من قول علی بن أبی طالب علیه السّلام:«لا تکن کمن یعجز عن شکر ما اوتی و یبتغی الزیاده فیما بقی».

و الغرض من نقل ذلک أمران:

(الأول)تقدم(المصون)علی(نهج البلاغه).

و(الثانی)کیف یتناقل الناس معانی کلمات علی علیه السّلام و یصوغونها بألفاظهم.

۱۵۱

-و قال علیه السلام: لکل امرىء عاقبه حلوه أو مره .

قال ابن أبی الحدید:هکذا قرأناه و وجدنا فی کثیر من النسخ،و وجدناه فی کثیر منها:«لکل أمر عاقبه»و هو الأليق.و هنا فليتدبر القارئ الکریم کیف کان السلف یعنون فی(نهج البلاغه)!!و کیف کانوا یضبطون ألفاظه،و یقیدون کلماته بالمقابله و المراجعه!!حتی یری أن کلام من یزعم أن فی(نهج البلاغه)زیادات الحقت به بعد الرضی لا أساس له من الصحه، کما أرجو أن یراجع ما ذکرناه فی الجزء الأول من هذا الکتاب تحت عنوان:

مشکله الاضافات ص ۱۸۶.

أما هذه الحکمه فقد رواها الآمدی فی حرف اللام من (الغرر) الآمدی-الغرر-فی حرف اللام کما مر فی وصیته علیه السّلام لولده الحسن: (لکل أمر عاقبه) کما مر الکلام فی مصادر تلک الوصیه.

۱۵۲

-و قال علیه السلام: لکلّ مقبل إدبار،و ما أدبر کان لم یکن .

الفقره الاولی رواها القاضی القضاعی فی (دستور معالم الحکم) القاضی القضاعی-دستور معالم الحکم-ص ۱۴ :ص ۱۴، و الآمدی فی (غرر الحکم) الآمدی-غرر الحکم-ص ۲۵۱ :ص ۲۵۱.و لو کانا قد أخذاها عن(نهج البلاغه)لکانت غیر مبتوره کما تری.

۱۵۳

-و قال علیه السلام: لا یعدم الصّبور الظفر و إن طال به الزمان .

نقلها الزمخشری فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-الورقه ۱۸۹ الورقه ۱۸۹ کما فی(النهج).

و رواها السید فی «الطراز» السید-الطراز-ج ۲ ص ۱۲۹ ج ۲ ص ۱۲۹ هکذا: (لا یعدو من الصبور الظفر...إلخ) و الظاهر أنها مأخوذه من غیر(النهج).

۱۵۴

-و قال علیه السلام: الراضی بفعل قوم کالداخل فیه معهم، و علی کل داخل فی الباطل إثمان:إثم العمل به،و إثم الرضا به .

صوره هذه الحکمه فی (الغرر) -الغرر-ص ۵۴ :ص ۵۴ «الراضی بفعل قوم کالداخل

فیه معهم،و لکل داخل فی باطل إثمان،إثم الرضا به،و إثم العمل به» فلاحظ هـذا التقدیم و التأخیر و الابدال لتعلم أن الآمدی لم یعتمد فی نقل هذه الحکمه علی الرضی و لا علی کتابه.

هذا و قد روی عنه علیه السّلام فی معنی ذلک: العامل بالظلم و المعین علیه و الراضی به شرکاء (۱).

۱۵۵

-و قال علیه السلام: اعتصموا بالذمم فی أوتادها (۲).

[فی بعض نسخ(نهج البلاغه)«استعصـموا».] قال ابن ابی الحدید ابن ابی الحدید-شرح نهج البلاغه-م ۳۱۹،۴ :و هذه الکلمه قالها بعـد انقضـاء أمر الجمـل و حضور قوم من الطلقاء بین یـدیه لیبایعوه منهم مروان بن الحکم،فقال:و ما أصـنع ببیعتک؟ألم تبایعنی بالأمس؟یعنی بعـد قتل عثمان.ثم أمر باخراجهم، و تکلم بکلام ذکر فیه ذمام العربیه،و ذمام الاسـلام،و ذکر أن من لا دین له فلا ذمام له،ثم قال فی أثناء الکلام:«فاستعصموا بالذمم فی أوتادها» أی إذا صدرت عن ذوی الدین فمن لا دین له لا عهد له.

فابن ابی الحدیـد (۳)هنـا یعین الزمـان و المکـان،و یبین السـبب،و أن هـذه الکلمه من کلاـم له علیه السّـلام طویل ذکر فیه ذمام العرب و ذمام الاسلام.

و لا ریب فی أنه رأی ذلک فی کتاب و لکن لم یشـر إما غفله و إما لاشتهار القصه،علی أن هذه الکلمه مرویه عن أمیر المؤمنین سلام اللّه علیه فی (غرر

۱- (۱) تحف العقول -تحف العقول-ص ۲۱۶ :ص ۲۱۶ و الخصال -الخصال-۱،۵۱ :۱،۵۱.

۲- (۲) أی:تحصـنوا بالـذمم أی:العهود،و اعقـدوها بأوتادها أی:الرجال أهل النجده الذین یوفون بها،و إیاکم و الرکون لعهد من لا عهد له.و استعار لفظ الأوتاد لشرائط العهود و أسباب إحکامها کأنها أوتاد حافظه لها.

۳- (۳) شرح النهج للحدیدی:م ۳۱۹،۴. [۱]

الحكم) -غرر الحكم-ص ۴۶ :ص ۴۶ بلفظ «اعتصموا بالذمم فی أوتادها» و قبلها «املكوا أنفسكم بدوام جهادها» فتدبر.

۱۵۶

-و قال علیه السلام: علیكم بطاعه من لا تعذرون بجهالته (۱).

رواها القاضی النعمان فی الجزء الثانی من «دعائم الاسلام» القاضی النعمان-دعائم الاسلام-الجزء الثانی ص ۳۵۳ ص ۳۵۳ ضمن وصیه طویله أوصی بها الحسن علیهما السلام هكذا(علیكم بطاعه من لا تعذرون فی ترك طاعته).

و صوره هذه الحكمه فی (غرر الحكم) -غرر الحكم-ص ۲۱۲ :ص ۲۱۲ «علیك بطاعه من لا تعذر بجهالته» و اختلاف الصورتین تدل علی اختلاف المصدرین.

۱۵۷

-و قال علیه السلام: قد بصرتم إن أبصرتم،و هدیتم ان اهتدیتم، و أسمعتم ان أسمعتم (۲).

ما ذكره الشریف رحمه اللّه هنا ملتقط من الخطبه رقم(۲۰)و قد مرّ ذكر مصادرها فیما سبق من هذا الكتاب.

۱۵۸

-و قال علیه السلام: عاتب أخاك بالاحسان الیه،و اردد شره بالانعام علیه:

رأیتها فی كتاب (أسرار الحكماء) یاقوت المستعصمی-أسرار الحكماء-ص ۸۶ لیاقوت المستعصمی:ص ۸۶ و یاقوت و إن تأخر عن زمن الشریف الرضی و لكن لا دلیل بأنه نقلها عن(نهج البلاغه)و رواها الزمخشری فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-الورقه:۷۷ فی باب الجزاء و المكافاه.مخطوطه مكتبه كاشف الغطاء ج ۱ الورقه ۱۶۷ مخطوطه مكتبه الأوقاف ببغداد الورقه:۷۷ فی باب الجزاء و المكافاه.مخطوطه مكتبه كاشف الغطاء ج ۱ الورقه ۱۶۷ مخطوطه مكتبه

۱- (۱) یرید اللّه تعالی،و قیل:یعنی نفسه علیه السلام فلا یعذر أحد من المكلفین فی الجهل بوجوب طاعته،و حیث أن طاعته طاعه للّه سبحانه فلا یختلف المعنیان.

۲- (۲) أی قد كشف اللّه لكم سبیل الرشاد و هدیتم الیها،و أسمعتم الدلاله علیها ان كان لكم استعداد أن تبصروها،و تسمعوا و تهتدوا الیها.

الأوقاف ببغداد،و الوطواط فی (الغرر و العرر) الوطواط-الغرر و العرر-ص ۲۸۳ ص ۲۸۳،ومحمد بن قاسم فی (روض الأخیار) محمد بن قاسم-روض الأخیار-ص ۴۱ ص ۴۱.

۱۵۹

-و قال علیه السلام: من وضع نفسه مواضع التهمه فلا یلومن من أساء به الظن .

هذه الکلمه منتزعه من کلمات له علیه السّلام رواها قبل الشریف الصدوق فی (الأمالی) الصدوق-الأمالی-ص ۱۸۲ :ص ۱۸۲ مسنده،و ابن شعبه فی (تحف العقول) ابن شعبه-تحف العقول-ص ۲۲۰ :ص ۲۲۰ مرسله،کما رواها المفید فی (الاختصاص) المفید-الاختصاص-ص ۲۲۶ ص ۲۲۶ مسنده و الکلمات هذه:

«من وقف نفسه موقف التهمه فلا یلومنّ من أساء به الظن،و من کتم سره کانت الخیره بیده،و کل حدیث جاوز اثنین فشی،وضع أمر أخیک علی أحسنه حتی یأتیک منه ما یغلبک،و لا تظنن بکلمه خرجت من أخیک سوء و أنت تجد لها فی الخیر محملا،و علیک باخوان الصدق فأکثر اکتسابهم فانهم عدّه عند الرخاء،و جنّه عند البلاء،و شاور فی حدیثک الذین یخافون اللّه،و احبب الاخوان علی قدر التقوی».

و رویت الکلمه الاولی فی (کتاب أبی الجعد) أبی الجعد-کتاب أبی الجعد-ص ۱۵ ص ۱۵.

و قد ظهر من هذا أن الکلمتین(۱۶۲)و(۳۶۰)من هذه الکلمات.

۱۶۰

-و قال علیه السلام: من ملک استأثر (۱).

مرویه فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۲۶۴ ص ۲۶۴،و رواها ابن شعبه فی (تحف العقول) ۳ابن شعبه-تحف العقول-ص ۷ فی حکم رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله من وصیته لأمیر المؤمنین علیه السّلام ص ۷ فی حکم رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله من وصیته لأمیر المؤمنین علیه السّلام.

و هو علیه السّلام بلّغ ما أوصاه النبی به.

۱۶۱

-و قال علیه السلام: من استبد برأیه هلک،و من شاور الرجال شارکها فی عقولها .

۱- (۱) استأثر:استبد.

فی (الغرر) -الغرر-ص ۲۶۶ و ص ۲۸۴ ص ۲۶۶ «من قنع برأیه هلـک» و الفقره الثانیه رواها فی ص ۲۸۴ علی أنه ورد عنه علیه السّـلام فی هذا المعنی قوله: «نعم المؤازره المشاوره و بئس الاسـتعداد الاسـتبداد» ۱.و رواها الزمخشـری فی باب العقل و الفطنه من (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-باب العقل و الفطنه کروایه الشریف حرفیا.

۱۶۲

-و قال علیه السلام: من کتم سرّه کانت الخیره بیده .

تقدمت فی الحکمه(۱۵۹).

۱۶۳

-و قال علیه السلام: الفقر الموت الاکبر .

رویت قبـل(نهـج البلاغه)فی (تحف العقول) -تحف العقول-ص ۲۱۴ ص ۲۱۴،و (الخصال) -الخصال-ج ۱ ص ۱۶۲ ج ۱ ص ۱۶۲،و العیاشـی فی (تفسیره) ۱العیاشـی-تفسـیر العیاشی- بلفظ «الفقر هو الموت الأحمر» ۲، و رواها بعد الرضـی الزمخشری فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-ج ۱ الورقه ۳۶۲ مخطوطه کاشف الغطاء ج ۱ الورقه ۳۶۲ مخطوطه کاشف الغطاء.

۱۶۴

-و قال علیه السلام: من قضی حق من لا یقضی حقه فقد عبّده .

عبّده-بالتشدید-أی اتخذه عبدا فتکون هذه مثل قوله علیه السّلام:

«من بذل ماله استعبد» المروی فی (الغرر) -الغرر-ص ۱۹۶ ص ۱۹۶.

۱۶۵

-و قال علیه السلام: لا طاعه لمخلوق فی معصیه الخالق .

جاءت هذه الحکمه فی (کتاب أبی الجعد) أحمد بن عامر الطائی-کتاب أبی الجعد-ص ۲۰ أحمد بن عامر الطائی ص ۲۰ بهذه الصوره «لاـ دین لمن دان المخلوق فی معصـیه الخـالق» و فی کتـاب (عیون أخبار الرضا) -عیون أخبار الرضا-ج ۲ ص ۴۳ ج ۲ ص ۴۳،و فی (صحیفه الرضا) -صحیفه الرضا-ص ۳۴ ص ۳۴ بسندین إلی

أمير المؤمنين عليه السّلام،و قد ضمن عمر بن عبد العزيز هذه الحكمه فى بعض خطبه ۱.

۱۶۶

-و قال عليه السلام: لا يعاب المرء بتأخير حقه،إنما يعاب من أخذ ما ليس له .

قال ابن ابى الحديد:لعلّ هذه الكلمه فى جواب من سأله لم أخرت المطالبه بحقك من الامامه؟ و قد وردت هذه الكلمه ضمن خطبه طويله رواها صاحب «البرهان» -البرهان- بسنده عن الحسن بن على عليهما السلام،كما رواها الشيخ الطوسى فى أماليه الشيخ الطوسى-أمالى-ج ۲ ص ۱۷۴ ج ۲ ص ۱۷۴،و قد نقلها السيد ابن طاوس فى (كشف المحجه) ۲السيد ابن طاوس-كشف المحجه- عن كتاب (الرسائل) ۱الكلينى-الرسائل- للكلينى.

۱۶۷

-و قال عليه السلام: الاعجاب يمنع الازدياد ۲.

رواها الزمخشرى فى (ربيع الأبرار) الزمخشرى-ربيع الأبرار-الورقه ۲۴۵ الورقه ۲۴۵ بزياده(من)قبل (الازدياد) .و رواها الآمدى فى (الغرر) الآمدى-الغرر-ص ۲۱ ص ۲۱ بلفظ(العجب)مكان (الاعجاب) فتدبر.

۱۶۸

-و قال عليه السلام: الأمر قريب،و الاصطحاب قليل .

أما (الاصطحاب قليل) فرواها الآمدى فى حرف الألف من غرره الآمدى-غرر الحكم-حرف الألف ص ۱۳ و ص ۱۴ ص ۱۳،و روى قبلها هذه الحكمه: (العلم دليل). و أما (الأمر قريب) فرواها أيضا فى ص ۱۴،و روى بعدها: (المنافق مريب) ،فلاحظ.

۱۶۹

-و قال عليه السلام: قد أضاء الصبح لذى عينين .

فی (دستور معالم الحکم) -دستور معالم الحکم-ص ۲۳ ص ۲۳ هکذا «ما أوضح الحق لذی عینین» و لعل هذه الروایه أرجح.

۱۷۰

-و قال علیه السلام: ترک الذنب أهون من طلب التوبه .

رواها الکلینی فی (اصول الکافی) ۲الکلینی-اصول الکافی-۲،۴۵۱ :۲،۴۵۱ بسنده عن ابی العباس البقباق ۱ابو العباس فضل بن عبد الملک الکوفی-نقل فضل بن عبد الملک- (۱)قال:قال أبو عبد اللّه علیه السّلام،قال أمیر المؤمنین علیه السّلام:«ترک الخطیئه أیسر من طلب التوبه،و کم من شهوه ساعه أورثت حزنا طویلا، و الموت فضح الدنیا فلم یترک لذی لب فرحا (۲)».

۱۷۱

-و قال علیه السلام: کم أکله منعت أکلات .

رواها ابن طلحه الشافعی فی (مطالب السؤول) ابن طلحه الشافعی-مطالب السؤول-۱،۱۶۱ :۱،۱۶۱ بلفظ «رب أکله منعت أکلات» .و رواها الآمدی فی (غرر الحکم) الآمدی-غرر الحکم-ص ۲۳۶ :۲۳۶ بلفظ:

«کم أکله ضیعت أکلات» .فبابدال کلمه (کم) ب(رب)فی روایه ابن طلحه،و ان لم یحتمل تصحیف، (منعت) ب(ضیعت)فی روایه الآمدی نستدل علی أنهما لم یأخذاها عن(نهج البلاغه).علی أن هذه الکلمه رواها الجاحظ فی (البخلاء) الجاحظ-البخلاء- ص ۱۸۸ ص ۱۸۸ بهذا الترتیب: قال علی بن ابی طالب:

«قل ما أدبر شیء فأقبل»و قالوا:«رب أکله منعت أکلات» فیحتمل أن الواو فی(قالوا)من زیادات النساخ،و حتی لو لم تحتمل هذه الزیادات فلیس فی هذا دلاله علی أن الکلمه لیست لعلی علیه السّلام.

۱- (۱) البقباق-کصلصال-هو ابو العباس فضل بن عبد الملک الکوفی،من أصحاب أبی عبد اللّه الصادق علیه السلام،و ثقه جماعه من ارباب الرجال،و عده الشیخ رحمه اللّه من فقهاء أصحاب الصادقین الأعلام،و الرؤساء المأخوذ منهم الحلال و الحرام،و الفتیا و الاحکام،الذین لا یطعن علیهم،و لا طریق الی ذم واحد منهم.

۲- (۲) ای ان الموت فضح الدنیا لکشفه عن مساویها و غرورها و عدم وفائه لأهلها.

هـذا و قـد نصب الميـدانى هذه الكلمه لعامر بن الظرب العدوانى (۱)، و ذكر قصـه فى ذلـك تجـدها فى حرف الراء من (مجمع الأمثال) ۳الميـدانى-مجمـع الأمثـال-حرف الراء .فـان صـحت روايه الميـدانى فيحتمـل أن ذلـك من تـوارد الخواطر،أو أن أمير المـؤمنين عليـه السّـلام استشـهد بهـا فسـمعها مـن لم يعلم انهـا للعـدوانى فرواهـا عنه،أو أن الكلمه مقحمه فى تلـك القصه و هو الأشـبه.و للعلامه الاسـتاذ الشيخ عبد الهادى الفضلى مقال قيم أسماه الأمثال فى(نهج البلاغه)ذكر فيه ما استشهد به أمير المؤمنين عليه السّلام من الأمثال.

و ممـا تجـدر الاشاره اليه أن الحريرى (۲)أخـذ هـذا المعنى بلفظه فقـال فى (المقامـات) الحريرى أبو محمـد القاسم بن على بن محمد بن عثمان البصرى-المقامات- :يا رب أكله هاضت الآكل و منعته مآكل.

و أخذه ابن العلاف ۱ابن العلاف الشاعر-شعر ابن العلاف-فى سنوره الذى يرثيه الشاعر (۳)فقال فى سنوره الذى يرثيه:

أردت أن تأكل الفراخ و لا يأكلك الدهر أكل مضطهد

۱- (۱) عامر بن الظرب-بفتح المعجمه و كسر الراء-من حكماء العرب و خطبائهم،و كان موحدا يؤمن بالحساب و هو ممن حرم الخمر على نفسه فى الجاهليه.

۲- (۲) الحريرى هـو أبـو محمـد القـاسم بـن على بـن محمـد بـن عثمـان البصـرى المتـوفى سـنه ۵۱۶ أديب معروف،صاحب(المقامات)المشهوره،و هى خمسون مقامه،اعتنى بها الادباء و شرحوها و مدحوها.

۳- (۳) ابن العلاف هو ابو بكر الحسن بن على الضـرير النهروانى البغدادى،الاديب المقرئ، و قصيدته فى رثاء سنوره مشهوره،و هى من أحسن الشـعر و أبـدعه،و عدد أبياتها خمسه و سـتون، و فيها ابيات مشـتمله على حكم،و السـبب فى نظمها انه كان له هو يأنس به،و كان يـدخل ابراج الحمام التى لجيرانه و يأكل فراخها فقتله أربابها فرثاه بالقصـيده المـذكوره،و قيل:انه كنى بالهر عن ابن المعـتز حين قتله المقتـدر،فكـان يخشـى التصـريح باسـمه فكنى بـالهر عنه و قـد عرض بالمقتـدر فى بعض أبياتهـا. توفى ابن العلاف سنه ۳۱۸ بعد أن عمر مائه سنه.

يا من لذيذ الفراخ أوقعه ويحك هلا قنعت بالقدد (۱)

كم أكله خامرت حشا شره فأخرجت روحه من الجسد

۲

۱۷۲

-و قال عليه السلام: الناس أعداء ما جهلوا.

هذه الكلمه مثل قوله سلام اللّه عليه المروى فى غير(نهج البلاغه):

«من جهل شيئا عاداه» و هى-كما وصفها ابن ابى الحديد-:من ألفاظه الشريفه التى لا نظير لها،كما أنها من المكررات فى(النهج)لأنها ستجىء تحت رقم(۴۳۸)فالى هناك للاطلاع على مصادرها و اللّه ولى التوفيق.

۱۷۳

-و قال عليه السلام: من استقبل وجوه الآراء عرف مواقع الخطأ ۳.

من مصادرها قبل(النهج):

۱- (تحف العقول) -تحف العقول-ص ۹۰ :ص ۹۰ ضمن وصيته لولده الحسين عليهما السلام.

۲- (روضه الكافى) -الكافى-روضه ص ۱۹ ص ۱۹.

۳-(الصدوق)فى «الفقيه» الصدوق-من لا يحضره الفقيه-ج ۴ ص ۲۷۸ ج ۴ ص ۲۷۸.

و بعد(النهج).

۴- (دستور معالم الحكم) -دستور معالم الحكم-ص ۲۸ ص ۲۸.

۵- (غرر الحكم) -غرر الحكم-ص ۲۸۹ ص ۲۸۹.

۱۷۴

-و قال عليه السلام: من أحد سنان الغضب للّه قوى على قتل

١- (١) القدد-جمع قد-:و هو القطعه الصغيره من اللحم.

أشداء الباطل (۱).

رواها الزمخشری فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-الورقه ۵۳ فی الورقه ۵۳ کروایه الرضی، و رواها الآمدی فی (غرر الحکم) الآمدی-غرر الحکم-ص ۲۸۶ ص ۲۸۶ بزیاده(سبحانه)بعد لفظ الجلاله.و نقصان (قتل) قبل أشداء ،و رواها العلوی فی «الطراز» العلوی-الطراز-ج ۱ ص ۱۶۸ و ج ۲ ص ۱۲۹ فی موضعین:ج ۱ ص ۱۶۸ و ج ۲ ص ۱۲۹ هکذا: (من أحد سنان الغضب للّه قوی علی قتل أسد الباطل) و فیها دلاله علی أن مصدره غیر«النهج» فتأمل.

۱۷۵

-و قال علیه السلام: اذا هبت أمرا فقع فیه،فانّ شده توقیه أعظم مما تخاف منه .

صوره هذه الحکمه بروایه الآمدی الآمدی-غرر الحکم-ص ۱۴۲ : «إذا هبت أمرا فقع فیه،فان شده توقیه اشد من الوقوع فیه» و فی روایه السید یحیی بن حمزه العلوی السید یحیی بن حمزه العلوی-الطراز-ج ۱ ص ۱۶۸ : «اذا هبت امرا فقع فیه،فان وقوعک فیه اهون من توقیه» .و اختلاف الصورتین تدل علی اختلاف المصدرین (۲).

۱۷۶

-و قال علیه السلام: آله الرئاسه سعه الصدر.

جاءت هذه الکلمه فی ص ۲۷ من (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۲۷ و فی ج ۱ ص ۱۶۸ من (الطراز) -الطراز-ج ۱ ص ۱۶۸ بحروف ما فی(نهج البلاغه)و عسی ان تقع إلی فاشیر الیها فی ما یأتی إن شاء اللّه تعالی.

۱۷۷

-و قال علیه السلام: از جر المسیء بثواب المحسن .

رواها الزمخشری فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-فی باب الجزاء و المکافأه فی الورقه ۷۸ من نسخه کاشف الغطاء و ج ۱ ص ۱۶۹ من نسخه الأوقاف فی باب الجزاء و المکافأه فی

۱- (۱) أحد-بفتح الهمزه و الحاء و تشدید الدال-أی«شحذ»و السنان:نصل الرمح و المعنی:من اشتد غضبه للّه اقتدر علی قهر اهل الباطل و ان کانوا أشداء.

۲- (۲) انظر(غرر الحکم)ص ۱۴۲،و [۱](الطراز)ج ۱ ص ۱۶۸. [۲]

الورقه ۷۸ من نسخه کاشف الغطاء و ج ۱ ص ۱۶۹ من نسخه الأوقاف بلفظ (ازدجر)و ابن قاسم فی (روض الأخیار) ابن قاسم-روض الأخیار-ص ۴۱ ص ۴۱ کروایه الرضی،و ستأتی ایضا فی الکلمه التالیه

۱۷۸

-و قال علیه السلام: احصد الشر من صدر غیرک بقلعه من صدرک .

یظهر من روایه الطرطوشی لها فی (سراج الملوک) الطرطوشی-سراج الملوک-ص ۳۸۴ ص ۳۸۴ أنها و التی قبلها قطعه واحده،فقد رواها کما یلی: «اقطع الشر من صدر غیرک بقطعه من صدرک،و ازجر المسیء باثابه المحسن لکی یرغب فی الاحسان» ، و الطرطوشی و إن تأخر عن الرضی و لکن التفاوت بین الروایتین،و الزیاده فی روایه الأخیره نعلم منها أنها لم تنقل عن(النهج).و من رواه هذه الحکمه ایضا الشیخ ورام فی مجموعته الشیخ ورام-مجموعه ورام-ص ۳۴ ص ۳۴،و الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۶۱ ص ۶۱.

۱۷۹

-و قال علیه السلام: اللجاجه تسل الرأی (۱)صورتها فی روایه الآمدی الآمدی-کتاب الآمدی- : «اللجاج یفسد الرأی» و المعنی واحد غیر أن اختلاف اللفظین یدل علی اختلاف المصدرین.

و رواها الکراجکی فی (کنز الفوائد) الکراجکی-کنز الفوائد- هکذا «اللجاجه تسلب الرأی» و المعنی واحد و الغرض اختلاف الرأی.

۱۸۰

-و قال علیه السلام: الطمع رق مؤبد .

رویت هذه الحکمه فی (الغرر) -الغرر-ص ۲۰ ص ۲۰ بلفظ «الطمع رق مخلد» و المعنی واحد غیر أن هذا الاختلاف یدل علی أنها لم تنقل من(النهج).کما رواها

۱- (۱) اللجاجه:الالحاح و طلب السرعه فی قضاء الأمر،و تسله:تأخذه و تذهب به،و ذلک أن الانسان قد یلح فی طلب شیء و المصلحه تقتضی التأنی فی طلبه و التثبت فیه،فیحمله طبعه علی اللجاجه فیه حتی یکون ذلک سببا لفواته.

جار اللّه الزمخشری فی (ربیع الأبرار) جار اللّه الزمخشری-ربیع الأبرار-الورقه ۲۲۱ فی باب الطمع و الرجاء و الحرص و التمنی الورقه ۲۲۱ فی باب الطمع و الرجاء و الحرص و التمنی.و الزمخشری و إن تأخر عن الشریف الرضی إلا أن من المقطوع به أنه لم ینقلها عن(نهج البلاغه)و من تصفح کتبه و خصوصا (ربیع الأبرار)علم مصداق ما أقول لاختلاف وجوه الروایات فیها عن المرویات فی(النهج).

۱۸۱

-و قال علیه السلام: ثمره التفریط الندامه،و ثمره الحزم السلامه .

فی (محاضرات الادباء) -محاضرات الادباء-۲،۳۱۳ ۲،۳۱۳ عنه علیه السّلام: «ثمره العجله الندامه» و فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۱۵۸ فی حرف الثاء ص ۱۵۸ فی حرف الثاء بلفظ ثمره «ثمره التفریط ملامه» و قبلها بقلیل: «ثمره العقل الاستقامه» و بعدها «ثمره الحزم السلامه» و أظن قویا أن هذه الفقرات کانت قطعه واحده فنثرها الآمدی کما هی عادته فی ترتیب کتابه،و مع هذا فبالیقین أقطع أنه لم یأخذها عن(النهج)لخلوه من الجمله الاولی،و رویت فی (الطراز) -الطراز-ج ص ۱۶۸ ج ص ۱۶۸ بهذا اللفظ (التفریط ثمرته الندامه...إلخ.) فتأمل.

۱۸۲

-و قال علیه السلام: لا خیر فی الصمت عن الحکم،کما أنه لا خیر فی القول بالجهل .

ملتقطه من خطبه الوسیله و تجدها فی ص ۹۴ من (تحف العقول) -تحف العقول-ص ۹۴ و سیأتی فی الحکمه(۴۷۱)أنها من المکررات فی(نهج البلاغه).

۱۸۳

-و قال علیه السلام: ما اختلفت دعوتان إلا کانت احداهما ضلاله (۱).

مرویه بحروف ما فی(النهج)فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۳۱۰ ص ۳۱۰ و سنعرج علیها إن عاج بنا البحث الیها.

۱- (۱) لأن الحق واحد «فَما ذا بَعْدَ الْحَقِّ إِلاَّ الضَّلالُ» المبین».

۱۸۴

-و قال علیه السلام: ما شککت فی الحق منذ أریته .

مرت هـذه الکلمه فی الخطبه الرابعه من خطب(النهج)و قد ألممنا بمصادرها فی الجزء الثانی من هذا الکتاب ص ۴۰ فعد الیه إن شئت.

۱۸۵

-و قال علیه السلام: ما کذبت و لا کذبت و لا ضللت و لا ضل بی .

استفاض هذا الکلام عنه سلام اللّه علیه و أنه قاله فی أکثر من موطن:

۱-منها یوم الجمل فقد روی أبو مخنف ۱أبو مخنف-الجمل- قال: قام رجل إلی علی علیه السّلام فقال:یا أمیر المؤمنین أی فتنه أعظم من هـذه إن البدریه لیمشی بعضـها إلی بعض بالسـیف؟ فقال علی علیه السّلام:«ویحک أتکون فتنه أنا أمیرها و قائدها؟و الذی بعث محمدا بالحق،و کرم وجهه،ما کذبت و لا کذبت،و لا ضـللت و لا ضل بی،و لا زللت و لا زل بی،و إنی لعلی بینه من ربی،بینهـا اللّه لرسوله، و بینهـا رسوله لی،و سـأدعی یوم القیـامه و لاـ ذنب لی،و لو کـان لی ذنب لکفر عنّی ذنوبی مـا أنا فیه من قتالهم» (۱).

۲-و منها یوم صـفین فقد روی نصـر بن مزاحم نصر بن مزاحم-صفین-ص ۳۱۵ بسـنده عن أبی جعفر (الباقر علیه السّلام)قال:قام علی فخطب الناس بصـفین فقال:الحمد للّه علی نعمه الفاضله...و ذکر الخطبه.قال:فأجابه أصحابه فقالوا:یا أمیر المؤمنین انهض بنا الی عدونا و عدوک إذا شئت،فو اللّه ما نرید بک بدلا،نموت معک، و نحیا معک.فقال لهم علی مجیبا لهم:«و الذی نفسی بیده لنظر إلیّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أضرب قدامه بسیفی»فقال:«لا سیف إلا ذو الفقار (۲)و لا

۱- (۱) شـرح نهج البلاغه ۲ابن أبی الحدیـد-شـرح نهج البلاغه-م ۸۹،۱ [۱] لابن أبی الحدیـد:م ۸۹،۱ عن کتـاب الجمل لأبی مخنف.

۲- (۲) ذو الفقار-بفتح الفاء و کسـرها-سیف کان لرسول اللّه صلی اللّه علیه و آله فأعطاه علیا علیه السلام قیل سمی بذلک لأنه کانت فیه حفر صـغار حسان و حزوز مطمئنه و کانوا یسـمون ما فیه تلک الحفر و الحزوز من السیوف المفقر و اختلفوا فی کیفیه وصوله الی رسول اللّه صـلی اللّه علیه و آله علی اقوال تطلب من مظانهـا،أمـا الکلمه المـأثوره«لا سـیف إلا ذو الفقار و لا فتی إلا علی»فقد قالها رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله کما فی المتن و هتف بها جبرئیل علیه السـلام یوم احد کما فی سـیره ابن هشام و غیرها من کتب السیر و التاریخ.

فتی إلا علی».و قال:«یا علی أنت منی بمنزله هرون من موسی (۱)غیر أنه لا نبی بعدی،و موتک و حیاتک یا علی معی».و اللّه ما کذبت و لا کذبت، و لا ضللت و لا ضل بی،و ما نسیت ما عهد إلی،و إنی لعلی بینه من ربی، و إنی لعلی الطریق الواضح (۲).

۳-و قال علیه السّلام هذه الکلمه قبل واقعه النهروان لما أخبر أن الخوارج قد عبروا جسر النهروان،فأخبرهم أنهم لم یعبروا و أن مصارعهم دون النطفه، فلما اخبر علیه السّلام بعدم عبورهم قال:«ما کذبت و لا کذبت».

و قالها بعد الوقعه أیضا لما أمر أصحابه ان یطلبوا المخدج (۳)فطلبوه فلم یجدوه،حتی قال رجل:لا و اللّه یا امیر المؤمنین ما هو فیهم،فقال علیه السّلام:

۱- (۱) حدیث المنزله من الأحادیث المتواتره رواه کثیر من اصحاب المسانید و السنن یحضرنی منهم النسائی فی خصائصه:ص ۴،و ابن ماجه فی سننه ۱،۳۰ و الحاکم فی مستدرکه ج ۳ ص ۱۰۹،و [۱]ابن کثیر فی(البدایه و النهایه)۷،۸ و [۲]فی(الاصابه)۲،۵۰۲،و [۳]السیوطی فی (تاریخ الخلفاء)ص ۱۶۸ و [۴]قال:اخرجه الشیخان و احمد و البزار و الطبرانی من حدیث سعد بن ابی وقاص،و اسماء بنت قیس،و ام سلمه،و حبشی بن جناده،و ابن عمر،و ابن عباس،و جابر ابن سمره،و البراء بن عازب،و زید بن ارقم.

۲- (۲) صفین:ص ۳۱۵. [۵]

۳- (۳) المخدج-بضم المیم و سکون الخاء المعجمه فدال ساکنه بعدها جیم-هو و الثدیه -کسمیه-کبیر الخوارج قیل اسمه حرقوص بن زهیر و قد روی اهل السیر أنه قتل یوم النهروان و أن علیا علیه السلام طلبه بین القتلی بعد ان وضعت الحرب أوزارها و قلب القتلی ظهرا لبطن فلم یعثر علیه فساءه ذلک،و جعل یقول:«و اللّه ما کذبت و لا کذبت اطلبوا الرجل و انه لفی القوم»فلم یزل یطلبه حتی وجده و هو رجل مخدج الید-ای ناقصها-کأنها ثدی المرأه اذا مدت کانت بطول الید الاخری و اذا ترکت اجتمعت و تقلصت و صارت کثدی المرأه،علیها شعرات کأنها شوارب الهر،فلما وجده قطعوا یده،و نصبوها علی رمح،و جعل علی علیه السلام ینادی:صدق اللّه و بلغ رسوله،یقول ذلک و أصحابه بعد العصر الی ان غربت الشمس أو کادت.

«و اللّه ما كذبت و لا كذبت»فجاء رجل فقال:قد أصبناه يا امير المؤمنين فخر عليه السّلام ساجدا.

ذكر ذلك جماعه من المؤرخين قبل الرضى و بعده،كالمبرد فى (الكامل) المبرد-الكامل-ج ۲ ص ۱۲۰ و ۱۴۰ :

ج ۲ ص ۱۲۰ و ۱۴۰،و الطبرى فى (التاريخ) الطبرى-التاريخ-ج ۶ ص ۳۳۸۴ ط ليدن فى حوادث سنه ۳۷ ج ۶ ص ۳۳۸۴ ط ليدن فى حوادث سنه ۳۷ قال:فلما استخرج-يعنى المخدج-قال على عليه السّلام:

«اللّه اكبر،و اللّه ما كذبت و لا كذبت،أما و اللّه لو لا تنكلوا عن العمل لأخبرتكم بما قضى اللّه على لسان نبيه صلى اللّه عليه و سلم لمن قاتلهم مستبصرا فى قتالهم عارفا للحق الذى نحن عليه.قال:ثم مر و هم صرعى فقال:

بؤسا لكم لقد ضركم من غركم.

و ذكر الكلمه التى ذكره الرضى فى هذا الباب تحت رقم(۳۲۳)كما ستأتى.

و المسعودى فى (مروج الذهب) المسعودى-مروج الذهب-۲،۴۴۳ ۲،۴۴۳ رواه بهذا المعنى،و ابن الأثير فى (الكامل) ابن الأثير-الكامل-۳،۱۷۴ فى حوادث سنه ۳۷ ۳،۱۷۴ فى حوادث سنه ۳۷ و ابن كثير فى (البدايه و النهايه) ۲ابن كثير-البدايه و النهايه-۷،۲۶۴ و ص ۲۹۵ :

۷،۲۶۴ عن دلائل البيهقى ۱البيهقى-الدلائل- ،و ص ۲۹۵،و الخطيب فى (تاريخ بغداد) الخطيب-تاريخ بغداد-الجزء السابع ص ۲۳۷ و الجزء العاشر:ص ۳۰۵ ذكر ذلك مسندا فى عدّه مواطن منها فى الجزء السابع ص ۲۳۷ و الجزء العاشر:

ص ۳۰۵،و الخوارزمى فى (المناقب) الخوارزمى-المناقب-ص ۱۸۵ :ص ۱۸۵،و غيرهم ممن يطول بتعدادهم المجال.

۱۸۶

-و قال عليه السلام: للظالم البادى غدا بكفه عضه .

هذه الكلمه مأخوذه من قوله تعالى: «وَ يَوْمَ يَعَضُّ الظّالِمُ عَلى يَدَيْهِ» .

الفرقان ۲۷»،و العض على الكف كثيرا ما يفعله الانسان عند الندم و فوات الأمر.

و مصدرها قبل(نهج البلاغه) تفسير على بن ابراهيم-تفسير على بن ابراهيم-ص ۶۱۲ على بن ابراهيم ص ۶۱۲ ففيه:

قال أمير المؤمنين عليه السّلام:«للظالم بكفيه عضه،و الرحيل وشيك،و للاخلاء نـدامه إلّا المتقون» و قد ظهر من هذه أن الكلمه الآتيه تتمه لهذه.

۱۸۷

-و قال عليه السلام: الرحيل وشيك .

تقدم الكلام عليها فى الكلمه السابقه،و يريد بالرحيل الموت لأنه رحيل عن الدنيا إلى الآخره،و الوشيك:القريب.

۱۸۸

-و قال عليه السلام: من أبدى صفحته للحق هلك (۱).

هذه الكلمه من خطبته عليه السّلام لما بويع بالمدينه،و قد ذكرها الرضى فى باب الخطب كما تقدم منا الكلام على مصادرها.

۱۸۹

-و قال عليه السلام: من لم ينجه الصبر أهلكه الجزع .

رواها الآمدى فى (الغرر) الآمدى-الغرر-ص ۲۷۴ ص ۲۷۴ بزياده «من لم يصلحه الورع أفسده الطمع» .

و قال ابن ابى الحديـد:فان قلت:أى فائده فى قوله عليه السّلام: من لم ينجه الصبر أهلكه الجزع ؟و هل هذا إلا كقول من قال:من لم يجد ما يأكل ضره الجوع؟قلت:لو كانت الجهه واحده لكان الكلام عبثا إلا ان

۱- (۱) اى من ظهر بمقـاومه الحق هلـك،و إبـداء الصـفحه:إظهار الوجه و قـد يكون المعنى:من اعرض عن الحق،و الصـفحه قد تظهر عند الاعراض بالجانب،و يقال لمن خالف و كاشف: قد أبدى صفحته.

الجهه مختلفه،لأـن معنى كلاـمه عليه السـلام من لم يخلصه الصبر من هموم الـدنيا و غمومهـا هلك من اللّه تعالى فى الآخره بما يسـتبدله من الصبر بالجزع، و ذلك لأنه اذا كان لم يصبر فلا شك انه يجزع و كل جازع آثم،و الاثم مهلكه، فلما اختلفت الجهه و كان تاره للدنيا و تاره للآخره لم يكن الكلام عبثا بل مفيدا.

۱۹۰

-و قال عليه السـلام: وا عجبا أ تكون الخلافه بالصـحابه، و لا تكون بالصـحابه و القرابه (۱)؟! قال الرضـى:و روى له شعر فى هذا المعنى:

فان كنت بالشورى ملكت امورهم فكيف بهذا و المشيرون غيّب؟

و إن كنت بالقربى حججت خصيمهم فغيرك أولى بالنبى و أقرب

قد وردت هذه الكلمه فى المطبوعات من نسخ(نهج البلاغه)بهذه الصوره:

«وا عجبا أتكون الخلافه بالصّحابه و القرابه»و لا ريب أن ذلك غلط واضح، و تحريف بيّن،خصوصا و أن الشريف الرضى رحمه اللّه روى هـذه الكلمه فى (خصـائص الأـئمه) الشـريف الرضـى-خصائص الأئمه-ص ۸۵ ص ۸۵ كروايته هنـا،ثم قال:و يروى«و القرابه و النص»ثم نقل البيتين كما فى(النهـج)و علّق عليهما بقوله:لقـد أوضـح عليه السّـلام بهـذا القول نهج المحجه،و أخذ على خصومه بمضايق الحجه.

و يؤيـد هـذا أن جميع نسخ(النهج)المخطوطه التى اطلعنا عليها،أو نقل لنا عنها روت ذلك كما نقلناه فى المتن و من هذه النسـخ النسـخه الـتى ضـبط الاسـتاذ المحقـق محمـد أبـو الفضـل ابراهيـم عليهـا الأصـل من شـرح ابن أبى الحديـد، و هى مخطـوطه فى سنه(۶۸۲)ه،و يضاف إلى هذا أن الآمدى نقل هذه

۱- (۱) قال الشيخ محمد عبده:يريد احتجاج ابى بكر(رض)على الأنصار بأن المهاجرين شجره النبى صلى اللّه عليه و سلم.

الكلمه فی حرف الواو من (غرر الحكم) الآمدی-غرر الحكم-ص ۳۲۶ فی حرف الواو ص ۳۲۶ كامله غير منقوصه كما فی الأصل.و الكراجكی فی كتاب «التعجب» الكراجكی-التعجب-ص ۱۳ ص ۱۳ قال: و روی عنه أنه قال شعرا-و ذكر البيتين-ثم قال بعد ذلك و حفظ عنه عليه السلام أنه قال فی احتجاجهم بصحبه رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم:(واعجبا أتكون الخلافه بالصحابه و لا تكون بالصحابه و القرابه)؟! و قال ابن أبی الحديد:حديثه فی النثر و النظم المذكورين مع أبی بكر و عمر،قال:أما النثر فالی عمر يوجهه، إن أبا بكر لما قال لعمر:امدد يدك ابايعك،قال له عمر:أنت صاحب رسول اللّه فی المواطن كلها شدتها و رخائها،فامدد أنت يدك،فقال علی عليه السّلام:إذا احتججت لاستحقاقه الأمر بصحبته إياه فی المواطن كلها فهلا سلمت الأمر إلی من شركه فی ذلك و زاد عليه بالقرابه. و أما النظم فموجه لأبی بكر لأن أبا بكر حاج الانصار فی السقيفه فقال:نحن عتره رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم و بيضته التی تفقأت عنه، فلما بويع احتج علی الناس بالبيعه و أنها صدرت عن أهل الحل و العقد،فقال علی عليه السلام:أما احتجاجك علی الأنصار بأنك من بيضه رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم و من قومه فغيرك أقرب نسبا منك إليه،و أما احتجاجك بالاختيار و رضا الجماعه بك فقد كان قوم من جمله الصحابه غائبين لم يحضروا العقد فكيف يثبت؟.

قال:و اعلم ان الكلام فی هذا تتضمنه كتب أصحابنا فی الامامه،و لهم عن هذا القول أجوبه ليس هذا موضع ذكرها.انتهی (۱).

اعترف ابن أبی الحديد:ان كتب المعتزله قد تضمنت تأويل هذا القول و توجيهه و الجواب عنه.و لو لم يكن قد بلغ من التواتر حدا لا يستطيعون

۱- (۱) شرح ابن أبی الحديد علی النهج:۱۸،۴۱۶.

معه إنكاره و الطعن فيه لما احتاجوا الى التأويل،و التمحل فى التوجيه، كى لا يصطدم مع ما يذهبون اليه،و الكلام الوارد عنه عليه السلام فى هذا المعنى بلغ من التواتر و الكثره حدا لا يمكن معه الانكار،مثل قوله عليه السلام لأبى بكر رضى اللّه عنه:أنا أحق بهذا الأمر منكم،و أنتم أولى بالبيعه لى، أخذتم هذا الأمر من الأنصار و احتججتم عليهم بالقرابه من رسول اللّه فأعطوكم المقاده،و سلموا اليكم الاماره،و أنا احتج عليكم بمثل ما احتججتم به على الأنصار،فانصفونا و اعرفوا لنا من الأمر مثل ما عرفت الأنصار لكم...إلخ.

وهب ان عليا لم يقل هذا الكلام أليس هو صوره طبق الأصل للواقع؟ ألم يحتج ابو بكر(رض)على الأنصار بقرب المهاجرين من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و أنهم أولياؤه و عشيرته؟ألم يقل لهم:نحن الامراء و أنتم الوزراء بهذه الحجه؟ ألم يقل عمر(رض)لما قال قائل الأنصار:منا امير و منكم امير،من ينازعنا سلطان محمد و نحن أولياؤه و عشيرته ألم يقل ابو بكر رحمه اللّه عليه للعباس بن عبد المطلب:إن رسول اللّه منا و منكم،فقال العباس:إن رسول اللّه من شجره نحن اغصانها،و أنتم جيرانها.

روى ذلك و اكثر منه الثقات الاثبات ممن لا ينسب احدهم بما يرويه من ذلك الى شىء،و لا يتهم بزيغ،امثال:احمد بن عبد العزيز الجوهرى فى كتاب (السقيفه) احمد بن عبد العزيز الجوهرى-السقيفه- و محمد بن جرير الطبرى فى (التاريخ) محمد بن جرير الطبرى-التاريخ- و عمرو بن بحر الجاحظ عمرو بن بحر الجاحظ-كتاب الجاحظ- فى غير واحد من كتبه و رسائله الى غير هؤلاء ممن تقدم على الشريف الرضى أو تأخر عنه.

وهب ان الاحتجاج بالقرابه و الصحابه لم يفه به احد،و ان الخلافه تمت عن طريق الشورى(فكيف بهذا و المشيرون غيب)و المراد بالمشيرين-كما يقول الاستاذ الامام الشيخ محمد عبده-اصحاب الرأى فى هذا الأمر و هم على و اصحابه من بنى هاشم.

و لست بمعرض البيعه كيف تمت،و الخلافه كيف تكون،و لكن المراد بما ذكرت من الشواهد انه ما من شيء في(نهج البلاغه)إلّا و له اصل متسالم عليه،و ان مثل هذا القول يصح نسبته لعلي،و لا يتهم راويه بكذب،و لا يزنّ بوضع،خصوصا اذا كان الناقل ثقه عدلا كأبي الحسن الرضي رحمه اللّه تعالى.

بقي امر آخر لا بد من التعرض له،و الا لمام بطرف منه.و هو هل كان امير المؤمنين عليه السلام شاعرا؟و هل نظم شيئا من الشعر؟و هل تصح نسبه كل ما نسب اليه من الشعر؟.

إنّ في أيدي الناس شيئا ليس باليسير من الشعر المنسوب اليه عليه السلام تناولوه قديما و حديثا،و رووه خلفا عن سلف،و تمثلوا به،و انتزعوا الشواهد منه،فطرحه جمله أمر يأباه الذوق،و لا يقبله الوجدان،فان اهتمام العلماء منذ القرون الاولى و الى يوم الناس هذا به من اكبر الأدله على انه عليه السلام تعاطى قول الشعر،و نظم الكثير منه.

ثم زد على ذلك:ما رواه ابن عبد البر في(الاستيعاب)في ترجمه عوف ابن أثاثه،و مسطح بن أثاثه،عن الشعبي انه قال:«كان أبو بكر شاعرا، و كان عمر شاعرا،و كان علي شاعرا،و كان على أشعر الثلاثه».

و ما نقله صاحب(صبح الاعشى)عن صاحب(الريعان و الريحان)عن سعيد بن المسيب انه قال:«كان أبو بكر و عمر و علي يجيدون الشعر، و على أشعر الثلاثه» (۱).

و ذكر الطبري في تاريخه أن عبيد اللّه بن زياد قال لزينب العقيله-لما كلمته بما كلمته به-:«هذه سجاعه،قد كان أبوك شاعرا سجاعا» (۲).

۱- (۱) انظر مقدمه السيد الأمين للديوان المنسوب لأمير المؤمنين عليه السلام.

۲- (۲) تاريخ الطبري:۶،۲۶۳ ط المطبعه [۱]الحسينيه بمصر.

هذا و فی أیدی الناس دیوان من الشعر،مشهور النسبه الیه علیه السّلام، و لکن نسخ هذا الدیوان تختلف قله و کثره،قوه و ضعفا،و قد اطلق علیه عده أسماء ستطلع علیها فی خلال هذا البحث.

و لقد عنیت طائفه من العلماء بجمع الشعر المروی عنه علیه السلام و ضبطه و شرحه.منهم:

۱-ابو احمد عبد العزیز بن یحیی الجلودی المتوفی فی عام(۳۳۲)صاحب المؤلفات الوفیره فی کل باب من ابواب العلم،و قد مر علیک أنه من جمله من جمعوا کلام امیر المؤمنین صلوات اللّه علیه قبل الشریف الرضی.

۲-محمد بن عمران بن موسی المرزبانی المتوفی عام ۳۸۴ (۱)صاحب الکتب الشهیره،و المؤلفات الغریبه،و کان راویه للأدب،صادق اللهجه، واسع المعرفه و کان ثقه فی الحدیث،مائلا الی التشیع (۲)،بل هو من علماء الشیعه المشهورین،حتی عد من مشایخ المفید علیه الرحمه.

و هو اول من جمع شعر یزید بن معاویه بن ابی سفیان الأموی و اعتنی به و هو صغیر الحجم.

۳-الامام ابو الحسن علی بن احمد بن محمد النیسابوری الفنجکردی المتوفی سنه(۵۱۲)الملقب بشیخ الأفاضل،قال ابن شهرآشوب فی(معالم العلماء)علی بن احمد الفنجکردی الأدیب النیسابوری له(تاج الاشعار و سلوه الشیعه)و هی اشعار امیر المؤمنین(علیه السلام) (۳).ا ه.و استظهر صاحب (روضات الجنات)ان الدیوان الموجود الیوم بین أیدی الناس هو جمع

۱- (۱) مقدمه دیوان امیر المؤمنین للسید العاملی.

۲- (۲) ابن خلکان:۱،۵۰۷ ط اولی،و [۱]فهرست ابن الندیم ص ۱۹۶. [۲]

۳- (۳) معالم العلماء ص ۷۱. [۳]

الفنجکردی (۱).

۴-الامام أبو الحسن محمد بن الحسین البیهقی الکیدری نسبه الی کیدر من قری بیهق و ضبطه صاحب(کشف اللثام)بالنون نسبه الی کندر من قری نیسابور.جمع الکیدری شعر أمیر المؤمنین مرتین مره اقتصر فیه علی الآداب و الحکم سماه(الحدیقه الانیقه)و مره جمع کل شعره و سماه(أنوار العقول،من شعر وصی الرسول)توجد نسخه منه فی دار الکتب المصریه (۲)و قال الکیدری فی(انوار العقول)انه ظفر بدیوان الأمیر(علیه السلام)الذی جمعه الشیخ الامام الفنجکردی و هو مائتا بیت و أدرجها فی(انوار العقول) (۳)و قد تقدم ان الکیدری احد شراح(نهج البلاغه) (۴).

۵-ابو السعادات هبه اللّه بن علی بن محمد بن حمزه الحسنی البغدادی المعروف بابن الشجری من أکابر علماء الامامیه و مشایخهم،و من أئمه النحو و اللغه و أشعار العرب و أیامها توفی سنه(۵۴۲)ببغداد و دفن بداره بالکرخ (۵).

۶-المولی حسین بن معین الدین المیبدی له شرح دیوان امیر المؤمنین(علیه السلام) قال فی کشف الظنون:«إن هذا الشرح فارسی،ذکر فی اوله سبع فواتح کل منها مشتمل علی فوائد،و فرغ منه سنه ۸۹۰».

۱- (۱) مقدمه الدیوان للسید العاملی قدس سره.و انظر طبقات أعلام الشیعه-الثقات العیون فی سادس القرون للشیخ آغابزرگ ص ۱۸۰.

۲- (۲) مقدمه الدیوان،و الکنی و الألقاب:۳،۶۰.

۳- (۳) انظر«الثقات العیون فی سادس القرون»من«طبقات أعلام الشیعه»ص ۱۸۱. [۱]

۴- (۴) انظر الجزء الاول من هذا الکتاب.

۵- (۵) مقدمه السید العاملی،و الکنی و الالقاب:۲،۳۱۵. [۲]

۷-السید اسماعیل بن نجف تلمیذ المحقق الانصاری أعلی اللّه مقامه و المتوفی فی سنه(۱۳۱۸)ه فرغ منه ۲۳ شوال سنه(۱۲۸۲)یوجد عند احفاده بتبریز (۱).

۸-الامام الحجه السید محسن الامین العاملی رحمه اللّه:جمع ما صحت عنده نسبته للامام(علیه السلام)بمعنی انه وجد منسوبا الیه فی الکتب المعتبره الموثوق بها،بعد ما رأی انه قد نسب الیه من الشعر شیء غیر قلیل تشهد ألفاظه بصحه نسبته،و بعضه لم یختلف اهل السیر فی صحه نسبته الیه سلام اللّه علیه مضیفا الی ذلک ما انفرد بنسبته جامع الدیوان مما یمکن کونه له علیه السلام.

و قد کان السید الامین قدس سره قد جمع من شعر امیر المؤمنین(علیه السلام)فی (اعیان الشیعه)ما لیس بالیسیر قبل جمعه للدیوان قال رحمه اللّه:و قد جمعت ما عثرت علیه فی الکتب المعتبره من شعره(علیه السلام)و ألحقته بسیرته المبارکه التی هی جزء من کتابنا(اعیان الشیعه)إلا یسیرا فاتنی ذکره هناک و ذکرته هنا،و لا ادعی الاحاطه بجمیع ما اثر عنه(علیه السلام)من الشعر لکنی اقول:ان لم احط بکله فقد احطت بجله،و لم اقصر فی البحث و التنقیب عن اشعاره فی مظانها،و جمع ما وصلت الیه مقدرتی منها و ربما فاتنی شیء منها لم یقع علیه نظری،فان عثر عاثر علی شیء من شعره فلا یظن ان ذلک لتقصیر فی فحص او تنقیب،و لکن الاحاطه بالاشیاء متعذره لغیر علام الغیوب (۲).

و قد قدم للدیوان مقدمه ضافیه ذکر فیها جامعی شعر امیر المؤمنین(علیه السلام)

۱- (۱) انظر(الذریعه)للامام الرازی ج ۹ ص ۱۰۱،و ج ۱۳ ص ۲۶۶. [۱]

۲- (۲) مقدمه الدیوان ص ۴.

و شراحه و أشار الى بعض ما يوجب القطع بفساد نسبه بعض ما فى الديوان المشهور.

فعلى هذا فان من الخطأ بمكان ما نقله الفيروز آبادى فى(القاموس)عن المازنى و الزمخشرى انه(عليه السلام)«لا يصح انه تكلم بشىء من الشعر غير هذين البيتين»و هما قوله(عليه السلام):

تلكم قريش تمنانى لتقتلنى فلا و ربك ما بروا و لا ظفروا

فان هلكت فرهن ذمتى لهم بذات و دقين لا يعفو لها أثر (۱)

و قد تواتر عنه من الشعر ما لا يسع الباحث انكاره،و لا يجد سبيلا الى الطعن بنسبته اليه،و هذه كتب التاريخ و السير،و اللغه و الأدب،بل الأحاديث و السنن بما فيها البخارى و مسلم (۲)لم تخل من روايه شعره و أراجيزه، و حسبك ان تلقى نظره عجلى على كتاب(صفين)لنصر بن مزاحم لترى الكثير من شعره و رجزه.و مع هذا كله فلا يبقى ريب فى فساد دعوى من قال:إنه لم يصح عنه إلا البيتان السابقان،مضافا الى أن من المستبعد جدا ان يكون رجل يحسن الشعر جيدا و قد بلغ فى الفصاحه و البلاغه ما بلغ و لا ينظم فى عمره غير بيتين مع كثره الدواعى و كون الشعر احد طريقى الكلام.

و فى(حسن الصحابه)قيل:ان الديوان المنسوب لعلى هو للشريف

۱- (۱) القاموس [۱]ماده(ودق)،و ذات و دقين:الداهيه كأنها ذات وجهين.و رواه ابن الاثير فى«النهايه» [۲]ماده روق هكذا: (بذات روقين لا يعفو لها أثر)و قال:الروقان:تثنيه الروق و هو القرن،و اراد بها هاهنا الحرب الشديده،و قيل:الداهيه،قال:و يروى:بذات و دقين و هى الحرب الشديده.ا ه.

۲- (۲) انظر حياه الحيوان للدميرى ماده(حيدر):۱،۲۷۳ و [۳]تهذيب اللغه للازهرى ج: ص ۴۱۰ ماده:حدر.

المرتضى الشيعى صاحب كتاب(الغرر و الدرر)ا ه فيكون الشريف المرتضى قد وضع الديوان على لسانه كما وضع(نهج البلاغه)على ما رعمه الذهبى فى ميزانه و غيره،الذين لم يفهموا ان جامع(نهج البلاغه)هو الرضى او المرتضى (۱).فانظر و اعجب،فقد عرفت أسماء الذين جمعوا شعر امير المؤمنين(عليه السلام)و لم ينقل احد ان الشريف المرتضى منهم،و لا شك انه على تطاول الزمان يعد فيهم بعد ما حكاه صاحب(حسن الصحابه) (۲).

۱۹۱

-و قال عليه السلام: انما المرء فى الدنيا غرض تنتضل فيه المنايا (۳)و نهب تبادره المصائب،و مع كل جرعه شرق (۴)و فى كل أكله غصص، و لا ينال العبد نعمه الا بفراق اخرى،و لا يستقبل يوما من عمره الا بفراق آخر من أجله،فنحن أعوان المنون (۵)و أنفسنا نصب الحتوف، فمن أين نرجو البقاء و هذا الليل و النهار لم يرفعا من شىء شرفا الا أسرعا الكره فى هدم ما بنيا،و تفريق ما جمعا؟! .

قد تقدم هذا الكلام فى باب الخطب برقم(۱۴۳)،و قد تقدمت مصادره

۱- (۱) ان بقيت شبهه او مغالطه بعد اليوم فى نسبه بعض ما فى(النهج)الى الشريف المرتضى فلم تبق شبهه أبدا فى انه لم يجمع(النهج)بعد الاطلاع على الجزء الاول من كتابنا هذا و الحمد للّه.

۲- (۲) انظر مقدمه السيد الامين للديوان ص ۱۶.

۳- (۳) الغرض-بالتحريك-:الهدف،و تنتضل فيه:تصيبه و تثبت فيه،و النهب:-بفتح فسكون-المال المنهوب غنيمه.

۴- (۴) الشرق-بالتحريك-وقوف الماء فى الحلق،أى:مع كل لذه ألم.

۵- (۵) المنون-بفتح الميم-الموت،و كوننا أعوان المنون ان كل نفس و حركه من الانسان فهى مقربه الى أجله فكأنه ساع نحو اجله،و مساعد عليه.و نصب الحتوف:اتجاهها، و الحتوف جمع حتف و هو الهلاك،و قرئت(نصب)بالرفع و النصب فمن رفعه جعله خبر المبتدأ و من نصبه جعله ظرفا.و الشرف المكان العالى.

هناک،و إنما أعاده الرضی هنا للتفاوت بین الروایتین.و نزید علی ما ذکرناه هناک:ان أبا علی القالی روی هذا الکلام فی أمالیه ۲أبو علی القالی-الأمالی-ج ۲ ص ۵۳ ج ۲ ص ۵۳، قال:

حدثنا ابو بکر رحمه اللّه،قال:حدثنا ابو حاتم عن الاصمعی ۱الاصمعی-نقل الاصمعی- ،قال:

بلغنی ان علی بن ابی طالب رضی اللّه عنه کان یقول:انما المرء فی الدنیا غرض تنتضل فیه المنایا...الکلام و فی آخره:«فاطلبوا الخیر و أهله و اعلموا ان خیرا من الخیر معطیه،و شرا من الشر فاعله».

۱۹۲

-و قال علیه السلام: یا بن آدم ما کسبت فوق قوتک فأنت فیه خازن لغیرک .

رواها ابو عثمان الجاحظ فی (المائه المختاره) ابو عثمان الجاحظ-المائه المختاره- بهذا اللفظ «الکاسب فوق قوته خازن لغیره» ،و البلاذری فی (أنساب الأشراف) البلاذری-أنساب الأشراف-ص ۱۱۵ بترجمه أمیر المؤمنین ص ۱۱۵ بترجمه أمیر المؤمنین،قال:کان علی یقول:و ذکر الحکمه،و التنوخی فی (الفرج بعد الشده) التنوخی-الفرج بعد الشده-ج ۱ ص ۳۷ ج ۱ ص ۳۷،و المسعودی فی (مروج الذهب) المسعودی-مروج الذهب-ج ۲ ص ۲۶۴ ج ۲ ص ۲۶۴ و یظهر من روایه التنوخی و المسعودی ان هذه الحکمه و الحکمه(۲۶۷)قطعه واحده و ستعرف ذلک حین الوقوف علی الحکمه(۴۰۶)،و فی (الخصال) - الخصال-ج ۱ ص ۹ ج ۱ ص ۹: شکی رجل الی امیر المؤمنین الحاجه فقال له:«اعلم ان کل شیء تصیبه من الدنیا فوق قوتک فانما انت فیه خازن لغیرک» ،و رواها الزمخشری فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-ج ۱ الورقه ۳۶۲ مخطوطه کاشف الغطاء ج ۱ الورقه ۳۶۲ مخطوطه کاشف الغطاء، فالکلمه مرویه قبل الرضی و بعده کما تری.

۱۹۳

-و قال علیه السّلام: انّ للقلوب شهوه و اقبالا و ادبارا فاتوها من قبل شهواتها فان القلب اذا اکره عمی .

أما قوله علیه السلام: «القلب إذا اکره عمی» فرواه الجاحظ فی (المائه المختاره) الجاحظ-المائه المختاره- و المبرد فی (الکامل) المبرد-الکامل-ج ۲ ص ۲ ج ۲ ص ۲ و الکلمه بکاملها رواها الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۱۱۳ ص ۱۱۳ بتفاوت یسیر.

۱۹۴

-و کـان علیه السـلام یقول: متی اشـفی غیظی اذا غضـبت؟أ حین أعجز من الانتقام فیقال لی:لو صبرت؟أم حین أقـدر علیه فیقال لی:

لو عفوت (۱).

نقلها الطرطوشی فی (سراج الملوک) الطرطوشی-سراج الملوک-ص ۱۵۹ ص ۱۵۹ هکذا:«متی أشفی غیظی حین أقدر فیقال:لو عفوت؟أم حین أعجز فیقـال:لو صبر؟» و لم یسم قائلهـا.و فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۳۱۸ ص ۳۱۸ بحروف ما فی(نهج البلاغه).

۱۹۵

- و قال علیه السلام:و قد مر بقذر علی مزبله:هذا ما بخل به الباخلون.

و روی فی خبر آخر:هذا ما کنتم تتنافسون فیه بالأمس .

رواهـا قبل الرضـی البلاذری فی (أنساب الأشـراف) ۱البلاذری-أنساب الأشراف-ص ۱۳۴ ط الأـعلمی ص ۱۳۴ ط الأـعلمی و نقلها عنه ابن شـهرآشوب فی (المناقب) ۲ابن شهرآشوب-المناقب-ج ۲ ص ۱۰۲ ج ۲ ص ۱۰۲ و رواهـا فی (روض الاخیار) - روض الاخیار-ص ۱۳۴ ص ۱۳۴.

۱۹۶

-و قال علیه السلام: لم یذهب من مالک ما وعظک (۲).

قال المبرد فی (الکامل) ۳المبرد-الکامل-ج ۱ ص ۱۲۱ ج ۱ ص ۱۲۱ من أمثال العرب«لم یـذهب من مالک ما وعظک»و أمیر المؤمنین سید حکمـاء العرب،و قـد رویت عنه سـلام اللّه علیه هـذه الکلمه فی مصـادر عدیـده قبل الرضـی و بعـده مثل (انساب الاشـراف) -انساب الاشراف-ص ۱۳۴ ط الاـعلمی ترجمـه علی(علیه السـلام) ص ۱۳۴ ط الاـعلمی ترجمه علی(علیه السـلام)، (سـراج الملوک) وطواط-سراج الملوک-ص ۲۸۴ للوطواط ص ۲۸۴ بلفـظ «لن یـذهب من مالک ما وعظک» و (غرر الحکم) الآمدی-غرر الحکم-ص ۲۵۶ للآمدی ص ۲۵۶ «لن یذهب من مالک ما وعظک».

۱- (۱) الاسـتفهام هنـا اسـتفهام انکار لوجوده فی معرض التنفیر عن التشـفی،و المعنی انه لا یصـح التشـفی علی أی حال،أما فی حال العجز فالصبر أحجی،و أما فی حال القدره فالعفو أولی.

۲- (۲) أی اذا أحدث فیک فقد المال بصیره و حذرا فما اکتسبته خیر مما ضاع.

۱۹۷

-و قال علیه السلام: ان هذه القلوب تمل کما تمل الأبدان فابتغوا لها طرائف الحکمه .

هذه الکلمه من المکررات فی(النهج)و قد تقدمت تحت رقم(۹۱)و قد تقدم الکلام علی مصادرها هناک.

۱۹۸

- و قال علیه السلام لما سمع قول الخوارج«لا حکم الا للّه»:کلمه حق ارید بها باطل .

قد تقدمت هذه الکلمه فی الکلام(۴۰)من باب الخطب کما تقدم ذکر مصادرها و نضیف الی ذلک ما رواه ابن درید فی (الاشتقاق) ابن درید-الاشتقاق-ص ۲۱۹ ص ۲۱۹ قال:

و کان عروه(یعنی ابن عمرو بن حدیر)اول من قال:لا حکم إلا للّه عز و جل،فقال علی علیه السلام:«کلمه حق ارید بها باطل».

۱۹۹

- و قال علیه السلام فی صفه الغوغاء:هم الذین اذا اجتمعوا غلبوا، و اذا تفرقوا لم یعرفوا.

و قیل:بل قال علیه السلام:هم الذین اذا اجتمعوا ضروا،و اذا تفرقوا نفعوا،فقیل:قد علمنا مضره اجتماعهم،فما منفعه افتراقهم؟فقال(علیه السلام):

یرجع أصحاب المهن الی مهنهم فینتفع الناس بهم کرجوع البناء الی بنائه، و النساج الی منسجه،و الخباز الی مخبزه .

الکلمه بروایتها الاولی رواها ابو عثمان الجاحظ فی رساله(نفی التشبیه) الجاحظ-رسائل الجاحظ-رساله نفی التشبیه ص ۱۰۶ :

ص ۱۰۶ بلفظ: «اذا اجتمعوا لم یملکوا،و اذا تفرقوا لم یعرفوا». و رواها الزمخشری فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-الورقه ۱۴۵ الورقه ۱۴۵ بحروف روایه الرضی.و بروایتها الثانیه نسبها فی (العقد الفرید) ۳-العقد الفرید-۲،۲۹۴ :۲،۲۹۴ الی ابن عباس،قال:ذکرت الغوغاء عند عبد اللّه بن عباس فقال:ما اجتمعوا إلا ضروا،و لا تفرقوا إلا نفعوا...إلخ.و لا ریب ان ابن عباس اخذها عن امیر المؤمنین(علیه السلام)

فهو القائل:علمی من علم علی (۱).

و قد رواها و الکلمه الآتیه البلاذری فی (انساب الأشراف» البلاذری-انساب الأشراف ص-۱۱۵ ط الأعلمی فی ترجمه امیر المؤمنین ص ۱۱۵ ط الأعلمی فی ترجمه امیر المؤمنین عنه(علیه السلام)کروایه الشریف حرفیا کما رواها الزمخشری فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-ج ۱ الورقه ۴۱۴ مخطوطه کاشف الغطاء ج ۱ الورقه ۴۱۴ مخطوطه کاشف الغطاء.

۲۰۰

- و اتی بجان و معه غوغاء الناس فقال:لا مرحبا بوجوه لا تری إلا عند کل سوأه (۲).

فی روایه البلاذری البلاذری-کتاب البلاذری- (سوء)مکان (سوأه) و نقلها الیعقوبی فی (التاریخ) الیعقوبی-التاریخ-۲،۱۵۱ ۱۵۱،۲ و الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۳۵۴ ص ۳۵۴،فالکلمه مرویه قبل الرضی و بعده.

۲۰۱

-و قال علیه السّلام: ان مع کل انسان ملکین یحفظانه،فاذا جاء القدر خلیا بینه و بینه،و ان الأجل جنه حصینه .

قال ابن سعد فی (الطبقات) ۲ابن سعد-الطبقات-۳،۴۳ ۳،۴۳: اخبرنا اسماعیل بن ابراهیم بن علیه، عن عماره بن أبی حفصه،عن أبی محلز ۱أبی محلز-نقل أبی محلز- ،قال:جاء رجل من مراد الی علی و هو یصلی فی المسجد،فقال:احترس.فان ناسا من مراد یریدون قتلک، فقال:إن مع کل رجل ملکین یحفظانه،فاذا جاء القدر خلیا بینه و بینه، و إن الأجل جنه حصینه.

و روی ابن قتیبه فی (الامامه و السیاسه) ابن قتیبه-الامامه و السیاسه-ج ۲ ص ۱۶۲ ج ۲ ص ۱۶۲ مثله.

و فی هذا المعنی ما رواه الکلینی ۲الکلینی-الکافی-ج ۱ ص ۵۹ بسنده عن سعید بن قیس الهمدانی ۱سعید بن قیس الهمدانی- نقل سعید بن قیس- قال:

نظرت یوما فی الحرب الی رجل علیه ثوبان فحرکت فرسی فاذا هو أمیر المؤمنین علیه السّلام فقلت:یا امیر المؤمنین فی مثل هذا الوضع؟قال:نعم

۱- (۱) الفتوحات الاسلامیه للسید احمد زینی دحلان:۲،۳۳۷.

۲- (۲) أی لا تری مجتمعه.إذ العوام لا تجتمع غالبا إلا فی مثل ذلک.و السوأه:فعله من السوء.

يا سعيد انه ليس من عبد إلا و له من اللّه حافظ و واقيه،معه ملكان يحفظانه من أن يسقط من رأس جبل،او يقع فى بئر فاذا نزل القضاء خليا بينه و بين كل شىء (۱)و مثله ما رواه نصر بن مزاحم فى كتاب (صفين) نصر بن مزاحم-صفين-ص ۲۵۰ ص ۲۵۰.

و يظهر من هذا انه عليه السّلام قال ذلك فى أكثر من موطن.

۲۰۲

- و قال عليه السلام،-و قد قال له طلحه و الزبير:نبايعك على أنا شركاؤك فى هذا الأمر-:لا،و لكنكما شريكان فى القوه و الاستعانه، و عونان على العجز و الأود .

ما ورد هنا مقتبس من كلام طويل جرى بينه و بين طلحه و الزبير نقله شيخ المعتزله ابو جعفر محمد بن عبد اللّه البغدادى المعروف بالاسكافى ابو جعفر محمد بن عبد اللّه البغدادى المعروف بالاسكافى-نقض العثمانيه- المتوفى سنه(۲۴۰)فى كتابه الذى نقض فيه كتاب(العثمانيه)لعمرو بن بحر الجاحظ و كانا فى عصر واحد،و قد نقل الكلام برمته ابن أبى الحديد المعتزلى فى شرحه على(نهج البلاغه) ابن أبى الحديد-شرح نهج البلاغه-م ۲ ص ۱۷۳ م ۲ ص ۱۷۳.

و فى (الامامه و السياسه) ابن قتيبه-الامامه و السياسه-ج ۱ ص ۵۱ ج ۱ ص ۵۱ لابن قتيبه قال:و ذكروا أن الزبير و طلحه أتيا عليا بعد فراغ البيعه،فقالا:هل تدرى على ما بايعناك يا أمير المؤمنين؟قال على:نعم على السمع و الطاعه،و على ما بايعتم عليه أبا بكر و عمر و عثمان؟فقالا:لا،و لكنا بايعناك على أنا شريكاك فى الأمر.

قال على:لا،و لكنكما شريكان فى القوه (۲)و الاستقامه،و العون على العجز و الاود.

و روى مثل ذلك ابن واضح فى تاريخه ابن واضح-تاريخ ابن واضح-ج ۲ ص ۱۶۹ ج ۲ ص ۱۶۹ فتأمل.

و نذكر فى هذا المقام ان الامام الشيخ محمد عبده فسر الاود فقال:

۱- (۱) الكافى:ج ۱ ص ۵۹. [۱]

۲- (۲) فى الأصل(القول)و هو تصحيف كما لا يخفى.

الاود-بفتح فسكون-بلوغ الأمر من الانسان مجهوده لشدته و صعوبه احتماله.و علق على تعليقته هذه شيخنا الامام الفقيد الشيخ محمد الحسين آل كاشف الغطاء بقوله:قد غفل عما هو واضح و انسب فى المقام و هو أن (الاود)بكسر الأول و فتح الثانى بمعنى الاعوجاج أى اذا اعوج الأمر استعنت بكما على إصلاحه.و بالجمله فالكلام فى غايه الوضوح و حاصله:انه اذا عجزت عن إصلاح الأمر او أعيا على اصلاحه استعنت بكما على اصلاحه.ا ه.

۲۰۳

-و قال عليه السلام: أيها الناس،اتقوا اللّه الذى ان قلتم سمع، و ان أضمرتم علم،و بادروا الموت الذى ان هربتم منه أدرككم،و ان أقمتم أخذكم،و ان نسيتموه ذكركم .

هذا الكلام مروى قبل(نهج البلاغه)فى (الكامل) المبرد-الكامل-ج ۱ ص ۲۲۳ للمبرد ج ۱ ص ۲۲۳.

۲۰۴

-و قال عليه السلام: لا يزهدنك فى المعروف من لا يشكره لك، فقد يشكرك عليه من لا يستمتع بشىء منه،و قد تدرك من شكر الشاكر اكثر مما أضاع الكافر «وَ اللّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» .

من مصادر هذا الكلام قبل(نهج البلاغه).

۱- (الفاضل) المبرد-الفاضل-ص ۹۴ فى باب الشكر للصنائع للمبرد ص ۹۴ فى(باب الشكر للصنائع)و فيه:يروى من غير وجه أن على بن أبى طالب قال:لا يزهنك فى المعروف...إلخ.

۲- (المحاسن و المساوئ) البيهقى-المحاسن و المساوئ-ص ۱۲۴ للبيهقى ص ۱۲۴ و فيه: قال أمير المؤمنين على بن أبى طالب:لا تدع المعروف لكفر من كفره فانه يشكرك عليه أشكر الشاكرين ،و قد قيل فى ذلك:

يد المعروف غنم حيث كانت تحملها شكور أم كفور

فعند الشاكرين لها جزاء و عند اللّه ما كفر الكفور

۳- (الأمالى) الصدوق-الأمالى-ص ۱۳۴ للصدوق ص ۱۳۴.

۴- (دیوان المعانی) أبی هلال العسکری-دیوان المعانی-ج ۱ ص ۱۵۴ لأبی هلال العسکری ج ۱ ص ۱۵۴.

و من مصادره بعد(النهج):

۵- (لباب الآداب) أسامه بن منقذ-لباب الآداب-ص ۳۳۵ لاسامه بن منقذ:ص ۳۳۵ و فیه: قال أمیر المؤمنین علی بن ابی طالب رضوان اللّه علیه:«المعروف أفضل الکنوز، و أحصن الحصون،فلا یزهدنک فیه کفر من کفره فقد یشکرک علیه من لم یستمتع منه بشیء،و قد یشکر الشاکرین ما یضیع الجحود».

۶- (غرر الحکم) الآمدی-غرر الحکم-ص ۳۴۰ للآمدی ص ۳۴۰ و فیه: «لا یزهدنک فی اصطناع المعروف قله من یشکره فقد یشکرک علیه من لا ینتفع بشیء منه،و قد یدرک من شکر الشاکر اکثر مما أضاع الکافر».

۷- (نهایه الاب) -نهایه الارب-۳،۲۴۸ ۳،۲۴۸ بألفاظ ما فی(نهج البلاغه)و انظر الحکمه(۱۰۱) لتری انها تتصل بهذه الکلمه کما نقلنا ذلک عن تاریخ ابن واضح ابن واضح-تاریخ ابن واضح- و هو من المتقدمین علی الرضی.

۸- (أدب الدنیا والدین) الماوردی-أدب الدنیا والدین-ص ۱۷۶ للماوردی ص ۱۷۶ و فیه:و قال علی بن أبی طالب کرم اللّه وجهه:«لا یزهدنک فی المعروف کفر من کفره فقد یشکر الشاکر بأضعاف جحود الکافر».

و فی قول المبرد آنفا«یروی من عده وجوه»و فی هذا التفاوت بین الروایات دلیل قاطع،و برهان ساطع علی ان الرضی لم یأت بها من عنده،و لم یکذب متعمدا علی جده و ما أحقه بقول القائل:

و إذا خفیت علی الغبی فعاذر أن لا ترانی مقله عمیاء

۲۰۵

-و قال علیه السلام: کل وعاء یضیق بما جعل فیه الا وعاء العلم فانه یسع .

ص:۱۶۷

رواها الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۲۳۹ ص ۲۳۹.

قال ابن ابی الحدید:«هذا الکلام تحته سر عظیم،و رمز الی معنی شریف غامض و منه اخذ مثبتو النفس الناطقه الحقه الحجه علی قولهم،و محصول ذلک أن القوی الجسمانیه یکلها و یتعبها تکرار أفاعیلها علیها کقوه البصر یتعبها تکرار إدراک المرئیات حتی ربما أذهبها و أبطلها أصلا،و کذلک قوه السمع یتعبها کثره الأصوات علیها،و کذلک غیرها من القوی الجسمانیه،و لکنا وجدنا القوه العاقله بالعکس من ذلک،فان الانسان کلما تکررت علیه المعقولات ازدادت قوته العقلیه سعه و انبساطا و استعدادا لادراک امور اخری غیر ما أدرکته من قبل،حتی کان تکرار المعقولات علیها یشحذها و یصقلها،فهی إذن مخالفه فی هذا الحکم للقوی الجسمانیه،فلیست منها لأنها لو کانت منها لکان حکمها حکم واحد من أخواتها،و إذا لم تکن جسمانیه فهی مجرده و هی التی نسمیها بالنفس الناطقه» (۱).

۲۰۶

-و قال علیه السلام: اول عوض الحلیم من حلمه ان الناس أنصاره علی الجاهل .

رویت قبل(نهج البلاغه)فی (عیون الأخبار) ابن قتیبه-عیون الأخبار-ج ۱ ص ۲۸۵ لابن قتیبه ج ۱ ص ۲۸۵ بابدال کلمه (جاهل) ب(جهول)،و فی (العقد الفرید) -العقد الفرید-ج ۲،۲۷۹ و ج ۲،۲۸۱ بصورتین(الاولی):

(حلمک علی السفیه یکثر أنصارک علیه)ج ۲،۲۷۹ و(الثانیه)کما فی«النهج» ج ۲،۲۸۱.

و بعد(نهج البلاغه)فی (کنز الفوائد) -کنز الفوائد-ص ۱۴۷ ص ۱۴۷،و فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-الورقه ۱۲۰ للزمخشری الورقه ۱۲۰،و فی (دستور معالم الحکم) -دستور معالم الحکم-ص ۲۵ ص ۲۵ و فیه مکان (أنصاره) (أنصار له)،و فی (نهایه الارب) النویری-نهایه الارب-ج ۴ ص ۴۸ للنویری ج ۴ ص ۴۸ بهذه الصوره: «حلمک عن السفیه یکثر أنصارک علیه» و فی (مطالب السؤول) -مطالب السؤول-ج ۱ ص ۱۵۹ ج ۱ ص ۱۵۹: «احلم عن السفیه یکثر أنصارک علیه» و فی

۱- (۱) شرح النهج م ۴ ص ۳۳۵. [۱]

(غرر الحكم) -غرر الحكم-ص ۴۶ ص ۴۶ بهذه الصوره: «اول عوض الحليم من حلمه ان الناس أنصاره على خصمه» و لفظ(خصمه)لا يوجد فى(النهج)،و فى (المستطرف) -المستطرف-ج ۱ ص ۱۵۶ ج ۱ ص ۱۵۶ و و...إلخ.

و تفاوت هذه الروايات تفيد أمرين(الأول)يدل على أن لكل واحد من الرواه مصدرا يختص به،و(الثانى)أنهم لم ينقلوها عن(نهج البلاغه).

۲۰۷

-و قال عليه السلام: اذا لم تكن حليما فتحلم فانه قلّ من تشبه بقوم الا أوشك ان يكون منهم .

صدر هذه الحكمه هكذا: «أفضل رداء تردى به الحلم و إن لم تكن حليما فتحلم...إلخ» روى ذلك ابو محمد الحسن بن محمد الديلمى رحمه اللّه فى كتاب (أعلام الدين فى صفات المؤمنين) ۱ابو محمد الحسن بن محمد الديلمى-أعلام الدين فى صفات المؤمنين- و هو و ان تقدمه الرضى غير أن روايته لصدر الروايه و اختلافه مع الرضى فى ذيلها يفيد أن له مصدرا آخر لأنه روى مكان (إذا) (إن)و بدل «قلّ من تشبه بقوم إلا اوشك» «فانه من تشبه بقوم أوشك أن» فلاحظ ۱.هذا و قد روى الكلينى ۳الكلينى-الكافى-ج ۲ ص ۱۱۲ عن الصادق عليه السّلام انه قال:«إذا لم تكن حليما فتحلم» ۲و لا منافاه فان هذا القبس من ذلك النور.

و قد أخذ هذه الكلمه الأحنف بن قيس فقال:لست حليما و لكن أتحالم ۳.

۲۰۸

-و قال عليه السلام: من حاسب نفسه ربح،و من غفل عنها خسر،و من خاف أمن،و من اعتبر أبصر،و من أبصر فهم،و من فهم علم .

الفقره الاولى من هذه الكلمه جاءت فى ص ۲۶۶ من (غرر الحكم) -غرر الحكم-ص ۲۶۶ و ص ۲۶۵ و الثانيه فى ص ۲۶۵ منه،و الثالثه جاءت فى (كنز الفوائد) -كنز الفوائد-ص ۲۵۵ ص ۲۵۵ هكذا: «من تفكر اعتبر و من اعتبر اعتزل» و لا يهمنى أن لا نعثر على بقيه الفقرات فقد قدمت:أن من جمله ما نثبت به محتويات(نهج البلاغه)عدم اشتمال المروى فيه على ما يخالف الكتاب المجيد،أو السنه المطهره،او يأباه العقل،او يمجه الذوق السليم،و ليس فيما رواه الشريف فى هذا الموضع شىء من ذلك و للّه الحمد.

۲۰۹

-و قال عليه السلام: لتعطفن الدنيا علينا بعد شماسها،عطف الضروس على ولدها (۱)ثم تلا عقيب ذلك «وَ نُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَ نَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَ نَجْعَلَهُمُ الْوارِثِينَ» (۲).

هذا من جمله أخباره بالمغيبات،و هو من المتواتر عنه عليه السّلام و لذا وجهه كل قوم بما يوافق مشربهم،فالاماميه ترى أنه وعد منه بالغائب المنتظر عليه السّلام، و المعتزله يقولون:إنه وعد بامام يملك الأرض و يستولى على الممالك،و طائفه منهم تقول:انه اشاره الى ملك السفاح و المنصور و أبناء المنصور بعده،و هم من بنى هاشم،و بطريقهم عطفت الدنيا على بنى عبد المطلب عطف الضروس، و الزيديه تقول:لا بد من أن يملك الأرض فاطمى يتلوه جماعه من الفاطميين على مذهب زيد (۳)و لو لم يكن هذا الكلام من الشهره و التواتر بمكان لما احتاجوا الى هذه التأويلات،و لضربوا عليه-خصوصا المعتزله-بجره قلم و استراحوا من كل هذا التأويل.

۱- (۱) الشماس-بالكسر-امتناع ظهر الفرس من الركوب،و الضروس-بفتح فضم- الناقه السيئه الخلق،تعض حالبها.

۲- (۲) القصص:۵. [۱]

۳- (۳) انظر شرح ابن ابى الحديد [۲]ابن ابى الحديد-شرح نهج البلاغه-م ۴ ص ۳۳۶ :م ۴ ص ۳۳۶. [۳]

و قال أمین الاسلام الطبرسی فی (مجمع البیان) أمین الاسلام الطبرسی-مجمع البیان-۲۳۷،۷ فی تفسیر سوره القصص :و قد صحت الروایه عن أمیر المؤمنین علیه السلام انه قال:و الذی فلق الحبه،و برأ النسمه لتعطفن الدنیا علینا...إلخ (۱).

فقوله:و قد صح نأخذ منه اشتهار هذا الکلام عن امیر المؤمنین(علیه السلام)، و نقله له بزیاده عما نقله الرضی یظهر منه أنه رواه عن غیره.

و روی هذا الکلام عن امیر المؤمنین(علیه السلام)ابن الحجام (۲)فی تفسیره ۱/۱ابن الحجام-تفسیر ابن الحجام-بسندین(الأول)یتصل بربیعه بن ناجد ۲/۱ربیعه بن ناجد-نقل ربیعه بن ناجد- قال:سمعت علیا(علیه السلام)...إلخ.

و(الثانی) بأبی صالح ۲/۱أبی صالح-نقل أبی صالح- عن علی(علیه السلام)...إلخ.و زاد الثانی فی روایته «یذبح و یحشی جلده فتدنوا منه،و تعطف علیه ۳». و ابن الحجام متقدم علی الرضی کما لا یخفی علی اولی الدرایه،هذا و قد روی الرضی رحمه اللّه فی (خصائص امیر المؤمنین) ۱/۱الرضی-خصائص امیر المؤمنین-ص ۳۹ ص ۳۹ هذا الکلام باسناد عن سهل بن کهیل عن ابیه ۲/۱سهل بن کهیل عن ابیه-نقل سهل بن کهیل عن ابیه- ،قال:قال ابو عبد اللّه جعفر بن محمد الصادق(علیه السلام):قال امیر المؤمنین(علیه السلام):لتعطفن علینا الدنیا...إلخ. کما رواه السید البحرانی فی (البرهان) ۲-البرهان-۲۱۹،۳ نقلا عن(الخصائص)ایضا ۴و رواه الزمخشری فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-الورقه(۷۴)من مخطوطه مکتبه الامام کاشف الغطاء و فی ج ۱ ص ۱۶۲ مخطوطه مکتبه الأوقاف ببغداد

۱- (۱) مجمع البیان ۲۳۷،۷ فی تفسیر سوره القصص.

۲- (۲) هو ابو عبد اللّه محمد بن العباس بن علی بن مروان له کتب منها(التفسیر الکبیر) و(الناسخ و المنسوخ)و(تأویل ما نزل فی النبی و آله)و(تأویل ما نزل فی شیعتهم)و(تأویل ما نزل فی أعدائهم)و(قراءه امیر المؤمنین)و(قراءه أهل البیت علیهم السلام)و(الاصول) و(الدواجن)و(الاوائل)و(المقنع فی الفقه)سمع منه التلعکبری سنه ۳۲۸ و له منه إجازه و بهذا تعرف تقدمه علی الشریف الرضی.

الورقه(۷۴)من مخطوطه مکتبه الامام کاشف الغطاء و فی ج ۱ ص ۱۶۲ مخطوطه مکتبه الأوقاف ببغداد.

۲۱۰

-و قال علیه السلام: اتقوا اللّه تقیه من شمر تجریدا،وجد تشمیرا،و کمش فی مهل،و بادر عن وجل،و نظر فی کره الموئل،و عاقبه المصدر،و مغبه المرجع (۱).

هذه القطعه من خطبه له(علیه السلام)طویله و هی آخرها رواها علی بن محمد الواسطی فی کتاب (عیون الحکم و المواعظ) ۱علی بن محمد الواسطی-عیون الحکم و المواعظ- ۲و من جمله رواه هذه الکلمه قبل الشریف ابن شعبه فی (تحف العقول) ابن شعبه-تحف العقول-ص ۲۱۱ ص ۲۱۱.

۲۱۱

-و قال علیه السلام: الجود حارس الأعراض،و الحلم فدام ۳السفیه،و العفو زکاه الظفر،و السلو عوضک عمن غدر،و الاستشاره عین الهدایه،و قد خاطر من استغنی برأیه،و الصبر یناضل الحدثان ۴و الجزع من أعوان الزمان،و أشرف الغنی ترک المنی،و کم من عقل أسیر تحت هوی أمیر،و من التوفیق حفظ التجربه،و الموده قرابه مستفاده، و لا تأمنن ملولا .

هذه الحکم تجدها مبثوثه فی مواضعها من الکتب الآتیه مثل (تحف

۱- (۱) کمش-بتشدید المیم-جد فی السوق،و فی نسخه ابن ابی الحدید:«و اکمش»و فی (عیون الحکم)و«انکمش»و رجل کمیشی أی:جاد،و المهل:الامهال،و المعنی:سارع بالعمل للآخره ما دام فی مهله الحیاه،و الوجل:الخوف،و الکره:الرجعه.

العقول) -تحف العقول-ص ۹۸ ص ۹۸،و (روضه الكافى) -الكافى-روضه:ص ۱۶ ص ۱۶،و (أدب الدنيا و الدين) -أدب الدنيا و الدين-ص ۱۶۲ و ۲۷۳ و ۲۷۵ :

ص ۱۶۲ و ۲۷۳ و ۲۷۵،و (سراج الملوك) -سراج الملوك-ص ۱۸۵ ص ۱۸۵ و (غرر الحكم) -غرر الحكم- فى أبواب متفرقه،و (دستور معالم الحكم) -دستور معالم الحكم-ص ۱۵ ص ۱۵،و (نهايه الارب) -نهايه الارب-ج ۶ ص ۸۵ ج ۶ ص ۸۵،و (مطالب السؤول) -مطالب السؤول-ج ۱ ص ۱۶۲ ج ۱ ص ۱۶۲،و (النهايه فى غريب الحديث) -النهايه فى غريب الحديث-ج ۳ ص ۴۲۱ ماده(فدم) ج ۳ ص ۴۲۱ ماده(فدم)و (الآداب السلطانيه) -الآداب السلطانيه-ص ۱۵ ص ۱۵،و انظر الحكمه(۲۲۱).

۲۱۲

-و قال عليه السلام: عجب المرء بنفسه أحد حساد عقله (۱).

رويت قبل(النهج)فى (تحف العقول) -تحف العقول-ص ۲۱۴ و رواها ايضا ص ۹۰ بصوره اخرى ص ۲۱۴ بلفظ «أول إعجاب المرء بنفسه فساد عقله» و رواها ايضا ص ۹۰ بصوره اخرى و هى «إعجاب المرء بنفسه يدل على ضعف عمله» و رويت بعده فى (ربيع الأبرار) -ربيع الأبرار-الورقه:۲۹۵ الورقه:۲۹۵،و (مطالب السؤول) -مطالب السؤول-ج ۱ ص ۱۶۰ ج ۱ ص ۱۶۰،و فى (روض الأخيار) -روض الأخيار-ص ۲۰۰ ص ۲۰۰ كما فى(النهج).

۲۱۳

-و قال عليه السلام: أغض على القذى و الألم ترض أبدا .

تروى «و إلا لم ترض ابدا» و لا يختلف المعنى بهذه الروايه.رواها الآمدى فى (غرر الحكم) الآمدى-غرر الحكم-ص ۶۲ ص ۶۲.

۲۱۴

-و قال عليه السلام: من لان عوده كثفت أغصانه (۲).

من مختارات أبى عثمان الجاحظ فى (مائه كلمه) أبى عثمان الجاحظ-مائه كلمه- من كلامه سلام اللّه عليه، و هذه الكلمه شبيهه بقوله عليه السّلام: «من لانت كلمته وجبت محبته» و كلتاهما مؤخذتان من قوله تعالى: «وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ»

۱- (۱) أى ان الحاسد لا يزال مجتهدا فى إظهار معايب الحسود و إخفاء محاسنه،فلما كان عجب الانسان بنفسه كاشفا عن نقص

عقله كان كالحاسد الذى دأبه إظهار عيب المحسود و نقصه.

٢- (٢) يريد بالأغصان كثره الأعوان.

و معنی هذه الکلمه أن من حسن خلقه و لانت کلمته کثر محبوه و أعوانه و اتباعه.

۲۱۵

-و قال علیه السلام: الخلاف یهدم الرأی .

رواها الطرطوشی فی (سراج الملوک) الطرطوشی-سراج الملوک-ص ۳۸۴ :ص ۳۸۴.

۲۱۶

-و قال علیه السلام: من نال استطال (۱).

رویت قبل(نهج البلاغه)فی (تحف العقول) -تحف العقول-ص ۹۸ :ص ۹۸،و (روضه الکافی) -الکافی-روضه:ص ۲۰ :ص ۲۰.

۲۱۷

-و قال علیه السلام: فی تقلب الأحوال علم جواهر (۲)الرجال .

رویت قبل(النهج)فی (تحف العقول) -تحف العقول-ص ۹۷ :ص ۹۷ و (روضه الکافی) -الکافی-روضه:ص ۲۰ :

ص ۲۰،و رواها بعد ذلک القاضی القضاعی فی (الدستور) القاضی القضاعی-الدستور-ص ۲۹ :ص ۲۹، بلفظ متفاوت مع روایه الرضی و الطرطوشی فی (سراج الملوک) الطرطوشی-سراج الملوک-ص ۴۸۴ :ص ۴۸۴ بابدال (علم) ب(تعلم)،و رواها ابو الفتح الکراجکی فی (کنز الفوائد) ابو الفتح الکراجکی-کنز الفوائد-ص ۳۴ ص ۳۴ کالآتی: (من قلب الاخوان عرف جواهر الرجال).

۲۱۸

-و قال علیه السلام: حسد الصدیق من سقم الموده (۳).

من رواتها الزمخشری فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-الورقه:۵۷ الورقه:۵۷،و التمیمی فی

۱- (۱) الاستطاله:الاستعلاء بالفعل.

۲- (۲) جوهر الشیء:ما وضعت علیه جبلته و طبیعته،و المعنی لا تعلم أخلاق الانسان إلا بالتجربه و اختلاف الأحوال علیه.

۳- (۳) أی لو لا ضعف الموده ما کان الحسد،و أول الصداقه انصراف النظر عن رؤیه التفاوت، و إن کانت الصداقه إذا خلصت لا یبقی أثر للتفاوت اللهم إلا فیما لا یمکن إلا التفاوت فیه کجمال الخلقه و کمال النفس و ما شاکل ذلک.قیل:إن أحد الحکماء نظر الی شابین لا یفترقان فقال: مالی أری هذین لا یفترقان فی وقت من الأوقات؟قیل:إنهما صدیقان قال:کذبا،قیل:لما

ذا؟ قال:لو كانا كذلك لما كان أحدهما غنيا و الآخر فقيرا.

(غرر الحكم) التميمى-غرر الحكم-ص ۱۷۰ :ص ۱۷۰.

۲۱۹

-و قال عليه السلام: أكثر مصارع العقول تحت بروق المطامع رواها الجاحظ فى (المائه المختاره) الجاحظ-المائه المختاره- بإبدال (مطامع) ب(أطماع)، و رواها الراغب فى (المحاضرات) الراغب-المحاضرات-ج ۱ ص ۲۵۱ :ج ۱ ص ۲۵۱.

۲۲۰

-و قال عليه السلام: ليس من العدل القضاء على الثقه بالظن (۱).

وردت فى (ربيع الأبرار) -ربيع الأبرار-الورقه:۲۲۷ الورقه:۲۲۷ بحروف روايه الرضى.

۲۲۱

-و قال عليه السلام: بئس الزاد الى المعاد العدوان على العباد .

قال عبد العظيم الحسنى ۱عبد العظيم الحسنى-نقل عبد العظيم الحسنى- رضوان اللّه عليه:قلت لأبى جعفر محمد بن على الرضا عليه السّلام:يا بن رسول اللّه حدثنى بحديث عن آبائك،فقال:حدثنى أبى عن آبائه،قال:قال أمير المؤمنين عليه السّلام:«ما يزال الناس بخير ما تفاوتوا فاذا استووا هلكوا».

قلت له:زدنى يابن رسول اللّه،قال:حدثنى أبى عن جدى عن آبائه عليهم السلام قال:قال أمير المؤمنين عليه السّلام:«لو تكاشفتم ما تدافنتم».

قال:قلت له:زدنى يا بن رسول اللّه،فقال:حدثنى أبى عن جدى عن آبائه عليهم السلام قال:قال أمير المؤمنين عليه السلام:«إنكم لم تسعوا الناس بأموالكم فسعوهم بطلاقه الوجه و حسن اللقاء،فانى سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يقول:انكم لن تسعوا الناس بأموالكم فسعوهم بأخلاقكم».

قال:فقلت له:زدنى يا بن رسول اللّه،فقال:حدثنى أبى عن جدى عن آبائه عليهم السلام قال:قال أمير المؤمنين عليه السلام:«من عتب على الزمان طالت معتبته».

۱- (۱) أى إذا كنت واثقا أن فلان أمين مثلا ثم حكمت عليه بالخيانه عن ظن فذلك خروج عن العدل.

قال:فقلت له:زدنی یا بن رسول اللّه،فقال:حدثنی ابی عن جدی عن آبائه قال:قال أمیر المؤمنین علیه السلام:«مجالسه الأشرار تورث سوء الظن بالأخیار».

قال:فقلت له:زدنی یا بن رسول اللّه،قال:حدثنی ابی عن جدی عن آبائه علیهم السلام قال:قال امیر المؤمنین(علیه السلام):«بئس الزاد الی المعاد العدوان علی العباد».

قال:فقلت له:زدنی یا بن رسول اللّه،فقال:حدثنی ابی عن جدی عن آبائه علیهم السلام قال:قال امیر المؤمنین(علیه السلام):«قیمه کل امرىء ما یحسنه».

قال:فقلت له:زدنی یا بن رسول اللّه،فقال:حدثنی أبی عن جدی عن آبائه قال:قال أمیر المؤمنین علیه السلام:«المرء مخبوء تحت لسانه».

قال:فقلت له:زدنی یا بن رسول اللّه،فقال:حدثنی أبی عن جدی عن آبائه علیهم السلام قال:قال أمیر المؤمنین علیه السلام:«ما هالک امرؤ عرف قدره».

قال:فقلت له:زدنی یا بن رسول اللّه،فقال:حدثنی أبی عن جدی عن آبائه علیهم السلام قال:قال أمیر المؤمنین علیه السلام:«من وثق بالزمان صرع».

قال:قلت له:زدنی یابن رسول اللّه،فقال:حدثنی أبی عن جدی عن آبائه قال:قال أمیر المؤمنین علیه السلام:«خاطر بنفسه من استغنی برأیه».

قال:فقلت له:زدنی یا بن رسول اللّه،فقال:حدثنی أبی عن جدی عن آبائه علیهم السلام قال:قال أمیر المؤمنین(علیه السلام):«قله العیال أحد الیسارین».

قال:فقلت له:زدنی یا بن رسول اللّه،فقال:حدثنی أبی عن جدی عن آبائه علیهم السلام قال:قال أمیر المؤمنین(علیه السلام):«من دخله العجب هلک».

قال:فقلت له:زدنی یا بن رسول اللّه،فقال:حدثنی أبی عن جدی عن آبائه علیهم السلام قال:قال أمیر المؤمنین(علیه السلام):«من أیقن بالخلف جاد بالعطیه».

قال:فقلت له:زدنی یابن رسول اللّه،فقال:حدثنی أبی عن جدی عن آبائه علیهم السلام قال:قال أمیر المؤمنین(علیه السلام):«من رضی بالعافیه ممن دونه رزق السلامه ممن فوقه».

قال:فقلت له:حسبی ۱.

و إنما ذکرت هذه الروایه بطولها لما تضمنته من الحکم النوافع،و الکلم الجوامع،التی تهدی الی الحق،و تدعو الی سواء السبیل،و لأن اکثر مضامینها من حکم أمیر المؤمنین المرویه فی(نهج البلاغه)و هی الکلمات القصار (۱۳۸ و ۱۴۴ و ۱۴۸ و ۱۴۹ و ۲۱۱)فهی تصلح أن تکون مصدرا من(مصادر نهج البلاغه)خصوصا بعد ملاحظه أن الصدوق ۲الصدوق-الأمالی-ص ۲۶۸ أملی هذه الکلمات یوم الثلاثاء ۲۰ جمادی الاولی سنه ۳۶۸ أی قبل صدور(النهج)بنحو ۳۲ عاما و قبل أن یتجاوز الشریف الرضی العقد الأول من عمره الشریف.

هذا و من رواه هذه الکلمه أیضا قبل الرضی و بعده ابن شعبه الحرانی فی (تحف العقول) ابن شعبه الحرانی-تحف العقول-ص ۹۱ ص ۹۱،و بعده المفید فی (الارشاد) المفید-الارشاد-ص ۱۴۲ ص ۱۴۲،و الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۱۵۰ ص ۱۵۰،و الکراجکی فی (کنز الفوائد) الکراجکی-کنز الفوائد- .

و لا يخفى أن هذه الكلمه من جمله وصيته لولده الحسين عليهما السلام (۱).

۲۲۲

-و قال عليه السلام: من أشرف أعمال للكريم غفلته عما يعلم .

فى (دعوات الراوندى) ۱الراوندى-دعوات- قال أمير المؤمنين عليه السّلام:«أشرف خصال الكرم غفلتك عما تعلم ۲» .فلاحظ الاختلاف فى لفظها لتعلم الاختلاف فى مصدرها.

۲۲۳

-و قال عليه السلام: من كساه الحياء ثوبه لم ير الناس عيبه .

فى (تحف العقول) -تحف العقول-ص ۹۸ ص ۹۸،و (روضه الكافى) -الكافى-روضه:ص ۲۰ ص ۲۰-و هما أقدم من (النهج)كما لا يخفى-: «من كساه الحياء ثوبه،خفى على الناس عيبه» ، و روايه الرضى أبلغ للمناسبه.و رواها فى (تحف العقول) - تحف العقول-ص ۲۱۵ أيضا ص ۲۱۵ بصوره اخرى و هى «من كساه العلم ثوبه اختفى عن الناس عيبه» .و رواها الزمخشرى فى باب السكوت و قله الاسترسال من (ربيع الأبرار) الزمخشرى-ربيع الأبرار-باب السكوت و قله الاسترسال كروايه الشريف.

۲۲۴

-و قال عليه السلام: بكثره الصمت تكون الهيبه،و بالنصفه يكثر المواصلون،و بالافضال تعظم الأقدار،و بالتواضع تتم النعمه، و باحتمال المؤن يجب السؤدد،و بالسيره العادله يقهر المناوىء،و بالحلم عن السفيه يكثر الأنصار عليه .

نثرت هذه اللآلىء فى مواضعها من الكتب الآتيه،و فيها ما يختلف مع روايه الشريف لفظا و يتفق معنى مثل: (عيون الأخبار) ابن قتيبه-عيون الأخبار-ج ۱ص ۲۸۴ لابن قتيبه ج ۱ ص ۲۸۴ و (العقد الفريد) -العقد الفريد-ج ۲ ص ۲۷۹ ج ۲ ص ۲۷۹،و (ربيع الأبرار) الزمخشرى-ربيع الأبرار-الورقه ۱۰۳ مخطوطه كاشف الغطاء و ج ۱ الورقه ۲۲۲ مخطوطه الأوقاف للزمخشرى الورقه ۱۰۳ مخطوطه كاشف الغطاء و ج ۱ الورقه ۲۲۲ مخطوطه الأوقاف

۱- (۱) انظر(تحف العقول)ص ۹۱.

و (ریاض الاخیار) -ریاض الاخیار-ص ۱۱۱ ص ۱۱۱،و (مطالب السؤول) ابن طلحه الشافعی-مطالب السؤول-ج ۱ ص ۱۵۹ لابن طلحه الشافعی ج ۱ ص ۱۵۹،و (غرر الحکم) الآمدی-غرر الحکم-ص ۱۴۵-۱۴۷ للآمدی ص ۱۴۵-۱۴۷.

و رواها الطرطوشی فی (سراج الملوک) الطرطوشی-سراج الملوک-ص ۱۰۸ ص ۱۰۸ من جمله حکم و فی آخرها: «...و بکثره الصمت تکون الهیبه،و عدل المنطق یوجب الجلاله، و بالنصفه تکثر المواصله،و بالافضال یعظم القدر،و بصالح الاخلاق تزکو الأعمال،و باحتمال المؤن یجب السؤدد،و بالحلم عن السفیه تکثر أنصارک علیه،و بالرفق و التؤده تستحق اسم الکرم،و بترک ما لا یعنیک یتم لک الفضل» فلاحظ.

۲۲۵

-و قال علیه السّلام: العجب لغفله الحساد عن سلامه الأجساد (۱).

فی الحکم المنثوره -الحکم المنثوره- : (یا عجبا من غفله الحساد...إلخ) و فی (الغرر) -الغرر-ص ۲۱۹ :

ص ۲۱۹ «عجبت لغفله الحساد عن سلامه الأجساد» و لا ریب أن لکل واحد مصدرا غیر(النهج)للتفاوت فی الروایه.

۲۲۶

-و قال علیه السّلام: الطامع فی وثاق الذل.

من مختارات الجاحظ الجاحظ-مختارات الجاحظ- و رواها الزمخشری فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار- .

۲۲۷

- و سئل علیه السّلام عن الایمان فقال:الایمان معرفه بالقلب، و إقرار باللسان،و عمل بالأرکان .

الظاهر أنه علیه السّلام أجاب السائل بما سمعه من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و هو «باب مدینه علمه» لاطباق المحدثین بأن هذه الکلمه لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم

۱- (۱) قال ابن ابی الحدید:انما لم یحسد الحاسد علی صحه الجسد لأنه صحیح الجسد فقد شارک فی الصحه و ما یشارک الانسان غیره فیه لا یحسده علیه و لهذا أرباب الحسد اذا مرضوا حسدوا الاصحاء علی الصحه،و وجه العجب:ان الحسد لما تمکن فی أربابه و صار غریزه فیهم کیف لا یتعدی هذا الخلق الذمیم الی أن یحسد الانسان غیره علی ما یشارکه فیه(اه ملخصا).

و بحسبک أن ترجع الی مؤلفات الصدوق مثل (الأمالی) الصدوق-الأمالی-ص ۱۶۰ ص ۱۶۰،و (العیون) الصدوق-العیون-ج ۱ ص ۲۲۷ ج ۱ ص ۲۲۷،و (الخصال) الصدوق-الخصال-ج ۱ ص ۸۴ ج ۱ ص ۸۴،و (تاریخ بغداد) -تاریخ بغداد-ج ۱۰ ص ۳۴۴ ج ۱۰ ص ۳۴۴، و (أمالی الطوسی) الطوسی-أمالی-ج ۱ ص ۳۷۹،و ج ۲ ص ۶۳ ج ۱ ص ۳۷۹،و ج ۲ ص ۶۳،لتری طرقها الکثیره و أسانیدها المختلفه المتصله بأمیر المؤمنین علیه السّلام معنعنه و منأناه،و أنا أنقل لک واحدا،و فیه من المتعه الأدبیه ما لا خفاء به علی طلابها.

قال أبو المفضل (۱):حدثنا أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه بن راشد الطاهری الکاتب (۲)فی دار عبد الرحمن بن عیسی الجراح و بحضرته إملاء یوم الثلاثاء لتسع من جمادی الاولی سنه أربع و عشرین و ثلاثمائه،قال:حمّلنی علی بن محمد بن فرات (۳)فی وقت من الأوقات برا واسعا الی أبی احمد عبید اللّه بن

۱- (۱) هو محمد بن عبد اللّه بن محمد بن عبید اللّه الشیبانی الکوفی محدث مشهور کثیر الروایه، حسن الحفظ،سافر فی طلب الحدیث الی مصر و الشام و روی عن البغوی و ابن جریر و حلائق و أخذ عنه جماعه له کتب کثیره منها(الفرائض)و(الدلاله الطبیه)و(المزار)و(الولادات الطیبه)و(من روی حدیث غدیر خم)توفی سنه ۳۸۷ و له من العمر تسعون عاما رحمه اللّه.

۲- (۲) هو محمد بن عبید اللّه بن رشید الکاتب و لعل فی المتن تصحیف انظر(تاریخ بغداد): ج ۲ ص ۳۳۱،و ج ۱۰ ص ۳۴۲ [۱] لتعرف ذلک.

۳- (۳) ابن الفرات وزیر المقتدر العباسی کان من أعظم الناس کرما وجودا استوزره المقتدر حین استقرت له الخلافه بعد فتنه ابن المعتز فنهض بتسکین الفتنه أحسن نهوض،و دبر امر الدوله فی یوم واحد،و کان یقول:ما رأیت احدا من ارباب الحوائج الا کان اهتمامی بحاجته اکثر من اهتمامه،و احضرت الیه رقاع جماعه تشهد بمیلهم لابن المعتز و أشار علیه بعض الحاضرین بالاطلاع علیها لیعرف بها العدو من الصدیق،فأمر بنا فاحضرت فرمی تلک الرقاع فیها بمحضر من الناس،و قال:هذه رقاع ارباب الدوله فلو وقفنا علیها تغیرت نیاتنا علیهم و تغیرت نیاتهم علینا،فان عاقبناهم اهلکنا رجال الدوله و فی ذلک ما فیه من الوهن،و ان ترکناهم مع تغیر نیاتهم لم ننتفع بهم،وزر ثلاث مرات و قتل سنه ۳۱۲. و أما ابو احمد عبید اللّه بن عبد اللّه بن طاهر فقد کان فاضلا شاعرا له مصنفات ولی الشرطه ببغداد و الیه انتهت رئاسه اهله توفی سنه ۳۰۰،و دفن بمقابر قریش و کان یتشیع.

عبد اللّه بن طاهر فأوصلته و وجدته على إضافه شديده فقبله و كتب فى الوقت بديهه:

أياديک عندى معظمات جلائل طوال المدى شكرى لهن قصير

فان كنت عن شكرى غنيا فاننى الى شكر ما أوليتنى لفقير

قال:فقلت:أعز اللّه الأمير هذا حسن،قال:أحسن منه ما سرقته منه فقلت:و ما هو؟قال:حديثان حدثنى بهما أبو الصلت عبد السلام بن صالح الهروى (۱)،قال:حدثنى أبو الحسن على بن موسى الرضا،قال:

حدثنى ابى عن جدى جعفر بن محمد عن ابيه عن جده على بن الحسين عن ابيه عن جده امير المؤمنين صلوات اللّه عليهم أجمعين،قال:قال النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم:

«أسرع الذنوب عقوبه كفران النعمه»و حدثنى ابو الصلت بهذا الاسناد قال:

قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم«يؤتى بعبد يوم القيامه فيوقف بين يدى اللّه عز و جل فيأمر به الى النار فيقول:اى رب امرت بى الى النار و قد قرأت القرآن؟ فيقول اللّه:اى عبدى إنى أنعمت عليک و لم تشكر نعمتى،فيقول:اى رب انعمت على بكذا فشكرتک بكذا،و أنعمت على بكذا فشكرتک بكذا،فلا يزال يحصى النعم،و يعدد الشكر،فيقول اللّه:صدقت عبدى إلا انک لم تشكر من اجريت لک نعمتى على يديه،و انى قد آليت على نفسى ان لا أقبل شكر عبد لنعمه انعمتها عليه حتى يشكر من ساقها من خلقى اليه.قال:فانصرفت الى على بن الفرات،و هو فى مجلس ابى العباس احمد بن محمد بن الفرات (۲)و ذكرت ما جرى فاستحسن الخبر و انتسخه وردنى فى الوقت الى ابى احمد عبيد اللّه بن عبد اللّه ببر واسع من بر اخيه

۱- (۱) كان ابو الصلت قد خدم الامام الرضا عليه السلام و روى عنه و كان ثقه صحيح الحديث، و له كتاب(وفاه الرضا).

۲- (۲) هو اخو الوزير على بن احمد بن الفرات،و بنو الفرات كرماء نبلاء ذوو وفاء و مروءه.

فأوصلته اليه فقبله و سر به فكتب اليه:

شكراك معقود بايمانى حكم فى سرى و إعلانى

عقد ضمير و فم ناطق و فعل اعضاء و أركان

فقلت:هـذا أعز اللّه الأمير احسن من الاول،فقال:احسن منه ما سـرقته منه،قلت:ما هو؟قال:حدثنا ابو الصـلت عبد السـلام بن صالح ١ابو الصـلت عبد السلام بن صالح-نقل عبد السلام بن صالح- بنيسابور،قال:حدثنى ابو الحسن على بن موسى الرضا،قال:حدثنى ابى موسـى الكاظم قال:حدثنى ابى جعفر الصادق،قال:حدثنى ابى محمد بن على الباقر،قال:حدثنى أبى على السجاد،قال:حدثنى ابى الحسـين السـبط،قـال:حـدثنى ابى امير المـؤمنين على بـن ابى طـالب عليـه السّـلام، قـال:قـال النـبى صـلّى اللّه عليـه و آلـه و سلّم:«الايمان عقد بالقلب و نطق باللسان و عمل بالأركان» قال:فعدت الى ابى العباس بن الفرات فحدثته الحديث فانتسخه.

قال:فعـدت الى ابى العباس فحـدثته بالحـديث و كان فى مجلسه ابن راهويه (١)المتفقه فقال:ما هذا الاسـناد؟قال ابن رشيد:فقلت له:

سعوط الشيلشا الذى اذا سعط به المجنون برأ و صح ٢.

١- (١) هو ابو يعقوب إسـحق بن ابراهيم الحنظلى المروزى المحـدث الفقيه كان يقول:احفظ سـبعين الف حـديث و اذكر بمائه الف حديث،و ما سمعت شيئا قط إلا حفظته،و ما حفظت شيئا فنسيته،و كان قد رحل الى الحجاز و اليمن و الشام و كان قد سمع مـن سـفيان بـن عيينـه الهلالـى و مـن فى طبقته و سـمع منه البخـارى و من فى طبقته،و سـكن فى آخر عمره نيسـابور و هـو احد المحـدثين الـذين تعلقوا بلجام بغله الامام الرضا عليه السـلام فى مربعه نيسابور و طلبوا منه حديثا يرويه عن آبائه الطاهرين عليهم السـلام فحدثهم بالحديث المشهور.توفى بنيسابور ١٥ شعبان سنه ٢٣٧.و راهويه بالواو المفتوحه بين ساكنتين او بفتـح الهاء لقب ابيه و انما لقب بذلك لأنه ولد فى طريق مكه،و الطريق بالفارسيه راه و ويه معناه وجد،فكأنه وجد فى الطريق.

و الشیلش کلمه تطلق علی من یقوم بأمر المجنون بلغه اهل حلب الی الآن، قاله محشی تاریخ بغداد:اقول و أصل هذه الکلمه لأبی الصلت الهروی فقد حضر فی مجلس طاهر بن عبد اللّه بن طاهر و فی المجلس یومئذ ابن راهویه و جماعه من الفقهاء و أصحاب الحدیث فابتدأ ابن راهویه و حدث بعده احادیث و خاض الفقهاء و المحدثون فی ذلک ابو الصلت ساکت فقیل له:یا أبا الصلت ألا تحدثنا؟فقال:حدثنی الرضا علی بن موسی و کان و اللّه رضا کما و سم...

ثم ساق السند الی امیر المؤمنین صلوات اللّه علیه،قال:قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله:«الایمان عقد بالقلب...إلخ» فخرس اهل المجلس کلهم و نهض ابو الصلت فنهض معه ابن راهویه و الفقهاء فأقبل ابن راهویه علی ابی الصلت فقال:یا ابا الصلت،ای إسناد هذا؟فقال:یا بن راهویه هذا سعوط المجانین هذا عطر الرجال ذوی الألباب.

۲۲۸

-و قال علیه السّلام: من أصبح علی الدنیا حزینا فقد أصبح لقضاء اللّه ساخطا،و من أصبح یشکو مصیبه نزلت به فقد أصبح یشکو ربه،و من أتی غنیا فتواضع له لغناه ذهب ثلثا دینه،و من قرأ القرآن فمات فدخل النار فهو ممن یتخذ آیات اللّه هزوا،و من لهج قلبه بحب الدنیا التاط (۱)قلبه منها بثلاث:هم لا یغبه و حرص لا یترکه،و أمل لا یدرکه .

رویت فی (تذکره الخواص) -تذکره الخواص-ص ۱۴۴ ص ۱۴۴،و فی (کنز الفوائد) -کنز الفوائد-ص ۱۶۰ ص ۱۶۰ مع زیاده لم تذکر فی(النهج)،کما رویت هذه الکلمات متفرقه عنه علیه السّلام فی کتب اخری.

۲۲۹

-و قال علیه السلام: کفی بالقناعه ملکا،و بحسن الخلق نعیما.

و سئل علیه السلام عن قوله تعالی: «فَلَنُحْیِیَنَّهُ حَیاهً طَیِّبَهً» (۲)؟قال:

هی القناعه .

۱- (۱) الناط:التصق.

۲- (۲) النحل:۹۷. [۱]

فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۲۴۲ ص ۲۴۲ بعد الفقره الاولی مباشره هذه الجمله: «کفی بالشره هلکا» و لا توجد هذه الزیاده فی روایه الرضی.

اما تفسیر الحیاه الطیبه بالقناعه فقد جاءت فی عده من الکتب و التفاسیر و فی بعضها عن غیر أمیر المؤمنین سلام اللّه علیه و لا بد أنهم أخذوها عنه، و بحسبک أن تراجع تفسیر علی بن ابراهیم بن هاشم-تفسیر علی بن ابراهیم-ج ۲ ص ۳۹۰ علی بن ابراهیم بن هاشم ج ۲ ص ۳۹۰،و تفسیر الفخر الرازی-تفسیر الفخر الرازی-ج ۲۰ ص ۱۱۲ الفخر الرازی ج ۲۰ ص ۱۱۲،و (الکشاف) الزمخشری-الکشاف-ج ۲ ص ۳۶۶ للزمخشری ج ۲ ص ۳۶۶، و (الأمالی) الطوسی-الأمالی- للطوسی،و (أدب الدنیا و الدین) الماوردی-أدب الدنیا و الدین- للماوردی،و (البرهان) سید البحرانی-البرهان-ج ۲ ص ۳۸۳ للسید البحرانی ج ۲ ص ۳۸۳ و غیرها.

۲۳۰

-و قال علیه السلام: شارکوا الذین قد أقبل علیهم الرزق،فانه اخلق للغنی و أجدر باقبال الحظ علیه .

نصها فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۲۰۰ ص ۲۰۰ «شارکوا الذی قد أقبل علیه الرزق، فانه أجدر بالحظ،و أخلق بالغنی» .و روایه الزمخشری فی الجزء الاول من (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-الجزء الاول الورقه ۱۵۰ الورقه ۱۵۰ بهذه الصوره: (شارکوا الذی قد أقبل علیه الرزق فانه أخلق بالغنی و أجدر باقبال الحظ) و التفاوت بین الروایتین و اختلافهما مع ما روی فی«النهج»یدل أن لکل واحد مصدره فلاحظ.

۲۳۱

- و قال علیه السلام فی قوله تعالی: «إِنَّ اللّهَ یَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ الْإِحْسانِ» (۱)،العدل:الانصاف،و الاحسان:التفضل .

۱-فی (عیون الأخبار) ابن قتیبه-عیون الأخبار-ج ۳ ص ۱۹ لابن قتیبه ج ۳ ص ۱۹ قال ابن عیینه:سئل علی کرم اللّه وجهه عن قول اللّه تعالی: «إِنَّ اللّهَ یَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ الْإِحْسانِ» فقال:العدل:الانصاف،و الاحسان:التفضل.

۲-و فی (معانی الأخبار) الصدوق-معانی الأخبار-ص ۲۵۷ للصدوق ص ۲۵۷، قال:خرج أمیر المؤمنین

۱- (۱) النحل:۹۰. [۱]

صلوات اللّه علیه علی أصحابه و هم یتذاکرون المروءه،فقال:أین أنتم من کتاب اللّه؟قالوا:یا أمیر المؤمنین فی أی موضع؟فقال:فی قوله عز و جل «إِنَّ اللّهَ یَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ الْإِحْسانِ» فالعدل:الانصاف،و الاحسان:التفضل.

۳-و فی (تفسیر) ۲العیاشی-تفسیر العیاشی-۲،۲۶۷ العیاشی:۲،۲۶۷ عن عمرو بن عثمان ۱عمرو بن عثمان-نقل عمرو بن عثمان-،قال:خرج علی علیه السّلام علی أصحابه و هم یتذاکرون المروءه... الی آخر الروایه السابقه.

و لا موجب للتطویل بذکر مصادرها بعد(النهج).

۲۳۲

-و قال علیه السلام: من یعط بالید القصیره یعط بالید الطویله.

قال الرضی رحمه اللّه تعالی:«أقول:و معنی ذلک أن ما ینفقه المرء من ماله فی سبیل الخیر و البر و إن کان یسیرا فان اللّه تعالی یجعل الجزاء علیه عظیما کثیرا.و الیدان ههنا:عباره عن النعمتین،ففرق علیه السّلام بین نعمه العبد و نعمه الرب تعالی ذکره فجعل تلک قصیره و هذه طویله،لأن نعم اللّه تضعف (۱)علی نعم المخلوق أضعافا کثیره،إذ کانت نعم اللّه أصل النعم کلها،فکل نعمه إلیها ترجع،و منها تنزع».

رواها الزمخشری فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-ج ۲ الورقه ۱۷ أوقاف ج ۲ الورقه ۱۷ أوقاف،و الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۲۷۱ ص ۲۷۱.

و یلاحظ أن الرضی رحمه اللّه ذکر هذه الکلمه استطرادا فی (المجازات النبویه) الرضی-المجازات النبویه-ص ۵۹ ص ۵۹ عند تأویل قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلم لأزواجه:«أسرعکن لحاقا بی أطولکن یدا».

۲۳۳

-و قال علیه السلام لابنه الحسن علیهما السلام: لا تدعون الی مبارزه و ان دعیت الیها فاجب،فان الداعی باغ،و الباغی مصروع .

جاءت عنه علیه السّلام بهذا المعنی فی کتاب الحرب من کتب عیون الأخبار ابن قتیبه-عیون الأخبار-ج ۱ ص ۱۲۸) کتاب الحرب .

۱- (۱) تضعف-مجهول-:من أضعفه اذا جعله ضعفین.

لابن قتیبه ج ۱ ص ۱۲۸،و فی (کامل) المبرد-کامل-۱،۱۲۱ المبرد:۱،۱۲۱،و فی (العقد الفرید) -العقد الفرید-ج ۱،۱۰۲ ج ۱،۱۰۲،و رواها الراغب فی (المحاضرات) الراغب-المحاضرات-ج ۲ ص ۵۷ ج ۲ ص ۵۷ بلفظ:

قال أمیر المؤمنین رضی اللّه عنه لبعض بنیه:«لا تدعون أحدا الی البراز و لا یدعونک أحد إلا أجبته...إلخ» ،و من المتأخرین اسامه بن منقذ فی (لباب الآداب) اسامه بن منقذ-لباب الآداب-ص ۲۲۲ ص ۲۲۲ هکذا: و قال لابنه الحسن علیهما السلام:لا تدعون أحدا الی المبارزه،فان دعیت الیها فأجب فان الداعی الیها باغ،و الباغی مصروع ،انتهی.و جمیع ما فی(النهج)من هذه الکلمه موجود بحروفه مع زیاده ألفاظ نستدل معها علی ان مصدره غیر(نهج البلاغه).

۲۳۴

-و قال علیه السلام: خیار خصال النساء شرار خصال الرجال:

الزهو،و الجبن،و البخل،فاذا کانت المرأه مزهوه لم تمکن من نفسها، و اذا کانت بخیله حفظت مالها و مال بعلها،و اذا کانت جبانه فرقت من کل شیء یعرض لها .

نقلها قبل الرضی أبو طالب المکی فی (قوت القلوب) أبو طالب المکی-قوت القلوب-ج ۲ ص ۵۲۲ ج ۲ ص ۵۲۲ بلفظ «شرار خصال النساء خیار خصال الرجال» ،و روی الفقره الثانیه کما یأتی «فاذا کانت المرأه مزهوه استنکفت أن تکلم الرجال» و زاد علی قوله «فرغت من کل شیء» «فلم تخرج من بیتها» ،و نقلها الزمخشری فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-ج ۱ الورقه ۳۳۹ کاشف الغطاء ج ۱ الورقه ۳۳۹ کاشف الغطاء،و أوردها الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۱۷۲ ص ۱۷۲ بابدال (خیار) ب(خیر)و رویت فی (روضه الواعظین) -روضه الواعظین-ص ۳۷۲ ص ۳۷۲ (فاذا) ب(فان)فتأمل.

۲۳۵

- و قیل له:صف لنا العاقل،فقال علیه السلام:هو الذی یضع الشیء مواضعه،فقیل له:صف لنا الجاهل،قال:قد فعلت.

قال الرضی:یعنی أن الجاهل هو الذی لا یضع الشیء مواضعه،فکأن ترک صفته صفه له،اذ کان بخلاف وصف العاقل.

فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۴۸ ص ۴۸ «العاقل من وضع الأشیاء مواضعها» فلاحظ هذا التفاوت.

۲۳۶

-و قال علیه السّلام: و اللّه لدنیاکم أهون فی عینی من عراق خنزیر فی ید مجذوم (۱).

رواها الصدوق فی (الأمالی) الصدوق-الأمالی-ص ۳۷۰ ص ۳۷۰ فی خطبه له علیه السّلام بلفظ:

«لدنیاکم أهون عندی من ورقه فی فم جراده تقضمها،و أهون عندی من عراقه خنزیر یقذف بها أجذمها) ،و فی (غرر الحکم) - غرر الحکم-ص ۱۱۶ ص ۱۱۶ «إن دنیاکم...» إلخ،و فی (غرر الخصائص الواضحه) -غرر الخصائص الواضحه-ص ۷۱ ص ۷۱ «من عراق جرو فی ید مجذوم».

فالکلمه مرویه عن أمیر المؤمنین علیه السّلام قبل الرضی و بعده و لا یضر التفاوت فی اللفظ بعد ثبوت المعنی.

۲۳۷

-و قال علیه السلام: ان قوما عبدوا اللّه رغبه فتلک عباده التجار،و ان قوما عبدوا اللّه رهبه فتلک عباده العبید،و ان قوما عبدوا اللّه شکرا فتلک عباده الاحرار .

هذا الکلام مروی قبل الرضی و بعده أما قبله فرواه الکلینی فی (الکافی) ۳الکلینی-الکافی-ج ۲ ص ۸۴ ج ۲ ص ۸۴ باسناد ذکره عن أبی عبد اللّه علیه السلام،و رواه فی (کتاب الجهاد) الکلینی-الکافی-کتاب الجهاد ج ۵ ص ۳۵ ج ۵ ص ۳۵ و رواه ابن قاسم فی (روض الأخیار) ابن قاسم-روض الأخیار-ص ۱۰ ص ۱۰ عن أمیر المؤمنین علیه السّلام و کذلک الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۱۱۱ ص ۱۱۱.

و علق ابن ابی الحدید علیه بقوله:هذا مقام تتقاصر عنه قوی أکثر البشر،إن العباده لرجاء الثواب تجاره و معاوضه،و إن العباده لخوف العقاب بمنزله من یستجدی سلطان قاهر یخاف سطوته،أما العباده شکرا للّه فهی عباده نافعه لأن العباده شکر مخصوص فاذا أوقعها علی هذا الوجه فقد أوقعها الموقع الذی وضعت علیه (۲).

۱- (۱) العراق-بکسر العین-و هو من الحشا ما فوق السره معترضا البطن.

۲- (۲) شرح النهج م ۴ ص ۳۴۸. [۱]

۲۳۸

-و قال علیه السّلام: المرأه شر کلها،و شر ما فیها أنه لا بد منها .

فی روایه الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۴۷ ص ۴۷ «المرأه شر کلها،و أشر منها أنه لا بد منها».

۲۳۹

-و قال علیه السلام: من أطاع التوانی ضیع الحقوق،و من أطاع الواشی ضیع الصدیق .

فی (الغرر) -الغرر-ص ۲۷۹ ص ۲۷۹ روی «افسد الصدیق» مکان «ضیع الصدیق» .

۲۴۰

-و قال علیه السلام: الحجر الغصیب فی الدار رهن علی خرابها.

قال الرضی:و یروی هذا الکلام عن النبی صلی اللّه علیه و سلم،و لا عجب أن یشتبه الکلامان لأن مستقاهما من قلیب،و مفرغهما من ذنوب (۱).

فی (الغرر) -الغرر-ص ۴۲ ص ۴۲ «الحجر الغصب فی الدار رهن لخرابها» و فی (سراج الملوک) -سراج الملوک-ص ۳۸۴ ص ۳۸۴ «الحجر الغصب فی البنیان رهن علی الخراب». و فی (زهر الآداب) الحصری-زهر الآداب-ج ۱ ص ۴۳ ج ۱ ص ۴۳ «الحجر المغصوب رهن بخرابها» و کل هؤلاء رووا هذه الکلمه لأمیر المؤمنین علیه السّلام و یظهر من روایه الحصری أن هذه الکلمه تابعه للکلمه التی ستأتی برقم(۳۲۷).

و قد أخذ هذا المعنی ابن البسام ابن البسام ابو الحسن علی بن محمد بن نصر بن منصور بن بسام البغدادی المعروف بالبسامی-نقل ابن البسام- (۲)،فقال لما بنی ابن مقله (۳)داره بالزاهر ببغداد:

۱- (۱) الذنوب-بفتح فضم-الدلو الکبیر فان الامام یستقی من بئر النبوه و یفرغ من دلوها.

۲- (۲) هو ابو الحسن علی بن محمد بن نصر بن منصور بن بسام البغدادی المعروف بالبسامی کان من الشعراء الظرفاء و له تصانیف کثیره توفی سنه(۳۰۳)و هو القائل لما عدم المتوکل قبر الحسین علیه السلام: تاللّه إن کانت امیه قد أتت قتل ابن بنت نبیها مظلوما فلقد أتاه بنو أبیه بمثلها هذا لعمرک قبره مهدوما

۳- (۳) هو ابو علی محمد بن علی بن الحسین بن مقله الوزیر الأدیب المنشیء صاحب الخط الحسن المشهور الذی تضرب بحسنه الأمثال،و هو اول من استخرج هذا الخط و نقله من الوضع الکوفی الی هذا الوضع،و أبرزه بهذه الصوره،ثم جاء من بعده ابن البواب فنهج طریقته و هذبها،و کان فی بادیء أمره یخدم فی بعض الدواوین بسته دنانیر فی کل شهر ثم خدم الوزیر ان

الفرات فرفع من قدره فما زال على ذلک حتى علت حاله ثم نزغ الشيطان بينهما الى ان صار من اعداء ابن الفرات و الساعين عليه حتى نكب ابن الفرات و عزل فلما رجع الى الوزاره قبض على ابن مقله و حبسه و صادر أمواله و لم تزل الأحوال تتقلب بابن مقله من نصب و عزل،و حبس و إطلاق الى أن قتل سنه(۲۳۸)و من الاتفاقات العجيبه انه استوزر ثلاث مرات و صودر ثلاث مرات و دفن ثلاث مرات دفن بعد قتله بدار الخليفه ثم طلب اهله تسليمه اليهم فنبش و سلم اليهم فدفنوه فى مكان ثم نبشته زوجته و دفنته بداره و للّه فى خلقه شئون.

قل لابن مقله مهلا لا تكن عجلا فانما انت فی أضغاث أحلام

تبنی بأنقاض دور الیأس مجتهدا دارا ستنقض أیضا بعد أیام

و سیأتی ذکر لابن بسام فی الحکمه رقم(۴۵۴).

۲۴۱

-و قال علیه السلام: یوم المظلوم علی الظالم أشد من یوم الظالم علی المظلوم .

ستأتی هذه الکلمه بصوره اخری تحت رقم(۳۴۱)و الکلام علیها هناک إن شاء اللّه تعالی.

۲۴۲

-و قال علیه السلام: اتق اللّه بعض التقی و إن قل،و اجعل بینک و بین اللّه سترا و إن رق .

وردت فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۶۳ ص ۶۳ بابدال «بینک و بین اللّه» ب«بینک و بینه»و فی هذا ما یقنع أنها لم تنقل عن(النهج).و رواها الزمخشری فی باب الخیر و الصلاح من (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-باب الخیر و الصلاح عین روایه الرضی.

ص:۱۸۹

۲۴۳

-و قال علیه السّلام: اذا ازدحم الجواب خفی الصواب.

فی (الغرر) -الغرر-ص ۱۳۹ ص ۱۳۹ «إذا ازدحم الجواب نفی الصواب» ،و فی (ربیع الأبرار) -ربیع الأبرار-الجزء الاول فی باب الجوابات المسکته و رشقات اللسان الجزء الاول فی باب الجوابات المسکته و رشقات اللسان کما فی«النهج» و فی (سراج الملوک) -سراج الملوک-ص ۳۷۲ ص ۳۷۲ «من ازدحام الکلام مضله الصواب» و لعلها کلمه اخری.

۲۴۴

-و قال علیه السّلام: إن للّه فی کل نعمه حقا،فمن أداه زاده منها،و من قصر عنه خاطر بزوال نعمته .

هذه الحکمه مقتبسه من کلمه له علیه السّلام رواها قبل الشریف الرضی ابن شعبه الحرانی فی (تحف العقول) ابن شعبه الحرانی-تحف العقول-ص ۲۰۶ :۲۰۶ و هی، یا أیها الناس:إن للّه فی کل نعمه حقا،فمن أداه زاده،و من قصر عنه خاطر بزوال النعمه،فلیراکم اللّه من النعمه وجلین،کما یراکم من الذنوب فرقین (۱).

و رویت بعد الرضی فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۱۰۸ ص ۱۰۸ کذا «إن للّه(تعالی) فی کل نعمه حقا(من الشکر)فمن أداه زاده منها...» إلخ.

لاحظ الزیاده علی روایه الشریف بین القوسین لتقطع انها لم تنقل عنه.

۲۴۵

-و قال علیه السلام: اذا کثرت المقدره قلت الشهوه .

فی روایه الآمدی فی (الغرر) -الغرر-ص ۱۳۹ ص ۱۳۹«القدره»مکان «المقدره».

۲۴۶

-و قال علیه السّلام: احذروا نفار النعم فما کل شارد بمردود .

من (المائه) الجاحظ-المائه- التی اختارها الجاحظ من کلامه صلوات اللّه علیه.و رواها الزمخشری فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-ج ۱ الورقه ۴۰۳ مخطوطه کاشف الغطاء ج ۱ الورقه ۴۰۳ مخطوطه کاشف الغطاء، و ابن قاسم فی (ریاض الأخیار) ابن قاسم-ریاض الأخیار-ص ۱۴۶ ص ۱۴۶.

۱- (۱) الوجل:الخوف،و الفرق:الفزع.

۲۴۷

-و قال علیه السّلام: الکرم أعطف من الرحم (۱).

سنشیر الیها فی خاتمه الکتاب إن شاء اللّه تعالی.

۲۴۸

-و قال علیه السّلام: من ظن بک خیرا فصدق ظنه.

هذه الکلمه من وصیته للحسن علیهما السلام التی کتبها بحاضرین عند انصرافه من صفین و قد مر الکلام علی هذه الوصیه.و رواها الزمخشری فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-باب الظن و الفراسه و التهمه و الشک فی باب الظن و الفراسه و التهمه و الشک کروایه الرضی.

۲۴۹

-و قال علیه السّلام: أفضل الأعمال ما اکرهت نفسک علیه .

هذا شبیه بقوله صلّی اللّه علیه و آله و سلم:«أفضل العباده أحمزها» أی أقواها و أشدها (۲)و الکلمه مرویه عن أمیر المؤمنین علیه السلام فی (تذکره الخواص) -تذکره الخواص-ص ۱۳۵ ص ۱۳۵.

و قد ذکرنا غیر مره ان صاحب التذکره لم ینقل من کلام أمیر المؤمنین سلام اللّه علیه إلا ما اتصل به إسناده و معنی ذلک أنه لم ینقل هذه الکلمه عن(نهج البلاغه).و رویت هذه الکلمه فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۹۰ ص ۹۰ بهذا اللفظ: «أفضل الأعمال ما اکرهت النفوس علیها».

۲۵۰

-و قال علیه السلام: عرفت اللّه سبحانه بفسخ العزائم،و حل العقود،و نقض الهمم .

نقلها قبل الرضی الصدوق فی (الخصال) الصدوق-الخصال-ص ۶ ص ۶،و فی (التوحید) الصدوق-التوحید-ص ۲۰۹ ص ۲۰۹ بسنده عن أبی جعفر محمد بن علی الباقر عن أبیه عن جده علیهم السلام:

أن رجلا قام الی أمیر المؤمنین علیه السّلام فقال:یا أمیر المؤمنین بماذا عرفت ربک؟

۱- (۱) إن الکریم ینعطف للاحسان بکرمه أکثر مما ینعطف القریب بقرابته قال الشیخ محمد عبده:و هی کلمه من أعلی الکلام.

۲- (۲) انظر(تهذیب اللغه)للأزهری ج ۴ ص ۳۷۹،و(النهایه)لابن الأثیر ج ۱ ص ۴۴۰، و [۱]شرح ابن ابی الحدید فی تعلیقه علی

هذه الكلمه.

قال:«بفسخ العزم،و نقض الهم،لما هممت فحيل بينى و بين همى،و عزمت فخالف القضاء عزمى علمت ان المدبر غيرى».قال:فما ذا شكرت نعماه؟ قال:«نظرت الى البلاء قد صرفه عنى،و أبلى به غيرى فشكرته».قال:

فلما ذا احببت لقاه؟قال:«لما رأيته قد اختار لى من دين ملائكته و رسله و أنبيائه علمت ان الذى اكرمنى بهذا ليس ينسانى فأحببت لقاه».

و للشيخ ابى طالب بن عبد اللّه الزاهدى الجيلانى المتوفى سنه(۱۱۲۷) بأصبهان كتاب فى شرح هذه الكلمه القيمه،و قد ترجم هذا الكتاب الى الفارسيه ولده الشيخ محمد على الحزين المتوفى سنه(۱۱۸۱)ببنارس بالهند كما ذكر ذلك فى فهرس كتبه (۱).

و للشيخ محمد على المذكور شرح لبعض خطب امير المؤمنين عليه السّلام كما فى فهرس كتبه ايضا (۲).

۲۵۱

-و قال عليه السّلام: مراره الدنيا حلاوه الآخره،و حلاوه الدنيا مراره الآخره .

رويت فى (روضه الواعظين) -روضه الواعظين-ص ۴۴۱ ص ۴۴۱ بتقديم الجمله الثانيه على الاولى، و فى (غرر الحكم) -غرر الحكم-ص ۱۶۸ ص ۱۶۸ «حلاوه الدنيا توجب مراره الآخره» و فى التقديم و التأخير فى الروايه الاولى،و فى زياده(توجب)فى الثانيه ما يفيد ان(النهج)ليس مصدرهما.

۲۵۲

-و قال عليه السلام: فرض اللّه الايمان تطهرا من الشرك،

۱- (۱) الذريعه:۱۳،۲۰۲. [۱]

۲- (۲) المصدر السابق:۱۳،۱۲۱.و [۲]محمد على بن ابى طالب المعروف بالشيخ على الحزين فاضل له اشتغال بالأدب من كتبه(نجوم السماء)و(أخبار أبى الطيب المتنبى)و(انتخاب الرائق من شعره)و(أخبار أبى تمام)و غيرها.

و الصلاه تنزیها عن الکبر،و الزکاه تسبیبا للرزق،و الصیام ابتلاء لاخلاص الخلق،و الحج تقربه للدین (۱)و الجهاد عزا للاسلام،و الأمر بالمعروف مصلحه للعوام،و النهی عن المنکر ردعا للسفهاء،وصله الرحم منماه للعدد (۲)،و القصاص حقنا للدماء،و إقامه الحدود إعظاما للمحارم،و ترک شرب الخمر تحصینا للعقل،و مجانبه السرقه إیجابا للعفه،و ترک الزنا تحصینا للنسب،و ترک اللواط تکثیرا للنسل،و الشهاده استظهارا علی المجاحدات (۳)، و ترک الکذب تشریفا للصدق،و السلام أمانا من المخاوف،و الامامه نظاما للامه،و الطاعه تعظیما للامامه .

روایه النویری فی (نهایه الارب) النویری-نهایه الارب-ص ۱۸۲،۸ ۱۸۲،۸ «و الزکاه سببا للرزق» و فیه «و الحج تقویه للبدن» و فیه «و ترک الزنا تصحیحا للنسب» .

و روایه الشافعی فی (مطالب السؤول) الشافعی-مطالب السؤول-ج ۱ ص ۱۷۶ ج ۱ ص ۱۷۶ «أوجب اللّه الایمان» و فیه «و الزکاه سببا للرزق» و فیه «و حرم الزنا تصحیحا للنسب» و فیه «و مجانبه السرقه حفظا للأموال» و فیه «و شرع الشهادات استظهارا علی الجاحدین».

و روایه الآمدی فی (غرر الحکم) الآمدی-غرر الحکم-ص ۲۳۰ ص ۲۳۰ «و مجانبه السرقه إیجادا للعفه» و فیه «و الاسلام أمانا من المخاوف».

فتأمل هذا التفاوت لتعلم أن لکل واحد من هؤلاء مصدره المختص به.

۱- (۱) أی:سببا لتقرب اهل الدین بعضهم من بعض إذ یجتمعون من جمیع الاقطار فی مقام واحد و غرض واحد،و تروی«تقویه»فان تجدید الالفه بین المسلمین فی کل عام بالاجتماع و التعارف مما یقوی الاسلام.

۲- (۲) فانه اذا تواصل الأقرباء علی کثرتهم کثر بهم عدد الانصار.

۳- (۳) بالشهاده یستعان علی قهر الجاحد للحق.

ثم إن هـذا الفصل أخـذه أمير المؤمنين عليه السّـلام من خطبه فاطمه الزهراء سـلام اللّه عليها فى شأن فـدك و أضاف اليه بعض الفقرات،و خطبه فـاطمه عليهـا السـلام معروفه بين النـاس قبل الرضـى و هى من محاسن الخطب و بـدائعها، و فيها عبقه من أريج الرساله،و قد رواها المؤالف و المخالف.

قال الاربلى (۱)فى (كشف الغمه) ۲الاربلى-كشف الغمه-ج ۲ ص ۱۰۸ ج ۲ ص ۱۰۸ نقلتها من كتاب (السـقيفه) ۱/۱أبى بكر أحمد بن عبد العزيز الجوهرى-السـقيفه- لأبى بكر أحمد بن عبد العزيز الجوهرى عن عمر بن شبه ۲/۱عمر بن شبه-نقل عمر بن شبه- (۲)من نسـخه مقروءه على مؤلفها المـذكور قرئت فى ربيع الآخر سـنه اثنتين و عشـرين و ثلاثمائه روى عن رجاله من عده طرق: أن فـاطمه عليها السـلام لما بلغها إجماع أبى بكر على منعها فـدكا لاثت خمارها و أقبلت فى لميمه (۳)من حفدتها و نساء قومهـا، تجر أدراعها،تطأ فى ذيولها،ما تخرم (۴)مشـيتها مشـيه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم حتى دخلت على أبى بكر و قد حشد المهاجرين و الأنصار فضرب بينهم بريطه بيضاء.فأنت أنه اجهش لها القوم بالبكاء ثم أمهلت طويلا حتى سكنوا من

۱- (۱) هو ابو الحسن على بن عيسـى بن ابى الفتـح الاربلى كان عالما فاضـلا،و أديبا شاعرا، و كاتبا منشـئا،و كان محـدثا ثقه له كتب منها(كشف الغمه فى معرفه الأئمه) [۱]فرغ من تأليفه فى ۲۱ شهر رمضان سنه ۶۸۷.توفى الاربلى ببغداد سنه ۶۹۳ و دفن فى داره،و يقول المعنيون بـالبحث و التنقيب فى خطط بغـداد:ان داره هى الفنـدق المعروف اليوم بفنـدق الوحيـد الواقع على الضـفه اليمنى من نهر دجله قريبا من الجسـر العتيق،قيل:و الغرفه التى فيها قبره على حافه النهر و عسى ان يقيض اللّه من يقوم باظهاره من أهل البر و الاحسان.

۲- (۲) عمر بن شبه ابو زيد النميرى البصرى،كان عالما بالسير و أيام الناس و له تصانيف كثيره،قدم بغداد و حدث بها ثم تحول فى آخر عمره الى سامراء،توفى بها فى ۴ جمادى الاولى سنه ۲۶۲ و له من العمر ۸۹ سنه.

۳- (۳) لميمه تصغير لمه-بالتخفيف-:الجماعه،و الحفده:الخدم و الاعوان.

۴- (۴) أى لم تختلف مشيتها عن مشيه ابيها صلى اللّه عليه و آله.

فورتهم،ثم قالت عليها السلام:ابتدأ بحمد من هو أولى بالحمد،و الطول و المجد،الحمد للّه على ما أنعم و له الشكر على ما ألهم...الخطبه.

و عن كتاب الجوهرى هذا نقل ابن أبى الحديد فصولا من هذه الخطبه فى ضمن جمله من أخبار فدك و ما جرى فى شأنها،و قال فى مقدمه ذلك:الفصل الأول فيما ورد من الأخبار و السير المنقوله من أفواه أهل الحديث و كتبهم لا من كتب الشيعه و رجالهم،لأنا مشترطون على أنفسنا أن لا نحفل بذلك، و جميع ما نورده فى هذا الفصل من كتاب أبى بكر أحمد بن عبد العزيز الجوهرى فى السقيفه و فدك ١أبى بكر أحمد بن عبد العزيز الجوهرى-السقيفه و فدك- ،و ما وقع من الاختلاف و الاضطراب عقب وفاه النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم،و أبو بكر الجوهرى هذا عالم محدث كثير الأدب ثقه ورع أثنى عليه المحدثون و رووا عنه مصنفاته ١،ثم نقل عن الكتاب المذكور عده طرق لهذه الخطبه.

٢٥٣

-و كان عليه السلام يقول: أحلفوا الظالم اذا أردتم يمينه بانه برىء من حول اللّه و قوته فانه اذا حلف بها كاذبا عوجل العقوبه،و اذا حلف باللّه الذى لا إله إلا هو لم يعاجل،لأنه قد وحد اللّه تعالى .

هذه الكلمه مشهوره عنه عليه السّلام و كان أهل البيت عليهم السلام يستعينون بها على من يسعى بهم الى الظلمه فتظهر براءتهم مما ينسب اليهم.و إليك نماذج من ذلك:

١-روى أن واشيا سعى بالصادق عليه السّلام الى المنصور فاستحضره و قال:

إن فلانا ذكر عنك كذا و كذا فقال عليه السّلام:لم يكن ذلك منى،و أبى الساعى إلا كونه منه،فحلفه الصادق بالبراءه من حول اللّه و قوته إن كان كاذبا فحلف فما انقطع كلامه حتى اصيب بالفالج فصار كقطعه لحم فجر

برجله و نجا الصادق علیه السّلام منه (۱).

۲-قال ابو جعفر المنصور لأبی عبد اللّه علیه السّلام:رفع إلی أن مولاک المعلی بن خنیس یدعو الیک،و یجمع لک الأموال،فقال:و اللّه ما کان ذلک -الی ان قال المنصور-:فأنا أجمع بینک و بین من سعی بک،فجاء الرجل الذی سعی به،فقال له أبو عبد اللّه علیه السّلام:یا هذا أ تحلف؟قال:نعم، و «اَللّهُ الَّذِی لا إِلهَ إِلاّ هُوَ عالِمُ الْغَیْبِ وَ الشَّهادَهِ» الرحمن الرحیم لقد فعلت،فقال له ابو عبد اللّه علیه السّلام:و یلک تبجل اللّه فیستحیی من تعذیبک،و لکن قل:

برئت من حول اللّه و قوته و ألجأت الی حولی و قوتی،فحلف بها الرجل فلم یستتمها حتی وقع میتا.فقال ابو جعفر المنصور:لا اصدق علیک بعد هذا ابدا.و احسن جائزته و قال المنصور لما مات الرجل:جروا برجله فأخرجوه لعنه اللّه.

۳-قالوا:إن عبد اللّه بن مصعب الزبیری سعی الی الرشید بیحیی بن عبد اللّه بن الحسن یحیی بن عبد اللّه بن الحسن-نقل یحیی بن عبد اللّه بن الحسن- لما أمنه الرشید بعد خروجه بالدیلم و قال:إنه قد عاد یدعو الی نفسه سرا فجمع الرشید بینهما لیناظره،فلما اجتمعوا جری بین الزبیری و الحسنی کلام و کان من جمله ما قال یحیی للرشید:أتصدق هذا علیّ؟و هو القائل لأخی محمد لما خرج علی المنصور ابی جعفر فی قصیده له طویله:

قوموا ببیعتکم ننهض بطاعتنا إنّ الخلافه فیکم یا بنی حسن

فتغیر وجه الرشید عند سماع هذا الشعر و تغیظ علی ابن مصعب،فابتدأ ابن مصعب یحلف باللّه الذی لا إله إلا هو و بایمان البیعه ان هذا الشعر لیس له،و أنه لسدیف،فقال یحیی:و اللّه یا أمیر المؤمنین ما قاله غیره و ما

۱- (۱) شرح نهج البلاغه ۳ابن میثم البحرانی-شرح نهج البلاغه-ج ۵ ص ۳۶۸ لمیثم البحرانی ج ۵ ص ۳۶۸. [۱]

حلفت كاذبا و لا صادقا باللّه قبل هذا،و أن اللّه عز و جل اذا مجده فی یمینه فقال:و اللّه الطالب الغالب،الرحمن الرحیم استحیی ان یعذبه فدعنی أحلفه بیمین ما حلف بها احد قط إلا عوجل،قال:فحلفه،قال:قل برئت من حول اللّه و قوته،و اعتصمت بحولی و قوتی،و تقلدت الحول و القوه من دون اللّه استکبارا و استغناء و استعلاء علیه إن کنت قلت هذا الشعر،فامتنع عبد اللّه من الحلف بذلک فغضب الرشید و قال للفضل بن الربیع:یا عباسی ما له لا یحلف إن کان صادقا؟هذا طیلسانی علی،و هذه ثیابی لو حلفنی أنها لی لحلفت،فرفس الفضل بن الربیع عبد اللّه بن مصعب برجله و صاح به احلف ویحک-و کان له فیه هوی-فحلف بالیمین و وجهه متغیر و هو یرعد فضرب یحیی بین کتفیه ثم قال:یا بن مصعب قطعت و اللّه عمرک،و اللّه لا تفلح بعدها.فما برح من موضعه حتی عرض له اعراض الجذام،و استدارت عیناه و تفقأ وجهه،و قام الی بیته فتقطع و تشقق لحمه،و انتثر شعره،و مات بعد ثلاثه ایام.

فکان الرشید بعد ذلک یقول للفضل:رأیت یا عباسی ما أسرع ما ادیل لیحیی من ابن مصعب.

فتری ان هذه الکلمه معروفه بین اهل البیت و کیف یستظهرون بها علی عدوهم و أنها مرویه قبل الرضی کما فی (الکافی) -الکافی-ج ۶ ص ۴۴۵ ج ۶ ص ۴۴۵،و (مقاتل الطالبیین) -مقاتل الطالبیین-ص ۴۷۷ ص ۴۷۷،و (مروج الذهب) -مروج الذهب-ج ۳ ص ۳۵۱ ج ۳ ص ۳۵۱،و مرویه بعده کما فی (تاریخ بغداد) -تاریخ بغداد-ج ۱۴ ص ۱۱۱ ج ۱۴ ص ۱۱۱،و (إرشاد) المفید-الارشاد-ص ۳۰۴ المفید ص ۳۰۴،و (الخرائج و الجرائح) -الخرائج و الجرائح-ص ۱۲۴ ص ۱۲۴،و (شرح نهج البلاغه) ابن ابی الحدید-شرح نهج البلاغه-م ۴ ص ۳۵۳ لابن ابی الحدید:م ۴ ص ۳۵۳ بصور تنادی بأعلی صوتها انها لم تنقل عن(نهج البلاغه).

۲۵۴

-و قال علیه السلام: یا بن آدم،کن وصی نفسک فی مالک،و اعمل

فيه ما تؤثر أن يعمل فيه من بعدك (۱).

أخذ هذا المعنى ابو عبد اللّه الصادق عليه السّلام فقال لرجل قال له أوصنى:

أعدّ جهازك،و قدم زادك لطول سفرك،و كن وصى نفسك،و لا تأمن غيرك أن يبعث اليك بما يصلحك ۲.

كما أخذه بعضهم فقال:كن وصى نفسك و لا تجعل الرجال اوصياءك، كيف تلومهم إن ضيعت وصيتك و قد ضيعتها فى حياتك ۳.

و قد اخذ هذا المعنى بعضهم فقال:

تمتع إنما الدنيا متاع و إن دوامها لا يستطاع

و قدم ما ملكت و انت حى امير فيه متبع مطاع

و لا يغررك من توصى اليه مصير وصيه المرء الضياع ۴

و الكلمه مرويه عن امير المؤمنين عليه السّلام فى (غرر الحكم) -غرر الحكم -ص ۲۴۶ ص ۲۴۶ بهذه الصوره «كن وصى نفسك،و افعل فى مالك ما تحب أن يفعله غيرك» فانظر الى التفاوت بين الروايتين.

۲۵۵

-و قال عليه السلام: الحده ضرب من الجنون،لأن صاحبها يندم،فان لم يندم فجنونه مستحكم .

رويت فى (غرر الحكم) -غرر الحكم-ص ۵۲ ص ۵۲ و لكن بحروف ما فى(نهج البلاغه)و فى

۱- (۱) أى اعمل فى مالك و أنت حى ما تؤثر-أى تحب-أن يعمل فيه خلفاؤك و لا حاجه أن تدخر ثم توصى و رثتك ان يعملوا خيرا بعدك.

(الحکم المنثوره) -الحکم المنثوره-ص ۵۶۳ ص ۵۶۳ «اول الغضب جنون و آخره ندم».

۲۵۶

-و قال علیه السلام: صحه الجسد من قله الحسد .

قد ورد عن امیر المؤمنین علیه السّلام فی الحسد و الحساد ما لیس بالقلیل مثل قوله علیه السّلام: «الحسد یضنی الجسد» و «الحسد مرض لا یؤسی» و «الحسد داء عیاء لا یزول إلا بهلك الحاسد او بموت المحسود» و «ثمره الحسد شقاء الدنیا و الآخره» و «ثلاث لا یهنأ لصاحبهن عیش:الحقد و الحسد و سوء الخلق» و «رأس الرذائل الحسد» و «للّه در الحسد ما أعدله یقتل الحاسد قبل أن یصل الی المحسود» و «طهروا قلوبکم من الحسد فانه مکمد مضن» و «الحسود غضبان علی القدر و القدر لا یعتبه» و «الحسود کثیر الحسرات متضاعف السیئات» و «أسوأ الناس عیشا الحسود» و «لا راحه لحسود» و «ما رأیت ظالما أشبه بمظلوم من الحاسد،نفس دائم،و عقل هائم، و حزن لازم» و «الحاسد مغتاظ علی من لا ذنب له» .

تجد هذا و أکثر منه منثورا فی کتب العلماء علی اختلاف أزمانهم ککتب الجاحظ الجاحظ-کتاب الجاحظ- و ابن قتیبه ابن قتیبه-کتاب ابن قتیبه- و ابن عبد ربه ابن عبد ربه-کتاب ابن عبد ربه- و ابن شعبه ابن شعبه-کتاب ابن شعبه- و الکلینی الکلینی-کتاب الکلینی- و القاضی القضاعی القاضی القضاعی-کتاب القاضی القضاعی- و الماوردی الماوردی-کتاب الماوردی- و الآمدی الآمدی-کتاب الآمدی- و الابشیهی الابشیهی-کتاب الابشیهی- و غیرهم.و فی هذه الکلمات ما یؤدی معنی ما نقله الرضی رحمه اللّه فی هذا الموضع و بعد هذا فلا یهمنا اذا لم نعثر علی هذه الکلمه بلفظها بعد ثبوت ورود ما هو بمعناها علی ان الرضی رحمه اللّه لا یقل و ثاقه عمن ذکرنا.

هذا و قد سطا ابن المعتز ابن المعتز-نقل ابن المعتز- علی هذه الکلمه فأخذ معناها و قلب لفظها فقال:

«داء الجسد من الحسد».

و مما هو جدیر بالذکر أن أمیر المؤمنین علیه السّلام کشف بهذه الکلمه ما لم یکتشف إلا فی هذا العصر فقد قال الدکتور بیتر شتا ینکرون العالم النفسانی

المعروف:لا يمكن أن يعيش إنسان حياه سعيده إذا كان حسودا،فالحسد يسمم مجارى الحياه و إن معظم الأمراض فى الدوره الدمويه ناتج عن الحسد و مضاعفاته و لا سيما قرحه المعده فأين ما وجدتها فتش وراءها عن حسد دفين،و الحسد و الحقد و الغيره أشبه بساحره لها ثلاثه رءوس فأينما وجدت واحدا من هذه الثلاثه وجدت شقيقيه،و الحسد واسطه العقد فمتى وجد فى شخص أفسح المجال هناك للحقد و الغيره (۱).

۲۵۷

-و قال عليه السلام لكميل بن زياد النخعى:

يا كميل مر أهلك أن يروحوا فى كسب المكارم،و يدلجوا فى حاجه من هو نائم (۲)فو الذى وسع سمعه الأصوات ما من أحد أودع قلبا سرورا إلا- و خلق اللّه له من ذلك السرور لطفا،فاذا نزلت به نائبه جرى اليها (۳)كالماء فى انحداره حتى يطردها عنه كما تطرد غريبه الابل .

من قوله عليه السّلام: «مر أهلك» الى آخر الوصيه مرويه فى (الغرر) -الغرر-ص ۳۱۴ ص ۳۱۴ كروايه الشريف إلا «غريبه الابل» فانها مرويه«الغريبه من الابل».

و الكلمه مرويه فى (المستطرف) -المستطرف-ج ۱ ص ۱۱۴ و الجزء الثانى منه ص ۵۵ ج ۱ ص ۱۱۴ من قوله عليه السّلام: «و الذى وسع سمعه الأصوات...الى آخره» باضافه لفظه«تعالى»بعد لفظ الجلاله،كما أن الوصيه بكاملها مرويه فى الجزء الثانى منه ص ۵۵ بزياده«تعالى»بعد لفظ الجلاله،و إبدال «نزلت به إحدى النوائب» ب«فاذا نابته نائبه».

و من رواه هذه الكلمه الزمخشرى فى (ربيع الأبرار) الزمخشرى-ربيع الأبرار-ج ۱ الورقه ۲۰۶ ج ۱ الورقه ۲۰۶.

۱- (۱) منقول ملخصا من كتاب(لا تقتل نفسك).

۲- (۲) الرواح:السير بعد الظهر،و الادلاج السير من أول الليل.

۳- (۳) الضمير فى«جرى»يعود الى اللطف،و فى«اليها»للنائبه،و غريبه الابل لا- تكون من ابل صاحب المرعى فيطردها اذا و آها ترعى مع ابله،او تزاحمها على ورد الماء.

۲۵۸

-و قال علیه السلام: إذا أملقتم فتاجروا اللّه بالصدقه (۱).

رواهـا عنه علیه السّـلام جماعه-قبل الشـریف-منهم أبو عثمان الجاحظ فی (المائه المختاره) الجاحظ-المائه المختاره- .و من هنا کان الامام الصادق علیه السّـلام الامام الصادق علیه السّـلام-قول الامام الصادق علیه السّـلام- یقول:«إنی لأملق أحیانا فاتاجر اللّه بالصدقه».

۲۵۹

-و قال علیه السلام: الوفاء لأهل الغدر غدر عند اللّه و الغدر بأهل الغدر وفاء عند اللّه .

رواها کل من ابن ابی الحدیـد فی (شـرح النهج) ابن ابی الحدید-شـرح نهج البلاغه-م ۱ ص ۲۱۶ م ۱ ص ۲۱۶،و الوطواط فی (غرر الخصائص الواضحه) الوطواط-غرر الخصائص الواضحه-ص ۳۹ ص ۳۹،و رویت فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۳۷ ص ۳۷، و (روض الأخیار) -روض الأخیار-ص ۱۳۹ ص ۱۳۹ بصور تدل علی أن لکل واحد من أصحابها مصدرا ینفرد به.

۲۶۰

-و قـال علیه السّـلام: کم من مسـتدرج بالاحسان الیه،و مغرور بالستر علیه،و مفتون بحسن القول فیه،و ما ابتلی اللّه سـبحانه أحـدا بمثل الاملاء له.

قال الرضی رحمه اللّه:و قد مضی هذا الکلام فیما تقدم إلا أن فیه ههنا زیاده جیده مفیده.

الزیاده التی یشـیر الیها الشـریف یمکن أن تکون ساقطه من سـهو النساخ، لأن هذه الکلمه مرت تحت رقم(۱۱۶)و هی ههنا کما هناک حرفیا و قد مر القول فی مصدرها،و نضیف الی ذلک:

روی الطوسی فی «الأمالی» ۲الطوسی-الأمالی-ج ۲ ص ۵۸ :ج ۲ ص ۵۸ بسـنده عن الحسین بن علی الجزار،قال:حدثنا ثعلبه بن میسون ۱ثعلبه بن میسون-نقل ثعلبه بن میسون- عن أبی عبد اللّه علیه السّلام،قال:کان أمیر المؤمنین علیه السّلام یقول:«إنما الدنیا فناء و عبر،فمن فنائها أن الدهر

۱- (۱) الملق:الفقر.

موتر قوسه مفوق نبله يرمى الصحيح بالسقم،و الحى بالموت،و من عنائها أن المرأ يجمع ما لا يأكل،و يبنى ما لا يسكن،و من عبرها انک ترى المغبوط مرحوما،و المرحوم مغبوطا،ليس منها إلا نعيم زائل،او بؤس نازل، و من عبرها ان المرأ يشرف على أمله فيختطفه من دونه أجله».

قال ابو عبد اللّه عليه السّلام:ثم قال أمير المؤمنين:كم من مستدرج... الى آخر ما رواه الرضى،و يظهر من هذا ان هذه الكلمه تابعه للخطبه(۱۱۲).

ص:۲۰۲

غريب الحديث

اشاره

قال الرضى:

فصل نذكر فيه شيئا من اختيار غريب كلامه المحتاج الى التفسير

۱

-فى حديثه عليه السلام:

فاذا كان ذلك ضرب يعسوب الدين بذنبه،فيجتمعون اليه كما يجتمع قزع الخريف.

قال الرضى،اليعسوب:السيد العظيم المالك لامور الناس يومئذ، و القزع:قطع الغيم التى لا ماء فيها.

وردت لفظه اليعسوب عن أمير المؤمنين عليه السّلام فى غير موضع منها قوله سلام اللّه عليه: «أنا يعسوب المؤمنين،و المال يعسوب الفجار» و قد نقل الرضى رحمه اللّه تعالى هذه الكلمه فى هذا الباب (۱)و قيل:إنه عليه السّلام مر

۱- (۱) نهج البلاغه:ج ۳ ص ۳۱۶. [۱]

بعبد الرحمن بن عتاب بن اسید (۱)مقتولاـ یوم الجمل فقال:«هذا یعسوب قریش» و الیعسوب-فی الأصل-:فحل النمل،قال الأصمعی:شبهه بالفحل فی النحل.

ذکر کل هذا أبو عبید القاسم بن سلام فی (غریب الحدیث) أبو عبید القاسم بن سلام-غریب الحدیث-المجلد الأول الورقه ۱۷۵ نسخه مخطوطه فی مکتبه السلطان محمود فی المسجد النبوی الشریف بالمدینه المنوره کما ذکر ما رواه الرضی فی الأصل و لکن روی «یجتمعون» و«تجتمع»بالمثناه الفوقانیه لا بمعاکستها التحتانیه (۲).

و من رواه هذا الحدیث ایضا الأزهری فی (تهذیب اللغه) الأزهری-تهذیب اللغه-ماده:«قزع» ج ۱،۱۸۵ ماده:«قزع» ج ۱،۱۸۵،و الهروی فی (الجمع بین الغریبین) ۱الهروی-الجمع بین الغریبین- علی ما نقله ابن الأثیر فی (النهایه) ۲ابن الأثیر-النهایه-ج ۲ ص ۱۷۰ ماده«ذنب» ج ۲ ص ۱۷۰ ماده«ذنب».

۲

-و فی حدیثه علیه السلام:

هذا الخطیب الشحشح .

یرید الماهر بالخطبه الماضی فیها،و کل ماض فی کلام أو سیر فهو شحشح، و الشحشح فی غیر هذا الموضع:البخیل الممسک.

قال علیه السّلام هذا و قد انتهی الیه قوم من قیس شباب،بعد واقعه -فخطب خطیبهم فقال-:أین امراؤکم؟فقال الخطیب:اصیبوا تحت نظار الجمل،ثم أخذ فی خطبته،فقال علی:أما إن هذا لهو الخطیب الشحشح.

۱- (۱) عبد الرحمن بن عتاب بن اسید بن ابی العیص بن امیه الأموی امه جویریه بنت ابی جهل، کان مع عائشه یوم الجمل، [۱]فکان یصلی بهم إماما،و قتل یومئذ،و یقال:أن الطیر حملت یده حتی ألقتها بالمدینه فعرفوا أنها یده بخاتمه و صلوا علیها و دفنوها.

۲- (۲) غریب الحدیث المجلد الأول الورقه ۱۷۵ اطلعت علی نسخه مخطوطه منه فی مکتبه السلطان محمود فی المسجد النبوی الشریف بالمدینه المنوره.و کل ما أنقله هنا فمنها.

نقل ذلک الطبری فی (التاریخ) الطبری-التاریخ-ج ۵،۱۹۵ فی حوادث سنه ۳۶ ج ۵،۱۹۵ فی حوادث سنه ۳۶،و قد روی هذه الکلمه أیضا عن أمیر المؤمنین علیه السّلام ابو عبید فی (غریب الحدیث) ۱ابو عبید-غریب الحدیث-الورقه ۱۷۶ الورقه ۱۷۶،قال: فی حدیث علی رضی اللّه عنه حین رأی فلانا یخطب فقال:هذا الخطیب الشحشح ،و نقل ذلک عنه الجاحظ ۲الجاحظ-کتاب الجاحظ- .

و قال ابن ابی الحدید ۲ابن ابی الحدید-شرح نهج البلاغه-م ۴ ص ۳۵۵ :هذه الکلمه قالها علی علیه السّلام لصعصعه بن صوحان العبدی رحمه اللّه و کفی صعصعه بها فخرا أن یکون مثل علی علیه السّلام یثنی علیه بالمهاره و فصاحه اللسان،و کان صعصعه من أفصح الناس،ذکر ذلک شیخنا ابو عثمان الجاحظ ۱ابو عثمان الجاحظ-البیان و التبیین-ج ۲ ص ۲۱ (۱).

و فی (نهایه) ابن الأثیر-نهایه-ماده(سلق) ابن الأثیر ماده(سلق)قال:و منه حدیث علی:«ذاک الخطیب المسلق الشحشاح» ،یقال:مسلق و مسلاق إذا کان نهایه فی الخطابه.

۳

-و فی حدیثه علیه السلام:

إن للخصومه قحما.

یرید بالقحم المهالک،لأنها تقحم أصحابها فی المهالک و المتالف فی الاکثر، و من ذلک(قحمه الاعراب)و هو أن تصیبهم السنه فتتعرق أموالهم فذلک تقحمها فیهم.و قیل:فیه وجه آخر،و هو انها تقحمهم بلاد الریف، أی:تحوجهم الی دخول الحضر عند محول البدو.

قال ابن أبی الحدید ابن أبی الحدید-شرح نهج البلاغه-م ۴ ص ۲۵۶ :هذه الکلمه قالها أمیر المؤمنین حین وکل عبد اللّه بن جعفر فی الخصومه عنه و هو شاهد.و أبو حنیفه لا یجیز الوکاله علی هذه الصوره،و قال:لا تجوز إلا عن غائب أو مریض،و أبو یوسف و محمد یجیزانها أخذا بفعل أمیر المؤمنین علیه السلام (۲).

۱- (۱) شرح النهج م ۴ ص ۳۵۵، [۱]و انظر(البیان و التبیین)ج ۲ ص ۲۱. [۲]

۲- (۲) شرح النهج:م ۴ ص ۲۵۶. [۳]

و إنما نقلت ذلک عن ابن ابی الحدید للاستدلال علی أن هذه الکلمه مشهوره عن علی علیه السّلام،معلومه السبب،و کیف أخذ بها بعض الفقهاء الذین سبقت و فیاتهم مولد الشریف الرضی بزمان طویل.

هذا و قد أخذ المقتنون الیوم بذلک فأجازوا المحامی أن یخاصم عن موکله بحضوره.

و یضاف الی ذلک أن الهروی نقل هذه الکلمه عن أمیر المؤمنین علیه السّلام فی (الجمع بین الغریبین) ۱-الجمع بین الغریبین-(۱)و کتابه هذا متقدم علی(نهج البلاغه)کما أشرنا الی ذلک فیما تقدم.

۴

-و فی حدیثه علیه السلام:

اذا بلغ النساء نص الحقاق فالعصبه أولی.

قال الرضی:«و النص:منتهی الأشیاء و مبلغ أقصاها کالنص فی السیر لأنه اقصی ما تقدر علیه الدابه،و تقول:نصصت الرجل عن الامر،اذا استقصیت مسألته عنه لتستخرج ما عنده فیه.فنص الحقاق یرید به الادراک لأنه منتهی الصغر و الوقت الذی یخرج منه الصغیر الی حد الکبیر،و هو من افصح الکنایات عن هذا الأمر و أغربها،یقول:فاذا بلغ النساء ذلک فالعصبه اولی بالمرأه من امها إذا کانوا محرما مثل الاخوه و الاعمام.و بتزویجها إن ارادوا ذلک،و الحقاق محاقه الام للعصبه فی المرأه و هو الجدال و الخصومه و قول کل واحد منهما للآخر:«انا احق منک بهذا»یقال منه:حاققته حقاقا،مثل جادلته جدالا.و قد قیل:إن«نص الحقاق»بلوغ العقل، و هو الادراک،لأنه علیه السّلام إنما أراد منتهی الأمر الذی تجب فیه الحقوق و الأحکام و من رواه(نص الحقائق)فانما اراد جمع حقیقه.

۱- (۱) انظر (النهایه فی غریب الحدیث) ۲ابن الأثیر-النهایه فی غریب الحدیث-ج ۴ ص ۱۹ ماده(قحم) لابن الأثیر:ج ۴ ص ۱۹ ماده(قحم).

هـذا معنى ما ذكره ابو عبيـد القاسم بن سـلام و الـذى عنـدى:ان المراد بنص الحقاق ههنا بلوغ المرأه الى الحـد الـذى يجوز فيه تزويجهـا و تصـرفها فى حقوقهـا،تشبيهـا بالحقـاق من الابل،و هى جمع حقه و حق و هو الـذى اسـتكمل ثلاث سـنين و دخل فى الرابعه،و عند ذلك يبلغ الى الحد الذى يتمكن فيه من ركوب ظهره،و نصه فى السير و الحقائق ايضا:جمع حقه.فالروايتان جميعا ترجعان الى معنى واحد.و هذا اشبه بطريقه العرب من المعنى المذكور».

نقل ذلك عن أمير المؤمنين عليه السّلام ابو عبيد فى (غريب الحديث) ابو عبيد-غريب الحديث-الورقه:١٨١ الورقه:

١٨١،قـال:و فى حـديث على رضـى اللّه عنه:«اذا بلغ النسـاء نص الحقـائق -و بعضـهم الحقـاق-فالعصـبه اولى» و يظهر من تفسير الرضى انه نقل هذا الحديث عن ابى عبيد من كتابه المذكور كما اتضح لى عند المقارنه.

و من مصـادر هـذا الحـديث ايضـا (تهـذيب اللغه) الأزهرى-تهـذيب اللغه-ج ۴ ص ٣٧٨ للأـزهرى ج ۴ ص ٣٧٨ و هـو من المتقدمين على الرضـى و نقله ابن الأثير فى (النهايه) ٢ابن الأثير-النهايه-ج ١ ص ۴١۴ ج ١ ص ۴١۴ عن (الجمع بين الغريبين) ١الهروى-الجمع بين الغريبين- للهروى.

۵

-و فى حديثه عليه السلام:

إن الايمان يبدو لمظه فى القلب كلما ازداد الايمان ازدادت اللمظه (١).

قال الرضى:«و اللمظه مثل النكته او نحوها من البياض.و منه قيل:

فرس ألمظ،اذا كان بجحفلته شىء من البياض» (٢).

رواه ابو عبيـد ابو عبيـد-نقل ابو عبيـد- و قال:إن هـذا الحديث حجه على من انكر ان يكون الإيمان يزيد و ينقص،ألا تراه يقول: «كلما ازداد الايمان ازدادت اللمظه».

١- (١) اللمظه:بضم اللام و سكون الميم.

٢- (٢) الجحفله-بتقديم الجيم المفتوحه على الحاء الساكنه-للخيل و البغال و الحمير بمنزله الشفه للانسان.

و رواه ایضا الهروی فی (الجمع بین الغریبین) ۱الهروی-الجمع بین الغریبین- کما حکی ذلک ابن الأثیر فی (النهایه) ۲ابن الأثیر-النهایه-۴،۲۷۱ ماده«لمظ» :۴،۲۷۱ ماده«لمظ»و ابو نصر السراج فی (اللمع) ابو نصر السراج-اللمع-ص ۱۳۰ ص ۱۳۰.

و رواه ابو طالب المکی فی (قوت القلوب) ابو طالب المکی-قوت القلوب-ج ۲ ص ۲۷۵ ج ۲ ص ۲۷۵ بأبسط من روایه الرضی قال: فی حدیث علی کرّم اللّه وجهه:(إن الإیمان لیبدو لمعه بیضاء فاذا عمل العبد الصالحات نما و زاد حتی یبیض قلبه کله،و إن النفاق لیبدو نکته سوداء فاذا انتهکت الحرمات نمت و زادت حتی یسود القلب فیطبع بذلک الختم ثم تلا(«کَلاّ بَلْ رانَ عَلی قُلُوبِهِمْ ما کانُوا یَکْسِبُونَ»).

۶

-و فی حدیثه علیه السلام:

إن الرجل اذا کان له الدین الظنون یجب علیه أن یزکیه لما مضی اذا قبضه.

قال الرضی:«فالظنون الذی لا یعلم صاحبه أ یقضیه من الذی هو علیه أم لا؟فکأنه الذی یظن به فمره یرجوه و مره لا یرجوه.و هذا من أفصح الکلام،و کذلک کل أمر تطلبه و لا تدری علی أی شیء أنت منه فهو ظنون و علی ذلک قول الأعشی:

ما یجعل الجد الظنون الذی جنب صوب اللجب الماطر

مثل الفراتی اذا ما طما یقذف بالبوضی و الماهر (۱)

و الجد:البئر العادیه فی الصحراء و الظنون الذی لا یعلم هل فیها ماء أم لا».

سبق الرضی بروایه هذا الحدیث عنه علیه السّلام ابو عبید القاسم بن سلام ابو عبید القاسم بن سلام-نقل ابو عبید- .

۱- (۱) الجد-بضم أوله-البئر القلیله الماء،و الظنون البئر لا یدری أ فیه ماء أم لا؟و اللجب: المراد منه السحاب لاضطرابه و تحرکه،و الفراتی:الفرات أی العذب و زیاده الباء للمبالغه. و البوضی:ضرب من السفن معرب بوزی،و الماهر:السابح المجید.

۷

-و فی حدیثه علیه السلام:

انه شیع جیشا یغزیه فقال:«اعذبوا عن النساء ما استطعتم».

قال الرضی:«و معناه اصدفوا عن ذکر النساء (۱)و شغل القلب بهن، و امتنعوا من المقاربه لهن،لأن ذلک یفت فی عضد الحمیه (۲)و یقدح فی معاقد العزیمه،و یکسر عن العدو،و یلفت عن الابعاد فی الغزو،و کل من امتنع من شیء فقد اعذب عنه.و العاذب و العذوب الممتنع من الأکل و الشرب».

ذکره ابو عبید فی (الغریب) ابو عبید-الغریب-ج ۲ الورقه ۱۸۳ ج ۲ الورقه ۱۸۳ قال فی حدیثه علیه السّلام انه شیع سریه أو جیشا فقال:اعذبوا عن النساء،و عقبها بقوله:یقول:امنعوا أنفسکم عن ذکر النساء و شغل القلب بهن...إلخ.

و نقله الهروی فی (الجمع بین الغریبین) ۱الهروی-الجمع بین الغریبین- علی ما حکاه ابن الاثیر فی (النهایه) ۲ابن الاثیر-النهایه- ماده(عذب)ج ۳ ص ۱۹۰ ماده(عذب)ج ۳ ص ۱۹۰.

۸

-و فی حدیثه علیه السلام:

کالیاسر الفالج ینتظر اول فوزه من قداحه.

قال الرضی:«الیاسرون:هم الذین یتضاربون بالقداح علی الجزور (۳)و الفالج:القاهر و الغالب،یقال:فلج علیهم و فلجهم،و قال الراجز:

لما رأیت فالجا قد فلجا

هذا الحدیث من الخطبه(۲۳)و قد ذکرنا مصادره هناک و نضیف الی

۱- (۱) اعذبوا و اصدفوا-بکسر عین الفعل-:أی اعرضوا و ترکوا.

۲- (۲) الفت:الدق و الکسر،وفت فی ساعده أی أضعفه کأنه کسره و معاقد العزیمه:مواضع انعقادها و هی القلوب،و قدح فیها بمعنی خرقها،و العدو-بفتح فسکون-الجری.

۳- (۳) الجزور-بفتح الجیم الناقه المجزوره أی:المنحوره،و المضاربه بالسهام:المقامره علی النصیب من الناقه.و فلج من باب ضرب و نصر.

ذلک أن ابا عبید نقله فی (غریبه) ابا عبید-غریب الحدیث-ج ۲ الورقه ۱۸۳ ج ۲ الورقه ۱۸۳ قال:و فی حدیثه علیه السّلام:

إن المرء المسلم ما لم یغش دناءه یخشع لها اذا ذکرت و یغری به لئام الناس کالیاسر الفالج ینتظر فوزه من قداحه أو داعی اللّه فما عند اللّه خیر للأبرار.

کما روی ذلک الهروی فی (الجمع بین الغریبین) ۱الهروی-الجمع بین الغریبین- علی ما حکاه ابن الأثیر فی (النهایه) ۲ابن الأثیر-النهایه-ج ۳ ص ۴۶۸ ماده(فلج) ج ۳ ص ۴۶۸ ماده(فلج).

۹

-و فی حدیثه علیه السلام:

کنا اذا احمر البأس اتقینا برسول اللّه صلی اللّه علیه و آله و سلم فلم یکن أحد منا أقرب الی العدو منه.

قال الرضی:«و معنی ذلک انه اذا عظم الخوف من العدو و اشتد عضاض الحرب (۱)فزع المسلمون الی قتال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بنفسه (۲)فینزل اللّه علیهم النصر به،و یأمنون مما کانوا یخافونه بمکانه،و قوله:«اذا احمر البأس» کنایه عن اشتداد الأمر (۳)و قد قیل فی ذلک أقوال أحسنها:إنه شبه حمی الحرب بالنار التی تجمع الحراره و الحمره بفعلها و لونها،و مما یقوی ذلک قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و قد رأی مجتلد الناس یوم حنین (۴)و هی حرب هوازن «الآن حمی الوطیس»فالوطیس:مستوقد النار،فشبه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم

۱- (۱) العضاض-بکسر العین-أصله عض الفرس مجاز عن اشتداد الحرب.

۲- (۲) قال ابن أبی الحدید بعد نقله لتفسیر الشریف الرضی لهذا الحدیث:الجید فی تفسیر هذا اللفظ أن یقال:البأس الحرب نفسها قال اللّه تعالی: «وَ الصّابِرِینَ فِی الْبَأْساءِ وَ الضَّرّاءِ وَ حِینَ الْبَأْسِ» و فی الکلام حذف تقدیره:اذا احمر البأس و هو الأرض التی علیها معرکه القوم، و احمرارها لما یسیل علیها من الدم.

۳- (۳) أی لجئوا الی طلب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله لیقاتل بنفسه.

۴- (۴) مجتلد-مصدر میمی من الاجتلاد-أی:الاقتتال.

ما استحر من جلاد القوم (۱)باحتدام النار و شده التهابها».

رواه بحروفه ابو عبيد ابو عبيد-كتاب ابو عبيد-الورقه ۱۸۵ من الجزء الثانى :فى الورقه ۱۸۵ من الجزء الثانى كما نقله الطبرى مسندا فى (التاريخ) الطبرى-التاريخ-ج ۲ ص ۱۳۵ ط الحسينيه ج ۲ ص ۱۳۵ ط الحسينيه.

و رواه ابن الاثير فى (النهايه) ابن الاثير-النهايه-ج ۱ ص ۸۹ ج ۱ ص ۸۹: «كنا إذا اشتد البأس...» إلخ.

ثم رواه فى «النهايه» ۲ابن الاثير-النهايه-ج ۱ ص ۴۳۹ ماده(حمر) أيضا ج ۱ ص ۴۳۹ ماده(حمر)عن (الجمع بين الغريبين) ۱- الجمع بين الغريبين- قال:و منه حديث على«كنا اذا احمر البأس...» إلخ.

و يظهر أن جميع ما نقله الرضى من حديثه عليه السّلام فى هذا الفصل مأخوذ من كتاب أبى عبيد المذكور.

۲۶۱

-و قال عليه السلام: لما بلغه اغاره اصحاب معاويه على الانبار، فخرج بنفسه ماشيا حتى اتى النخيله فأدركه الناس و قالوا:يا امير المؤمنين نحن نكفيكهم،فقال:ما تكفوننى انفسكم فكيف تكفوننى غيركم؟ان كانت الرعايا قبلى لتشكو حيف رعاتها،و اننى اليوم لا شكو حيف رعيتى،كأننى المقود و هم القاده،او الموزوع و هم الوزعه.

فلما قال هذا القول فى كلام طويل قد ذكرنا مختاره فى جمله الخطب تقدم اليه رجلان من أصحابه فقال أحدهما:إنى لا أملك إلا نفسى و أخى،فمرنا بأمرك يا أمير المؤمنين ننفذ،فقال:و أين تقعان مما اريد؟.

قول أمير المؤمنين عليه السّلام: «ما تكفوننى أنفسكم» رواه ابراهيم بن هلال الثقفى فى كتاب (الغارات) ۱ابراهيم بن هلال الثقفى-الغارات- كما نقل ذلك ابن أبى الحديد ۲ابن أبى الحديد-شرح نهج البلاغه-:م ۱،۱۴۴ (۲)،و قوله عليه السّلام:

«و أين تقعان مما اريد» رواه الجاحظ فى (البيان و التبيين) الجاحظ-البيان و التبيين-۱، ۱۷۰ ۱، ۱۷۰،و المبرد فى (الكامل) ۲المبرد-الكامل-۱، ۱۴ ۱، ۱۴ قال المبرد: فقام اليه رجل-أى بعد خطبته.

۱- (۱) استحر:اشتد،و الجلاد.القتال.

۲- (۲) الشرح:م ۱،۱۴۴.

أما بعـد:الجهاد باب من أبواب الجنه-و معه أخوه ،و عقب أبو الحسن الأخفش ۱أبو الحسن الأخفش-نقل الأخفش- على ذلك بقوله: «الرجـل و أخوه يعرفـان بـابنى عفيف الأنصـارى» فقـال:يـا أمير المؤمنين أنـا و أخى هـذا كمـا قال اللّه تعالى: «رَبِّ إِنِّى لا أَمْلِكُ إِلاّ نَفْسِى وَ أَخِى» (۱)فمرنا بأمرك،فو اللّه لننتهين اليه و لو حال بيننا و بينه حمر الغضـى،و شوك القتاد،فـدعا لهما بخير و قال:و أين تقعان مما اريد؟!

۲۶۲

- و قيل:إن الحارث بن حوط أتاه فقال:أ ترانى أظن أصحاب الجمل كانوا على ضلاله؟قال عليه السلام:إنك نظرت تحتك و لم تنظر فوقـك فحرت،انـك لم تعرف الحق فتعرف من أتـاه،و لم تعرف الباطل فتعرف من أتاه،فقال الحارث:فانى أعتزل مع سـعد (۲)بن مالك و عبد اللّه ابن عمر؟فقال عليه السلام:إن سعدا و عبد اللّه لم ينصرا الحق،و لم يخذلا الباطل .

روايه الشيخ الطوسى فى (الأمالى) الشيخ الطوسى-الأمالى-ص ۸۳ ص ۸۳ بهذا اللفظ: خذلا الباطل و لم ينصرا الحق ،و هذا هو مـا استحسـنه ابن ابى الحديـد،إذ علق على هـذه الكلمه بقوله:اللفظه الـتى وردت قبـل أحسن-يعنى قوله عليه السّـلام فى الحكمه (۱۶) خذلوا الحق و لم ينصـروا الباطل -ثم قال:لأن سـعدا و عبد اللّه العمرى لم ينصرا الحق و هو جانب على عليه السّلام،لكنهما خـذلا الباطل و هو جانب معاويه و أصـحاب الجمل،ثم قال:فينبغى أن نتأول كلامه فنقول:انه ليس يعنى بالخذلان عدم المساعده فى الحرب،بـل يعنى بالخـذلان ههنا كل ما أثر فى محق الباطل و إزالته...و لما كان سـعد و عبـد اللّه لم يقوما خطيبين فى الناس يعلمانهم باطل معاويه و أصحاب الجمل،و لم يكشفا اللبس و الشبهه الداخله على

ص:۲۱۲

۱- (۱) المائده:۲۸. [۱]

۲- (۲) أى ابن ابى وقاص،و اسم ابى وقاص مالك.

الناس فی حرب هـذین الفریقین،و لم یوضـحا وجوب طاعه علی علیه السّـلام فیرد الناس عن اتباع أصـحاب الجمل و أهل الشام صدق علیهما أنهما لم یخذلا الباطل ای لم یقیما علیه و ینصراه فترجع هذه اللفظه الی اللفظه الاولی و هی قوله:

«اولئـک قوم خـذلوا الحق و لم ینصـروا الباطـل» قال:و الحارث بن حوط بالحاء المهمله و یقال:ان الموجود فی خط الرضـی ابن خوط بالخاء المضمومه.

انتهی.

و قـد ذکر اول هـذا الکلاـم الجاحـظ فی (البیـان و التـبیین) الجاحـظ-البیـان و التـبیین-۱۱۲،۲ ۱۱۲،۲ و الیعقـوبی فی (التاریـخ) الیعقوبی-التاریخ-۱۵۲،۲ ۱۵۲،۲ و البلاـذری فی ترجمه امیر المؤمنین من (أنسـاب الأشـراف) البلاـذری-أنسـاب الأشـراف-فی ترجمـه امیر المـؤمنین ص ۲۳۸ و ص ۲۷۴ ط الأـعلمی ص ۲۳۸ و ص ۲۷۴ ط الأـعلمی،و رواه الشـیخ الطوسـی فی (الأمالی) ۲الشیخ الطوسی-الأمالی-ص ۸۳ ص ۸۳ باسناده المتصل بأبی بکر الهذلی ۱أبی بکر الهذلی-نقل أبی بکر الهذلی- .

۲۶۳

-و قال علیه السلام: صاحب السلطان کراکب الأسد یغبط بموقعه و هو أعلم بموضعه (۱).

رواها الآمدی الآمدی-کتاب الآمدی- بابدال «أعلم» ب«أعرف»و فی (سـراج الملوک) -سراج الملوک-ص ۲۲۲ ص ۲۲۲ بهذه الصوره: «صاحب السلطان کراکب الأسد یخافه الناس و هو لمرکبه أخوف».

۲۶۴

-و قال علیه السلام: أحسنوا فی عقب غیرکم تحفظوا فی عقبکم .

فی (دعوات) ۱الراوندی-دعوات- الراوندی: أحسنوا فی عقب غیرکم تحسنوا فی عقبکم ۲.

۱- (۱) یغبط-مبنی المجهول-و الضمیر فیه یعود علی صاحب السلطان لا راکب الأسد و الغبطه -بکسر الغین المعجمه-هی تمنی النعمه تری عنـد الغیر علی أن لا تحول عن صاحبهما،و تقـدیر هـذه الکلمه الشـریفه هکـذا:صاحب السـلطان یغبط بموقعه مع أنه کراکب الأسد یعلم خطر هذا المرکب فهو أبدا فی خوف و حذر و ان تمنی الناس منزلته لعزته.

و رواها ابن عساکر فی (تاریخ دمشق) ۲ابن عساکر-تاریخ دمشق-ترجمه أمیر المؤمنین علیه السّلام فی ترجمه أمیر المؤمنین علیه السّلام بسنده عن أوفی ابن دلهم ۱أوفی ابن دلهم-نقل أوفی ابن دلهم- عنه علیه السّلام و یظهر من روایه ابن عساکر أن هذه الکلمه من الخطبه(۶۴).

۲۶۵

-و قال علیه السلام: إن کلام الحکماء إذا کان صوابا کان دواء و اذا کان خطأ کان داء .

فی روایه الآمدی الآمدی-کتاب الآمدی- :إن کلام الحکیم...إلخ.

۲۶۶

- و سأله رجل أن یعرفه الایمان فقال علیه السلام:اذا کان الغد فأتنی حتی اخبرک علی أسماع الناس،فان نسیت مقالتی حفظها علیک غیرک،فان الکلام کالشارده ینقفها هذا (۱)،و یخطئها هذا.

قال الرضی:و قد ذکرنا ما أجابه به فیما تقدم من هذا الباب و هو قوله:

«الایمان علی أربع شعب».

تقدم جواب هذه المسأله فی الحکمه رقم(۳۰)و(۳۱)و أرجأنا القول فی مصدرها الی هذا الموضع (۲)فنقول:إن السائل هو عمار بن یاسر کما فی (إحیاء العلوم) الغزالی-إحیاء العلوم- للغزالی أو ابن الکوا کما (الکافی) -الکافی- ،و قد روی هذا الکلام عن أمیر المؤمنین علیه السّلام متواترا مسندا مره و مرسلا اخری،و اقتطف بعض العلماء أغراضهم منه فأودعوه بحسب مواضعها من کتبهم،و ممن روی هذا الکلام أو بعضه قبل الرضی:ابن شعبه الحرانی فی (تحف العقول) ابن شعبه الحرانی-تحف العقول-ص ۱۶۲ ص ۱۶۲ و الکلینی فی (اصول الکافی) الکلینی-اصول الکافی-ج ۲ ص ۴۹ ج ۲ ص ۴۹،و أبو علی القالی فی (ذیل الأمالی) أبو علی القالی-ذیل الأمالی-ص ۱۷۱ ص ۱۷۱،و أبو طالب المکی فی (قوت القلوب) أبو طالب المکی-قوت القلوب- ج ۱ ص ۳۸۲ و ص ۴۰۷ ج ۱ ص ۳۸۲

۱- (۱) ینقفها أی:یصیبها واحد فیصیدها،و یخطئها الآخر فتنفلت منه،و بهذا تعرف أن امیر المؤمنین علیه السلام کیف یحب أن یسمع کلامه لأکبر عدد ممکن من الناس.

۲- (۲) انظر هذا الجزء ص ۳۰.

و ص ۴۰۷،و أبو نعیم فی (حلیه الأولیاء) أبو نعیم-حلیه الأولیاء-ج ۱ ص ۷۴ و ۷۵ ج ۱ ص ۷۴ و ۷۵ من طریقین، و الصدوق فی (الخصال) الصدوق-الخصال-ج ۱ ص ۱۰۸ ج ۱ ص ۱۰۸.

و روی بعد الرضی فی مصادر عدیده و لکن بصوره تدل دلاله واضحه علی أنها لم تنقل عن(نهج البلاغه)مثل (مناقب) الخوارزمی-مناقب-ص ۲۶۸ الخوارزمی ص ۲۶۸ و (دستور معالم الحکم) -دستور معالم الحکم- و..و..و هلم جرا.

و عند مراجعه ما تقدم من المصادر و ضم صور الروایات بعضها الی بعض یبدو لک بکل وضوح أن ما نقله الرضی من هذا الکلام مختاره،و أنه تابع للخطبه(۱۰۴)التی نقل الرضی مختارها فی الباب الأول من(نهج البلاغه) (۱)و أول المختار منها قوله علیه السّلام(الحمد للّه الذی شرع الاسلام فسهل شرائعه...

إلخ).و أن السائل هو عمار بن یاسر رضی اللّه عنه (۲)أو عبد اللّه بن الکوا (۳)، و أن السؤال وقع فی یوم،و الجواب فی آخر،و أنه علیه السّلام خطب الناس بهذا الکلام فی داره،و أنه علیه السّلام أمر أن یکتب هذا الکلام و أن یقرأ علی الناس (۴)،و أنه علیه السّلام ذکر فی هذا الکلام معنی ما سمعه من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم (۵)و هو باب مدینه علمه،و عیبه حکمه،و أن الکلمه الآتیه تحت رقم(۲۶۸)تابعه لهذا الکلام.

و قد استکثر بعض أرباب الهوی هذا الکلام علی أمیر المؤمنین علیه السّلام زاعمین أن هذه التعبیرات متأخره عن عصر الإمام علیه السّلام،و أن هذا التقسیم

۱- (۱) تعرف ذلک بین المقارنه بین روایه(نهج البلاغه):۱،۲۰۲ و [۱]روایه ابن شعبه فی(تحف العقول)ص ۱۶۲ و روایه الکلینی فی(الکافی)۲،۵۰.

۲- (۲) إحیاء العلوم.

۳- (۳) الکافی:۲،۴۹.

۴- (۴) نفس المصدر.

۵- (۵) حلیه الأولیاء:۱،۷۴.

لم يكن معروفا فى زمانه،و قـد مرّ ما قيل فى تفنيد هذا الزعم و لو كان هذا الكلام مرويا عن غير على بن ابى طالب لرأيت كيف يتلقى بـالقبول؟و كيف يحاط بما هو أهله من التقـدير و الاعجاب؟كما مر عليك قول ابن ابى الحديـد بأن أصـحاب الطريقه من الصوفيه كسهل بن عبد اللّه التسترى (۱)و الجنيد (۲)و السرى (۳)أخذوا علومهم و فنونهم من هذا الكلام و انه فى فرش كلامهم كالنجوم الزاهره (۴).

۲۶۷

-و قال عليه السلام: يا بن آدم لا تحمل هم يومك الذى لم يأتك على يومك الذى قد أتاك،فانه إن يك من عمرك يأتى اللّه فيه برزقك .

رواه ابن قتيبه فى (عيون الأخبـار) ابن قتيبه-عيون الأخبار-۲،۳۷۱ ۲،۳۷۱ و زاد عليه: و اعلم انـك لا تكسب من المال شـيئا فوق قوتـك إلاـ كنت فيه خازنا لغيرك. كما رواه المبرد فى (الكامل) المبرد-الكامل-۱،۹۲ :۱،۹۲،و التنوخى فى (الفرج بعد الشده) التنوخى-الفرج بعد الشده-ج ۱ ص ۳۷ ج ۱ ص ۳۷ مع الزياده التى رواها ابن قتيبه.

۲۶۸

-و قال عليه السلام: أحبب حبيبك هونا ما عسى أن يكون

۱- (۱) ابو محمـد سـهل بن عبـد اللّه التسترى من اكابر الصوفيه،لقى ذا النون المصـرى و أخذ عنه سـكن البصـره زمانا،و عبادان مده،و كانت ولادته بتستر سنه ۲۰۰ و توفى فى البصره سنه ۲۷۳ أو ۲۸۳.

۲- (۲) الجنيد-كزبير-لقب أبى القاسم سـعيد بن محمد بن الجنيد القواريرى من مشايخ الصوفيه صـحب خاله السرى السقطى و صحبه أبو العباس بن سريج الفقيه الشافعى المعروف، و أصل الجنيد من نهاوند و توفى ببغداد سنه ۲۹۷ و دفن بمقابر قريش عند خاله السرى.

۳- (۳) السرى هو ابو الحسن بن المغلس السقطى أحد رجال الطريقه كان تلميذ بشر الحافى و معروف الكرخى و استاذ ابن اخته الجنيد و يظهر مما مر انه توفى قبل الجنيد و دفن بمقابر قريش(مشهد الكاظمين).

۴- (۴) انظر شرح(نهج البلاغه)لابن ابى الحديد م ۴ ص ۲۵۵. [۱]

بغیضک یوما ما و ابغض بغیضک هونا ما عسی أن یکون حبیبک یوما ما (۱).

روی هذه الکلمه عن امیر المؤمنین علیه السّلام ابو علی القالی فی (ذیل الأمالی) ۲ابو علی القالی-ذیل الأمالی- بسنده عن محمد بن سوقه ۱محمد بن سوقه-نقل محمد بن سوقه- قال:اتی رجل علیا رضی اللّه عنه فقال:یا أمیر المؤمنین ما الایمان؟فقال:«الایمان علی أربع دعائم...»إلخ.

قال:فقام الرجل فقبل رأسه،فقال کرم اللّه وجهه:«احبب حبیبک هونا ما...»إلخ.

و قد رویت هذه الکلمه عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم-کلام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- فان صح ذلک فلا یبعد أن علیا علیه السّلام رواها للرجل عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فهو باب مدینه علمه و إلا فقد رواها عن أمیر المؤمنین علیه السّلام غیر واحد کالوشا فی (الظرف و الظرفاء) الوشا-الظرف و الظرفاء- ص ۳۲ ص ۳۲،و الحرانی فی (تحف العقول) الحرانی-تحف العقول-ص ۲۰۱ ص ۲۰۱،و ابو حیان التوحیدی فی (الصدیق و الصداقه) ابو حیان التوحیدی-الصدیق و الصداقه-ص ۷۰ ص ۷۰،و ابو طالب المکی فی (قوت القلوب) ابو طالب المکی-قوت القلوب-ج ۲ ص ۴۴۶ ج ۲ ص ۴۴۶،و الهروی فی (الجمع بین الغریبین) الهروی-الجمع بین الغریبین- و ابو هلال العسکری فی (جمهره الأمثال) ابو هلال العسکری-جمهره الأمثال-ج ۱ ص ۱۸۳ ج ۱ ص ۱۸۳.

و قال:المثل لأمیر المؤمنین علیه السّلام،و ذکر أنه قاله یوم قتل عثمان، و رواها ابن عساکر فی (تاریخ دمشق) ابن عساکر-تاریخ دمشق-فی ترجمه الامام علی علیه السّلام فی ترجمه الامام علی علیه السّلام مرفوعه کما رواها موقوفه و علق علیها بقوله:و الصحیح أنه موقوف من کلام علی علیه السّلام،و فی (أنساب الاشراف) ۲البلاذری-أنساب الاشراف-ج ۵ ص ۹۵ للبلاذری ج ۵ ص ۹۵ بسنده عن محمد بن عبید الأنصاری عن أبیه ۱محمد بن عبید الأنصاری عن أبیه-نقل عبید الأنصاری- ،قال:أتیت علیا فی داره یوم قتل عثمان فقال:

۱- (۱) الهون-بالفتح-الحقیر و المراد منه هنا الخفیف،لا- مبالغه فیه،أی لا تبالغ فی الحب و لا فی البغض فعسی أن ینقلب کل الی ضده.

ما وراءک؟قلت:شرّ قتل امیر المؤمنین فاسترجع ثم قال:«احبب حبیبک هونا ما...» إلخ.

۲۶۹

-و قال علیه السلام: الناس فی الدنیا عاملان،عامل عمل فی الدنیا للدنیا،قد شغلته دنیاه عن آخرته،یخشی علی من یخلفه الفقر و یأمنه علی نفسه فیفنی عمره فی منفعه غیره،و عامل عمل فی الدنیا لما یعدها فجاءه الذی له من الدنیا بغیر عمل فأحرز الحظین معا،و ملک الدارین جمیعا فأصبح وجیها عند اللّه لا یسأل اللّه حاجه فیمنعه .

فی (أعلام الدین) الدیلمی-أعلام الدین- للدیلمی: «الناس فی الدنیا صنفان عامل فی الدنیا للدنیا».

و فیه «و آخر عمل فی الدنیا لما بعدها فجاءه الذی من الدنیا بغیر عمله فأصبح ملکا لا یسأل اللّه تعالی شیئا فیمنعه» فلاحظ التفاوت بین الروایتین.

۲۷۰

- و روی أنه ذکر عند عمر بن الخطاب فی أیامه حلی الکعبه و کثرته،فقال قوم:لو أخذته فجهزت به جیوش المسلمین کان اعظم للأجر و ما تصنع الکعبه بالحلی؟فهم عمر بذلک،و سأل أمیر المؤمنین علیه السلام، فقال علیه السّلام:إن القرآن انزل علی النبی صلی اللّه علیه و آله و سلم و الاموال أربعه:اموال المسلمین فقسمها بین الورثه فی الفرائض،و الفیء فقسمه علی مستحقیه،و الخمس فوضعه حیث وضعه،و الصدقات فجعلها اللّه حیث جعلها،و کان حلی الکعبه فیها یومئذ فترکه اللّه علی حاله،و لم یترکه نسیانا،و لم یخف علیه مکانا (۱)،فأمره حیث أمره اللّه و رسوله فقال له عمر:لولاک لافتضحنا.و ترک الحلی بحاله .

ص:۲۱۸

۱- (۱) تمییز نسبه الخفاء الی الحلی.

جاء بهذا المضمون فی:

(صحیح البخاری) ۱البخاری-صحیح البخاری-ج ۳ ص ۸۱،فی کتاب الحج باب کسوه الکعبه، ج ۳ ص ۸۱،فی کتاب الحج باب کسوه الکعبه، و فی (الاعتصام) ۱-الاعتصام- أیضا، (اخبار مکه) ۱الأزرقی-اخبار مکه- للأزرقی، (سنن ابی داود) ۱ابی داود-سنن ابی داود-ص ۳۱۷ ص ۳۱۷ (سنن ابن ماجه) ۱ابن ماجه-سنن ابن ماجه-ج ۲ ص ۲۶۹ ج ۲ ص ۲۶۹، (سنن البیهقی) ۱البیهقی-سنن البیهقی-ج ۵ ص ۱۵۹ ج ۵ ص ۱۵۹، (فتوح البلدان) ۱البلاذری-فتوح البلدان-ص ۵۵ للبلاذری ص ۵۵ (الریاض النضره) ۱-الریاض النضره-ج ۲ ص ۲۰ ج ۲ ص ۲۰، (ربیع الأبرار) ۱الزمخشری-ربیع الأبرار-باب الخامس و السبعین للزمخشری فی الباب الخامس و السبعین (تیسیر الوصول) ۱-تیسیر الوصول- ، (فتح الباری) ۱-فتح الباری-ج ۳ ص ۳۵۸ ج ۳ ص ۳۵۸ (کنز العمال) ۱-کنز العمال-ج ۷ ص ۱۴۵ ج ۷ ص ۱۴۵ (۱).

و فی روایه الزمخشری (انزل اللّه علی رسول اللّه...) بینما روایه(النهج) (علی النبی) و فیها: (و الصدقات و لم یخف علیه مکانها) و فی روایه(النهج) «و الصدقات و قد جعلها اللّه حیث جعلها» و فی هذا التباین دلاله علی أن مصدر الزمخشری یختلف عن مصدر الرضی و قد أراد السلطان عبد الحمید أن یبیع حلی الکعبه لتصرف فی عماره المسجد فذکر بمشوره الامام علی عمر فتوقف عما أراد.

۲۷۱

- و روی أنه علیه السلام رفع الیه رجلان سرقا من مال اللّه، أحدهما عبد من مال اللّه،و الآخر من عروض (۲)الناس فقال علیه السلام:

أما هذا فهو من مال اللّه و لا حد علیه،مال اللّه اکل بعضه بعضا،و أما الآخر فعلیه الحد الشدید.فقطع یده .

روی الکلینی رحمه اللّه فی کتاب الحدود من فروع (الکافی) ۲الکلینی-الکافی-فروع ج ۷ ص ۲۶۴ ج ۷ ص ۲۶۴

۱- (۱) الغدیر ۲علامه امینی-الغدیر-۶،۱۷۷ :۶،۱۷۷.

۲- (۲) قال الشیخ محمد عبده:من عروضهم جمع عرض-بفتح فسکون-و هو المتاع غیر الذهب و الفضه.ا ه.و المعنی لا یستقیم هنا بل المراد من عرض الناس أی عامتهم هذا اذا صح ان یجمع عرض علی عروض و إلا فالواو من زیادات الناسخین.

بسند هكذا: على بن ابراهيم،عن أبيه،عن الوشاء،عن عاصم بن حميد، عن محمد بن قيس ١محمد بن قيس-نقل محمد بن قيس- ،عن ابى جعفر قال:قضى أمير المؤمنين فى رجلين سرقا من مال اللّه،أحدهما عبد لمال اللّه،و الآخر من عرض الناس،فقال:أما هذا فمن مال اللّه ليس عليه شيء مال اللّه أكل بعضه بعضا،و أما الآخر فقدمه،و قطع يده،ثم أمر أن يطعم السمن و اللحم حتى برأت منه. ا ه.

فالقضيه جرت فى أيام على عليه السّلام،و دونت فى أحد الاصول المعتبره قبل تدوين(نهج البلاغه)و حكم أمير المؤمنين فيها كما ذكر فى(النهج)سواء.

و روى القاضى النعمان فى (دعائم الاسلام) القاضى النعمان-دعائم الاسلام-ج ٢ ص ۴٧١ ج ٢ ص ۴٧١ فى ذكر من يجب عليه القطع و من يدرأ عنه عن الامام جعفر بن محمد عن آبائه عن على عليهم السلام روايتين بهذا المضمون.

٢٧٢

-و قال عليه السلام: لو استوت قدماى من هذه المداحض (١)لغير أشياء .

رواها الآمدى الآمدى-كتاب الآمدى- بحروف ما فى(نهج البلاغه).

٢٧٣

-و قال عليه السلام: اعلموا علما يقينا أن اللّه لم يجعل للعبد -و إن عظمت حيلته،و اشتدت طلبته،و قويت مكيدته-أكثر مما سمّى له فى الذكر الحكيم.و لم يحل بين العبد فى ضعفه،و قله حيلته،و بين أن يبلغ ما سمى له فى الذكر الحكيم.و العارف لهذا العامل به أعظم الناس راحه فى منفعه،و التارك له الشاك فيه أعظم الناس شغلا فى مضره،و رب منعم عليه مستدرج بالنعمى و رب مبتلى مصنوع له بالبلوى،فزد أيها المستمع فى شكرك،و قصر من عجلتك وقف عند منتهى رزقك .

ص:٢٢٠

١- (١) المداحض:المزالق يريد بها الفتن التى ثارت عليه و المعنى لو ثبتت قدمى فى الأمر لغيرت أشياء مما عليه الناس و هى بعيده عن الدين.

هذا الكلام ملتقط من كلام له عليه السّلام رواه الحرانی فی (تحف العقول) الحرانی-تحف العقول-ص ۱۵۳ ص ۱۵۴ ص ۱۵۴ و یظهر من روایه(التحف)أن ما نقله الرضی هنا و ما رواه فی باب الخطب برقم(۱۵۱)من قوله علیه السّلام: «و هو فی مهله من اللّه یهوی مع الغافلین...إلخ» خطبه واحده تعرف ذلک عند المقارنه بین روایه الشریف فی(نهج البلاغه)ج ۲ ص ۵۵ و روایه الحرانی فی(التحف)ص ۱۵۳.

۲۷۴

-و قال علیه السلام: لا تجعلوا علمکم جهلا و یقینکم شکا،اذا علمتم فاعملوا،و اذا تیقنتم فاقدموا .

أول هذه الکلمه: «لا تبیعوا الآخره بالدنیا و لا تستبدلوا البقاء بالفناء و لا تجعلوا...إلخ» روی ذلک الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر- ص ۳۳۷ ص ۳۳۷.و رواها ابن عساکر ۲ابن عساکر-کتاب ابن عساکر-المجلد الثانی عشر ورقه ۱۹۲ بلفظ المفرد المخاطب بسنده عن عکرمه عن ابن عباس ۱ابن عباس-نقل ابن عباس- عنه علیه السّلام فی المجلد الثانی عشر ورقه ۱۹۲ بلفظ المفرد المخاطب.

۲۷۵

-و قال علیه السلام: إن الطمع مورد غیر مصدر (۱)و ضامن غیر و فی،و ربما شرق شارب الماء قبل ریه (۲)و کلما عظم قدر الشیء المتنافس فیه عظمت الرزیه لفقده،و الأمانی تعمی أعین البصائر،و الحظ یأتی من لا یأتیه .

روی الآمدی الآمدی-کتاب الآمدی- الفقره الثانیه هکذا «ربما شرق شارق بالماء قبل ریه» و روی بدل «المتنافس» «المنافس».

و فی (مطالب السؤول) -مطالب السؤول-ج ۱ ص ۱۶۴ ج ۱ ص ۱۶۴ «الطمع ضامن غیر و فی و الأمانی تعمی أعین البصائر» و لیس فیه بقیه ما ذکره الرضی.

فی (مجمع الأمثال) -مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۴ ج ۲ ص ۴۵۴ «الحظ یأتی من لا یأتیه» و «الطمع

۱- (۱) ای من ورده هلک فیه و لم یصدر عنه.

۲- (۲) شرق-کتعب-:غص.

ضامن غير وفيّ» و «الأمانى تعمى أعين البصائر» ،و رواها النويرى فى (نهايه الارب) النويرى-نهايه الارب-ج ۳ ص ۳۳۶ ج ۳ ص ۳۳۶ بتقديم و تأخير مع نقصان الفقره الأخيره.

۲۷۶

-و قال عليه السلام: اللهم إنى أعوذ بك من أن تحسن فى لامعه العيون علانيتى،و تقبح فيما ابطن لك سريرتى،محافظا فى رياء الناس من نفسى بجميع ما أنت مطلع عليه منى،فابدى للناس حسن ظاهرى،و افضى اليك بسوء عملى تقربا الى عبادك،و تباعدا من مرضاتك .

روى صدر هذا الدعاء ابن عبد ربه فى (العقد الفريد) ۳ابن عبد ربه-العقد الفريد-ج ۳ ص ۲۲۲ ج ۳ ص ۲۲۲ عن الامام زين العابدين عليه السّلام،و الامام زين العابدين كثيرا ما يدعو بأدعيه جده سلام اللّه عليهما تعرف ذلك اذا رجعت الى المجلد الثانى من(شرح نهج البلاغه لابن ابى الحديد ص ۶۴ فما بعدها.

۲۷۷

-و قال عليه السلام: لا و الذى أمسينا منه فى غبر ليله دهماء تكشر عن يوم أغر ما كان كذا و كذا (۱).

الكلام على هذه الكلمه فى خاتمه المصادر.

۲۷۸

-و قال عليه السلام: قليل تدوم عليه أرجى من كثير مملول منه .

هذه مأخوذه من قول رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و قد وصفت عنده الحولاء بنت تويت بأنها لا تنام الليل فقال صلّى اللّه عليه و آله و سلّم:«عليكم من العمل ما تطيقون فان اللّه تعالى لا يمل حتى تملوا و كان أحبّ العمل اليه أدومه و إن قل (۲)» و الكلمه مرويه عن امير المؤمنين عليه السّلام فى (غرر الحكم) -غرر الحكم-ص ۲۳۴ و ۲۳۵ ص ۲۳۴ و ۲۳۵ بثلاثه وجوه:

۱- (۱) غير الليله-بضم الغين و سكون الباء-:بقيتها،و الدهماء:السوداء،و كشر عن أسنانه-كضرب أبداها فى الضحك و نحوه.و تروى«تفتر»و معناهما واحد،و الأغر: أبيض الوجه.

۲- (۲) حليه الأولياء ج ۲ ص ۶۵. [۱]

۱- قلیل تدوم علیه خیر من کثیر مملول.

۲- قلیل یدوم خیر من کثیر ینقطع.

۳- قلیل یدوم خیر من کثیر منقطع فتأمل.

و رواها ابن قاسم فی (روض الأخیار) ابن قاسم-روض الأخیار-ص ۲۰۲ ص ۲۰۲ کروایه الرضی بابدال (أرجی) ب(خیر).

۲۷۹

-و قال علیه السلام: اذا أضرت النوافل فی الفرائض فارفضوها .

مرت هذه الکلمه فی ص ۳۷ من هذا الجزء.

۲۸۰

- من تذکر بعد السفر استعد .

رویت فی (الغرر) -الغرر- بحروف ما فی(النهج).

۲۸۱

- لیست الرؤیه کالمعاینه مع الأبصار فقد تکذب العیون أهلها، و لا یغش العقل من استنصحه (۱).

و فی روایه الآمدی الآمدی-غرر الحکم-ص ۲۵۷ فی حرف اللام بلفظ:لیس عنه علیه السّلام «لیس العیان کالخبر» (۲).

۲۸۲

-و قال علیه السلام: بینکم و بین الموعظه حجاب من الغره (۳).

أورده ابن شعبه فی (التحف) ۳ابن شعبه-التحف-ص ۱۶۷ ص ۱۶۷ فی مواعظ الحسن علیه السلام و لا شک أنه حکاها عن ابیه سلام اللّه علیه و کذلک الحکمه(۲۸۵).

۲۸۳

- جاهلکم مزداد و عالمکم مسوف (۴).

و تروی جاهلکم مزداد مسوف.

۱- (۱) هـذا مثـل قوله تعالى: «فَإِنَّها لا تَعْمَى الْأَبْصارُ وَ لكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِى فِى الصُّدُورِ» أى ليس العمى عمى العين بل عمى القلب،كذلك قول أمير المؤمنين عليه السلام: ليست الرؤيه مع العيون و انما الرؤيه الحقيقيه مع العقول.

۲- (۲) غرر الحكم:ص ۲۵۷ [۱] فى حرف اللام بلفظ:ليس.

۳- (۳) الغره:الغفله.

۴- (۴) أى ان الجاهل يزداد فى العمل على غير بصيره و العالم يسوف أى يؤخر بعمله.

۲۸۴

-و قال عليه السلام: قطع العلم عذر المتعللين (۱).

هى فى (الغرر) -الغرر- كما هى فى(النهج).

۲۸۵

-و قال عليه السلام: كل معاجل يسأل الأنظار،و كل مؤجل يتعلل بالتسويف (۲).

رويت فى (غرر الحكم) -غرر الحكم-ص ۲۳۸ ص ۲۳۸ بابدال «الانظار» ب«الانتظار» و «مؤجل» ب«معجل».فلاحظ.و تقدم الكلام عليها فى الحكمه رقم(۲۸۲).

۲۸۶

-و قال عليه السلام: ما قال الناس لشىء«طوبى له»إلا و قد خبأ له الدهر يوم سوء .

نقلها سبط ابن الجوزى فى (التذكره) ۲سبط ابن الجوزى-التذكره-ص ۱۵۶ ص ۱۵۶ هكذا روى الشعبى عن ضرار بن ضمره ۱ضرار بن ضمره-نقل ضرار بن ضمره- قال:قال على(عليه السلام):«الرضا بالمقدور امتثال المأمور، قال: و قال(عليه السلام):ما قال الناس لشىء:«طوبى له»إلا و قد خبأ له القدر او الدهر يوم سوء».

و ليس فى(النهج)ذكر للشعبى و لا لضرار مضافا الى ما ذكره من اختلاف الروايه بين«القدر»و «الدهر» .

و رويت فى (الغرر) الآمدى-الغرر-ص ۳۱۰ للآمدى ص ۳۱۰ بهذه الصوره: «ما قدمت من دنياك فلنفسك،و ما أخرت منها فالعدو،و ما قال الناس لشىء طوبى له...إلخ» فانظر كيف عطف هذه الكلمه على جمله لم تذكر فى(النهج).

۱- (۱) المتعللون:الذين يعللون أنفسهم بالباطل و يسرفون فى المعاصى و يقولون إن الرب كريم رحيم مع علمهم بأنه سبحانه قد توعد العصاه.

۲- (۲) كل بالتنوين فى الموضعين مبتدأ خبره«معاجل»بفتح الجيم فى الاولى،و«مؤجل» بفتحها أيضا.

و قد رواها الزمخشری فی الجزء الأول من (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-الجزء الأول الورقه ۱۷۵ الورقه ۱۷۵ أوقاف فی باب تبدل الأحوال،و الوطواط فی (الغرر و العرر) الوطواط-الغرر و العرر-ص ۵۴ فی باب تبدل الأحوال ص ۵۴، و الابشیهی فی (المستطرف) الابشیهی-المستطرف-ج ۲ ص ۶۶ ج ۲ ص ۶۶ بنقصان «له» .

۲۸۷

- و قال علیه السلام-و قد سئل عن القدر-:طریق مظلم فلا تسلکوه.

ثم سئل ثانیا فقال:بحر عمیق فلا تلجوه.

ثم سئل ثالثا فقال:سر اللّه فلا تتکلفوه .

هذه الکلمه تابعه للکلمه(۱۰۸)و قد اشرنا الی ذلک هناک،و قد رواها جماعه قبل الشریف الرضی رحمه اللّه منهم الصدوق فی (التوحید) الصدوق-التوحید-ص ۳۷۴ ص ۳۷۴ کما روی فی کتاب (فقه الرضا)علیه السلام ۱-فقه الرضا علیه السلام- ۱.و قد نقل الشیخ المجلسی قدس سره عن أبیه عن السید الفاضل المحدث القاضی أمیر حسین أنه رأی نسخه من هذا الکتاب علیه إجازات جماعه من الفضلاء و أنه حصل له بتلک القرائن أنه تألیف الامام الرضا علیه السّلام و أن علیه خطه صلوات اللّه علیه ۲.

کما نقل هذه الکلمه بعد الرضی سبط ابن الجوزی الحنفی فی (تذکره الخواص) ۲سبط ابن الجوزی الحنفی-تذکره الخواص- ص ۱۵۹ ص ۱۵۹ بروایه الوالبی عن ابن عباس ۱ابن عباس-نقل ابن عباس- .

و فی(فقه الرضا)زیاده علی ما نقله الرضی و هی أنه علیه السّلام سئل رابعا فقیل له أنبئنا عن القدر فقال: «ما یَفْتَحِ اللّهُ لِلنّاسِ مِنْ رَحْمَهٍ فَلا مُمْسِکَ لَها وَ ما یُمْسِکْ فَلا مُرْسِلَ لَهُ» ۳فقال السائل:یا أمیر المؤمنین:إنما سألناک عن الاستطاعه التی نقوم بها و نقعد،فقال:استطاعه تملک مع اللّه أم دون اللّه؟

قال:فسكت القوم و لم يحروا جوابا فقال صلوات اللّه عليه:إن قلتم:إنكم تملكونها مع اللّه قتلتكم،و إن قلتم دون اللّه قتلتكم،فقالوا:كيف نقول يا أمير المؤمنين؟قال:تملكونها بالذى يملكها دونكم فان أمدكم بها كان ذلك من عطائه،و إن سلبها كان ذلك من بلائه،إنما هو المالك لما ملككم، و القادر لما عليه أقدركم،أما تسمعون ما يقول العباد و يسألونه الحول و القوه حيث يقولون:«لا حول و لا قوه إلا باللّه».فسئل عن تأويلها فقال:

«لا حول عن معصيته إلا بعصمته،و لا قوه على طاعته إلا بعونه» (۱).

۲۸۸

-و قال عليه السلام: إذا ارذل اللّه عبدا حظر عليه العلم (۲).

رواها الآمدى الآمدى-كتاب الآمدى- كروايه الرضى.

۲۸۹

-و قال عليه السلام: كان لى فيما مضى أخ فى اللّه،و كان يعظمه فى عينى صغر الدنيا فى عينه،و كان خارجا من سلطان بطنه فلا يشتهى ما لا يجد و لا يكثر اذا وجد،و كان أكثر دهره صامتا،فان قال بد القائلين، و نقع غليل السائلين (۳)و كان ضعيفا مستضعفا،فان جاء الجد فهو ليث غاب،وصل واد (۴)لا يدلى بحجه حتى يأتى قاضيا (۵)و كان لا يلوم أحدا على ما يجد العذر فى مثله حتى يسمع اعتذاره (۶)و كان لا يشكو وجعا إلا

۱- (۱) بحار الانوار ج ۵ ص ۱۲۳. [۱]

۲- (۲) حظر عليه:حرمه منه.

۳- (۳) بدهم-بالدال المهمله-أى كفهم و منعهم،و تروى«بذهم»بالذال المعجمه أى سبقهم و غلبهم،و نقع الغليل:أزال العطش.

۴- (۴) الليث:الأسد،و الغاب:جمع غابه،و هى الشجر الكثير الملتف يستوكر فيه الأسد، و الصل-بالكسر-الحيه،و الوادى معروف،و الجد-بالكسر-ضد الهزل.

۵- (۵) أدلى بحجته:أحضرها.

۶- (۶) أى كان لا يلوم على فعل يصح فى مثله الاعتذار إلا بعد سماع العذر.

عنـد برئه،و كـان يقول مـا يفعل،و لا يقول ما لا يفعل،و كان اذا غلب على الكلام لم يغلب على السـكوت،و كان على ما يسـمع أحرص منه على أن يتكلم،و كان اذا بدهه أمران (۱)ينظر أيهما أقرب الى الهوى فخالفه.

فعليكم بهذه الخلائق فالزموها و تنافسوا فيها،فان لم تستطيعوا فاعلموا أن أخذ القليل خير من ترك الكثير .

هـذا الكلام رواه الرضـى عن امير المؤمنين عليه السّـلام كما ترى و لا جرم أنه نقل ذلك عن مصدر يثق به،و يعتمد عليه و لكن الكلينى روى هــذا الكلام فى (اصـول الكـافى) ۳الكلينى-اصول الكـافى-ص ۴۹۳(مـن الطبعـه الحجريـه) ص ۴۹۳(من الطبعه الحجريه) عن الحسن بن على عليهما السـلام قال:خطب الحسن بن على عليهما السـلام فقال:أيها الناس ألا أخبركم عن أخ لى... إلخ و ذكر الكلام بصوره أبسط مما فى(نهج البلاغه).كما رواه ابن شـعبه فى (تحف العقول) ۳ابن شعبه-تحف العقول-ص ۲۴۳ ص ۲۴۳ عـن الحسـن عليـه السّـلام ايضـا.و كـذلك ابـن قـتيبه فى (عيـون الأخبـار) ۲ابن قتيبه-عيون الأخبـار-۲،۳۵۵ :۳۵۵،۲ قال:حدثنى محمد بن داود عن ابى شـريح الخوارزمى قال:سمعت أبا الربيع الأعرج عمرو بن سليمان ۱أبا الربيع الأعرج عمرو بن سليمان-نقل أبا الربيع الأعرج- يقول: قال الحسن ابن على:ألا اخبركم عن صديق كان لى... إلخ.

و هؤلاء كلهم من المتقـدمين على الشـريف الرضـى،ثم رواه بعـدهم الخطيب البغـدادى فى (تاريـخ بغداد) ۲الخطيب البغدادى-تاريخ بغداد-ج ۱۲ ص ۳۱۵ عند ما ترجم لعثيم الزاهد ج ۱۲ ص ۳۱۵ عند ما ترجم لعثيم الزاهد قال:

أخبرنى ابو الحسن محمـد بن عبـد الواحـد حـدثنا احمد بن ابراهيم بن شاذان حدثنا محمد بن الحسن بن حميد اللخمى،حدثنى خضر بن ابان بن عبيده الواعظ حدثنى عثيم البغدادى الزاهد،حدثنى محمد بن كيسان ابو بكر الأصم ۱محمد بن كيسان ابو بكر الأصم-نقل محمد بن كيسان- قال:

قال الحسن بن على ذات يوم لأصحابه:إنى اخبركم عن أخ لى... إلخ.

و رواه الزمخشـرى فى الجزء الأول من (ربيع الأبرار) الزمخشـرى-ربيع الأبرار-الجزء الأول باب الخير و الصـلاح فى باب الخير و الصلاح عن امير المؤمنين عليه السّلام.

۱- (۱) بدهه الأمر:فجأه و بغته.

و سواء كان هذا الكلام لعلى او للحسن سلام اللّه عليهما فانه من منبع واحد على أنا لا نستبعد أن الحسن عليه السّلام حكاه عن ابيه حين ضمنه خطبته.

أما نقل ابن المقفع لهذا الكلام فى (الأدب الكبير) ۱ابن المقفع-الأدب الكبير-فى أدبه و نسبه فانه اعترف فى مقدمه ذلك الكتاب بأن ما يذكره مشتق من حسام حكم الأولين (۱)على ان الشيخ ميثم البحرانى قال فى مفتتح شرحه ۲الشيخ ميثم البحرانى- شرح نهج البلاغه-ج ۵ ص ۳۸۹ لهذا الكلام،أقول:ذكر هذا الفصل ابن المقفع فى أدبه و نسبه الى الحسن بن على (۲).و بهذا يسقط هذا الاشكال غير ان نسخ الأدب المطبوعه و التى اطلعت على بعضها لم أجد فيها ذكر للحسن عليه السّلام فيوشك أن يد التحريف مدت اليه.

و قال شيخنا الهادى رحمه اللّه تعالى:لا نستبعد ان يكون قد أخذ هذه الكلمات من كلام امير المؤمنين عليه السّلام،إذ لا ريب فى انه كان مطلعا عليه،و عارفا بما له من علو المنزله،و جليل الرتبه،و كيف يخفى عليه و صديقه و عشيره الكاتب الشهير عبد الحميد كاتب مروان الجعدى،كما قيل له:

ما الذى مكنك من البلاغه؟قال:حفظت كلام الأصلع،يعنى به امير المؤمنين عليه السّلام؟أفترى ان ابن المقفع لم يقف على كلام امير المؤمنين،و لم يرتو من فيض معينه (۳)،و هو يقول:فى أوائل كتابه(الأدب الصغير)و قد وضعت فى هذا الكتاب من كلام الناس المحفوظ حروفا فيها عون على عماره القلوب و صقالها...إلخ (۴)».

و لو كان هذا لابن المقفع لأشار اليه ابن ابى الحديد كما هى عادته فى

۱- (۱) الأدب الكبير ص ۱۴۵.

۲- (۲) شرح نهج البلاغه لميثم البحرانى ج ۵ ص ۳۸۹.

۳- (۳) ذكر الاستاذ محمد كرد على فى(امراء البيان)ج ۱،۱۰ ان ابن المقفع تخرج فى البلاغه بخطب على بن ابى طالب.

۴- (۴) مدارك نهج البلاغه ص ۲۶۸.

المختلف فيه من كلام امير المؤمنين،و يظهر من تعليقه على هذا الكلام انه مشهور النسبه لأمير المؤمنين فقد ذكر اختلاف الناس فى الأخ الموصوف فى هذا الكلام،قال:قد اختلف الناس فى المعنى بهذا الكلام،و من هو هذا الأخ المشار اليه؟فقال قوم:هو رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و استبعده قوم لقوله:

«و كان ضعيفا مستضعفا» فان النبى لا يقال فى صفاته مثل هذه الكلمه، و إن امكن تأويلها على لين كلامه،و سجاحه أخلاقه إلا أنها غير لائقه به عليه السّلام،و قال قوم:هو أبو ذر و استبعده قوم لقوله: «فان جاء الجد فهو ليث غاب،وصل واد» ،فان أبا ذر لم يكن من الموصوفين بالشجاعه، و المعروفين بالبساله (۱)،و قال قوم:هو المقداد بن عمرو المعروف بالمقداد بن الأسود،و كان من شيعه على عليه السّلام المخلصين،و كان شجاعا مجاهدا،حسن الطريقه،و قد ورد فى فضله حديث صحيح مرفوع،و قال قوم:إنه ليس باشاره الى أخ معين،و لكنه كلام خارج مخرج المثل،و عاده العرب جاريه بمثل ذلك مثل قولهم فى الشعر فقلت لصاحبى و يا صاحبى و هذا عندى أقوى الوجوه (۲)فتدبر.

۲۹۰

-و قال عليه السلام: لو لم يتوعد اللّه سبحانه على معصيته (۳)لكان يجب ان لا يعصى شكرا لنعمه .

ص:۲۲۹

۱- (۱) من أعلم ابن ابى الحديد أن أبا ذر لم يكن بهذه الصفه،و لو فرض أنه لم يكن كذلك فلعل المراد بها الجرأه الأدبيه،و الاصحار بالحق،و الأمر بالمعروف و النهى عن المنكر،فلأبى ذر مواقف معروفه من هذا النوع فى المدينه و الشام نكل عن القيام بها أعيان الصحابه،و أقطاب الصدر الاول من الاسلام.

۲- (۲) الشرح م ۴،۳۷۹.

۳- (۳) التوعد:الوعيد اى لو لم يوعد اللّه على معصيته بالعقاب لكان يجب تركها شكرا له على نعمته.

صورتها فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۲۶۲ ص ۲۶۲ «لو لم یتوعد اللّه سبحانه علی معصیته لوجب ان لا یعصی شکرا لنعمته» و بعدها «لو لم یرغب اللّه سبحانه فی طاعته لوجب أن یطاع رجاء رحمته».

فلاحظ التفاوت البسیط مع زیاده الجمله الثانیه.

۲۹۱

- و قال علیه السلام-و قد عزی الأشعث بن قیس عن ابن له-:

یا أشعث،إن تحزن علی ابنک فقد استحقت منک ذلک الرحم،و إن تصبر ففی اللّه من کل مصیبه خلف.

یا أشعث إن صبرت جری علیک القدر و أنت مأجور،و إن جزعت جری علیک القدر و أنت مأزور (۱).

یا أشعث ابنک سرک و هو بلاء و فتنه (۲)و حزنک و هو ثواب و رحمه .

قد روی هذا الکلام عنه علیه السّلام علی وجوه مختلفه،و روایات متنوعه (۳)، أحدها هذا الوجه.

و من رواته قبل الرضی:ابن عبد ربه فی (العقد الفرید) ابن عبد ربه-العقد الفرید-ج ۳ ص ۳۰۴ ج ۳ ص ۳۰۴ و المبرد فی (الکامل) المبرد-الکامل-ج ۲ ص ۲۵۱ ج ۲ ص ۲۵۱.

و من رواته بعد الرضی:الراغب الاصبهانی فی (محاضرات الادباء) الراغب الاصبهانی-محاضرات الادباء-ج ۲ ص ۲۲۶ ج ۲ ص ۲۲۶ و الطرطوشی فی (سراج الملوک) الطرطوشی-سراج الملوک-ص ۱۸۲ ۱۸۲ و الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۱۲۱ ص ۱۲۱ و النویری فی (نهایه الارب) النویری-نهایه الارب-ج ۵ ص ۱۶۷ ج ۵ ص ۱۶۷ و غیرهم.

و قد مرت تعزیه امیر المؤمنین(علیه السلام)للأشعث عن أخیه فی ص ۹۲ من

۱- (۱) أی مقترن للوزر و هو الذنب.

۲- (۲) «سرک»ای اکسبک سرورا و ذلک عند ولادته،و هو اذا بلاء بتکالیف تربیته، و فتنه بشاغل محبته،و حزنک:اکسبک الحزن و ذلک عند الموت.

۳- (۳) شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید-شرح نهج البلاغه-م ۴ ص ۳۸۱ [۱] لابن ابی الحدید م ۴ ص ۳۸۱.

هذا الجزء و سيأتى فى الكلمه(۴۱۴)انه(عليه السلام)قال للأشعث فى تعزيته له:

«إن صبرت صبر الأكارم و إلا سلوت سلو البهائم» و سنذكر مصادرها هناك بمشيئه اللّه سبحانه.

و قد أخذ ابو العتاهيه (۱)الفاظه(عليه السلام)فقال لمن يعزيه عن ولد:

و لا بد من جريان القضا إما مثابا و إما أثيما (۲)

۲۹۲

- و قال عليه السلام عند وقوفه على قبر رسول اللّه صلى اللّه عليه و آله و سلم ساعه دفن:

إن الصبر لجميل إلا عنك،و إن الجزع لقبيح إلا عليك،و ان المصاب بك لجليل،و انه قبلك و بعدك لجلل (۳).

رواه القاضى القضاعى فى (دستور معالم الحكم) ۲القاضى القضاعى-دستور معالم الحكم-ص ۱۹۸ ص ۱۹۸ مسندا،قال:

أخبرنى محمد بن منصور التسترى مجيزا،قال:أخبرنا احمد بن محمد بن خليل،قال:حدثنا الحسين بن ابراهيم،قال:حدثنا محمد بن احمد بن رجاء،قال:حدثنا هرون بن محمد،قال:حدثنا قعنب بن المحرز،قال:

۱- (۱) ابو العتاهيه-بالتخفيف هو ابو إسحاق اسماعيل بن القاسم بن سويد العينى كان وحيد زمانه فى طلاقه الطبع و رشاقه النظم و خصوصا فى الزهديات و مذمه الدنيا و اكثر فى شعره من نقل معانى مواعظ امير المؤمنين عليه السلام،ولد بعين التمر«شفاثه»و نشأ بالكوفه و سكن بغداد و قد نقل عنه أنه قال:لو شئت ان اجعل كلامى كله شعرا لفعلت.توفى سنه ۲۱۱ ببغداد و أوصى ان يكتب على قبره: إن عيشا يكون آخره الموت لعيش معجل التنغيص

۲- (۲) شرح نهج البلاغه ۳ابن ابى الحديد-شرح نهج البلاغه-م ۴ ص ۳۸۱ [۱] لابن ابى الحديد م ۴ ص ۳۸۱.

۳- (۳) فى نسخه ابن ابى الحديد ابن ابى الحديد-شرح نهج البلاغه- :«و انه بعدك لقليل»و لا يختلف المعنى فان الجلل- بالتحريك- هو الهين الصغير،و قد يطلق أيضا على العظيم إذ هو من الاضداد و لكنه ليس مرادا هنا.

حدثنا الأصمعی،قال:حدثنا ابو عمرو بن العلاء،قال:حدثنی الذیال بن حرمله ۱الذیال بن حرمله-نقل ذیال بن حرمله- ،قال: کان علی بن ابی طالب(علیه السلام)یغدو و یروح الی قبر رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم بعد وفاته و یبکی تفجعا و یقول:یا رسول اللّه ما أحسن الصبر إلا عنک،و أقبح البکاء إلا علیک،ثم یقول:

ما غاض دمعی عند نازله إلا جعلتک للبکا سببا

و اذا ذکرتک میتا سفحت منی الجفون ففاض و انسکبا

ثم یمرغ وجهه فی التراب و یبکی و یندب و یذکر ما حل به بعده و یقول فی ذلک:

ما ذا علی من شم تربه احمد ألا یشم مدی الزمان غوالیا

صبت علی مصائب لو أنها صبت علی الایام عدن لیالیا

و رواه سبط ابن الجوزی فی (التذکره) سبط ابن الجوزی-التذکره- کروایه القضاعی و زاد علی ما رواه شعرا هذا البیت:

إنی أجلّ ثرا حللت به أن لا أری بثراه مکتئبا

و رواه مرسلا کل من الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۱۰۳ ص ۱۰۳ و النویری فی (النهایه) ۳النویری-النهایه-ج ۵ ص ۱۹۶ ج ۵ ص ۱۹۶ بصورتین تدلان بوضوح انهما لم تنقلا عن(النهج).و قال النویری بعد ذلک:و قد ألم الشعراء بهذا المعنی فقال ابراهیم بن اسماعیل فی علی بن موسی الرضا علیه السّلام:

إن الرزیه یا بن موسی لم تدع فی العین بعدک للمصائب مدمعا

و الصبر یحمد فی المواطن کلها و الصبر أن نبکی علیک و نجزعا

و قد أخذ هذا المعنی محمد بن عبد العتبی محمد بن عبد العتبی-نقل محمد بن عبد العتبی- فقال:

أمست بجفنی للدموع کلوم حزنا علیک و فی الخدود رسوم

و الصبر یحمد فی المواطن کلها إلا علیک فانه مذموم

۲۹۳

-و قال علیه السّلام: لا تصحب المائق (۱)فانه یزین لک فعله، و یود أن تکون مثله .

نقلها ابن قتیبه فی (عیون الاخبار) ابن قتیبه-عیون الاخبار-ج ۳ ص ۷۹ ج ۳ ص ۷۹ قال: و قال علی علیه السّلام:

«لا تواخ الفاجر فانه یزین لک فعله،و یحب لو أنک مثله،و یزین لک أسوأ خصاله،و مدخله علیک و مخرجه من عندک شین و عار،و لا الأحمق فانه یجتهد بنفسه لک و لا ینفعک،و ربما أراد أن ینفعک فیضرک،فسکوته خیر من نطقه،و بعده خیر من قربه،و موته خیر من حیاته،و لا الکذاب فانه لا ینفعک معه عیش،ینقل حدیثک،و ینقل الحدیث الیک حتی أنه لیحدث بالصدق فما یصدق» کما سبق الرضی بروایه هذه الکلمه ابن شعبه فی (تحف العقول) ابن شعبه-تحف العقول-ص ۲۰۵ ص ۲۰۵.

۲۹۴

- و قد سئل عن مسافه ما بین المشرق و المغرب،فقال علیه السلام:

مسیره یوم للشمس .

قال ابن أبی الحدید:و هذا الجواب تسمیه الحکماء جوابا إقناعیا لأن السائل أراد أن یذکر له کمیه المسافه مفصله نحو أن یقول:بینهما ألف فرسخ أو اکثر او اقل فعدل علیه السّلام عن ذلک و أجابه بغیره،و هو جواب صحیح لا ریب فیه،لکنه غیر شاف لغلیل السائل،و تحته غرض صحیح،و ذلک لأنه سأله بحضور العامه تحت المنبر فلو قال له:بینهما الف فرسخ مثلا لکان للسائل أن یطالبه بالدلاله علی ذلک،و الدلاله علی ذلک یشق حصولها علی البدیهه،و لو حصلت لشق علیه أن یوصلها الی فهم السائل،و لو فهمها السائل لما فهمتها العامه الحاضرون،و لصار فیها قول و خلاف،و کادت تکون فتنه أو شبیها بالفتنه فعدل الی جواب صحیح إجمالی أسکت السائل

۱- (۱) المائق:الأحمق.

به،و قنع به السامعون ایضا و استحسنوه و هذا من نتائج حکمته علیه السّلام (۱).

و قال الجاحظ الجاحظ-کتاب الجاحظ- : قیل لعلی رضی اللّه تعالی عنه:کم بین السماء الی الأرض؟ قال:دعوه مستجابه،فقالوا:کم بین المشرق و المغرب؟قال:مسیره یوم للشمس.

و روی مثل ذلک ابن قتیبه فی (عیون الاخبار) ابن قتیبه-عیون الاخبار-ج ۲ ص ۲۰۸ ج ۲ ص ۲۰۸،و ابن عبد ربه فی (العقد الفرید) ابن عبد ربه-العقد الفرید-ج ۲ ۲۶۸ ج ۲ ۲۶۸ و ابراهیم بن هلال الثقفی فی کتاب الغارات ۱ابراهیم بن هلال الثقفی-الغارات- ۲و ابن واضح فی تاریخه ابن واضح-تاریخ ابن واضح-۲،۱۵۱ ۲،۱۵۱،و الزمخشری فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-الجزء الأول باب الجوابات المسکته فی الجزء الأول باب الجوابات المسکته،و رواه آخرون قبل الرضی و بعده.

۲۹۵

-و قال علیه السّلام: أصدقاؤک ثلاثه،و أعداؤک ثلاثه، فأصدقاؤک صدیقک،و صدیق صدیقک،و عدو عدوک،و أعداؤک:عدوک و عدو صدیقک و صدیق عدوک .

فی (العقد الفرید) -العقد الفرید-ج ۲ ص ۳۰۶ ج ۲ ص ۳۰۶، دخل دحیه الکلبی علی أمیر المؤمنین علی علیه السّلام فما زال یذکر معاویه و یطریه فی مجلسه فقال علی علیه السّلام:

صدیق عدوی داخل فی عداوتی و إنی لمن ود الصدیق ودود

فلا تقربن منی و أنت صدیقه فان الذی بین القلوب بعید

رویت هذه الکلمه عنه علیه السّلام فی الجزء الأول من (ربیع الأبرار) -ربیع الأبرار-الجزء الأول ص ۱۴۰ ص ۱۴۰.

۲۹۶

- و قال علیه السلام لرجل رآه یسعی علی العدو له بما فیه إضرار بنفسه:إنما أنت کالطاعن نفسه لیقتل ردفه .

روی الطبری فی (التاریخ) الطبری-التاریخ-ج ۵ ص ۲۸۴۹ فی حوادث سنه ۳۰ ج ۵ ص ۲۸۴۹ فی حوادث سنه ۳۰ ما حاصله:

ان علیا علیه السّلام سمع أقواما یذمون عثمان بن عفان بما یضرون به أنفسهم فقال:

۱- (۱) شرح النهج م ۴ ص ۳۸۴. [۱]

«إنكم و ما تعيرون عثمان به كالطاعن نفسه ليقتل ردفه». و ما أدرى هل هذا أصل ما ذكره الرضى رحمه اللّه أم غيره؟فانك ترى الكلمه هنا بحروفها إلا بابدال «إنما أنت» بكلمه«إنكم»مع أنى لا يخالجنى أدنى ارتياب بأن الرضى وجده فى مصدر فنقله كما وجده.

۲۹۷

-و قال عليه السّلام: ما اكثر العبر و أقل الاعتبار .

فى (تذكره الخواص) -تذكره الخواص-ص ۱۴۴ ص ۱۴۴ «ما اكثر العبر و ما أقل المعتبرين» و هذا الاختلاف يدل على أن مصدره غير(نهج البلاغه)و رويت فى (الغرر) -الغرر-ص ۳۰۹ ص ۳۰۹ كما فى(النهج).

۲۹۸

-و قال عليه السلام: من بالغ فى الخصومه أثم،و من قصر فيها ظلم،و لا يستطيع أن يتقى اللّه من خاصم .

روى صدر هذه الكلمه المفيد فى (الارشاد) المفيد-الارشاد-ص ۱۷۴ ص ۱۷۴ و الميدانى فى (مجمع الأمثال) الميدانى-مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۳ ج ۲ ص ۴۵۳،و قد نوهنا فى غير موضع من هذا الكتاب ان كل ما بين دفتى(المجمع)منقول من كتب المتقدمين على الشريف الرضى،كما روى هذه الكلمه الآمدى فى (غرر الحكم) الآمدى-غرر الحكم-ص ۳۰۱ ص ۳۰۱ بلفظ «من بالغ فى الخصام أثم،و من قصر عنه خصم» ،و النويرى فى (نهايه الارب) النويرى-نهايه الارب-ج ۳ ص ۶ ج ۳ ص ۶.

و يظهر من روايتى الميدانى و النويرى أن هذه الكلمه و الكلمتين(۵ و ۱۳) قطعه واحده فانهما روياها هكذا: «من رضى عن نفسه كثر الساخط عليه، و من ضيعه الاقرب اتيح له الأبعد،و من بالغ فى الخصومه أثم،و من قصر فيها ظلم» و قد أشرنا الى ذلك فى الكلمه(۱۳)فلاحظ.

۲۹۹

-و قال عليه السلام: ما أهمنى ذنب امهلت بعده حتى اصلى ركعتين .

وردت فى (سراج الملوك) -سراج الملوك-ص ۳۷۲ ص ۳۷۲ و (غرر الحكم) -غرر الحكم-ص ۳۱۳ ص ۳۱۳ كما فى (نهج البلاغه).

۳۰۰

-و سئل علیه السلام: کیف یحاسب اللّه الخلق علی کثرتهم؟فقال علیه السلام:کما یرزقهم علی کثرتهم،فقیل له:کیف یحاسبهم و لا یرونه؟ فقال علیه السلام:کما یرزقهم و لا یرونه .

السائل هو سلمان الفارسی رضی اللّه عنه کما فی (العقد الفرید) ابن عبد ربه-العقد الفرید-ج ۴ ص ۲۰۶ ج ۴ ص ۲۰۶ و قد ذکر ابن عبد ربه السؤال الأول و أغفل الثانی لأنه ممن یعتقدون رؤیه اللّه تعالی یوم القیامه.

۳۰۱

-و قال علیه السلام: رسولک ترجمان عقلک،و کتابک أبلغ ما ینطق عنک (۱).

هذه الحکمه مقتطفه من وصیته لولده الحسن علیهما السلام کما فی روایه الکلینی فی کتاب (الرسائل) ۱الکلینی-الرسائل- إلا أنه لم یرو الجمله الثانیه ۲.

و الجمله الاولی رواها القاضی القضاعی فی (دستور معالم الحکم) القاضی القضاعی-دستور معالم الحکم-ص ۱۶ ص ۱۶، و الطرطوشی فی (سراج الملوک) الطرطوشی-سراج الملوک-ص ۳۸۴ ص ۳۸۴ و الکراجکی فی (کنز الفوائد) ۱الکراجکی-کنز الفوائد- ۳.

و قد قلت غیر مره أن القضاعی حذف أسانید ما نقله عن امیر المؤمنین علیه السّلام کما حذف أسانید ما رواه عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی(الشهاب)روما للاختصار و أن من یلاحظ کتابه أدنی ملاحظه یقطع بأنه لم یعتمد علی(النهج)فی کل ما رواه،ثم لو کان قد نقل هذه الحکمه عن(النهج)لنقلها کامله و بهذا نستدل

۱- (۱) استعار علیه السلام لفظ الترجمان للعقل باعتبار انه ینبیء عنه،اما ان الکتاب ابلغ من ینطق عن صاحبه فلضبط مراده فیه دون لسان الرسول لانه ربما لم یؤد الرساله علی وجهها سهوا او لغرض فیقع الخلل بسبب ذلک حتی ربما کان فیها هلاک المرسل«و ما آفه الاخبار إلا رواتها».

أيضا أن الطرطوشى و الكراجكى لم ينقلاها عن(النهج).هذا و قد روى هذه الحكمه عن امير المؤمنين عليه السّلام الميدانى فى (مجمع الأمثال) الميدانى-مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۴ ج ۲ ص ۴۵۴ و ابن طلحه الشافعى فى (مطالب السؤول) ابن طلحه الشافعى-مطالب السؤول-ج ۱ ص ۱۶۴ ج ۱ ص ۱۶۴،و رويت فى (غرر الحكم) -غرر الحكم-ص ۱۸۷ ص ۱۸۷ بوجهين:

(الأول) رسولك ترجمان عقلك،و احتمالك دليل حلمك.

(الثانى) رسولك ميزان عقلك،و قلمك أبلغ من ينطق عنك.

و كلاهما لم تنقلا عن(النهج)كما هو واضح و لعلهما كلمتان له عليه السّلام قالها فى اكثر من موطن.

و يحتمل ان امير المؤمنين عليه السّلام قال هذه الكلمه فى غير موطن.

۳۰۲

-و قال عليه السلام: ما المبتلى الذى قد اشتد به البلاء بأحوج الى الدعاء من المعافى الذى لا يأمن البلاء .

قال شيخنا الصدوق ۲الصدوق-امالى-ص ۱۵۹ رحمه اللّه:حدثنا أبى رحمه اللّه قال:حدثنا سعد ابن عبد اللّه عن الحسن بن موسى الخشاب،عن غياث بن كلوب،عن اسحاق بن عمار ۱اسحاق بن عمار-نقل اسحاق بن عمار- ، عن الصادق جعفر بن محمد عن ابيه،عن آبائه عليهم السلام:

ان عليا عليه السّلام كان يقول:ما من أحد ابتلى و إن عظمت بلواه بأحق بالدعاء من المعافى الذى لا يأمن البلاء. ا ه (۱).

و رواها القضاعى فى (الدستور) القضاعى-الدستور-ص ۲۴ ص ۲۴ بهذا اللفظ: «ما المبتلى و ان اشتد بلاؤه بأحق بالدعاء من المعافى لأنه لا يأمن من البلاء» و رواها الآمدى فى (الغرر) الآمدى-الغرر-ص ۳۱۳ ص ۳۱۳ فالكلمه مرويه قبل الرضى و بعده مسنده و مرسله.

۳۰۳

-و قال عليه السلام: الناس أبناء الدنيا و لا يلام الرجل على حب امه .

۱- (۱) امالى الصدوق ص ۱۵۹. [۱]

قال ابو منصور محمد بن اسماعیل الثعالبی فی کتاب (التمثیل و المحاضره) ابو منصور محمد بن اسماعیل الثعالبی-التمثیل و المحاضره-ص ۲۵ ص ۲۵: قیل للامام علی رضی اللّه تعالی عنه:لم حرص الناس علی الدنیا؟ قال:«هم أبناؤها».

و قال الراغب فی (محاضرات الادباء) الراغب-محاضرات الادباء-ج ۲ ص ۱۶۹ ج ۲ ص ۱۶۹: ذکر قوم لأمیر المؤمنین أنهم یحبون الدنیا فقال:نعم أبناؤها أفیلام الرجل علی حب امه؟.

و رویت هذه الکلمه عنه علیه السّلام فی (مجمع الأمثال) -مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۴ ج ۲ ص ۴۵۴.

و رواها ابن ابی الحدید ابن ابی الحدید-شرح نهج البلاغه-م ۴ ص ۳۰۱ بصوره تختلف مع روایه الرضی و هی «الناس أبناء الدنیا و لا یلام المرء علی حب امه» ثم قال:أخذه محمد بن وهب الحمیری فقال:

و نحن بنو الدنیا خلقنا لغیرها و ما کنت منه فهو شیء محبب (۱)

و قال ابن عبد ربه ابن عبد ربه-العقد الفرید-۱۷۶،۳ :ما سمعت فی صفه الدنیا و السبب الذی یحبها الناس لأجله بأبلغ من قول القائل:

نراع بذکر الموت فی حین ذکره و تعترض الدنیا فنلهو و نلعب

و نحن بنو الدنیا خلقنا لغیرها و ما کنت منه فهو شیء محبب

فذکر ان الناس بنو الدنیا و ما کان الانسان منه فهو محبب الیه (۲).

۳۰۴

-و قال علیه السّلام: ان المسکین رسول اللّه فمن منعه فقد منع اللّه و من أعطاه فقد اعطی اللّه .

رویت قبل(نهج البلاغه)فی کتاب (دعائم الاسلام) أبی حنیفه النعمان المصری-دعائم الاسلام-ج ۱ ص ۲۴۳ لأبی حنیفه النعمان المصری ج ۱ ص ۲۴۳ و بعده فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۱۰۷ ص ۱۰۷ فتأمل.

۱- (۱) شرح النهج م ۴ ص ۳۰۱. [۱]

۲- (۲) العقد الفرید:۱۷۶،۳. [۲]

۳۰۵

-و قال علیه السلام: ما زنی غیور قط .

رواها فی (مجمع الأمثال) -مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۲۹۰ ج ۲ ص ۲۹۰ هکذا «ما فجر غیور قط» ، و علق علیه المیدانی بقوله:قاله بعض الحکماء من العرب،ثم قال:یعنی ان الغیور الذی یغار علی کل انثی.ا ه.و علی علیه السّلام(سید العرب)کما جاء ذلک فی الحدیث الشریف (۱).و قد رواها أیضا الآمدی فی (غرر الحکم) الآمدی-غرر الحکم-ص ۳۰۷ ص ۳۰۷ و بعدها «ما افحش کریم قط».

۳۰۶

-و قال علیه السّلام: کفی بالأجل حارسا .

رواها بحروفها قبل الشریف الرضی شیخنا الصدوق رحمه اللّه فی (التوحید) ۲الصدوق-التوحید-ص ۲۶۴ ص ۲۶۴، بسنده عن أبی حیان التیمی عن ابیه ۱أبی حیان التیمی عن ابیه-نقل أبی حیان التیمی عن ابیه- ،و کان مع علی علیه السّلام یوم صفین،قال:بینا علی بن أبی طالب علیه السّلام یعبیء الکتائب یوم صفین و معاویه مقابله علی فرس له یتأکل تحته تأکلا،و علی علیه السّلام علی فرس رسول اللّه المرتجز،و بیده حربه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم،و هو متقلد سیفه ذا الفقار،فقال رجل من أصحابه احترس یا امیر المؤمنین فانا نخشی ان یغتالک هذا الملعون،فقال علیه السّلام:لان قلت ذاک انه غیر مأمون علی دینه،و انه لأشقی القاسطین و ألعن الخارجین علی الأئمه المهتدین،و لکن «کفی بالأجل حارسا»لیس احد من الناس إلا و معه ملائکه حفظه یحفظونه ان یتردی فی بئر،او یقع علیه حائط او یصیبه سوء،فاذا جاء أجله خلوا بینه و بین ما یصیبه،و کذلک أنا اذا حان أجلی انبعث اشقاها فخضب هذه من هذا-و أشار الی لحیته و رأسه عهد معهود،و وعد غیر مکذوب ،قال:و الحدیث طویل أخذنا منه الحاجه و قد اخرجته بتمامه فی کتاب (الدلائل و المعجزات) الصدوق-الدلائل و المعجزات- .

۱- (۱) انظر(المستدرک)للحاکم ج ۲ ص ۱۲۴.

و روی فی (تحف العقول) -تحف العقول-ص ۲۲۴ ص ۲۲۴ بعض هـذا الکلام و فیه «کفی بالأجل حرزا». و فی (حلیه الأولیاء) -حلیه الأولیاء-۱،۷۵ :۱،۷۵ قیل لعلی:ألا نحرسک؟قال:

«حرس امرأ أجله».

۳۰۷

-و قال علیه السلام: ینام الرجل علی الثکل و لا ینام علی الحرب.

قال الرضی:و معنی ذلک انه یصبر علی قتل الأولاد و لا یصبر علی سلب الأموال.

جاء فی (الکامل) المبرد-الکامل-۱،۴۹ للمبرد:۱،۴۹ ما یلی:

یروی ان رجلا من قریش بعث الی رجل منهم-و کان اخذ له غلاما-:

یا هذا إن الرجل ینام علی الثکل و لا ینام علی الحرب،فأما رددته و أما عرضت اسـمک علی اللّه فی کل یوم و لیله خمس مرات انتهی.

و لیت المبرد صرح باسم القرشیین فأراحنا،و لعل القرشی الظالم هو داود ابن علی بن عبد اللّه بن العباس بن عبد المطلب الهاشمی و القرشی المظلوم هو ابو عبد اللّه جعفر بن محمد الصادق علیه السّلام و الغلام المأخوذ هو المعلی بن خنیس و القصه مشهوره.و کیف کان فالکلمه مرویه قبل الرضی و مرویه بعده فی (الغرر) -الغرر-ص ۳۶۱ ص ۳۶۱ و فی (مجمع الامثال) المیدانی-مجمع الامثال-ج ۲ ص ۴۵۴ للمیدانی ج ۲ ص ۴۵۴.

۳۰۸

-و قال علیه السّلام: موده الآباء قرابه بین الأبناء،و القرابه الی الموده أحوج من الموده الی القرابه .

رواها ابن طلحه الشافعی فی (مطالب السؤول) ابن طلحه الشافعی-مطالب السؤول-ج ۱ ص ۱۶۲ ج ۱ ص ۱۶۲.

۳۰۹

-و قال علیه السّلام: اتقوا ظنون المؤمنین فان اللّه تعالی جعل الحق علی ألسنتهم .

هذا مأخوذ من قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم:«إن للّه عبادا یعرفون الناس

بالتوسم». و من قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم الثانى:«اتقوا فراسه المؤمن فانه ينظر بنور اللّه» (۱).

و الكلمه مرويه عن امير المؤمنين عليه السّلام فى (غرر الحكم) -غرر الحكم -ص ۶۸ ص ۶۸ بابدال «جعل» ب«أجرى»و فى (ربيع الأبرار) الزمخشرى-ربيع الأبرار-الورقه ۲۲۲ للزمخشرى الورقه ۲۲۲،و فى (روض الأخيار) -روض الأخيار- كما فى(النهج).

۳۱۰

-و قال عليه السّلام: لا يصدق إيمان عبد حتى يكون بما فى يد اللّه أوثق منه بما فى يده .

و هذا ايضا مأخوذ من قول رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم:«من أحب ان يكون أتقى الناس فليتوكل على اللّه،و من أحب ان يكون أغنى الناس فليكن بما عند اللّه عز و جل أوثق منه بما فى يده (۲)».

و الكلمه مرويه عن على سلام اللّه عليه فى (مروج الذهب) -مروج الذهب-ج ۴ ص ۴۳۴ ج ۴ ص ۴۳۴ قال:وقف على على سائل فقال للحسن:قل لامك تدفع اليه درهما،فقال:

عندنا سته دراهم للدقيق فقال على:«لا يكون المؤمن مؤمنا حتى يكون بما فى يد اللّه اوثق منه بما فى يده»ثم أمر للسائل بالسته دراهم كلها،فما برح على رضى اللّه عنه حتى مر به رجل يقود بعيرا فاشتراه منه بمائه و أربعين درهما و أنسأ أجله ثمانيه أيام،فلم يحل حبله حتى مر به رجل و البعير معقول فقال:بكم هذا؟فقال:بمائتى درهم،فقال:قد أخذته فوزن له الثمن، فدفع على منه مائه و اربعين درهما للذى ابتاعه منه،و دخل بالستين الباقيه على فاطمه عليها السلام،فسألته:من أين هى؟فقال:هذا تصديق لما جاء

۱- (۱) (محاضرات الراغب)ج ۱ ص ۱۰ و [۱](مجمع البيان)ج ۶ ص ۳۴۳ فى تفسير قوله تعالى: «إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيٰاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ» .الحجر:۷۵). [۲]

۲- (۲) انظر(معانى الاخبار)ص ۱۹۶.

به ابوک صلی اللّه علیه و سلم: «مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَهِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثالِها» (۱).

۳۱۱

- و قال علیه السّلام لانس بن مالک،و قد کان بعثه الی طلحه و الزبیر لما جاء الی البصره یذکر هما شیئا مما سمعه من رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله و سلم فی معناهما،فلوی عن ذلک،فرجع الیه،فقال:إنی أنسیت ذلک الأمر،فقال علیه السلام:إن کنت کاذبا فضربک اللّه بها بیضاء لامعه لا تواریها العمامه.

قال الرضی:یعنی البرص،فأصاب انسا هذا الداء فیما بعد فی وجهه فکان لا یری إلا مبرقعا.

قال ابن ابی الحدید ابن ابی الحدید-شرح نهج البلاغه-المجلد ۴،۳۸۸ :المشهور ان علیا علیه السّلام ناشد الناس اللّه فی الرحبه بالکوفه،فقال:انشدکم اللّه رجلا سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول لی و هو منصرف من حجه الوداع:«من کنت مولاه فعلی مولاه،اللهم و ال من والاه،و عاد من عاداه»فقام رجال فشهدوا بذلک،فقال علیه السّلام لانس بن مالک:لقد حضرتها فما بالک؟فقال:یا امیر المؤمنین کبرت سنی،و صار ما أنساه اکثر مما أذکره،فقال له:إن کنت کاذبا فضربک اللّه بها بیضاء لا تواریها العمامه،فما مات حتی أصابه البرص ،و أما ما ذکره الرضی من أنه بعث انسا الی طلحه و الزبیر فغیر معروف و لو کان قد بعثه لیذکرهما بکلام یختص بهما من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لما أمکنه أن یرجع فیقول:إنی أنسیته،فینکر بعد الاقرار،هذا مما لا یقع.و قد ذکر ابن قتیبه حدیث البرص و الدعوه التی دعا بها امیر المؤمنین علیه السّلام علی انس بن مالک فی کتاب (المعارف) ابن قتیبه-المعارف-ص ۳۵۱ باب البرص من اعیان الرجال فی باب البرص من اعیان الرجال،و ابن قتیبه،غیر متهم فی حق علی علیه السّلام علی المشهور من انحرافه عنه،ا ه (۲).

۱- (۱) الانعام:۱۶۰. [۱]

۲- (۲) شرح نهج البلاغه المجلد ۴،۳۸۸.

أقول:ما يقوله ابن ابى الحديد هو الموافق للمشهور،و قد جاء ذلك فى كثير من المسانيد و الصحاح،و لسنا الآن فى سبيل تحقيق سبب القول،و لكنا فى صدد بيان ان الرضى مسبوق بروايته،فقد رواه ابن قتيبه كما سمعت (۱)و رواه ابو نعيم فى (حليه الأولياء) ابو نعيم-حليه الأولياء-ج ۵ ص ۲۶ ج ۵ ص ۲۶.

و رواه بعد الرضى الثعالبى فى (لطائف المعارف) الثعالبى-لطائف المعارف-ص ۱۰۵ ص ۱۰۵.

و اذا أردت تحقيق هذه القضيه فعليك بكتاب (الغدير) ۲الامينى-الغدير-ج ۱ ص ۱۶۶-۱۹۴ و ج ۲۱۸،۲ لشيخنا الامينى ج ۱ ص ۱۶۶-۱۹۴،نجد هناك من البيان ما يشفى صدور قوم مؤمنين، هذا و قد أشار الى ما أصاب انسا من دعوه الامام صلوات اللّه عليه السيد الحميرى ۱السيد الحميرى-نقل السيد الحميرى- المتوفى سنه(۱۷۳)بقوله:

فى رده سيد كل الورى مولاهم فى المحكم المنزل

فصده ذو العرش عن رشده و شانه بالبرص الأنكل (۲)

۳۱۲

-و قال عليه السّلام: إن للقلوب إقبالا و إدبارا،فاذا أقبلت فاحملوها على النوافل،و اذا ادبرت فاقتصروا بها على الفرائض .

رويت فى (غرر الحكم) -غرر الحكم-ص ۱۱۳ ص ۱۱۳.

۳۱۳

-و قال عليه السّلام: و فى القرآن نبأ ما قبلكم،و خبر ما بعدكم، و حكم ما بينكم .

قال على بن الحسين المسعودى على بن الحسين المسعودى-مروج الذهب-۱۰۴،۳ : و فى سنه ست و ستين فى أيام عبد الملك بن مروان توفى الحارث الأعور صاحب على عليه السّلام،و هو الذى دخل على على فقال:يا امير المؤمنين ألا ترى الى الناس قد أقبلوا على هذه الأحاديث و تركوا كتاب اللّه؟قال:و قد فعلوها؟قال:نعم،قال:أما إنى سمعت

۱- (۱) انظر المعارف ص ۳۵۱.

۲- (۲) الغدير ۱۹۴،۱ و ج ۲۱۸،۲. [۱]

رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم یقول:«ستکون فتنه»قلت:فما المخرج منها یا رسول اللّه؟قال:«کتاب اللّه:فیه نبأ ما قبلکم و خبر ما بعدکم، و حکم ما بینکم،هو الفصل لیس بالهزل،من ترکه من جبار قصمه اللّه، و من أراد الهدی فی غیره أضله اللّه،هو حبل اللّه المتین،و هو الذکر الحکیم، و الصراط المستقیم،و هو الذی لا تزیغ عنه العقول،و لا تلتبس به الألسن، و لا تنقضی عجائبه،و لا یعلم علم مثله،هو الذی لما سمعته الجن قالوا:

«إِنّا سَمِعْنا قُرْآناً عَجَباً یَهْدِی إِلَی الرُّشْدِ» «الجن:۳»من قال به صدق و من زال عنه عدا،و من عمل به أجر،و من تمسک به هدی الی صراط مستقیم» خذ الیک... (۱).و روی هذه الکلمه الفخر الرازی فی تفسیره الفخر الرازی-تفسیر الفخر الرازی-ج ۲ ص ۴ :

ج ۲ ص ۴.

۳۱۴

-و قال علیه السّلام: ردوا الحجر من حیث جاء فان الشر لا یدفعه إلا الشر (۲).

رویت فی (ربیع الأبرار) -ربیع الأبرار-ج ۲ الورقه ۱۷ ج ۲ الورقه ۱۷ أوقاف بلفظ(من حیث اتی)، و فی (الغرر) -الغرر-ص ۱۸۶ ص ۱۸۶ «رد الحجر من حیث جاءک فانه لا یرد الشر إلا بالشر».

و رواها النویری فی (نهایه الارب) النویری-نهایه الارب-ج ۶ ص ۶۵ ج ۶ ص ۶۵ کما فی(الغرر)و لکنه یروی«یدفع»مکان«یرد»و اختلاف الصور دلیل علی اختلاف المصدر.

ص:۲۴۴

۱- (۱) مروج الذهب:۳،۱۰۴. [۱]

۲- (۲) رد الحجر کنایه عن مقابله الشر بالدفع علی فاعله لیرتدع عنه و هذا اذا لم یمکن دفعه بالتی هی أحسن و مما ینسب لعلی علیه السلام: لئن کنت محتاجا الی الحلم إننی الی الجهل فی بعض الأحایین أحوج و ما کنت أرضی الجهل جدا و لا أبا و لکننی أرضی به حین احرج فان قال بعض الناس فیه سماجه لقد صدقوا و الذل بالحر أسمج

۳۱۵

- و قال علیه السّلام لکاتبه عبید اللّه بن ابی رافع:ألق دواتک، و أطل جلفه قلمک،و فرج بین السطور،و قرمط بین الحروف،فان ذلک أجدر بصباحه الخط (۱).

هذا الکلام مروی قبل(نهج البلاغه)فی کتاب (الوزراء و الکتاب) أبی عبد اللّه محمد بن عبدوس الجهشیاری-الوزراء و الکتاب- ص ۱۴ لأبی عبد اللّه محمد بن عبدوس الجهشیاری ص ۱۴.

و روی بعد(النهج)فی (محاضرات الادباء) -محاضرات الادباء-ج ۱ ۴۸ ج ۱ ۴۸ باختلاف یسیر مع(النهج).

۳۱۶

-و قال علیه السّلام: أنا یعسوب المؤمنین و المال یعسوب الفجار.

قال الرضی:و معنی ذلک أن المؤمنین یتبعوننی و الفجار یتبعون المال کما تتبع النحل یعسوبها و هو رئیسها.

هذه کلمه قالها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلفظین مختلفین تاره«أنت یعسوب الدین»و ثاره«أنت یعسوب المؤمنین» و الکل راجع الی معنی واحد کأنه جعله رئیس المؤمنین و سیدهم او جعل الدین یتبعه و یقفو أثره حیث سلک کما یتبع النحل الیعسوب و هذا نحو قوله:«و أدر الحق معه کیف دار» (۲).

فمن رواها بلفظها الأول الحافظ ابو نعیم فی (حلیه الأولیاء) ۱/۱الحافظ ابو نعیم-حلیه الأولیاء- من طریق انس بن مالک ۲/۱انس بن مالک-نقل انس بن مالک- : «یا انس اسکب لی وضوء ثم قام فصلی رکعتین،ثم قال:

أول من یدخل علیک من هذا الباب إمام المتقین،و سید المسلمین،و یعسوب

۱- (۱) لاق الحبر بالکاغد یلیق أی التصق،و هذه دواه ملبقه أی أصلح مدادها و یقال للمرأه اذا لم تحظ عند زوجها ما لاقت عند زوجها أی ما التصقت بقلبه و الجلفه-بالکسر-:فتحه القلم التی یستمد بها المداد،و فی روایه الجهشیاری(شباه قلمک)مکان(جلفه قلمک)و المعنی واحد إذ الشباه من کل شیء رأس حده.

۲- (۲) راجع شرح ابن ابی الحدید [۱]لهذه الکلمه.

الدین..الحدیث» ۱.

فی (الریاض النضره) -الریاض النضره-ج ۲ ص ۱۷۷ ج ۲ ص ۱۷۷ عن علی علیه السّلام قال:قال لی رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم:«إنک سید المسلمین و إمام المتقین،و قائد الغر المحجلین،و یعسوب الدین».

و ممن رواها بلفظها الثانی ابن عبد البر فی (الاستیعاب) ۳ابن عبد البر-الاستیعاب-ج ۴ ص ۱۶۹عند ما ترجم لأبی لیلی الغفاری ج ۴ ص ۱۶۹، و ابن حجر فی (الاصابه) ۳ابن حجر-الاصابه-ج ۴ ص ۱۷۱ عند ما ترجم لأبی لیلی الغفاری ج ۴ ص ۱۷۱،و ابن الأثیر فی (اسد الغابه) ۳ابن الأثیر-اسد الغابه-ج ۵ ص ۲۸۷ عند ما ترجم لأبی لیلی الغفاری ج ۵ ص ۲۸۷ کل هؤلاء رووا عند ما ترجموا لأبی لیلی الغفاری أنه قال:سمعت رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم یقول:«ستکون بعدی فتنه فاذا کان ذلک فالزموا علی بن ابی طالب فانه أول من یرانی،و أول من یصافحنی یوم القیامه، و هو الصدیق الأکبر و هو فاروق هذه الامه یفرق بین الحق و الباطل،و هو یعسوب المؤمنین». و رویت کذلک فی (مجمع الزوائد) ۲-مجمع الزوائد-ج ۹ ص ۱۰۲ ج ۹ ص ۱۰۲ من طریق أبی ذر ۱أبی ذر-نقل أبی ذر- و سلمان ۱سلمان-نقل سلمان- .

أما ما رواه الرضی رحمه اللّه فی هذا الموضع عن أمیر المؤمنین علیه السّلام فمروی فی (کنز العمال) ۲-کنز العمال-ج ۶ ص ۳۹۴ ج ۶ ص ۳۹۴ عن علی علیه السّلام قال:«أنا یعسوب المؤمنین و المال یعسوب الظلمه» و فیه عن ابی معسر ۱ابی معسر-نقل ابی معسر- قال:دخلت علی علی علیه السّلام و بین یدیه ذهب فقال:«أنا یعسوب المؤمنین بی یلوذ المؤمنون، و هذا یعسوب المنافقین و بهذا یلوذ المنافقون». و أورده ابن الاثیر فی (النهایه) ابن الاثیر-النهایه-ج ۵ ص ۲۹۸ ماده(یعسوب) ج ۵ ص ۲۹۸ ماده(یعسوب)قال: فی حدیث علی«أنا یعسوب المؤمنین و المال یعسوب الکفار» و فی روایه(المنافقین)ای یلوذ بی المؤمنون و یلوذ بالمال الکفار أو المنافقون کما تلوذ النحل بیعسوبها و سیدها.

۳۱۷

- و قال له بعض الیهود:ما دفنتم نبیکم حتی اختلفتم فیه؟فقال

علیه السلام له:إنما اختلفنا عنه لا فیه و لکنکم ما جفت أرجلکم من البحر حتی قلتم لنبیکم: «اِجْعَلْ لَنا إِلهاً کَما لَهُمْ آلِهَةٌ قالَ إِنَّکُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ» .، روی ذلک جماعه من العلماء بصور ینکشف لک عند المقارنه ان لکل واحد منهم مصدرا یختص به:

۱- فضائل علی الإمام أحمد بن حنبل-فضائل علی- للإمام أحمد بن حنبل فی آخر الکتاب.

۲-فی (أمالی) المرتضی-أمالی-۱،۲۷۴ المرتضی ۱،۲۷۴ قال: قال یهودی لأمیر المؤمنین علیه السّلام:

ما دفنتم نبیکم حتی اختلفتم فیه!فقال علیه السّلام:(إنا)اختلفنا عنه لا فیه، و لکنکم ما جفت(أقدامکم)من البحر حتی قلتم لنبیکم: «اِجْعَلْ لَنا إِلهاً کَما لَهُمْ آلِهَةٌ قالَ إِنَّکُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ» ۲-قال ابن ابی الحدید ابن ابی الحدید-شرح نهج البلاغه-م ۴ ص ۳۸۹ :و قد روی حدیث الیهودی علی وجه آخر، قیل:قال یهودی لعلی علیه السّلام:اختلفتم بعد نبیکم و لم یجف ماؤه-یعنی غسله-فقال علیه السّلام و أنتم قلتم: «اِجْعَلْ لَنا إِلهاً کَما لَهُمْ آلِهَةٌ» و لما یجف ماؤکم (۱).

۳-فی (الکشاف) الزمخشری-الکشاف-ج ۲ ص ۱۵۰ للزمخشری ج ۲ ص ۱۵۰،و عن علی رضی اللّه عنه ان یهودیا قال له:اختلفتم بعد نبیکم قبل أن یجف ماؤه!فقال:و أنتم قلتم:

«اِجْعَلْ لَنا إِلهاً» قبل أن تجف أقدامکم .و رواها ایضا فی الجزء الأول من (ربیع الابرار) الزمخشری-ربیع الابرار-باب الاجوبه المسکته و رشقات اللسان فی باب الاجوبه المسکته و رشقات اللسان.

۴-فی (تذکره الخواص) ۲سبط ابن الجوزی-تذکره الخواص-ص ۱۶۲ لسبط ابن الجوزی ص ۱۶۲، روی الشعبی ۱الشعبی-نقل الشعبی- و ابن المسیب ۱ابن المسیب-نقل ابن المسیب- قالا:جاء حبر من أحبار الیهود الی علی علیه السّلام فناظره فقطعه فقال له:أنتم ما دفنتم نبیکم حتی اختلفتم فیه فقال علیه السّلام له:کذبت ویلک نحن ما اختلفنا فیه و انما اختلفنا عنه و انما أنتم ما جفت أرجلکم من ماء البحر حتی قلتم: «یا مُوسَی اجْعَلْ لَنا إِلهاً» فأسلم الیهودی .ا ه.و لیس

۱- (۱) شرح نهج البلاغه م ۴ ص ۳۸۹.و الآیه فی سوره الاعراف:۱۳۷. [۱]

فی(النهج)ذکر للشعبی و لابن المسیب و لا اخبار عن إسلام الیهودی مضافا للتفاوت بین الألفاظ.فتأمل.

۶-و فی (نهایه الارب) النویری-نهایه الارب-ج ۸ ص ۱۶۸ للنویری ج ۸ ص ۱۶۸ بلفظ «انما اختلفنا علیه لا فیه» و فسرها المحشی بقوله:علیه:أی علی الأولویه به و من أحق بخلافته قرابته أم غیرهم،لا فیه:أی لا فی صدق رسالته.

۷-فی (روض الأخیار) -روض الأخیار-ص ۱۰۳ ص ۱۰۳.أیضا

۳۱۸

- و قیل له:بأی شیء غلبت الأقران؟فقال علیه السلام:ما لقیت رجلا إلا أعاننی علی نفسه.

قال الرضی:یومی بذلک الی تمکن هیبته فی القلوب.

روی أبو حیان التوحیدی فی (البصائر و الذخائر) أبو حیان التوحیدی-البصائر و الذخائر-ص ۱۱۱ ص ۱۱۱ قال: قیل لعلی بن ابی طالب علیه السّلام:کیف صرت تقتل الأبطال؟قال:لانی ألقی الرجل فیقدر أنی أقتله و اقدر انی اقتله فیکون أنا و نفسه علیه.

۳۱۹

- و قال علیه السلام لابنه محمد بن الحنفیه:یا بنی انی أخاف علیک الفقر فاستعذ باللّه منه،فان الفقر منقصه للدین،مدهشه للعقل،داعیه للمقت .

رواها کل من الزمخشری فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-الورقه ۳۶۲ الورقه ۳۶۲،و الوطواط فی (غرر الخصائص الواضحه) الوطواط-غرر الخصائص الواضحه-ص ۲۱۱ ص ۲۱۱،و الآمدی فی (غرر الحکم) الآمدی-غرر الحکم-ص ۱۰۲ ص ۱۰۲ بصور تدل علی أنها لم تنقل عن(النهج).فراجع.

۳۲۰

- و قال علیه السلام لسائل سأله عن معضله (۱):سل تفقها و لا تسأل تعنتا،فان الجاهل المتعلم شبیه بالعالم،و ان العالم المتعسف شبیه بالجاهل المتعنت .

۱- (۱) کان هذا الرجل قد سأل أمیر المؤمنین علیه السلام بقصد المعایاه لا بقصد الاستفاده فأجابه علیه السلام بهذا الجواب.

قال سلام اللّه علیه ذلک لرجل من أهل الشام قام الیه و هو فی المسجد.

فقال:یا أمیر المؤمنین أسألک عن أشیاء فقال:«سل تفقها و لا تسأل تعنتا» ذکر ذلک ابن بابویه القمی و هو أسبق من الرضی فی (الخصال) ابن بابویه القمی-الخصال-ج ۱،۱۹۸ ج ۱،۱۹۸، و (العلل) ابن بابویه القمی-العلل-ص ۳۹۰ ص ۳۹۰،و انظر البرهان - البرهان-ج ۴ ص ۳۵۰ ج ۴ ص ۳۵۰،و رواها المیدانی فی (مجمع الأمثال) المیدانی-مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۴ ج ۲ ص ۴۵۴.

۳۲۱

- و قال علیه السلام لعبد اللّه بن العباس،و قد أشار علیه فی شیء لم یوافق رأیه:لک أن تشیر علی و أری،فان عصیتک فأطعنی .

الشیء الذی اشار به ابن عباس علی أمیر المؤمنین علیه السّلام هو أن یثبت معاویه فی عمله حتی یبایع له ثم یقلعه من منزله، فقال علی علیه السّلام-من جمله ما أجاب به ابن عباس-لک أن تشیر علی و أری فاذا عصیتک فأطعنی ، فقال ابن عباس:افعل،إن أیسر ما لک عندی الطاعه،ذکر ذلک الطبری فی تاریخه الطبری-تاریخ الطبری-ج ۶ ص ۳۰۸۹ فی حوادث سنه ۳۵ ج ۶ ص ۳۰۸۹ فی حوادث سنه ۳۵.و المسعودی فی (مروج الذهب) المسعودی-مروج الذهب-۲،۳۶۵ :۲،۳۶۵.

و علق الاستاذ الامام الشیخ محمد عبده الشیخ محمد عبده-کتاب الشیخ محمد عبده- علی ذلک بقوله:و ذلک عند ما أشار علیه أن یکتب لابن طلحه بولایه البصره،و لابن الزبیر بولایه الکوفه، و لمعاویه باقراره فی ولایه الشام حتی تسکن القلوب،و تتم بیعه الناس و تلقی الخلافه بوانیها،فقال امیر المؤمنین:لا أفسد دینی بدنیا غیری و لک أن تشیر...إلخ.

و الظاهر أنه اخذ ذلک عن غیر الطبری.

۳۲۲

- و روی أنه علیه السلام لما ورد الکوفه قادما من صفین مر بالشبامیین (۱)فسمع بکاء النساء علی قتلی صفین،و خرج الیه حرب بن شر حبیل الشبامی-و کان من وجوه قومه-فقال علیه السلام له:أ تغلبکم

۱- (۱) شبام ککتاب بطن من همدان.

نساؤكم على ما اسمع؟ألا تنهونهن عن هذا الرنين (۱)،و أقبل حرب يمشى معه،و هو عليه السلام راكب فقال عليه السلام:ارجع فان مشى مثلك مع مثلى فتنه للوالى،و مذله للمؤمن (۲).

القصه هذه تجدها بصوره اوسع فى كتاب (صفين) نصر بن مزاحم-صفين-ص ۵۳۱ لنصر بن مزاحم ص ۵۳۱ و (تاريخ الطبرى) الطبرى-تاريخ الطبرى-ج ۶ ص ۳۳۴۸ فى حوادث سنه ۳۷ ج ۶ ص ۳۳۴۸ فى حوادث سنه ۳۷،و ما ذكره الرضى هنا تجده بأجمعه هناك.

۳۲۳

- و قال عليه السلام و قد مر بقتلى الخوارج يوم النهروان:بؤسا لكم لقد ضركم من غركم،فقيل له:من غرهم يا امير المؤمنين؟فقال:

الشيطان المضل،و الأنفس الاماره بالسوء،غرتهم بالأمانى،و فسحت لهم بالمعاصى،و وعدتهم الاظهار فاقتحمت بهم النار .

روى مثل ذلك الطبرى فى (التاريخ) الطبرى-التاريخ-ج ۶ ص ۳۳۸۴ ج ۶ ص ۳۳۸۴ و المسعودى فى (مروج الذهب) المسعودى-مروج الذهب-ج ۲ ص ۴۱۸ ج ۲ ص ۴۱۸ بأخصر مما فى(النهج).و ابن الأثير فى (الكامل) ابن الأثير-الكامل-ج ۳ ص ۱۷۵ فى حوادث سنه ۳۷ ج ۳ ص ۱۷۵ فى حوادث سنه ۳۷.و مر ذكر ذلك فى الحكمه(۱۸۵).

۳۲۴

-و قال عليه السلام: اتقوا معاصى اللّه فى الخلوات،فان الشاهد هو الحاكم .

رواها الزمخشرى فى باب الخير و الصلاح من (ربيع الأبرار) الزمخشرى-ربيع الأبرار-باب الخير و الصلاح .

۳۲۵

- و قال عليه السلام لما بلغه قتل محمد بن أبى بكر:إن حزننا

۱- (۱) الرنين صوت البكاء.

۲- (۲) ما كان امير المؤمنين عليه السلام ليفتتن بمشى من يمشى بركوبه،و لكنه يخشى أن يتخذ ذلك حجه فيما بعد،فيركب الموالى-و هو لا يحمل نفسيه امير المؤمنين طبعا-و يمشى الماشى خلفه و فى ذلك ما فيه من خيلاء الراكب و كبريائه،و مذله الماشى و انكساره.

علیه علی قدر سرورهم به الا انهم نقصوا بغیضا و نقصنا حبیبا .

کان الحجاج بن غزیه الأنصاری مع محمد بن أبی بکر فلما قتل قدم الکوفه فی الیوم الذی قدم عبد الرحمن بن شبیب الفزاری و کان عینا لعلی علیه السّلام بالشام فجعل الأنصاری یحدث امیر المؤمنین علیه السّلام بما جری لمحمد و جعل الفزاری یحدثه بما جری فی الشام و قال:یا امیر المؤمنین قل ما رأیت قوما اسر،و لا سرورا قط أظهر من سرور رأیته بالشام حین أتاهم هلاک محمد.

و أخبره أنهم أذنوا بقتله علی المنبر فقال علیه السّلام:إن حزننا علیه... إلخ.

ذکر ذلک الطبری فی (التاریخ) الطبری-التاریخ-ج ۶ ص ۳۴۱۰ فی حوادث سنه ۳۸ ج ۶ ص ۳۴۱۰ فی حوادث سنه ۳۸ و ابراهیم ابن هلال الثقفی فی کتاب (الغارات) ۱ابراهیم ابن هلال الثقفی-الغارات- علی ما حکاه ابن ابی الحدید ۲ابن ابی الحدید-شرح نهج البلاغه-م ۲ ص ۳۴ (۱).

و الکلمه هذه مرویه أیضا فی (الموفقیات) الزبیر بن بکار-الموفقیات-ص ۳۴۷ للزبیر بن بکار ص ۳۴۷.

۳۲۶

-و قال علیه السلام: العمر الذی أعذر اللّه فیه الی ابن آدم ستون سنه .

فی روایه الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۳۵ ص ۳۵ وردت بلفظ «العمر الذی أعذر اللّه سبحانه الی ابن آدم و أنذر الستون» تأمل المفارقه بین الروایتین لتعلم اختصاص الآمدی بمصدر.

۳۲۷

-و قال علیه السلام: ما ظفر من ظفر الاثم به،و الغالب بالشر مغلوب .

الکلمه الاولی مرویه فی (الغرر) -الغرر-ص ۳۰۸ و ص ۲۰۲ ص ۳۰۸ و الثانیه ص ۲۰۲ هکذا «صاحب المال متعوب و الغالب بالشر مغلوب» ،و فی (زهر الآداب) -زهر الآداب-ج ۱ ص ۴۳ ج ۱ ص ۴۳ «الغالب بالظلم مغلوب».

۳۲۸

-و قال علیه السلام: ان اللّه سبحانه فرض فی اموال الاغنیاء

۱- (۱) شرح نهج البلاغه:م ۲ ص ۳۴.

اقوات الفقراء فما جاع فقير إلا بما متع به غنى و اللّه سائلهم عن ذلك .

رواها قبل الرضى القاضى النعمان فى (دعائم الاسلام) القاضى النعمان-دعائم الاسلام-ج ۱ ص ۲۴۵ ج ۱ ص ۲۴۵ و رواها الآمدى فى (الغرر) الآمدى-الغرر-ص ۱۰۸ ص ۱۰۸ بابدال «متع به غنى» ب«منع غنى».

و روى الخطيب فى (تاريخ بغداد) ۲الخطيب-تاريخ بغداد-ج ۵ ص ۳۰۸ ج ۵ ص ۳۰۸ بسنده عن محمد بن الحنفيه ۱محمد بن الحنفيه-نقل محمد بن الحنفيه- عن أبيه على بن ابى طالب عليه السّلام انه سمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يقول:

(ان اللّه فرض للفقراء فى اموال الاغنياء قدر ما يسعهم فان منعوهم حتى يجوعوا و يعروا و يجهدوا حاسبهم اللّه حسابا شديدا و عذبهم عذابا نكرا) ، و رواها فى (روض الأخيار) -روض الأخيار-ص ۶۸ ص ۶۸ كروايه(النهج).

۳۲۹

-و قال عليه السلام: الاستغناء عن العذر اعز من الصدق .

القول فى مصدرها فى كلمه الختام و اللّه ولى التوفيق.

۳۳۰

-و قال عليه السلام: اقل ما يلزمكم للّه ان لا تستعينوا بنعمه على معاصيه .

رواها ابن قاسم فى (روض الاخيار) ابن قاسم-روض الاخيار-ص ۱۴۶ ص ۱۴۶،و قد مر ما يقرب من هذا تحت رقم(۲۹۰)و الكلمه هذه مرويه فى (غرر الحكم) -غرر الحكم-ص ۹۷ و ۹۸ ص ۹۷ و ۹۸ بوجهين:

الأول-كما فى(النهج)بزياده(تعالى)بعد لفظ الجلاله.

الثانى- أقل ما يجب للمنعم أن لا يعصى بنعمته.

۳۳۱

-و قال عليه السلام: ان اللّه جعل الطاعه غنيمه الاكياس عند تفريط العجزه (۱).

رواها الآمدى فى حرف الألف من (الغرر) الآمدى-الغرر-ص ۲۰ حرف الألف و فى ص ۱۰۶ فى باب إنّ المشدده ص ۲۰ الطاعه غنيمه الأكياس و فى ص ۱۰۶ فى باب إنّ المشدده بزياده لفظه«سبحانه»بعد الاسم المبارك

۱- (۱) الاكياس جمع كيس:و هو العاقل،و العجزه جمع عاجز:و هو-هنا-المقصر، فاذا عرضت الطاعه للمقصر تقاعد عنها،و اذا

لاحت للعاقل تبادر اليها.

و قد خلت روايه(النهج)منها،و فى (روض الاخيار) -روض الاخيار-ص ۴۲ ص ۴۲ رواها «عند تفريط الفجره» بالفاء.

۳۳۲

-و قال عليه السلام: السلطان وزعه اللّه فى أرضه .

جاء فى كتاب لأمير المؤمنين عليه السّلام كتبه الى جنوده رواه نصر بن مزاحم فى كتاب (صفين) ۱نصر بن مزاحم-صفين-ص ۱۲۶ ص ۱۲۶ و ابن ابى الحديد فى(شرح نهج البلاغه ۲ابن ابى الحديد-شرح نهج البلاغه-م ۱ص ۲۸۶)م ۱ ص ۲۸۶ عن كتاب(صفين)أيضا و فيه: (و الدفع عن سلطان اللّه فانكم وزعته فى الأرض فكونوا له أعوانا،و لدينه أنصارا) ،و قد مرّ فى الحكمه (۲۶۱)أنه عليه السّلام قال فى عتاب أصحابه: (و اننى لأشكو اليوم حيف رعيتى كأننى المقود و هم القاده،أو الموزوع و هم الوزعه) .و أصل ذلك ما ورد فى الحديث الشريف (من يزع السلطان أكثر ممن يزع القرآن) روى ذلك الهروى فى (الجمع بين الغريبين) ۱الهروى-الجمع بين الغريبين- كما نقل ذلك ابن الاثير فى (النهايه) ۲ابن الاثير-النهايه-ماده(وزع) ماده(وزع) و رواه الجاحظ الجاحظ-رسائل الجاحظ-ص ۱۰۶ رساله الفتيا أيضا فى(رساله الفتيا) (۱)،و فى (تهذيب الألفاظ) الأزهرى-تهذيب الألفاظ-ج ۳ ص ۹۹ للأزهرى ج ۳ ص ۹۹ قال:الوزع كف النفس عن هواها،وزعته أزعه وزعا،و فى الحديث: (لا بد للناس من وزعه) أى من سلطان يزع بعضهم من بعض و الكلمه مرويه عن أمير المؤمنين عليه السّلام بصوره أوسع و هى: «إن السلطان لأمين اللّه فى الأرض،و مقيم العدل فى البلاد و العباد،و وزعته فى الأرض» ۲و الكلمه تعلن أنها من لفظه عليه السّلام و هى مثل قوله عليه السّلام «لا بد للناس من أمير».

۳۳۳

-و قال عليه السلام فى صفه المؤمن: المؤمن بشره فى وجهه ۳،

۱- (۱) رسائل الجاحظ ص ۱۰۶. [۱]

و حزنه فی قلبه،أوسع شیء صدرا،و أذل شیء نفسا (۱)،یکره الرفعه، و یشنأ السمعه (۲)،طویل غمه،بعید همه (۳)،کثیر صمته،مشغول وقته، صبور شکور،مغمور بفکرته،ضنین بخلّته،سهل الخلیقه،لین العریکه (۴)، نفسه أصلب من الصلد،و هو أذل من العبد (۵).

صفه المؤمن هذه رواها العلماء قبل الشریف و بعده،مسنده و مرسله فمن رواتها الکلینی فی (الکافی) الکلینی-الکافی-ج ۱ ص ۲۲۰ ج ۱ ص ۲۲۰ فی مطلع کلام طویل،و رواها السبط الحنفی فی (التذکره) ۲السبط الحنفی-التذکره-ص ۱۳۸ ص ۱۳۸ عن مجاهد عن ابن عباس ۱ابن عباس-نقل ابن عباس- عنه علیه السّلام، و الزمخشری فی الجزء الاول من (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-الجزء الاول باب الخیر و الصلاح فی باب الخیر و الصلاح،و نقل المیدانی فی (مجمع الأمثال) المیدانی-مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۴ ج ۲ ص ۴۵۴ صدر هذا الکلام.

۳۳۴

-و قال علیه السلام: لو رأی العبد الأجل و مصیره،لأبغض الأمل و غروره .

نقلها الطوسی فی (الأمالی) الطوسی-الأمالی-ج ۱ ص ۷۶ ج ۱ ص ۷۶ مسنده بتفاوت یسیر.

۱- (۱) ذل فی نفسه للتواضع و لعظمه ربه و استحقار العمل،و للحق اذا جری علیه.

۲- (۲) یشنأ:أی یبغض،و المعنی:لا یحب ان یسمع احد یمدحه بما یعمل للّه.

۳- (۳) طویل غمه خوفا مما بعد الموت،و بعد همه لا یطلب إلا معالی الامور.

۴- (۴) و الفکر و الفکره:إعمال النظر،مغمور:ای غریق بفکرته لاداء ما یجب علیه، و ظنین:بخیل،و الخله اذا کانت بالفتح الحاجه،و المعنی:اذا عرضت له حاجه ضن بها ان یسأل احدا بها او یظهرها،و اذا کانت بالضم یکون المراد أنه،لا یضیع خلته و لا یهمل خلیله و الخلیقه:الطبیعه،و العریکه:النفس،یقال:فلان لین العریکه:اذا کان مطاوعا قلیل الخلاف.

۵- (۵) الحجر الصلد:الصلب الأملس و المراد صلابته فی الحق و عدم تزلزله فی الفتن،و الذل هنا:التواضع.

۳۳۵

-و قال علیه السلام: لکل امرىء فی ماله شریکان الوارث و الحوادث .

هذا مثل قوله علیه السّلام (بشر مال البخیل بحادث أو وارث) (۱)،و رواها ابن هذیل فی «عین الادب و السیاسه» ابن هذیل-عین الادب و السیاسه-ص ۱۱ بهامش(الغرر و العرر) ص ۱۱ بهامش(الغرر و العرر)بهذا اللفظ: «إن لک فی مالک شریکین الحدثان و الوارث فان استطعت أن لا تکون ابخس الشرکاء حظا فافعل».

۳۳۶

-و قال علیه السلام: المسئول حر حتی یعد .

رواها ابو عثمان الجاحظ فی (المائه المختاره) ابو عثمان الجاحظ-المائه المختاره- من کلامه سلام اللّه علیه و ابن مسکویه فی (الحکمه الخالده) ابن مسکویه-الحکمه الخالده-ص ۱۱۲ ص ۱۱۲،و هذه الحکمه من زیادات نسخه ابن أبی الحدید و هی من أکمل النسخ.

۳۳۷

-و قال علیه السلام: الداعی بلا عمل کالرامی بلا وتر (۲).

سبق الرضی بروایتها الصدوق فی (الخصال) الصدوق-الخصال-ج ۲ ص ۱۶۴ ج ۲ ص ۱۶۴،و الحرانی فی (التحف) الحرانی-التحف-ص ۱۵۸ ص ۱۵۸،و رواها أبو نعیم فی (الحلیه) ۲أبو نعیم-الحلیه-ج ۱ ص ۱۹۵ ج ۱ ص ۱۹۵ بسنده عن الأصمعی ۱الأصمعی-نقل الأصمعی- عن جعفر بن محمد الصادق علیه السّلام،کما رواها بعد الرضی القاضی القضاعی فی (الدستور) القاضی القضاعی -الدستور-ص ۲۵ ص ۲۵ بلفظ «العالم بلا عمل...إلخ» و الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۴۲ ص ۴۲ کروایه الشریف،و یمکن أن أمیر المؤمنین علیه السّلام قالها غیر مره.

۳۳۸

-و قال علیه السلام: العلم علمان،مطبوع و مسموع،و لا ینفع المسموع اذا لم یکن المطبوع .

اشتهرت هذه الحکمه عنه علیه السّلام منثوره و منظومه،و قد نقلها الاربلی

۱- (۱) رواه الجاحظ فی (المائه المختاره) الجاحظ-المائه المختاره- کما فی (الایجاز و الاعجاز) الثعالبی-الایجاز و الاعجاز- ص ۲۸ [۱]للثعالبی ص ۲۸.

۲- (۲) الرامی من قوس بلا و تر یقع سهمه أمامه و کذلک الداعی بلا عمل.

فی (کشف الغمه) ۲الاربلی-کشف الغمه-ج ۳ ص ۱۳۹ ج ۳ ص ۱۳۹ من کتاب الحافظ عبد العزیز بن الأخضر الجنابذی ۱الحافظ عبد العزیز بن الأخضر الجنابذی-کتاب الجنابذی- (۱)و قال عنه:انه نقل أشیاء رائقه،و فوائد فائقه،و آدابا نافعه، و فقرا ناصعه من کلام أمیر المؤمنین علیه السّلام مما رواه الامام محمد الجواد علیه السّلام، و قد زاد علی ما رواه الرضی فی هذا الموضع هذه العباره «و من عرف الحکمه لم یصبر علی الازدیاد منها».

فبالزیاده علی نقل الرضی و کون الامام الجواد علیه السّلام فی طریق الروایه نقطع أنه نقلها من مصدر آخر.

و قال أبو طالب المکی فی (قوت القلوب) أبو طالب المکی-قوت القلوب-ج ۲ ص ۴۲۴ ج ۲ ص ۴۲۴ و هو من المتقدمین علی الرضی أنشدنا لبعض الحکماء:

رأیت العقل عقلین فمطبوع و مسموع (۲)

و لا ینفع مسموع إذا لم یک مطبوع

کما لا تنفع الشمس وضوء العین ممنوع

و قال الغزالی الغزالی-احیاء علوم الدین-ج ۳ ص ۳۶ : قال علی رضی اللّه علیه:

رأیت العقل عقلین...الأبیات الثلاثه (۳).

و قال الوطواط فی الباب الثالث من (الغرر و العرر) الوطواط-الغرر و العرر-باب الثالث ص ۵۵ ص ۵۵: و ینسب

۱- (۱) الجنابذی-بالضم-نسبه الی جنابذ ناحیه من نواحی نیسابور،و الحافظ المذکور جنابذی الأصل بغدادی المولد و المنشأ،قال الحموی:له مصنفات کثیره فی علم الحدیث مفیده مات ببغداد فی ۶ شوال سنه ۶۱۱ و دفن بباب حرب و کان مولده سنه ۵۲۶ و من مصنفاته (معارف أئمه اهل البیت)ینقل منه کثیرا الاربلی فی(کشف الغمه)و [۱]قال:ارویه اجازه عن الشیخ علی بن أنجب بن الساعی عن مصنفه.

۲- (۲) مطبوع العلم ما رسخ فی النفس و ظهر أثره فی أعمالها،و مسموعه:منقوله و محفوظه.

۳- (۳) احیاء علوم الدین ج ۳ ص ۳۶.

الی أمیر المؤمنین علی کرم اللّه وجهه و رضی عنه:

رأیت العقل عقلین فمطبوع...

الأبیات.

۳۳۹

-و قال علیه السلام: صواب الرأی بالدول یقبل باقبالها و یذهبه بذهابها .

فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۲۹۲ حرف الصاد ص ۲۹۲ حرف الصاد: «صواب الرأی بالدول یذهب بذهابها» و لو کان مصدره(النهج)لنقلها کامله.

و فی (مجمع الأمثال) المیدانی-مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۴ للمیدانی ج ۲ ص ۴۵۴ «صواب الرأی بالدول یبقی ببقائها،و یذهب بذهابها».

و هذا الوجه یدل علی أن للمیدانی مصدرا آخر.

هذا و أرجو أن لا یغرب عن البال أن المیدانی و ان تأخر زمانه عن زمن الشریف إلا أنه ذکر فی مقدمه(المجمع)أنه جمعه عن کتب الأولین،فکل من نقل عنهم سبقوا الرضی بأزمانهم،و قد ذکر اولئک الاستاذ العمید عبد الرحمن التکریتی فی مقاله القیم الذی نشره فی مجله«المورد»الغراء تحت عنوان«مصادر المیدانی فی کتابه مجمع الأمثال».

۳۴۰

-و قال علیه السّلام: العفاف زینه الفقر،و الشکر زینه الغنی .

هاتان الفقرتان من خطبته المعروفه بالوسیله رواها ابن شعبه الحرانی فی (التحف) ابن شعبه الحرانی-التحف-ص ۷۵ و فی وصیه أمیر المؤمنین لولده الحسین علیهما السلام ص ۶۵ ص ۷۵.کما أنهما وردتا فی وصیه أمیر المؤمنین لولده الحسین علیهما السلام (۱).

و رواهما الاربلی فی (کشف الغمه) ۲الاربلی-کشف الغمه-ج ۳ فی أحوال الامام الجواد علیه السّلام ج ۳ فی أحوال الامام الجواد علیه السّلام عن کتاب «الجنابذی» ۱الجنابذی-نقل الجنابذی- فیما رواه عن ابی جعفر الثانی سلام اللّه علیه،و زاد علی روایه الشریف: «و الصبر زینه البلاء،و التواضع زینه الحسب،و الفصاحه

۱- (۱) تحف العقول:۶۵.

زینه الکلام،و العدل زینه الایمان،و السکینه زینه العباده،و الحفظ زینه الروایه و خفض الجناح زینه العلم،و حسن الأدب زینه العقل،و بسط الوجه زینه الحلم،و الایثار زینه الزهد،و بذل المجهود زینه النفس،و کثره البکاء زینه الخوف،و التقلل زینه القناعه،و ترک المن زینه المعروف،و الخشوع زینه الصلاه،و ترک ما لا یعنی زینه الورع».

و کذلک روی هذه الزینات الکراجکی فی (کنز الفوائد) الکراجکی-کنز الفوائد-ص ۱۳۸ ص ۱۳۸ و هو من المعاصرین للشریف الرضی و لکنه روی مکان (العدل زینه الایمان) (العدل زینه الاماره) و مکان (و بذل المجهود زینه النفس) (و بذل المجهود زینه المعروف).

و تجدهما فی کل من (الاشاده) -الاشاده-ص ۱۴۲ ص ۱۴۲ مع زیاده «و الصبر زینه البلوی» و (دستور معالم الحکم) -دستور معالم الحکم-ص ۱۶ ص ۱۶ و (مطالب السؤول) -مطالب السؤول-ج ۱ ص ۵۶ ج ۱ ص ۵۶،و (مجمع الأمثال) المیدانی-مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۴ للمیدانی ج ۲ ص ۴۵۴.

۳۴۱

-و قال علیه السلام: یوم العدل علی الظالم أشد من یوم الجور علی المظلوم .

من الحکم التی رواها الامام ابو جعفر محمد بن علی الجواد علیهما السلام کما ذکر ذلک الجنابذی ۱الجنابذی-کتاب الجنابذی- فی کتابه ۱،و رواها الوطواط فی (الغرر و العرر) الوطواط-الغرر و العرر-ص ۴۰ ص ۴۰ بهذا اللفظ: «یوم المظلوم علی الظالم أشد من یوم الظالم علی المظلوم» کروایه الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۲۲۱ ص ۲۲۱ و قد مرت هذه الحکمه برقم(۲۴۱).

۳۴۲

-و قال علیه السّلام: الغنی الاکبر الیأس عما فی أیدی الناس .

خلت نسخ(نهج البلاغه)من هذه الحکمه إلا نسخه ابن ابی الحدید ابن ابی الحدید-شرح نهج البلاغه- لأنها أکمل النسخ و لذا ان الامام الشیخ محمد الحسین آل کاشف الغطاء عطر اللّه

مرقده أعادها بقلمه الشريف الى النسخه التى عليها تعليقاته.

و أصل هذه الكلمه لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فقد روى ابو بكر بن عياش عن عاصم عن زر عن عبد اللّه ۱عبد اللّه- نقل عبد اللّه- قال: سئل رسول اللّه صلى اللّه عليه و سلم:ما الغنى؟قال:اليأس عما فى أيدى الناس أخرجه ابو نعيم فى (حليه الأولياء) ۲ابو نعيم-حليه الأولياء-۳۰۵،۸ ۳۰۵،۸.

۳۴۳

-و قال عليه السّلام: الأقاويل محفوظه،و السرائر مبلوه (۱)و «كُلُّ نَفْسٍ بِما كَسَبَتْ رَهِينَةٌ» و الناس منقوصون مدخولون (۲)إلا من عصم اللّه:سائلهم متعنّت،و مجيبهم متكلف،يكاد أفضلهم رأيا يرده عن فضل رأيه الرضا و السخط (۳)و يكاد أصلبهم عودا تنكؤه اللحظه، و تستحيله الكلمه الواحده (۴).

هذا الكلام رواه الآمدى فى (غرر الحكم) الآمدى-غرر الحكم-ص ۵۷ ص ۵۷ و روى مكان (تستحيله) (تستميله)و هذا يثبت أنه أخذه عن غير الرضى.

۳۴۴

-و قال عليه السلام: معاشر الناس اتقوا اللّه فكم من مؤمل ما لا يبلغه،و بان ما لا يسكنه،و جامع ما سوف يتركه،و لعله من باطل جمعه،

۱- (۱) السرائر:ما اضمر فى القلوب من العقائد و النيات،و فى الحديث: أن رسول اللّه صلى اللّه عليه و آله سئل عن السرائر التى تبلى يوم القيامه،فقال:«هى أعمالكم» لأن الأعمال كلها سرائر خفيه فلا يعلم خالصها من غيره إلا اللّه،و مبلوه:مختبره،و الانفس مرتهنه بأعمالها ان كانت خير خلصتها،و ان كانت شرا حبستها.

۲- (۲) مدخولون جمع مدخل:أى مصاب بالدخل-بالتحريك-و هو مرض العقل.

۳- (۳) أى يغلبه الرضا و السخط فربما أدخله رضاه فى الباطل،و أخرجه سخطه من الحق.

۴- (۴) تنكؤه-كتمنعه-أى تؤثر فيه،و اللحظه:النظره الى مشتهى،و تستحيله:تحوله عما هو عليه.أى نظره الى مرغوب تجذبه عن الحق،و كلمه من عظيم تميله الى موافقه الباطل.

و من حق منعه،أصابه حراما،و احتمل منه آثاما،فباء بوزره،و قدم على ربه آسفا لاهفا (۱)قد «خَسِرَ الدُّنْيا وَ الْآخِرَةَ ذلِكَ هُوَ الْخُسْرانُ الْمُبِينُ» (۲).

فی (تذکره) السبط-تذکره-ص ۱۳۵ السبط ص ۱۳۵ هکذا «کم من مؤمل ما لا یبلغه،و بان ما لا یسکنه،مما سوف یترکه،أصابه حراما،و احتمل منه آثاما،و رب مستقبل یوما لیس بمستدبره،و مغبوط فی أول یومه قامت بواکیه فی آخره».

فالزیاده و التفاوت یشعر أن مصدره غیر(النهج).

و مما یجدر التنبیه علیه أن هذه الکلمه و التی قبلها فی (شرح نهج البلاغه) ابن میثم البحرانی-شرح نهج البلاغه- لابن میثم البحرانی قطعه واحده.

۳۴۵

-و قال علیه السلام: من العصمه تعذر المعاصی (۳).

فی (غرر الحکم) الآمدی-غرر الحکم-ص ۱۰۱ فی باب إنّ المشدده و رواها فی حرف المیم باب«من»ص ۲۲۴ ص ۱۰۱ فی باب إنّ المشدده «إن من النعمه تعذر المعاصی» و نقطع مع هذا التفاوت ان الآمدی أخذها عن غیر(النهج)، و رواها فی حرف المیم باب«من»ص ۲۲۴ بحروف روایه الرضی.

و فی الحدیث «إن من العصمه أن لا تجد» (۴)فاذا صح ذلک فان أمیر المؤمنین علیه السّلام أخذ معنی هذه الکلمه من معلمه صلوات اللّه علیهما.

۳۴۶

-و قال علیه السّلام: ماء وجهک جامد یقطره السؤال فانظر عند من تقطره (۵).

۱- (۱) باء بوزه:رجع به و حصل علیه،و الوزر:الثقل.

۲- (۲) الحج:۱۱. [۱]

۳- (۳) ای من اسباب العصمه،عدم وجدان المعاصی.

۴- (۴) شرح نهج البلاغه لابن ابی الحدید:م ۴ ص ۳۹۸.

۵- (۵) استعار لفظ ماء الوجه للحیاء و نوره الذی یذهب من وجه السائل بالسؤال.و یحتمل أن یکون کنایه عما یعرض من العرق عند خجل السائل و الغرض من الکلمه وضع السؤال موضعه.

و تروى «وجهک ماء جامد» (۱)و الكلمه مرويه عنه عليه السّلام فى (ربيع الأبرار) الزمخشرى-ربيع الأبرار-ج ۱ الورقه ۲۰۶(مخطوطه كاشف الغطاء) للزمخشرى ج ۱ الورقه ۲۰۶(مخطوطه كاشف الغطاء).

۳۴۷

-و قال عليه السّلام: الثناء بأكثر من الاستحقاق ملق،و التقصير عن الاستحقاق عى و حسد (۲).

فى (محاضرات الادباء) الراغب الاصبهانى-محاضرات الادباء-ج ۱ ص ۱۷۵ للراغب الاصبهانى ج ۱ ص ۱۷۵ قال امير المؤمنين رضى اللّه عنه(الثناء من غير الاستحقاق ملق،و التقصير عن الاستحقاق عى و حسد) و هذا التفاوت اليسير فى أول الكلمه يدلنا على أن الراغب اختص بمصدر.

۳۴۸

-و قال عليه السّلام: أشد الذنوب ما استهان به صاحبه .

هذه الكلمه من المكررات فى(النهج)لأنها ستأتى برقم(۴۷۷)و الكلمه هذه رواها الزمخشرى فى باب الخطايا و الذنوب من (ربيع الأبرار) الزمخشرى-ربيع الأبرار-باب الخطايا و الذنوب بهذه الصوره «أعظم الذنوب ما استخف به صاحبه». و زاد فى (روض الاخيار) -روض الاخيار-ص ۳۶ ص ۳۶ «جحود الذنب ذنبان».

۳۴۹

-و قال عليه السلام: من نظر فى عيب نفسه اشتغل عن عيب غيره.و من رضى برزق اللّه لم يحزن على ما فاته.و من سل سيف البغى قتل به،و من كابد الامور عطب (۳).و من اقتحم اللجج غرق.و من دخل مداخل السوء اتهم.و من كثر كلامه كثر خطؤه.و من كثر خطؤه قلّ حياؤه.و من قل حياؤه قل ورعه.و من قل ورعه مات قلبه.و من

۱- (۱) انظر (شرح نهج البلاغه) ابن ميثم-شرح نهج البلاغه-ج ۵ ص ۴۱۱ [۱]لابن ميثم ج ۵ ص ۴۱۱.

۲- (۲) الملق:التلطف الشديد بالقول،و الافراط فى المدح،و العى-بالكسر-العجز.

۳- (۳) كابدها:قاساها بلا إعداد أسبابها.و عطب:هلك،و اللجج جمع لجه:و هى هنا كنايه عن المخاطر.

مات قلبه دخل النار.و من نظر فی عیوب الناس فأنکرها ثم رضیها لنفسه فذاک الأحمق بعینه (۱)و القناعه مال لا ینفد،و من أکثر من ذکر الموت رضی من الدنیا بالیسیر،و من علم أن کلامه من عمله قل کلامه الا فیما یعنیه .

هذه اللآلیء التقطها الرضی رحمه اللّه من وصیه امیر المؤمنین لولده الحسین علیهما السلام و هی مرویه قبل(نهج البلاغه)فی کتاب (تحف العقول) -تحف العقول-ص ۶۴ ص ۶۴، و روی هذه الکلمات النویری فی (نهایه الارب) النویری-نهایه الارب-ج ۸ ص ۱۸۶ ج ۸ ص ۱۸۶ بصوره تغایر روایه الشریف الرضی.کما روی القاضی القضاعی جملا منها فی (دستور معالم الحکم) القاضی القضاعی-دستور معالم الحکم-ص ۲۷ و ۲۸ ص ۲۷ و ۲۸.و روی المیدانی فی (مجمع الأمثال) المیدانی-مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۴ ج ۲ ص ۴۵۴ من قوله علیه السّلام: «من نظر فی عیوب الناس» الی «بعینه» .و توجد بعض هذه الحکم فی خطبه امیر المؤمنین علیه السّلام المعروفه بالوسیله و هی مرویه فی کتب العلماء قبل الرضی.

و روی ابن قاسم فی (روض الأخیار) ابن قاسم-روض الأخیار-ص ۱۳ ص ۱۳ قوله علیه السّلام: «من نظر الی عیوب الناس فانکرها ثم رضیها لنفسه فذاک الجاهل بعینه» لاحظ أنه روی(الی)بدل (فی) و(الجاهل)بدل (الأحمق) .فیظهر من ذلک انه علیه السّلام قالها غیر مره.

۳۵۰

-و قال علیه السّلام: للظالم من الرجال ثلاث علامات:یظلم من فوقه بالمعصیه،و من دونه بالغلبه،و یظاهر القوم بظلمه .

اقتطف الرضی هذه الکلمه من کلام لأمیر المؤمنین علیه السّلام رواه ابو الفتح الکراجکی فی (معدن الجواهر،و ریاضه الخواطر) ابو الفتح الکراجکی-معدن الجواهر،و ریاضه الخواطر-ص ۲۳۳ فی باب الثلاثه ص ۲۳۳ فی باب الثلاثه.

و روی عن أمیر المؤمنین علیه السّلام أنه قال:«یا طالب العلم إن لکل شیء علامه بها یشهد له و علیه،و للدین ثلاث علامات:الایمان باللّه و بکتبه و رسله.

۱- (۱) لأنه اقام الحجه لغیره علی نفسه،و الالف و اللام فی الحمق یفید حصره و لذا اکده«بعینه».

و للعلم ثلاث علامات:المعرفه باللّه عز و جل و بما يحب و يكره.و للعمل ثلاث علامات:الصلاه و الزكاه و الصوم.و للمتكلف ثلاث علامات:ينازع من فوقه،و يقول ما لا يعلم،و يتعاطى ما لا ينال.و للظالم ثلاث علامات:

يظلم من فوقه بالمعصيه،و من دونه بالغلبه،و يظاهر الظلمه.و للمنافق ثلاث علامات:يخالف لسانه قلبه و قوله فعله و سريرته علانيته.و للمرائى ثلاث علامات:يكسل اذا كان وحده و ينشط اذا كان مع غيره و يحرص على كل أمر يعلم فيه المدحه.و للغافل ثلاث علامات:اللهو و السهو و النسيان».

۳۵۱

-و قال عليه السّلام: عند تناهى الشده تكون الفرجه (۱)،و عند تضايق حلق البلاء يكون الرخاء .

رواها القاضى التنوخى فى (الفرج بعد الشده) القاضى التنوخى-الفرج بعد الشده-ج ۱ ص ۴۳ ج ۱ ص ۴۳ و فى روايته زياده على روايه الرضى و هى: «و مع العسر يكون اليسر» ،و وردت فى (غرر الحكم) -غرر الحكم-ص ۴۱۶ ص ۴۱۶ بابدال «الشده» ب«الشدائد»و مكان «تكون الفرجه» ب«يكون توقع الفرج»و باسقاط لفظه «حلق» و كل ذلك يفيد أنها منقوله من طريق آخر.

۳۵۲

-و قال عليه السّلام لبعض أصحابه: لا تجعلن اكثر شغلك بأهلك و ولدك،فان يكن أهلك و ولدك أولياء للّه فان اللّه لا يضيع أولياءه و ان يكونوا أعداء اللّه فما همك و شغلك باعداء اللّه؟! .

رواها الزمخشرى فى (ربيع الأبرار) الزمخشرى-ربيع الأبرار-الورقه ۳۱۱ الورقه ۳۱۱ بزياده«تعالى»بعد لفظ الجلاله فى موضعين.و فى روايه (الغرر) -الغرر-ص ۳۴۰ ص ۳۴۰ «لا تجعل اكبر همك باهلك و ولدك فانهم ان يكونوا أولياء اللّه سبحانه فان اللّه لا يضيّع وليّه

۱- (۱) الفرجه-بالضم-فرجه الحائط و ما أشبهه،و-بالفتح-التقصى من الهم.

و ان يكونوا اعداء اللّه فما همك باعداء اللّه» فلاحظ هذا التفاوت.

۳۵۳

-و قال عليه السّلام: اكبر العيب ان تعيب ما فيك مثله .

رواها الآمدى فى (الغرر) الآمدى-الغرر-ص ۶۸ فى حرف الألف فيما ورد عنه عليه السّلام بوزن افعل المعبر عنها بألف التعظيم ص ۶۸ فى حرف الألف فيما ورد عنه عليه السّلام بوزن افعل المعبر عنها بألف التعظيم بهذه الصوره: «أكبر العيب أن تعيب غيرك بما هو ما فيك» كما روى قبلها قوله عليه السّلام: «تعنيك (۱)فيما لا يعنيك».

۳۵۴

- و هنأ بحضرته رجل رجلا بغلام ولد له فقال:ليهنك الفارس، فقال عليه السلام:لا تقل ذلك،و لكن قل:شكرت الواهب،و بورك لك فى الموهوب،و بلغ أشدّه،و رزقت بره .

هذه الكلمه كانت من شعار الجاهليه،فنهى عنها كما نهى عن تحيه الجاهليه و هى«نعمت صباحا»و جعل مكانها«سلام عليكم».

و قد قال عليه السّلام هذه الكلمه لابن عباس حين ولد له ولده على (۲)و رزق الحسن السبط عليه السّلام غلاما فأتته قريش تهنئه فقالوا:يهنيك الفارس،فقال عليه السّلام:أى شىء هذا القول؟و لعله يكون راجلا،فقال له جابر:كيف نقول:يا بن رسول اللّه؟فقال عليه السّلام:اذا ولد لأحدكم غلام فاتيتموه فقولوا له:شكرت الواهب،و بورك لك فى الموهوب،بلغ اللّه به أشده و رزقك بره .۳

۳۵۵

- و بنى رجل من عماله بناء فخما فقال عليه السلام:أطلعت الورق رؤوسها ۴إن البناء يصف لك الغنى .

۱- (۱) التعنى:العناء.

۲- (۲) العقد الفريد -العقد الفريد-۳ ص ۳۹ :۳ ص ۳۹.

سنشير اليها فی کلمه الختام إن شاء اللّه.

۳۵۶

- و قیل له علیه السلام:لو سد علی رجل باب بیته و ترک فیه من أین یأتیه رزقه؟فقال علیه السلام:من حیث یأتیه أجله (۱).

نقلها الزمخشری فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-باب الیأس و القناعه فی باب الیأس و القناعه.

۳۵۷

-و قال علیه السّلام: و عزی قوما عن میت مات لهم فقال علیه السلام:إن هذا الأمر لیس لکم بدا،و لا الیکم انتهی،و قد کان صاحبکم هذا یسافر فعدوه فی بعض أسفاره فان قدم علیکم و إلا قدمتم علیه .

رواه فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۷۷ ص ۷۷ بلفظ«سفراته»بدل «أسفاره» و«فقدمتم علیه»مکان «قدمتم علیه».

۳۵۸

-و قال علیه السلام: لیرکم اللّه من النعمه وجلین کما یراکم من النقمه فرقین (۲)،انه من وسع علیه فی ذات یده فلم یر ذلک استدراجا فقد أمن مخوفا،و من ضیق علیه فی ذات یده فلم یر ذلک اختبارا فقد ضیع مأمولا .

رواه ابن شعبه فی (تحف العقول) ابن شعبه-تحف العقول-ص ۱۴۶ ص ۱۴۶ و أول هذا الکلام: «یا أیها الناس،إن للّه فی کل نعمه حقا فمن أداه زاده،و من قصر عنه خاطر بزوال النعمه،و تعجل بزوال العقوبه فلیرکم اللّه من النعمه وجلین... إلخ.

۳۵۹

-و قال علیه السّلام: یا اسری الرغبه اقصروا فان المعرج علی

۱- (۱) قاس الرزق علی الأجل لاشتراکهما فی مبدأ واحد و هو قدره الصانع تعالی و أشار الی ذلک بقوله(من حیث یأتیه أجله)و فی القرآن الکریم «کُلَّما دَخَلَ عَلَیْها زَکَرِیَّا الْمِحْرابَ وَجَدَ عِنْدَها رِزْقاً قالَ یا مَرْیَمُ أَنّی لَکِ هذا قالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّهِ إِنَّ اللّهَ یَرْزُقُ مَنْ یَشاءُ بِغَیْرِ حِسابٍ» و قد جاء فی الروایه انه کان یغلق علیها باب المحراب و لا یدخل علیها غیره.
۲- (۲) الفرق:الخوف و الفزع.

الدنيا لا يروعه منها إلا صريف أنياب الحدثان.

أيها الناس:تولوا من أنفسكم تأديبها،و اعدلوا بها عن ضراوه عاداتها .

أشار اليها ابن الاثير فى (النهايه) ابن الاثير-النهايه-ج ۳ ص ۳۵ ماده(صرف) ج ۳ ص ۳۵ ماده(صرف)و منه حديث على رضى اللّه عنه.إلخ...

و فى (غرر الحكم) -غرر الحكم-ص ۳۵۹ ص ۱۵۴ ص ۳۵۹«صرير»مكان «صريف» و ص ۱۵۴ «ضراوات»مكان «ضراوه».

۳۶۰

-و قال عليه السّلام: لا تظنن بكلمه خرجت من أحد سوء و أنت تجد لها فى الخير محتملا .

تقدمت مصادر هذه الحكمه فى الحكمه(۱۵۹)فراجعها إذا شئت.

۳۶۱

-و قال عليه السّلام: اذا كانت لك الى اللّه سبحانه حاجه فابدا بمسأله الصلاه على رسوله صلى اللّه عليه و آله و سلم،ثم سل حاجتك فان اللّه أكرم من أن يسأل حاجتين (۱)فيقضى احداهما و يمنع الاخرى .

ورد فى أخبار أهل البيت عليهم السلام من هذا القبيل شىء كثير، و عدوا ذلك من آداب الدعاء،مثل قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم:«لا يزال الدعاء محجوبا حتى يصلى على و على أهل بيتى» و قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم:«صلاتكم على جواز دعاءكم» و قول أمير المؤمنين عليه السّلام:«كل دعاء محجوب عن السماء حتى يصلى على محمد و آله» ،و قول الصادق عليه السّلام:«اذا دعا أحدكم فليبدأ بالصلاه على النبى صلى اللّه عليه و آله فان الصلاه على النبى صلى اللّه عليه و آله مقبوله و لم يكن اللّه ليقبل بعضا و يرد بعضا» (۲).

۱- (۱) الحاجتان:الصلاه على النبى صلى اللّه عليه و آله و حاجتك و الاولى مجابه قطعا.

۲- (۲) جامع الاخبار:۷۲، [۱]ثواب الاعمال ص ۱۴۰، [۲]الخصال:۲،۱۷۲،امالى الطوسى: ۱،۱۷۵، [۳]بشاره المصطفى:۲۹۲. [۴]

أما ما رواه الرضی فی هذا الموضوع فانه مروی فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۴۳ فی باب ما ورد من کلامه علیه السّلام بلفظ إذا بمعنی الشرط ص ۴۳ فی باب ما ورد من کلامه علیه السّلام بلفظ إذا بمعنی الشرط باختلاف یسیر نعلم منه أن له مصدرا غیر(نهج البلاغه).

۳۶۲

-و قال علیه السلام: من ضن بعرضه فلیدع المراء .

ضن :بخل و المراء الجدال بما لا یقصد به الحق،و سنشیر الی هذه الکلمه فی خاتمه الکتاب إن شاء اللّه تعالی.

۳۶۳

-و قال علیه السلام: من الخرق المعاجله قبل الامکان،و الاناه بعد الفرصه .

رواها المیدانی فی (مجمع الأمثال) المیدانی-مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۴ ج ۲ ص ۴۵۴ بحذف کلمه «من» .

۳۶۴

-و قال علیه السّلام: لا تسأل عما یکون ففی الذی قد کان لک شغل (۱).

رواها الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۲۵۰ فی حرف لا ص ۲۵۰ فی حرف لا کما یأتی «لا تسألن عما لم یکن ففی الذی قد کان علم کاف».

۳۶۵

-و قال علیه السّلام: الکفر مرآه صافیه،و الاعتبار منذر ناصح (۲)و کفی أدبا لنفسک ما کرهته من غیرک .

أما قوله علیه السّلام: (الفکر مرآه صافیه) فقد مرّ مصدره فی الحکم:

(۶-۲)،و قوله علیه السّلام: (و الاعتبار منذر ناصح) رواه قبل الرضی الحرانی فی (التحف) الحرانی-التحف-ص ۱۴۳ ص ۱۴۳،و الکلام هذا بأجمعه رواه الطوسی فی (الأمالی) ۲الطوسی-الأمالی-ج ۱ ص ۱۱۴ ج ۱ ص ۱۱۴: عن احمد بن محمد الجعابی عن عبد اللّه بن محمد بن عبد اللّه بن یس ۱عبد اللّه بن محمد بن عبد اللّه بن یس-نقل عبد اللّه بن محمد بن عبد اللّه بن یس-قال:سمعت العبد الصالح علی بن محمد بن علی الرضا علیهم السلام بسرمن رأی

۱- (۱) ای لا تتمن من الامور بعیدها ففی قریبها ما یشغلک.

۲- (۲) الاعتبار:الاتعاظ بما یحصل للغیر و یترتب علی اعماله.

یذکر عن آباءه علیهم السلام،قال أمیر المؤمنین علیه السّلام:«العلم وراثه کریمه،و الآداب حلل مجدده،و الفکر مرآه صافیه،و الاعتبار منذر ناصح،و کفی بک أدبا لنفسک ما کرهته من غیرک».

و نقل الکراجکی فی (کنز الفوائد) الکراجکی-کنز الفوائد-ص ۱۲۸ ص ۱۲۸ قوله علیه السّلام: (کفی بک أدبا...إلخ) فی جمله حکم تدل بوضوح أنها لم تنقل عن(النهج).

و فی (دستور معالم الحکم) -دستور معالم الحکم-ص ۱۵ ص ۱۵ نقل الحکمه الاولی هکذا (الفکره مرآه صافیه) و فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۲۴۳ فی حرف الکاف فی باب ما ورد عنه علیه السّلام بلفظ کفی ص ۲۴۳ فی حرف الکاف فی باب ما ورد عنه علیه السّلام بلفظ کفی:هکذا (کفاک مؤدبا لنفسک ما کرهته من غیرک).

و قد أخذ معنی قوله علیه السّلام: (الفکر مرآه صافیه) بعض الشعراء المتقدمین علی الشریف الرضی رحمه اللّه فقال:

عقل هذا المرء مرآه تری فیها فعاله

فاذا کان علیها صدأ فهو جهاله

فاذا أخلصه اللّه صقالا وصفی له

فهی تعطی کل حی ناظر فیها فعاله

و ستأتی الحکمه الأخیره تحت رقم(۴۱۲)إن شاء اللّه تعالی.

۳۶۶

-و قال علیه السلام: العلم مقرون بالعمل،فمن علم عمل،و العلم یهتف بالعمل فان أجابه و إلا ارتحل .

رواها الکلینی فی (الکافی) ۳الکلینی-الکافی-ج ۱ ص ۴۰ فی کتاب العلم ج ۱ ص ۴۰ فی کتاب العلم بسنده عن أبی عبد اللّه الصادق علیه السّلام،و قال ابن کثیر فی (البدایه و النهایه) ابن کثیر-البدایه و النهایه-ج ۱۲ ص ۱۵۰ فی حوادث سنه(۴۸۸) ج ۱۲ ص ۱۵۰ فی حوادث سنه(۴۸۸)عند ذکره لوفاه رزق اللّه بن عبد الوهاب التمیمی (۱):

۱- (۱) رزق اللّه بن عبد الوهاب فقیه حنبلی،و من القراء و الوعاظ المشهورین کانت له حلقه للفتوی بجامع المنصور ببغداد توفی سنه(۴۸۸).

و قد روی عن آبائه حدیثا مسلسلا عن علی بن أبی طالب أنه قال:(هتف العلم بالعمل فان أجابه و الا ارتحل).

و فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۴۹ ص ۴۹ ما یقرب من روایه الشریف إلا أنها لیست عنه.

۳۶۷

-و قال علیه السلام: یا أیها الناس متاع الدنیا حطام موبیء فتجنبوا مرعاه (۱).قلعتها أحظی من طمأنینتها و بلغتها أزکی من ثروتها (۲).

حکم علی مکثر بها بالفاقه و اعین من غنی عنها بالراحه.و من راقه زبرجها أعقبت ناظریه کمها (۳).

یأتی الکلام علیها فی خاتمه الکتاب.

۳۶۸

-و قال علیه السلام: إن اللّه سبحانه وضع الثواب علی طاعته، و العقاب علی معصیته،ذیاده لعباده عن نقمته،و حیاشه لهم الی جنته .

أخذ أمیر المؤمنین علیه السّلام هذه الکلمه من خطبه فاطمه الزهراء علیها السلام فی شأن فدک و قد تقدم منا القول فی تلک الخطبه فی الکلمه(۲۵۲)فراجع.

و الکلمه هذه رواها الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۷۷ ص ۷۷ بلفظ«علی معاصیه» بدل «معصیته».

۳۶۹

-و قال علیه السّلام: یأتی علی الناس زمان لا یبقی فیه من القرآن إلا رسمه و من الاسلام إلا اسمه.مساجدهم یومئذ عامره من البنی خراب من الهدی.سکانها و عمارها شر أهل الأرض،منهم تخرج الفتنه و إلیهم تأوی الخطیئه یردون من شذ عنها فیها.و یسوقون من تأخر عنها

۱- (۱) موبیء:ذو وباء مهلک،و القلعه:عدم الطمأنینه بالوطن.

۲- (۲) البلغه-بالضم-مقدار ما تبلغ به من القوت.

۳- (۳) راقه:أعجبه،و الزبرج:الزینه،و الکمه:العمی.

إليها يقول اللّه تعالى فبى حلفت لأبعثن على اولئك فتنه أترك الحليم فيها حيران،و قد فعل.و نحن نستقيل اللّه عثره الغفله .

أصل هذه الكلمه لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم رواها عنه أمير المؤمنين عليه السّلام كما ورد ذلك فى «ميزان الاعتدال» ۳الذهبى-ميزان الاعتدال-۴،۴۱۷للذهبى:۴،۴۱۷و رواها محمد بن عبد الوهاب فى «رساله اصول الايمان» ۳محمد بن عبد الوهاب-رساله اصول الايمان-ص ۲۵ ص ۲۵،و الذى لأمير المؤمنين عليه السّلام من هذه الكلمه من قوله عليه السّلام: و قد فعل الى آخرها رواه الصدوق فى (ثواب الأعمال) الصدوق-ثواب الأعمال- ،أما روايه الرضى لها فى كلمات أمير المؤمنين عليه السّلام فلا ريب أنه قد عثر عليها مرويه عنه كما عثرت أنا على فقرات منها فى (غرر الحكم) -غرر الحكم-ص ۳۶۳ ص ۳۶۳ مرويه عن أمير المؤمنين عليه السّلام،ثم إنك اذا تدبرت قوله:

يأتى و قوله: و قد فعل تدرك أن عليا عليه السّلام،حكاها و ما ابتداها.

و مما هو جدير بالذكر أن هذه الكلمه كانت ساقطه من النسخه التى عليها تعليقات الامام الفقيد الشيخ محمد الحسين آل كاشف للغطاء قدس سرّه فاعادها رحمه اللّه بقلمه الشريف و سبب خلو نسخه الشيخ منها أنها من زيادات نسخه ابن ابى الحديد ابن ابى الحديد-شرح نهج البلاغه- كما ذكرنا ذلك فى غير موضع من هذا الكتاب.

۳۷۰

-روى أنه عليه السلام قلما اعتدل به المنبر الا قال امام الخطبه:

أيها الناس:اتقوا اللّه فما خلق امرؤ عبثا فيلهو،و لا ترك سدى فيلغو، و ما دنياه التى تحسنت له بخلف من الآخره التى قبحها سوء النظر عنده، و ما المغرور الذى ظفر من الدنيا بأعلى همته كالآخر الذى ظفر من الآخره بأدنى سهمته .

أول هذا الكلام فى (دستور معالم الحكم) -دستور معالم الحكم-ص ۴۸ ص ۴۸ أيها الناس،انظروا الى الدنيا نظر الزاهدين فيها،الماقتين لها فما خلق امرؤ عبثا الى آخر ما رواه الرضى و لكنه روى مكان (ترك سدى) (أمهل سدى)و مكان (تحسنت

له) (تزینت له)و مکان (النظر) (سوء النظر عنده) (سوء النظر له)و مکان (و ما المغرور) (و ما الخسیس)و زاد علی روایه الرضی: (لا یرجع بما تولی منها فأدبر،حضور ما قد حضر،فکأن ما هو کائن لم یکن،و کأن ما هو آت قد نزل).

و فی ذلک دلالات أنه نقل عن غیر(النهج).

و روی هذا الکلام الزمخشری فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار- و الکلام هذا من زیادات نسخه ابن أبی الحدید ابن أبی الحدید-شرح نهج البلاغه- .

۳۷۱

-و قال علیه السلام: لا شرف أعلی من الاسلام.و لا عز أعز من التقوی و لا معقل أحصن من الورع.و لا شفیع أنجح من التوبه.و لا کنز أغنی من القناعه.و لا مال أذهب للفاقه من الرضی بالقوت.و من اقتصر علی بلغه الکفاف فقد انتظم الراحه و تبوأ خفض الدعه.و الرغبه مفتاح النصب (۱)و مطیه التعب.و الحرص و الکبر و الحسد دواع الی التقحم فی الذنوب.و الشر جامع مساوی العیوب .

هذه الدرر التقطها الشریف الرضی رحمه اللّه من خطبه أمیر المؤمنین علیه السّلام المعروفه بالوسیله و هی من خطبه المعروفه رواها جماعه من العلماء قبل الرضی و بعده،و قد رواها بتمامها الکلینی فی «الروضه» الکلینی-فروع الکافی-الروضه ص ۱۸ ص ۱۸،و نقل مختارها الحرانی فی (التحف) الحرانی-التحف-ص ۶۷ ص ۶۷،کما رویت هذه الکلمات باختلاف یسیر فی وصیه أمیر المؤمنین لولده الحسین علیهما السلام و إنما تجیء هذه الألفاظ و هذه المعانی مکرره فی کلام أمیر المؤمنین علیه السّلام لاقامه الحجه علی المکلفین،کما جاءت المعانی و الألفاظ مکرره فی القرآن الکریم،و قد ذکرنا فیما تقدم

۱- (۱) یقال:انتظم الصید بالرمح انفذه فیه فیکون المعنی:کأنه ظفر بالراحه،و تبوأ: نزل،و الدعه-بالتحریک-السعه.

من هـذا الكتـاب أن سبب الاختلاـف فيمـا روى من كلام أمير المؤمنين سـلام اللّه عليه أن المصـلحه قـد تقتضـى أن يكرر عليه السّلام بعض المعانى فى مواطن متعدده فتجىء بألفاظ مختلفه.

و نـذكر من مصادر هـذه الكلمات قبل«النهج» «الامالى» الصدوق-الامالى-ص ۱۹۳ للصدوق ص ۱۹۳ و عنـد الرجوع الى خطبه الوسـيله و وصـيه أمير المؤمنين للحسين عليهما السلام تجد أن الكلمات التى ذكرها الرضى فى هذا الباب تحت الارقام(۵۷ و ۶۸ و ۱۰۸ و ۱۱۳ و ۱۴۱ و ۱۷۳ و ۲۱۶ و ۲۱۷ و ۲۲۱ و ۳۴۰ و ۳۴۹ و ۳۷۸ و ۳۹۶ و ۴۷۵) من فصل واحد و اللّه ولى التوفيق.

۳۷۲

- و قال عليه السـلام لجابر بن عبـد اللّه الانصارى:يا جابر قوام الـدنيا بأربعه:عالم مسـتعمل علمه،و جاهل لا يسـتنكف أن يتعلم،و جواد لا يبخل بمعروفه،و فقير لا يبيع آخرته بدنياه.فاذا ضـيع العالم علمه استنكف الجاهل أن يتعلم (۱)،و اذا بخل الغنى بمعروفه باع الفقير آخرته بدنياه (۲)يا جابر من كثرت نعم اللّه عليه كثرت حوائـج الناس اليه،فمن قام للّه فيها بما يجب عرضـها للـدوام و البقاء (۳)،و من لم يقم فيها بما يجب عرّضها للزوال و الفناء .

مصادرها قبل«النهج»:

۱- «التفسير المنسوب للامام العسكرى» ۱-التفسير المنسوب للامام العسكرى- و فيه قال الامام عليه السّلام:

۱- (۱) لاستواء العلم و الجهل فى نظره.

۲- (۲) لأنه يلجأ لعمل المحظور لينال من حطام الدنيا.

۳- (۳) عرضها جعلها عرضه اى نصبها له.

دخل جابر بن عبد اللّه الانصارى على أمير المؤمنين عليه السّلام فقال أمير المؤمنين عليه السّلام:يا جابر قوام هذه الدنيا بأربعه ۱.

۲- (الخصال) الصدوق-الخصال-ج ۱ ص ۹۰ للصدوق ج ۱ ص ۹۰.

۳- (تحف العقول) -تحف العقول-ص ۱۵۹ ص ۱۵۹.

و بعد(النهج):

۴- (مناقب) ۲الخوارزمى-مناقب-ص ۲۶۶ الخوارزمى ص ۲۶۶ بسنده عن شجاع بن وداعه صاحب جابر بن عبد اللّه الانصارى قال:حدثنى جابر ۱جابر-نقل جابر- قال:دخلت على أمير المؤمنين عليه السّلام لاعوده من بعض علله فلما نظر إلى قال:يا جابر بن عبد اللّه قوام الدين و الدنيا بأربعه... و ذكر ما ذكره الرضى و زاد بعد قوله (باع الفقير آخرته بدنياه) هذه الكلمه: (فاذا كان ذلك فالويل كل الويل يا جابر) ،ثم ذكر بقيه الكلام و زاد فى آخر: و انشأ أمير المؤمنين يقول:

ما أحسن الدنيا و إقبالها إذا أطاع اللّه من نالها

من لم يواس الناس من فضله عرّض للادبار إقبالها

فاحذر زوال الفضل يا جابر و أعط من الدنيا لمن سالها

فان ذى العرش جزيل العطا يضعف بالجنه أمثالها

و المظنون أن هذا الشعر نظمه بعض الشعراء فى معنى ما قاله عليه السّلام لجابر رحمه اللّه.

۵- (روضه الواعظين) -روضه الواعظين-ج ۱ ص ۶ ج ۱ ص ۶ بصوره تنادى بأعلى صوتها أنها لم تنقل عن(نهج البلاغه).

۶- (مشكاه الأنوار) -مشكاه الأنوار-ص ۱۲۵ ص ۱۲۵.

۷- (تذكره الخواص) ۲سبط ابن الجوزى-تذكره الخواص-ص ۱۶۸ لسبط ابن الجوزى ص ۱۶۸ قال: روى الحسن

البصری ۱الحسن البصری-نقل الحسن البصری- قال:قال علی علیه السّلام لجریر بن عبد اللّه البجلی:«ما من عبد أنعم اللّه علیه بنعمه إلا کثرت حوائج الناس إلیه فمن قام فیها بما یحب اللّه عز و جل عرض نعمته للبقاء،و من قصر فیما یحب اللّه عرّض نعمته للزوال».

و یحتمل أنه سلام اللّه علیه أوصی بهذه الوصیه جریرا أیضا فی مقام آخر.

۸- (مجمع الأمثال) -مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۴ ج ۲ ص ۴۵۴ روی من قوله علیه السّلام «من کثرت نعمه اللّه» الی آخر الکلمه باختلاف یسیر.

۳۷۳

-و روی ابن جریر الطبری فی تاریخه عن عبد الرحمن بن ابی لیلی الفقیه (۱)-و کان ممن خرج لقتال الحجاج مع ابن الاشعث- انه قال فیما کان یحض به الناس علی الجهاد:إنی سمعت علیا علیه السلام یقول یوم لقینا أهل الشام:

أیها المؤمنون:إنه من رأی عدوانا یعمل به و منکرا یدعی الیه فأنکره بقلبه فقد سلم و بریء (۲)و من أنکره بلسانه فقد اجر و هو أفضل من صاحبه و من أنکره بالسیف لتکون «کَلِمَهُ اللّهِ هِیَ الْعُلْیا» و کلمه الظالمین هی السفلی فذلک الذی أصاب سبیل الهدی،و قام علی الطریق،و نور فی قلبه الیقین .

قد کفانا الرضی رحمه اللّه مئونه الفحص عن مصدر هذا الکلام،و قد روی الطبری ۲الطبری-کتاب الطبری-حوادث سنه ۸۲ هذا الکلام فی حوادث سنه ۸۲ بسنده عن أبی مخنف قال:

حدثنی أبو الزبیر الهمدانی قال:کنت فی خیل جبله بن زحر،فلما حمل علیه

۱- (۱) عبد الرحمن هذا من أکابر التابعین،و أبوه من الصحابه و له روایه عن رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله،و شهد مع أمیر المؤمنین علیه السلام واقعه الجمل و کانت رایته معه،و ابنه عبد الرحمن سمع من أمیر المؤمنین و خرج مع عبد الرحمن بن محمد بن الأشعث علی عبد الملک بن مروان أیام الحجاج سنه(۸۱)و قتل فی واقعه دیر الجماجم سنه(۸۳)و القصه مشهوره فی کل کتب التاریخ.

۲- (۲) بریء:ای سلم من الاثم إن کان لم یقدر علی إنکار المنکر بغیر ذلک.

أهل الشام مره بعد مره نادانا عبد الرحمن بن أبی لیلی الفقیه ۱عبد الرحمن بن أبی لیلی الفقیه-نقل عبد الرحمن بن أبی لیلی- فقال:یا معشر القراء إن الفرار لیس بأحد من الناس بأقبح منه ربکم إنی سمعت علیا رفع اللّه درجته فی الصالحین،و أثابه أحسن ثواب الشهداء و الصدّیقین،یقول یوم لقینا أهل الشام:«أیها المؤمنون...» الی آخر الکلام.

۳۷۴

-(و فی کلام آخر له یجری هذا المجری) فمنهم المنکر للمنکر بیده و لسانه و قلبه فذلک المستکمل لخصال الخیر،و منهم المنکر بلسانه و قلبه و التارک بیده،فذلک متمسک بخصلتین من خصال الخیر و مضیع خصله، و منهم المنکر بقلبه و التارک بیده و لسانه فذلک الذی ضیع أشرف الخصلتین من الثلاث و تمسک بواحده،و منهم تارک لانکار المنکر بلسانه و قلبه و یده فذلک میت الأحیاء و ما أعمال البر کلها و الجهاد فی سبیل اللّه عند الأمر بالمعروف و النهی عن المنکر إلا کنفثه فی بحر لجی (۱)،و إن الأمر بالمعروف و النهی عن المنکر لا یقربان من أجل،و لا ینقصان من رزق.و أفضل من ذلک کله کلمه عدل عند إمام جائر .

روی طرفا من هذا الکلام-قبل الرضی-أبو طالب المکی فی کتاب (قوت القلوب) أبو طالب المکی-قوت القلوب-ج ۱ ص ۳۸۱ ج ۱ ص ۳۸۱ بابدال (کنفثه) ب(کتفله)و نقصان کلمه (و الجهاد فی سبیل اللّه) و زاد علی ما رواه الرضی هذه الفقرات: (و الأمر بالمعروف و النهی عن المنکر الی جنب الجهاد فی سبیل اللّه کتفله فی جنب البحر،و الجهاد فی سبیل الی مجاهده النفس من هواها کتفله فی بحر لجی) ا ه.

و السبب فی هذا الکلام کما جاء فی کتاب «فقه الرضا» -فقه الرضا- و هو من الکتب المتقدمه علی«النهج» ان أمیر المؤمنین علیه السّلام کان یخطب فعارضه رجل فقال:

یا أمیر المؤمنین حدثنا عن میت الأحیاء فقطع علیه السّلام الخطبه و قال:منکر المنکر بقلبه و لسانه و یده... إلخ.

۱- (۱) النفثه-کنفخه-ما یمازج النفس من الریق عند النفخ فهی بین التفل و النفخ.

و قـد مر الكلام على مصادر الخطبه(۱۵۴)ان تلك الخطبه و هـذه الكلمه و الكلمات(۳۰ و ۳۱ و ۲۲۶)من خطبه واحده فی مقام واحد.

و لاـ يخفى على اولى الـدرايه أن من قوله عليه السّـلام: (و مـا أعمـال الخير كلها -الى-فى بحر لجى) مأخوذ من قول رسول اللّه صلّى اللّـه عليه و آله و سـلّم ۱،و كـذلك قوله عليه السّـلام: (و أفضـل من ذلـك كله كلمه حق عنـد إمام جائر) مأخوذ من قوله صلّى اللّه عليه و آله و سـلّم:(أفضل الجهاد كله كلمه حق عنـد امام جائر) ۲بل الكلام كله مأخوذ من قوله صـلى اللّه عليه و آله: (من رأى منكم منكر فليغيره بيده فان لم يستطع فبلسانه فان لم يستطع فبقلبه و ذلك أضعف الايمان) ۳.

۳۷۵

-و عن أبى جحيفه ۴قال:سمعت أمير المؤمنين عليه السلام يقول:

أول ما تغلبون عليه من الجهاد الجهاد بأيـديكم ثم بألسـنتكم ثم بقلوبكم،فمن لم يعرف بقلبه معروفا و لم ينكر منكرا قلب فجعل أعلاه أسفله و أسفله أعلاه.

هذا الكلام رواه قبل الرضى على بن ابراهيم فى تفسيره على بن ابراهيم-تفسيرعلى بن ابراهيم- ،و القاضى القضاعى فى «دستور معالم الحكم» القاضى القضاعى-دستور معالم الحكم-ص ۱۵۲ ص ۱۵۲ بهذه الصوره: «الجهاد ثلاثه، أول ما يغلب عليه من الجهاد اليد،ثم اللسان،ثم القلب،فاذا كان القلب لا يعرف معروفا و لا ينكر منكرا نكس فجعل أعلاه أسفله».

و السيد أبو طالب يحيى بن الحسين الحسنى المتوفى سنه(۴۲۴)فى اماليه السيد أبو طالب يحيى بن الحسين الحسنى-امالى-ص ۲۹۵ ص ۲۹۵ مسندا.

و ابو حامد الغزالى فى «إحياء العلوم» ابو حامد الغزالى-إحياء العلوم-ج ۲ ص ۳۱۱ ج ۲ ص ۳۱۱ عن على عليه السّلام بهذه الألفاظ«أول ما تغلبون عليه من الجهاد الجهاد بأيديكم،ثم الجهاد بألسنتكم ثم الجهاد بقلوبكم،فاذا لم يعرف القلب المعروف،و لم ينكر المنكر نكس فجعل أعلاه أسفله».

و تتفاوت روايه الآمدى لهذا الكلام فى (الغرر) الآمدى-الغرر-ص ۱۱ ص ۱۱ مع من سبق و كل ذلك يدل على أن كل واحد من هؤلاء اختص بمصدر.

۳۷۶

-و قال عليه السلام: إن الحق ثقيل مرىء،و إن الباطل خفيف وبىء .

هذا الكلام خاطب به عثمان لما اضطرب أمره فدعا اليه ولاته لاستكشاف القضيه،و كان على عليه السّلام حاضرا فقال:«ان الحق ثقيل...إلخ» رواه البلاذرى فى «أنساب الاشراف» البلاذرى-أنساب الاشراف-ج ۵ ص ۴۴ ط مصر ج ۵ ص ۴۴ ط مصر،و زاد فى روايته:

«و إنك متى تصدق تسخط،و متى تكذب ترض».

و فى كتاب «الفتوح» ابن أعثم الكوفى-الفتوح-ج ۲ ص ۱۸۹ لابن أعثم الكوفى ج ۲ ص ۱۸۹ مثله.

۳۷۷

-و قال عليه السلام: لا تأمنن على خير هذه الامه عذاب اللّه لقوله تعالى: «فَلا يَأْمَنُ مَكْرَ اللّهِ إِلاَّ الْقَوْمُ الْخاسِرُونَ» و لا تيأسن لشر هذه

الامه من روح اللّه (۱)لقوله تعالى: «إِنَّهُ لا يَيْأَسُ مِنْ رَوْحِ اللّهِ إِلاَّ الْقَوْمُ الْكافِرُونَ» .

يظهر من روايه ابن عبـد ربه المالكى لهـذه الكلمه فى (العقـد) ابن عبـد ربه المالكى-العقد-ج ۲ ص ۱۳۹ ج ۲ ص ۱۳۹ أنها و الكلمه الـتى مرت تحت رقم(۹۰)من كلاـم واحـد،كمـا يظهر من روايه اسـامه بن منقـذ فى «لباب الآداب» اسامه بن منقـذ-لباب الآداب-ص ۳۹۳ ص ۳۹۳ أن الكلمات(۸۲)و(۹۰) و مـا روى فى الموضع كلاـم واحـد،و كيف كان فانها مرويه قبل الرضـى و بعده كما ترى.

۳۷۸

-و قال عليه السلام: البخل جامع لمساوئ العيوب،و هو زمام يقاد به الى كل سوء .

رواها الطرطوشى فى (سراج الملوك) الطرطوشى-سراج الملوك-ص ۳۸۴ ص ۳۸۴ فى جمله حكم له سلام اللّه عليه.و جاء فى وصيته للحسين عليه السّلام المرويه فى (تحف العقول) -تحف العقول-ص ۶۶ ص ۶۶ «الشره جامع لمساوئ العيوب».

۳۷۹

-و قال عليه السّلام: الرزق رزقان:رزق تطلبه و رزق يطلبك فان لم تأته أتاك فلا تحمل هم سنتك على هم يومك،كفاك كل يوم ما فيه.فان تكن السنه من عمرك فان اللّه تعالى سيؤتيك فى كل غد جديد ما قسم لك، و إن لم تكن السنه من عمرك فما تصنع بالهم لما ليس لك،و لن يسبقك الى رزقك طالب،و لن يغلبك عليه غالب،و لن يبطىء عنك ما قدر لك.

قال الرضـى:و قد مضـى هذا الكلام فيما تقدم من هذا الباب إلا أنه ههنا أوضح و أشرح فلذلك كررناه على القاعده المقرره فى أول هذا الكتاب.

وهم الرضـى رحمه اللّه فقال: «فيما تقـدم من هذا الباب» مع أن هذه الكلمه تقدمت فى باب المختار من كتب أمير المؤمنين عليه السّلام ضمن وصيته للحسن

۱- (۱) روح اللّه:رحمته سبحانه.

علیه السّلام،و الظاهر أن أمیر المؤمنین علیه السّلام قال هذه الکلمه غیر مره و لذا اختلفت ألفاظها و من رواتها قبل الرضی أبو طالب المکی فی موضعین من (قوت القلوب) أبو طالب المکی-قوت القلوب-ج ۱ ص ۳۱ و ص ۱۵۸ ج ۱ ص ۳۱ و ص ۱۵۸،و ابن عبد ربه فی (العقد الفرید) ابن عبد ربه-العقد الفرید-ج ۳ ص ۱۵۷ ضمن وصیته لمحمد بن الحنفیه و ص ۲۰۹ ج ۳ ص ۱۵۷ ضمن وصیته لمحمد بن الحنفیه و ص ۲۰۹،و الصدوق فی (الفقیه) الصدوق-من لا یحضره الفقیه-ج ۴ ص ۲۷۶ فی وصیته لابن الحنفیه ج ۴ ص ۲۷۶ فی وصیته لابن الحنفیه،و الکراجکی فی «کنز الفوائد» الکراجکی-کنز الفوائد-ص ۲۰۹ ص ۲۰۹.

۳۸۰

-و قال علیه السلام: رب مستقبل یوما لیس بمستدبره،و مغبوط فی أول لیله قامت بواکیه فی آخره (۱).

من وصیته علیه السّلام لولده محمد بن الحنفیه رضی اللّه عنه علی ما ورد فی الفقیه -الفقیه-ج ۴ ص ۲۷۶ ، ج ۴ ص ۲۷۶ و رواها سبط ابن الجوزی فی «تذکره الخواص» سبط ابن الجوزی-تذکره الخواص-ص ۱۳۵ ص ۱۳۵ و یظهر من روایته أنها و الکلمه(۳۴۴)فصل واحد،و رواها الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۷۱ ص ۷۱ بهذه الصوره: «اتقوا باطل الأمل فرب مستقبل یوم لیس بمستدبره...إلخ».

۳۸۱

-و قال علیه السلام: الکلام فی وثاقک ما لم تتکلم به فاذا تکلمت به صرت فی وثاقه فاخزن لسانک کما تخزن ذهبک و ورقک (۲)فرب کلمه سلبت نعمه،و جلبت نقمه .

رویت هذه الحکمه قبل«نهج البلاغه»فی «الفقیه» -الفقیه-ج ۴ ص ۲۷۷ ج ۴ ص ۲۷۷.

۳۸۲

-و قال علیه السلام: لا تقل ما لا تعلم،بل لا تقل کل ما تعلم فان اللّه فرض علی جوارحک کلها فرائض یحتج بها علیک یوم القیامه .

رواها الصدوق فی (من لا یحضره الفقیه) الصدوق-من لا یحضره الفقیه-ج ۲ ص ۳۸۱ ج ۲ ص ۳۸۱،و المفید فی (الاختصاص) المفید-الاختصاص-ص ۳۳۱ ص ۳۳۱ أوصی بها علیه السّلام ولده محمد بن الحنفیه.

۱- (۱) المغبوط:المنظور الی نعمته.

۲- (۲) الوثاق کسحاب:ما یشد به و یربط.

۳۸۳

- احذر أن يراك اللّه عند معصيته،و يفقدك عند طاعته فتكون من الخاسرين،فاذا قويت فاقو على طاعه اللّه،و اذا ضعفت فاضعف عن معصيه اللّه .

رواها الآمدى فى (الغرر) الآمدى-الغرر-ص ۷۷ فى حرف الألف بلفظ إياك ص ۷۷ فى حرف الألف بلفظ إياك بهذه الصوره «إياك أن يفقدك اللّه عند طاعته فلا يجدك،أو يراك عند معصيته فيمقتك» و المعنى واحد و إن اختلف اللفظ.

۳۸۴

-و قال عليه السلام: الركون الى الدنيا مع ما تعاين منها جهل، و التقصير فى حسن العمل اذا وثقت بالثواب عليه غبن،و الطمأنينه الى كل أحد قبل الاختبار عجز .

نقلها الميدانى فى (مجمع الأمثال) الميدانى-مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۴ ج ۲ ص ۴۵۴ فى جمله من كلام أمير المؤمنين عليه السّلام،و زاد على ما رواه الرضى «و البخل جامع لمساوئ الأخلاق» فعلى هذا تكون هذه الكلمه و ما مر برقم(۳۷۸)من فصل واحد،أو أن أمير المؤمنين عليه السّلام قال الحكمه «البخل جامع لمساوى العيوب» غير مره.و ليس ذلك ببعيد.

۳۸۵

-و قال عليه السلام: من هوان الدنيا على اللّه أنه لا يعصى إلا فيها،و لا ينال ما عنده إلا بتركها .

كلام على عليه السّلام هذا ذكره أبو عثمان الجاحظ ۱أبو عثمان الجاحظ-كتاب الجاحظ- فى غير موضع من كتبه (۱)و رواه الآمدى فى (غرر الحكم) الآمدى-غرر الحكم-ص ۳۰۴ ص ۳۰۴ بتفاوت بسيط.

۳۸۶

-و قال عليه السلام: من طلب شيئا ناله أو بعضه .

نقلها الميدانى فى (مجمع الأمثال) الميدانى-مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۴ ج ۲ ص ۴۵۴ و قد ذكرنا غير مره أن

۱- (۱) انظر «شرح نهج البلاغه» ۲ابن ابى الحديد-شرح نهج البلاغه-م ۴ ص ۴۱۷ [۱]لابن ابى الحديد م ۴ ص ۴۱۷.

المیدانی جمع کتابه من کتب الأوائل،و نقلها أیضا القضاعی فی (دستور معالم الحکم) القضاعی-دستور معالم الحکم-ص ۲۸ ص ۲۸.

۳۸۷

-و قال علیه السلام: ما خیر بخیر بعده النار،و ما شر بشر بعده الجنه،و کل نعیم دون الجنه فهو محقور،و کل بلاء دون النار عافیه .

رواها قبل الرضی:

۱-ابن شعبه فی (تحف العقول) ابن شعبه-تحف العقول-ص ۷۱ ص ۷۱.

۲-الکلینی فی (روضه الکافی) الکلینی-روضه الکافی-ص ۲۱ ص ۲۱.

۳-الصدوق فی (الفقیه) الصدوق-من لا یحضره الفقیه-ج ۴ ص ۲۷۹ ج ۴ ص ۲۷۹،و فی (التوحید) الصدوق-التوحید-ص ۵۶ ص ۵۶.

۳۸۸

-و قال علیه السلام: ألا و ان من البلاء الفاقه،و أشد من الفاقه مرض البدن،و أشد من مرض البدن مرض القلب،ألا و ان من النعم سعه المال،و أفضل من سعه المال صحه البدن،و أفضل من صحه البدن تقوی القلب .

هذه الکلمه من وصیه له الی ابنه الحسن علیهما السلام رواها الطوسی فی (الأمالی) ۲الطوسی-الأمالی-ج ۱ ص ۱۴۵ ج ۱ ص ۱۴۵ بسنده عن أبی حمزه السعدی عن أبیه ۱أبی حمزه السعدی عن أبیه-نقل أبی حمزه السعدی عن أبیه- ،قال: أوصی أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب علیه السّلام الی الحسن بن علی علیه السّلام فقال فیما أوصی به الیه:«یا بنی لا فقر أشد من الجهل،و لا عدم أعدم من العقل، و لا وحده أوحش من العجب،و لا حسب لحسن الخلق،و لا درع کالکف عن محارم اللّه،و لا عباده کالتفکر فی صنعه اللّه عز و جل.

یا بنی:العقل خلیل المرء،و العلم وزیره،و الرفق والده،و الصبر من خیر جنوده.

یا بنی:لا بد للعاقل من أن ینظر فی شأنه،فلیحفظ لسانه،و لیعرف أهل زمانه.

«یا بنی:من البلاء الفاقه...» الی آخر ما ذکره الرضی رحمه اللّه و بعده.

ص:۲۸۱

«یا بنی للمؤمن ثلاث...إلخ» ما فی(النهج)کما یأتی قریبا برقم(۳۹۰).

۳۸۹

-و قال علیه السلام: «من أبطأ به حسبه لم یسرع به نسبه» .

هذه الکلمه من المکررات فی(النهج)فقد تقدمت برقم(۲۲)کما تقدم الکلام علیها،و قد أخذ هذا المعنی عبد اللّه بن جعفر فقال:

لسنا و ان آباؤنا کرمت یوما علی الأنساب نتکل

نبنی کما کانت أوائلنا تبنی و نفعل مثل ما فعلوا

۱

۳۹۰

-و قال علیه السلام: للمؤمن ثلاث ساعات:فساعه یناجی فیها ربه،و ساعه یرم معاشه ۲،و ساعه یخلی بین نفسه و بین لذتها فیما یحل و یجمل.و لیس للعاقل أن یکون شاخصا إلا فی ثلاث:مرمه لمعاش،أو خطوه فی معاد،أو لذه فی غیر محرم .

مر الکلام علیها فی الحکمه(۳۸۸)و نضیف الی ذلک أنها مرویه قبل «النهج»فی کتاب السفر من کتب (المحاسن) ۲البرقی- المحاسن-کتاب السفر ص ۳۴۵ للبرقی ص ۳۴۵ بسنده عن الاصبغ بن نباته ۱الاصبغ بن نباته-نقل اصبغ بن نباته- قال:قال أمیر المؤمنین علیه السّلام للحسن ابنه علیه السّلام«لیس للعاقل...إلخ».

۳۹۱

-و قال علیه السلام: ازهد فی الدنیا یبصرک اللّه عوارتها،و لا تغفل فلست بمغفول عنک .

مر مثل هذا فی الخطب المرقمه(۹۷ و ۱۷۳ و ۱۸۶).

۳۹۲

-و قال علیه السلام، تکلموا تعرفوا،فان المرء مخبوء تحت لسانه .

قال ابن ابی الحدید:هذه احدی کلماته علیه السّلام التی لا قیمه لها،و لا یقدر

قدرها،و المعنى قد تداوله الناس،قال:

و كائن ترى من صامت لك معجب زيادته أو نقصه فى التكلم

لسان الفتى نصف و نصف فؤاده فلم يبق إلا صوره اللحم و الدم

(۱)و قد تقدم الكلام عليها فى الحكمه(۱۴۸).

۳۹۳

-و قال عليه السلام: خذ من الدنيا ما أتاك،و تول عما تولى عنك،فان أنت لم تفعل فاجمل فى الطلب .

رويت فى حرف الخاء من (الغرر) -الغرر-فى حرف الخاء ص ۱۱۷ ص ۱۱۷ بنقصان كلمه«أنت».

۳۹۴

-و قال عليه السلام: رب قول أنفذ من صول .

فى «مجمع الأمثال» ۲الميدانى-مجمع الأمثال-الجزء الأول فى حرف الراء فى الجزء الأول فى حرف الراء «رب قول أشد من صول» قال أبو عبيد ۱أبو عبيد-نقل أبو عبيد- :يضرب هذا المثل لما يتقى العار،و قال أبو الهيثم ۱أبو الهيثم-نقل أبو الهيثم- :

أشد فى موضع خفض لأنه تابع للقول و ما بعد رب فالنعت تابع له ا ه.و لم يذكر الميدانى قائل هذا المثل و لكنه بنقله معنى المثل و اعرابه عن أبى عبيد و أبى الهيثم أفهمنا ان الرضى مسبوق بروايته،هذا من جهه و من جهه اخرى أن الآمدى رواه عن أمير المؤمنين عليه السّلام فى (الغرر) الآمدى-الغرر-ص ۱۳۳ ص ۱۳۳ بابدال (أنفذ) ب(أشد)،و فى روايته هذه ما يدل على انفراده بمصدر.

۳۹۵

-و قال عليه السلام: كل مقتصر عليه كاف .

رواها الميدانى فى (مجمع الأمثال) الميدانى-مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۴ ج ۲ ص ۴۵۴.

۳۹۶

-و قال عليه السلام: المنيه و لا الدنيه،و التقلل و لا التوسل، و من لم يعط قاعدا لم يعط قائما،و الدهر يومان يوم لك،و يوم عليك، فاذا كان لك فلا تبطر و اذا كان عليك فاصبر .

١- (١) شرح النهج م ٣ ص ٤٢١. [١]

رواه فی (تحف العقول) -تحف العقول-ص ۲۰۷ ص ۲۰۷ بتفاوت یسیر،و تقدیم و تأخیر، و أول هذه الکلمه أیضا مذکور فی خطبته علیه السّلام المعروفه بالوسیله انظر روضه الکافی -روضه الکافی-ص ۲۱ ص ۲۱ و لکن بابدال جمله (التقلل و لا التوسل) بهذه الجمله(و التجلد قبل التبلد)و قد جاء قوله علیه السّلام (الدهر یومان) بکتاب له الی ابن عباس، و قد مر هذا الکتاب تحت رقم(۷۲)فی باب الکتب.و قد روی بعض هذه الکلمات من المتأخرین عن الرضی صاحب «مجمع الأمثال» -مجمع الأمثال- عن المتقدمین علیه.

۳۹۷

-و قال علیه السلام: نعم الطیب المسک،خفیف محمله، عطر ریحه .

قد رویت لفظه أمیر المؤمنین علیه السّلام عنه مرفوعه (۱)یعنی رواها أمیر المؤمنین علیه السّلام عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و لا غرو فهو باب مدینه علمه.

۳۹۸

-و قال علیه السلام: ضع فخرک،و احطط کبرک،و اذکر قبرک .

مرت هذه الکلمه فی الخطبه(۱۵۱)و التی أول ما اختار الرضی رحمه اللّه منها قوله علیه السّلام: «و هو فی مهله من اللّه یهوی مع الغافلین» و بینا هناک ان تلک الخطبه ملتقطه من خطبه له علیه السّلام ذکرها ابن شعبه فی(التحف)و هذه الکلمه بالخصوص تجدها فی ص ۱۵۶ من (تحف العقول) ابن شعبه-تحف العقول-ص ۱۵۶ ،و رواها من المتأخرین عن الرضی الشیخ ورام فی «المجموعه» الشیخ ورام-المجموعه-ص ۷۷ ص ۷۷ حرفیا و لعله أخذها من«النهج».

۳۹۹

-و قال علیه السلام: إن للوالد علی الولد حقا،و ان للولد علی الوالد حقا فحق الوالد علی الولد ان یطیعه فی کل شیء إلا فی معصیه اللّه سبحانه،و حق الولد علی الوالد ان یحسن اسمه،و یحسن أدبه و یعلمه القرآن .

۱- (۱) شرح نهج البلاغه -شرح نهج البلاغه-م ۴ ص ۴۲۱ م ۴ ص ۴۲۱.

روی الراغب الاصبهانی فی (محاضرات الادباء) ۳الراغب الاصبهانی-محاضرات الادباء-ج ۱ ص ۱۵۷ ج ۱ ص ۱۵۷ قریبا من هذا الکلام مرفوعا.

و عن ابن عباس ۱ابن عباس-نقل ابن عباس- أنهم قالوا:یا رسول اللّه قد علمنا ما حق الوالد علی الولد،فما حق الولد علی الوالد؟قال:أن یحسن اسمه و یحسن أدبه ۱، و من لطیف ما یذکر بهذا الصدد إنی رأیت فی بعض الکتب و یخطر ببالی أنه(محاضرات الادباء)للراغب الاصبهانی أن رجلا مر علی غلام فرآه یضرب أباه فجعل یعنفه،فقال:یا عم لم تعنفنی إنه لمستحق ذلک منی،قال:

کیف؟قال:یا عم ما حق الولد علی الوالد؟قال:یحسن اسمه،و یحسن أدبه و یعلمه القرآن،قال:و اللّه یا عم ما علمنی من القرآن حرفا واحدا، و قد سمانی برغوثا،و لم یرع حقی،و لم یتول شیئا من أمری لأنی حتی الآن و قد بلغت مبالغ الرجال و أنا اقلف.

-و قال علیه السلام: العین حق،و الرقی حق،و السحر حق ۲، و الفأل حق،و الطیره لیست بحق،و العدوی لیست بحق،و الطیب نشره، و الغسل نشره،و النظر الی الخضره نشره .

[هذه الکلمه و الثلاث اللاتی قبلها من زیادات نسخه ابن أبی الحدید ابن أبی الحدید-شرح نهج البلاغه-] و هی من أتم نسخ(نهج البلاغه)و لذا جعلها الاستاذ المحقق الشیخ محمد محی الدین عبد الحمید بین معقوفین فی طبعه دار الاستقامه کما هی عادته فی کل زیادات نسخه ابن أبی الحدید.

و کانت هذه الکلمات ساقطه أیضا من النسخه التی علیها تعلیقات الامام کاشف الغطاء فأعادها رحمه اللّه بقلمه الشریف.

ص:۲۸۵

أما قوله علیه السّلام «العین حق» فقد روی عن رسول اللّه مثله ۱.

و للجاحظ و ابن أبی الحدید کلام فی تعلیل الاصابه بالعین لا یخلو من فائده اذا رجعت الیه ۲و لعل العلم یکشف لنا سر ذلک فی المستقبل.

أما بقیه الفقرات فانها مرویه قبل(نهج البلاغه)فی (صحیفه الرضا) ۱-صحیفه الرضا- عن آبائه عن علی علیهم السلام،قال:«التطیب ۳نشره،و الغسل نشره، و النظر الی الخضره نشره،و الرکوب نشره» ۴.

۴۰۱

-و قال علیه السلام: مقاربه الناس فی أخلاقهم أمن من غوائلهم ۵.

رواها فی (الغرر) -الغرر-ص ۱۷۱ ص ۱۷۱ «قارب الناس فی أخلاقهم تأمن بوائقهم».

۴۰۲

- و قال علیه السلام لبعض مخاطبیه و قد تلکم بکلمه یستصغر مثله عن قول مثلها:لقد طرت شکیرا،و هدرت سقبا.

قال الرضی:الشکیر ههنا أول ما ینبت من ریش الطائر قبل أن یقوی و یستحصف،و السقب الصغیر من الابل و لا یهدر إلا بعد أن یستفحل.

قال الآمدی الآمدی-الغرر-ص ۱۸۴ : و قال علیه السّلام لمن یستصغره عن مثل مقاله:«لقد طرت تنکیرا،و هدرت شقیا» ۶و لا ریب أنه تصحیف.

ص:۲۸۶

۴۰۳

-و قال علیه السلام: من أومأ الی متفاوت خذلته الحیل (۱).

رواهـا قبل الرضـی ابن شـعبه فی (التحف) ابن شـعبه-التحف-ص ۱۴۳ ضـمن وصـیه له علیه السّـلام أوصـی بها الأشتر ص ۱۴۳ ضمن وصیه له علیه السّلام أوصی بها الأشتر بهذه الصوره «من أومأ الی متفاوت خذلته الرغبه».

۴۰۴

- و قال علیه السـلام و قد سئل عن معنی قولهم:(لا حول و لا قوه إلا باللّه):إنا لا نملک مع اللّه شیئا،و لا نملک إلا ما ملکنا فمتی ملکنا ما هو أملک به منا کلفنا،و متی أخذه منا وضع تکلیفه عنا .

رواها بمعناها عنه علیه السّـلام الحرانی فی (التحف) الحرانی-التحف-ص ۳۴۵ فی جمله أسـئله سأله بها عبایه بن ربعی الأسدی. ص ۳۴۵ فی جمله أسئله سأله بها عبایه بن ربعی الأسدی.

۴۰۵

- و قال علیه السلام لعمار بن یاسر و قد سمعه یراجع المغیره بن شعبه کلاما:

دعه یا عمار فانه لم یأخذ من الدین إلا ما قاربه من الدنیا و علی عمد لبس علی نفسه لیجعل الشبهات عاذرا لسقطاته .

کان عمار بن یاسـر قد لقی المغیره فی زقاق من سککک المدینه-و هو متوشح سیفا-فناداه یا مغیره،فقال:ما تشاء؟قال:هل لک فی اللّه عز و جل؟قال:و أین هو؟قال:تدخل فی هذه الدعوه فتسبق من معک، و تدرک من سبقک،فقال المغیره:وددت و اللّه أنی لو علمت ذلـک،إنی و اللّه مـا رأیت عثمان مصـیبا و لا رأیت قتله صوابا،فهل لک یا أبا الیقظان ان تـدخل بیتک،و تضع سـیفک،و أدخل بیتی،حتی تنجلی هـذه الظلمه و یطلع قمرها،فنمشـی مبصـرین،نطأ أثر المهتدین،و نجتنب سـبل الحائرین؟!فقال عمار:أعوذ باللّه أن أعمی بعد أن کنت بصیرا،یدرکنی من سبقته،و یعلمنی من علمته،فقال المغیره:یا أبا الیقظان اذا رأیت الساحار فاجتنب و لا تکن

۱- (۱) المتفاوت:المتباعد.

كقـاطع السلسـله فر من الضـحل،فوقع فى الغمره،فقـال عمار:انظر ما تقول و ما تفعل فأما أنا فلا أكون إلا فى الرعيل الأول،و اطلع عليهما على عليه السّلام فكلم عمارا بما رواه الرضى.

روى ذلك ابن عساكر فى «تاريخ دمشق» ۲ابن عساكر-تاريخ دمشق-ج ۵۷ فى ترجمه المغيره بن شعبه ج ۵۷ فى ترجمه المغيره بن شـعبه بسنده عن ابى سهيل بن مالك عن أبيه ۱ابى سـهيل بن مالك عن أبيه-نقل ابى سهيل بن مالك عن أبيه- ،و رواه ابن قتيبه فى (الامامه و السـياسه) ابن قتيبه-الامامه و السياسه-ج ۱ ص ۵۰ ج ۱ ص ۵۰ بتفاوت،و رواه المفيد فى (المجالس) المفيد-المجالس-ص ۱۱۶ ص ۱۱۶،و فى روايتهم ان أمير المؤمنين عليه السّـلام قـال للمغيره:«ويحك يا مغيره ان هـذه هى المؤديه الى الجنه و لما اختار بعدها»،فقال المغيره:صدقت يا أمير المؤمنين، أما اذا لم أعنك فلم أعن عليك.

۴۰۶

-و قال عليه السلام: ما أحسن تواضع الاغنياء للفقراء طلبا لما عند اللّه،و أحسن منه تيه الفقراء على الاغنياء اتكالا على اللّه .

رواه قبـل الرضـى أبـو طـالب المكى فى (قـوت القلوب) أبو طـالب المكى-قوت القلوب-ج ۲ ص ۱۰۱ ج ۲ ص ۱۰۱، و ذكر الخطيب فى (تاريخ بغداد) الخطيب-تاريخ بغداد-ج ۱۲ ص ۳۸۶ فى ترجمه الفتح بن شخرف و ج ۱۴ ص ۳۶۵ ج ۱۲ ص ۳۸۶ فى ترجمه الفتح بن شخرف (۱)بسـندين عنه أنه ختم القرآن على جبل بانطاكيه فرأى عليا عليه السّلام فى المنام فسأله أن يعلمه كلمه خير،قـال:فبسـط كفه إلى فـاذا فيهـا مكتوب سـطران فـاذا همـا:(مـا رأيت أحسن من تواضع الغنى للفقير يطلب ثواب اللّه،و أحسن من ذلك تيه الفقير على الغنى ثقه باللّه،فقال:زدنى يا أمير المؤمنين،قال:

فبسط كفه فاذا فيها مكتوب:

۱- (۱) الفتح بن شـخرف بن داود بن مزاحم كان أحد العباد السياحين ثم سكن بغداد و حدث بها توفى ببغداد بالجانب الغربى ليله الثلاثاء فى النصف من شوال سـنه ۲۷۳ اى قبل صدور«نهج البلاغه»بسـبع و عشـرين و مائه سـنه و دفن بين باب حرب و باب قطر بل(تاريخ الخطيب: ۱۲،۳۸۴). [۱]

كنت ميتا فصرت حيا و عن قليل تعود ميتا

أعيى بدار الفناء بيت فابن بدار البقاء بيتا

و روى الكلمه الخطيب ايضا فى(تاريخ بغداد)ج ۱۴ ص ۳۶۵.

و روى الخوارزمى مثل ذلك فى «المناقب» الخوارزمى-المناقب-ص ۲۶۹ ص ۲۶۹ مسندا و روى البيت الثانى هكذا(غرّ بدار الفناء...إلخ).

و ذكر المسعودى فى «مروج الذهب» المسعودى-مروج الذهب-ج ۴ ص ۲۶۳ ج ۴ ص ۲۶۳ ما حاصله:أن ابراهيم بن جابر القاضى كان قبل ولايته القضاء ببغداد يعالج الفقر،و يتلقاه من خالقه بالرضا،ناصر للفقر على الغنى،قال:فما مضت أيام حتى لقيته بحلب و ذلك فى سنه تسع و ثلاثمائه(أى قبل صدور«النهج»باحدى و تسعين سنه)فقلت له:ايها القاضى تلك الحكايه التى تحكيها عن الوالى الذى كان بالرى و انه قال لك:ان اعترضتنى بين منازل الفقراء و الأغنياء فرأيت فى النوم امير المؤمنين على بن ابى طالب رضى اللّه عنه فقال لى:يا فلان ما أحسن تواضع الفقراء للأغنياء شكرا للّه تعالى و أحسن من ذلك تعزز الفقراء على الأغنياء ثقه باللّه تعالى.فقال لى:إن الخلق تحت التدبير لا ينفكون من احكامه فى جميع متصرفاتهم قال:و كنت كثيرا ما أسمعه فيما وصفناه من حال فقره يذم ذوى الحرص على الدنيا و يذكر فى ذلك خبرا عن على كرم اللّه وجهه،و هو ان عليا عليه السّلام كان يقول:ابن آدم لا تحمل هم يومك الذى لم يأت على يومك الذى انت فيه فان يكن من اجلك فسوف يأت اللّه برزقك، و اعلم انك لن تكتسب شيئا فوق قوتك إلا كنت خازنا فيه لغيرك (۱)، قال:فركب بعد ذلك الهماليج من الخيل و قد اخبرت أنه قطع لزوجته أربعين ثوبا تستريا و قصبيا و اشباه ذلك من الثياب و خلف مالا عظيما لغيره.

۱- (۱) قد مرت هذه الحكمه تحت رقم ۱۹۲ و ۲۶۷.

و من رواه هذه الحكمه ايضا الميدانى فى (مجمع الأمثال) الميدانى-مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۴ ج ۲ ص ۴۵۴.

و على ذكر (تواضع الأغنياء للفقراء) أذكر هذه القصه لوجه الحق رغم أنى لم تربطنى مع صاحبها رابطه،و ليست لى معه صله و لكنى خشيت عليها الضياع و هى مما يجب أن تسجل.

حدثنى والدى رحمه اللّه و كانت له صله بالمرحوم الحاج عبد الرزاق آل مرجان الحلى من أجل أن لوالدى و عمى صله بهم من أجل أراضيهم فى الناصريه قال:كنت يوما فى ضيافته فطلب منى أن أصحبه الى مزرعته فى (المويهى)و بعد أن بتنا فى المزرعه ليله عرج بنا على النجف الأشرف و بعد أداء مراسيم الزياره اتجهت بنا سيارته الى الحله فما هو الى أن عبرنا الجسر المعروف بالعباسى و سارت بنا قليلا- إذ أبصرنا رجلا من الأعراب ماسكا باذن حمار له و عليه حمل من حنطه أو ما شاكلها،و بالقرب منه امرأه تئن و تتضور فاوقف السياره و سأله عن حاله و هو لا- يعرفه فقال:حفظك اللّه كنا بالسوق و هذه زوجتى أدركها المخاض ههنا فأنا فى حيره من أمرى،فنزل عن سيارته و أخرج قلما و كتب له كتاب توصيه الى الأطباء فى مستشفى الكوفه و أركبهم بالسياره و بقينا أنا و اياه نتراوح على امساك الدابه و الشمس تصهره و هو يومئذ يشكو من عده أمراض حتى عادت السياره و بها ذلك الأعرابى و هو يبتسم و يقول(اللّه يطوّل عمرك لقد رأيت من عنايتهم بها عجبا من أجل توصيتك و تركتها عندهم ما أدرى ما ذا يقسم اللّه لها)قال:

ثم مد يده الى جيبه و أعطاه جميع ما فيه و كم له رحمه اللّه من أمثالها.

۴۰۷

-و قال عليه السلام: ما استودع اللّه امرىء عقلا إلا استنقذه به يوما ما .

رواها الآمدى فى (الغرر) الآمدى-الغرر-ص ۲۳۲ ص ۲۳۲ بزياده كلمه«سبحانه»بعد لفظ الجلاله،و نقصان كلمه «ما» الأخيره.

۴۰۸

-و قال علیه السلام: من صارع الحق صرعه .

نقلها المیدانی فی (مجمع الأمثال) المیدانی-مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۴ ج ۲ ص ۴۵۴،و المفید فی (الارشاد) المفید-الارشاد-ص ۱۴۱ ص ۱۴۱،و الزمخشری فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-ج ۱ الورقه ۱۹۷ مخطوطه کاشف الغطاء ج ۱ الورقه ۱۹۷ مخطوطه کاشف الغطاء،و القضاعی فی (دستور معالم الحکم) القضاعی-دستور معالم الحکم-ص ۲۸ ص ۲۸.

۴۰۹

-و قال علیه السلام: القلب مصحف البصر .

رواها و ما بعدها المیدانی فی (مجمع الأمثال) المیدانی-مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۴ ج ۲ ص ۴۵۴.

۴۱۰

-و قال علیه السلام: التقی رئیس الاخلاق .

تقدم الکلام علیها فی الحکمه السابقه.

۴۱۱

-و قال علیه السلام: لا تجعلن ذرب لسانک علی من أنطقک، و بلاغه قولک علی من سددک .

أخذ بعضهم معنی هذه الکلمه فقال:

اعلمه الرمایه کل یوم فلما استد ساعده رمانی (۱)

و کم علمته نظم القوافی فلما قال قافیه هجانی

و الکلمه رواها الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۲۵۳ فی حرف لا ص ۲۵۳ فی حرف لا بلفظ«لا تجعل» و«لا بلاغه قولک»و اختلاف اللفظ دلیل علی اختلاف المصدر.

۴۱۲

-و قال علیه السّلام: کفاک أدبا لنفسک اجتناب ما تکرهه من غیرک .

مرت هذه الحکمه برقم(۳۶۵)و ذکرنا بعض مصادرها هناک و نزید علی ما تقدم ان الکلینی رواها فی (روضه الکافی) الکلینی-روضه الکافی-ص ۲۲ ص ۲۲،و الحرانی فی (التحف) الحرانی-التحف-ص ۷۰ ضمن خطبته علیه السّلام المعروفه بالوسیله ص

۷۰ ضمن خطبته علیه السّلام المعروفه بالوسیله،کما رواها الحرانی الحرانی-کتاب الحرانی-ضمن بعض وصایاه لولده الحسین علیهما السلام أیضا ضمن

ص:۲۹۱

۱- (۱) استد-بالسین المهمله-استقام،قال الأصمعی:اشتد-بالشین المعجمه-لیس بشیء.

بعض وصایاه لولده الحسین علیهما السلام فیظهر من هذا انه صلوات اللّه علیه قالها غیر مره.

۴۱۳

-و قال علیه السلام: من صبر صبر الأحرار،و إلا سلی سلو الأغمار (۱).

رواها الماوردی فی (أدب الدنیا و الدین) الماوردی-أدب الدنیا و الدین-ص ۲۶۴ ص ۲۶۴ و ستأتی فی الحکمه الآتیه.

۴۱۴

-و فی خبر آخر أنه علیه السلام قال للاشعث بن قیس معزیا:

إن صبرت صبر الأکارم،و إلا سلوت سلو البهائم .

أما الکلمه السابقه رواها الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۱۲۱ و ص ۱۲۲ فی حرف الالف بحرف الشرط بلفظ إن المخففه ص ۱۲۱،و روی هذه الکلمه فی ص ۱۲۲ فی حرف الالف بحرف الشرط بلفظ إن المخففه،و تعزیه أمیر المؤمنین علیه السّلام للاشعث مشهوره رواها العلماء قبل الرضی و بعده بوجوه مختلفه و معنی واحد،و قد أشرنا الی بعض مصادرها فی الحکمه رقم(۲۹۱).

و فی (العقد الفرید) ۲ابن عبد ربه المالکی-العقد الفرید-ج ۳ ص ۳۰۳ لابن عبد ربه المالکی ج ۳ ص ۳۰۳،قال:قال عبد اللّه بن الأهتم ۱عبد اللّه بن الأهتم-نقل عبد اللّه بن الأهتم- مات لی ابن و أنا بمکه فجزعت علیه جزعا شدیدا فدخل علیّ ابن جریح یعزینی،فقال لی:«یا أبا محمد اسلو صبرا و احتسابا قبل أن تسلو غفله و نسیانا کسلو البهائم».

قال ابن عبد ربه:و هذا الکلام لعلی بن أبی طالب کرم اللّه وجهه یعزی به الاشعث بن قیس فی ابن له،و منه أخذ ابن جریح و قد ذکره حبیب فی شعره فقال:

و قال علی فی التعازی لاشعث و خاف علیه بعض تلک المآثم

أتصبر للبلوی عزاء و حسبه فتؤجر أم تسلو سلو البهائم

و شعر أبی تمام هذا تجده فی دیوانه ص ۱۸۸ و هو من قصیده له یمدح بها

۱- (۱) الأغمار جمع غمر-بضم الغین و بسکون المیم و ضمها-الرجل الذی لم یجرب الامور.

مالك بن طوق،و يعزيه بأخيه القاسم بن طوق أولها:

أما لك إن الحزن أحلام نائم و مهما يدم فالوجد ليس بدائم

أما لك إفراط الصبابه تاركك جنى و اعوجاجا فى قناه المكارم

تأمل رويدا هل تعدّن سالما إلى آدم أم هل تعد ابن سالم

متى ترع هذا الموت عينا بصيره تجد عادلا منه شبيه بظالم

فان تك مفجوعا بابيض لم يكن يشد على جدواه عقد التمائم

بفارس دعمى و هضبه وائل و كوكب عتاب و جمره هاشم

شجا الريح فازدادت حنينا لفقده و أحدث شجوا فى بكاء الحمائم

فمن قبله ما قد اصيب نبينا ابو القاسم النور المبين بقاسم

و خبر قيس فى الجليله فى ابنه فلم يتغير وجه قيس بن عاصم (۱)

و قال على فى التعازى لاشعث...إلخ.

۴۱۵

-و قال عليه السلام فى صفه الدنيا: تغر و تضر و تمر،ان اللّه لم يرضها ثوابا لاوليائه،و لا عقابا لاعدائه،و ان أهل الدنيا كركب حلوا، اذ صاح بهم سائقهم فارتحلوا .

روى الفقره الاولى من هذا الكلام:

۱-الراغب الاصبهانى فى (المحاضرات) الراغب الاصبهانى-المحاضرات-ج ۲ ص ۳۹۰ ج ۲ ص ۳۹۰.

۱- (۱) قيل للاحنف بن قيس مم تعلمت الحلم؟قال:من قيس بن عاصم المنقرى،كنا بحضرته ذات يوم و كان يكلمنا و هو محتبى فبينا هو فى حديثه إذ دخل عليه واحد من أولاده و معه ابن آخر له قتيل،و ابن أخ له مكتوف،فما حل حبوته،و لا قطع حديثه حتى اذا فرغ منه، التفت الى ابنه فسأله:ما هذا؟قال:هذا ابن أخيك قيل ابنك،فالتفت الى ابن أخيه و قال: يا بنى لقد أوهيت عضدك،و انقصت عددك،ثم قال لولده:اطلق ابن عمك،و وار أخاك، و ادفع الى امه ديته فانها أجنبيه.

۲-الماوردی فی (ادب الدنیا و الدین) الماوردی-ادب الدنیا و الدین-ص ۲۶۴ ص ۲۶۴.

۳-الآمدی فی (غرر الحکم) الآمدی-غرر الحکم-ص ۳۲ ص ۳۲.

۴-ابن طلحه الشافعی فی (مطالب السؤول) ابن طلحه الشافعی-مطالب السؤول-ج ۱ ص ۱۰۰ ج ۱ ص ۱۰۰.

و بعضهم نقلها بتفاوت یدل علی تعدد المصادر.

۵-المیدانی فی (مجمع الأمثال) المیدانی-مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۴ ج ۲ ص ۴۵۴،و فیه«لم یر فیها» و«بینما هم حلول»و«صائحهم»و کان«سائقهم»و نعلم من هذا التباین انها مرویه فی غیر(نهج البلاغه).

۶-الطبرسی فی «مشکاه الأنوار» الطبرسی-مشکاه الأنوار-ص ۲۴۲ ص ۲۴۲.

۴۱۶

-و قال لابنه الحسن علیه السلام: لا تخلفن وراءک شیئا من المال، فانک تخلفه لاحد رجلین،اما رجل عمل فیه بطاعه اللّه فسعد بما شقیت به، و إما رجل عمل فیه بمعصیه اللّه فشقی بما جمعت له فکنت عونا له علی معصیته، و لیس أحد هذین حقیقا أن تؤثره علی نفسک.

قال الرضی:و یروی هذا الکلام بوجه آخر و هو:

أما بعد:فان الذی فی یدک من الدنیا قد کان له أهل قبلک و هو صائر الی أهل بعدک،و إنما أنت جامع لأحد رجلین رجل عمل فیما جمعته بطاعه اللّه فسعد بما شقیت به،أو رجل عمل فیه بمعصیه اللّه فشقیت بما جمعت له، و لیس أحد هذین أهلا أن تؤثره علی نفسک،و لا أن تحمل له علی ظهرک، فارجو لمن مضی رحمه اللّه،و لمن بقی رزق اللّه.

أما کلمته الاولی التی أوصی بها الحسن علیه السّلام فقد رواها العلماء قبل الرضی و بعده،کالصدوق فی (الخصال) الصدوق-الخصال-ج ۱ ص ۵۹ ج ۱ ص ۵۹،و ابن عساکر فی (تاریخ دمشق) ۲ابن عساکر-تاریخ دمشق-فی ترجمه أمیر المؤمنین علیه السّلام فی ترجمه أمیر المؤمنین علیه السّلام بسنده عن أبی العیناء عن الأصمعی عن شعبه بن سماک بن حرب ۱شعبه بن سماک بن حرب-نقل شعبه بن سماک بن حرب- قال: قال الحسن بن علی:قال لی أبی علی بن أبی طالب:

«أی بنی لا تخلف وراءک شیئا من الدنیا...» إلخ،و الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۲۵۷ فی حرف«لا» ص ۲۵۷ فی حرف«لا»بصوره تختلف بیسیر عما رواه الرضی.

و أما الکلمه الثانیه فقد رواها الکلینی فی (الروضه) الکلینی-فروع الکافی-الروضه:ص ۵۹ ط النجف ص ۵۹ ط النجف و أنه علیه السّلام کتب بها الی مولی له سأله مالا فقال له علیه السّلام:یخرج عطائی فاقاسمه،فقال:لا أکتفی و خرج إلی معاویه فکتب الیه أمیر المؤمنین علیه السّلام:

«أما بعد،فان ما فی یدک من المال قد کان له اهل قبلک...» إلخ.

۴۱۷

- و قال علیه السلام لقائل قال بحضرته أستغفر اللّه:ثکلتک امک أ تدری ما الاستغفار؟الاستغفار درجه العلیین (۱).و هو اسم واقع علی سته معان:أولها الندم علی ما مضی،و الثانی العزم علی ترک العود الیه أبدا،و الثالث أن تؤدی الی المخلوقین حقوقهم حتی تلقی اللّه أملس لیس علیک تبعه،و الرابع أن تعمد الی کل فریضه علیک ضیعتها فتؤدی حقها، و الخامس أن تعمد الی اللحم الذی نبت علی السحت (۲)فتذیبه بالأحزان حتی تلصق الجلد بالعظم و ینشأ بینهما لحم جدید،و السادس أن تذیق الجسم ألم الطاعه کما أذقته حلاوه المعصیه فعند ذلک تقول أستغفر اللّه .

هذا الکلام رواه قبل الرضی الحرانی فی (تحف العقول) الحرانی-تحف العقول-ص ۱۳۸ ص ۱۳۸ و یظهر من روایته أنه کلام طویل لأنه نقله بصوره أطول مما نقله الرضی و قال ممهدا له:«کلامه علیه السّلام فی قواعد الاسلام و حقیقه التوبه و الاستغفار،اختصرناه».

۱- (۱) یروی«العلیین»-بفتح العین-جمع«علی»و هو کثیر العلو فیکون علی تقدیر حذف مضاف أی ان درجه الاستغفار درجه العلیین،او«علیین»جمع علی-بکسر العین و تشدید اللام-و هو أعلی درجات الجنه قال تعالی(إن «اَلْأَبْرارِ لَفِی عِلِّیِّینَ» المطففین:۱۸ [۱] فیکون علی تقدیر حذف مضاف ای ان درجه الاستغفار درجه العلیین.

۲- (۲) السحت:المال المکتسب من حرام.

و رواه بعد الرضی الرازی فی (التفسیر) الرازی-التفسیر الرازی-ج ۳ ص ۴۷ ج ۳ ص ۴۷،کما رواه الدیلمی فی (الارشاد) الدیلمی-ارشاد-ج ۱ ص ۴۷ ج ۱ ص ۴۷، قال:سمع أمیر المؤمنین رجلا یقول:استغفر اللّه فقال:«ثکلتک امک أو تدری ما حد الاستغفار» و لیس فی روایه الرضی کلمه«حد»،و روی «ان تعمد الی اللحم الذی نبت علی السحت و المعاصی» و خلت روایه الرضی من کلمه«و المعاصی»و قد تبین لنا من هذا انه نقله من موضع آخر.

و رواه السید ابن طاوس فی (فلاح السائل) ۱السید ابن طاوس-فلاح السائل- (۱).

۴۱۸

-و قال علیه السلام: الحلم عشیره .

أخذ بعضهم معنی هذه الکلمه فقال:«الحلم جنود مجنده لا أرراق لها»، و قال علیه السّلام:«وجدت الاحتمال انصر لی من الرجال» و ستأتی الاشاره الی هذه الکلمه فی کلمه الختام ان شاء اللّه تعالی.

۴۱۹

-و قال علیه السلام: مسکین ابن آدم،مکتوم الأجل،مکنون العلل،محفوظ العمل،تؤلمه البقه،و تقتله الشرقه،و تنتنه العرقه .

رواها الجاحظ فی (المائه المختاره) الجاحظ-المائه المختاره- من کلامه علیه السّلام،و رواها بعد الرضی الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر-ص ۲۳۶ فی حرف المیم باللفظ المطلق ص ۲۳۶ فی حرف المیم باللفظ المطلق بتفاوت یسیر و کذلک ابن قاسم فی (ریاض الأخیار) ابن قاسم-ریاض الأخیار-ص ۱۳۳ ص ۱۳۳،و فی روایه الأخیر زیاده لم یذکرها الرضی و هی «و تمیته الغرقه».

۴۲۰

- و روی انه علیه السلام کان جالسا فی اصحابه فمرت بهم امرأه جمیله فرمقها القوم بأبصارهم فقال علیه السلام:ان ابصار هذه الفحول طوامح،و ان ذلک سبب هبابها (۲)فاذا نظر احدکم الی امرأه تعجبه فلیلامس

۱- (۱) انظر (مستدرک الوسائل) ۲-مستدرک الوسائل-ج ۲ ص ۳۴۸ ج ۲ ص ۳۴۸.

۲- (۲) هب الفحل هبیبا:اذا هاج للضراب.

اهله فانما هی امرأه کامرأه فقال رجل من الخوارج:«قاتله اللّه کافرا ما افقهه»فوثب القوم لیقتلوه،فقال علیه السلام:رویدا،انما هو سب بسب او عفو عن ذنب .

فی «الخصال» -الخصال-ج ۲ ص ۱۷۱ ج ۲ ص ۱۷۱ «اذا رأی احدکم امرأه تعجبه فلیأت أهله فان عند اهله مثل ما رأی و لا یجعل للشیطان الی قلبه سبیلا».

و فی «تحف العقول» -تحف العقول-ص ۸۹ ص ۸۹ مثله.

قال ابن أبی الحدید:«سألنی صدیقنا علی بن البطریق عن هذه القصه فقال:ما باله عفا عن الخارجی و قد طعن فیه بالفکر،و انکر علی الأشعث قوله هذه علیک لا لک فقال: «ما یدریک علیک لعنه اللّه ما علی مما لی...

إلخ.و ما واجهه به الخارجی افضع مما واجهه به الاشعث؟فقلت:لا أدری، قال:لأن کل صاحب فضیله یعظم علیه ان یطعن فی فضیلته تلک،و یدعی علیه انه فیها ناقص،و کان علی علیه السّلام یبت بالعلم فلما طعن فیه الأشعث بأنک لا تدری ما علیک مما لک شق ذلک علیه،و امتعض منه،وجهه و لعنه،و أما الخارجی فلم یطعن فی علمه بل اثبته له،و اعترف به،و تعجب منه فقال: قاتله اللّه کافرا ما افقهه ،فاغتفر له لفظه کافر بما اعترف له به من علو طبقته فی الفقه و لم یخشن علیه خشونته علی الأشعث،و قد کان قد مرن علی سماع قول الخوارج انت کافر،و قد کفرت یعنون التحکیم،فلم یحفل بتلک اللفظه،و نهی اصحابه عن قتله محافظه و رعایه له علی ما مدحه به (۱)».

و قد أخطأ ابن البطریق فی جوابه هذا فان فضیله الایمان تامه فی أمیر المؤمنین علیه السّلام کذلک،و هو الاول فیها و السابق الیها و هی أعظم من فضیله

۱- (۱) شرح النهج م ۴ ص ۴۷۰. [۱]

العلم،و النفی لها اعظم تجریحا من نفی فضیله العلم،و لکن المصلحه التی دعته ان یأمر بالکف عن الخارجی هی التی ترکته یجیب الأشعث بما أجابه به لأن الأشعث کما هو المعروف من حاله کان فی نفاقه ایام امیر المؤمنین علیه السّلام کنفاق عبد اللّه بن أبی ایام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بل ربما یربو علیه فی مکره و خداعه و حیلته و دهائه،فی إثاره الفتن،و تفریق الکلمه مضافا إلی انه کان یتجسس علی امیر المؤمنین علیه السّلام و یبعث بأخباره الی معاویه و بحق ما وصفه ابو بکر(رض)حیث قال:«انه ما رأی شرا إلا أعان علیه»، و لقد اسف علی انه لم یقتله حیث جیء به اسیرا فی قصه بنی ولیعه (۱)، فأراد ان یقرر أمیر المؤمنین بالاعتراف بالخطأ فی قبول التحکیم فیحمله مسئولیه کل ما وقع بسبب ذلک و یتخذ من ذلک ذریعه للطعن علیه،و السعی فی إثاره الفتنه،أما لو قتل الخارجی بسبب الکلمه لاتخذها اعداء امیر المؤمنین علیه السّلام حجه یشنعون علیه بها بانه قتل صواما قواما،قد اکل السجود جبهته، و نحلت العباده جسمه فی وقت کان علیه السّلام فی أشد الحاجه الی جمع الکلمه، ورص الصفوف،و اعداد القوه لاعاده الکره فی جهاد البغاه المارقین.

هذا و استغفر اللّه إن کان فی قولی هذا ما یخالف قصد أمیر المؤمنین علیه السّلام و قد احتج بعضهم بهذه الواقعه و عدم إنکاره علی غیر محاربیه من الخوارج، و توریث بعضهم بعضا بان الساب لأمیر المؤمنین علیه السّلام غیر خارج من ربقه الاسلام،و قد أجاب عن هذا السید المرتضی رحمه اللّه فی رساله(جواب المسائل الطرابلسیه)الورقه:۱۲ (۲)قال:«إن المحتج بهذا معارض بما رواه

۱- (۱) انظر الجزء الاول من کتابنا هذا ص ۱۶۳ و مصادر الخطبه برقم(۱۹).

۲- (۲) عثرت علی مخطوطه من(جواب المسائل الطرابلسیه)للسید المرتضی قدس سره فی جمله موقوفات مدرسه المجاهد فی کربلاء و معها جمله مخطوطات و هی بخط فارسی جمیل جدا و لکن یا للاسف ان الارضه بدأت تنخر فیها و فی اخواتها المحبوسات(من غیر ما ذنب جنین).

ابن مسعود: «من سب عليا فقد سبنى و من سبنى فقد سب اللّه تعالى» ،ثم قال بعد ذلك فى الورقه ۱۵:«إن أمير المؤمنين عليه السّلام لم يكن فى أيام مباشره تدبير الامه متصرفا على اختياره،و متمكنا من ايثاره،و كان فى تقيه و مداراه لاعدائه و طالبى عثراته،و لهذا قال لقضاته-و قد سألوه بما يقضون-:

«اقضوا كما كنتم تقضون حتى يكون الناس جماعه أو أموت» و لو لا هذه الحال لما أقر عليه السّلام كثيرا من الأحكام التى يرى خلافها،و إنما لم يسر بالخوارج بما يوجبه كفرهم و خروجهم عن المله للتقيه و الاستصلاح،كما لم يسر فى محاربه أهل الجمل وصفين بالسيره التى يستحقونها للعله التى ذكرنا.

و من أى شىء تمكن عليه السّلام فى أيام ولايته و ما كان إلا مقبضا معضضا؟ و هل ما سئل عنه فى امر الخوارج فى السيره منه إلا كغيره من الامور التى لم يتمكن عليه السّلام من اقامه الحق فيها،و تركها على حالها،و ذلك فرضها مع التعذر و فقدان التمكن».

۴۲۱

-و قال عليه السلام: كفاك من عقلك ما أوضح لك سبل غيك من رشدك .

صوره هذه الحكمه فى (غرر الحكم) -غرر الحكم-ص ۱۷۷ فى حرف الكاف فيما ورد عنه عليه السّلام بلفظ كفى ص ۱۷۷ فى حرف الكاف فيما ورد عنه عليه السّلام بلفظ كفى كالآتى: «كفاك من عقلك ما أبان رشدك من غيك».

و كفى بها دلاله على انها مأخوذه من غير(النهج).

۴۲۲

-و قال عليه السلام: افعلوا الخير و لا تحقروا منه شيئا فان صغيره كبير،و قليله كثير،و لا يقولن أحدكم:إن أحدا أولى بفعل الخير منى فيكون و اللّه كذلك،ان للخير و الشر أهلا فمهما تركتموه منهما كفاهموه أهله .

رواها الآمدى فى (غرر الحكم) -غرر الحكم-ص ۲۵۳ فى حرف لا الناهيه ص ۲۵۳ فى حرف لا الناهيه ابتداء من

قوله سلام اللّه عليه: «لا يقولن أحدكم...» إلخ و لكن بابدال «مهما» ب«فما»و نقصان كلمه «منها».

۴۲۳

-و قال عليه السلام: من أصلح سريرته أصلح اللّه علانيته،و من عمل لدينه كفاه اللّه أمر دنياه،و من أحسن فيما بينه و بين اللّه،أحسن اللّه فيما بينه و بين الناس .

مرت هذه الكلمه برقم(۸۹)مع اختلاف فى الالفاظ و زياده على ما ذكر ههنا و لعل الشريف رواها فى الموضع من هذه الجهه.

۴۲۴

-و قال عليه السلام: الحلم غطاء ساتر،و العقل حسام قاطع، فاستر خلل خلقك بحلمك،و قاتل هواك بعقلك .

رواه الكلينى فى «الكافى:الاصول» الكلينى-اصول الكافى-ج ۱ ص ۲۰ ج ۱ ص ۲۰ بزياده و اختلاف فى الالفاظ.

۴۲۵

-و قال عليه السلام: ان للّه عبادا يختصهم اللّه بالنعم لمنافع العباد فيقرها بأيديهم ما بذلوها،فاذا منعوها نزعها اللّه منهم .

صورتها فى (الغرر) -الغرر-ص ۷۶ ص ۷۶ «إن للّه عبادا يختصهم بالنعم لمنافع العباد يقرها فى أيديهم ما بذلوها،فاذا منعوها نزعها منهم فحولها الى غيرهم» فقارن بين الروايتين.

۴۲۶

-و قال عليه السلام: لا ينبغى للعبد أن يثق بخصلتين:العافيه و الغنى،فبينا تراه معافى إذ سقم،و بينا تراه غنيا إذ افتقر .

سنشير اليها فى كلمه الختام.

۴۲۷

-و قال عليه السلام: من شكا الحاجه الى المؤمن فكأنما شكاها الى اللّه و من شكاها الى كافر فكأنما شكا اللّه .

جاءت فى (غرر الحكم) -غرر الحكم-ص ۲۱۲ فى حرف الميم بلفظ«من» ص ۲۱۲ فى حرف الميم بلفظ«من»بهذه الصوره

«من شکا ضره الی غیر مؤمن فکأنما شکا اللّه سبحانه،من شکا ضره الی مؤمن فکأنما شکا الی اللّه سبحانه».

۴۲۸،۴۲۹

۴۲۸- و قال علیه السلام فی بعض الأعیاد:انما هو عید لمن قبل اللّه صیامه،و شکر قیامه،و کل یوم لا یعصی اللّه فیه فهو عید (۱).

۴۲۹-و قال علیه السلام: ان أعظم الحسرات یوم القیمه حسره رجل کسب مالا فی غیر طاعه اللّه فورثه رجل فانفقه فی طاعه اللّه سبحانه فدخل به الجنه و دخل الأول به النار .

ستأتی الاشاره الیهما فی کلمه الختام ان شاء اللّه تعالی.

۴۳۰

-و قال علیه السلام: ان اخسر الناس صفقه (۲)و اخیبهم سعیا رجل اخلق بدنه فی طلب ماله فلم تساعده المقادیر علی ارادته،فخرج من الدنیا بخسرته،و قدم علی الآخره بتبعته .

رواه فی (الغرر) -الغرر-ص ۸۲ ص ۸۲ بتفاوت یسیر جدا.

۴۳۱

-و قال علیه السلام: الرزق رزقان،طالب و مطلوب،فمن طلب الدنیا طلبه الموت حتی یخرجه عنها،و من طلب الآخره طلبته الدنیا حتی یستوفی رزقه منها .

تقدم مثل هذا بالحکمه رقم(۳۷۹)من هذا الباب و فی باب الکتب برقم (۳۱)ضمن وصیته للحسن علیه السّلام،و روی الآمدی آخر هذه الحکمه فی حرف الطاء من (الغرر) الآمدی-الغرر-فی حرف الطاء ص ۱۵۰ و ص ۳۰ ص ۱۵۰ و فیها مکان «حتی یخرجه عنها» :«حتی یأخذ بعنقه»و فیها زیاده و هی «و لا یدرک من الدنیا إلا ما قسم له» و رواها

۱- (۱) العید واحد الأعیاد،و إنما جمع بالیاء و أصله الاعواد للفرق بینه و بین أعواد الخشب.

۲- (۲) الصفقه البیعه سمیت بذلک لأن البیعان یضع أحدهما یده فی الآخر عند البیع.

ص ۳۰ بلفظ «الناس طالبان طالب و مطلوب...» الی آخر ما نقله الرضی رحمه اللّه تعالی.

۴۳۲

-و قال علیه السلام: إن أولیاء اللّه هم الذین نظروا الی باطن الدنیا اذا نظر الناس الی ظاهرها،و اشتغلوا بآجلها (۱)اذا اشتغل الناس بعاجلها،فأماتوا منها ما خشوا ان یمیتهم (۲)،و ترکوا منها ما علموا انه سیترکهم،و رأوا استکثار غیرهم منها استقلالا،و درکهم لها فوتا،أعداء ما سالم الناس،و سلم ما عادی الناس (۳).بهم علم الکتاب و به علموا.و بهم قام الکتاب و به قاموا،لا یرون مرجوا فوق ما یرجون،و لا مخوفا فوق ما یخافون (۴).

هذه الکلمه رواها ابو نعیم فی (حلیه الأولیاء) ۳ابو نعیم-حلیه الأولیاء-ج ۱ ص ۱۰ ج ۱ ص ۱۰ عن عیسی علیه السّلام فاذا صح ذلک فالمظنون انه علیه السّلام عربها لأن لسان عیسی علیه السّلام غیر عربی و ان المفید قد رواها فی (المجالس) ۱المفید-المجالس- عن امیر المؤمنین علیه السّلام (۵).

۴۳۳

-و قال علیه السلام: اذکروا انقطاع اللذات،و بقاء التبعات .

فی (الغرر) -الغرر-ص ۴۸ ص ۴۸ «اذکروا عند المعاصی ذهاب اللذات،و بقاء التبعات» لاحظ انه لیس فی(النهج)لفظ«عند المعاصی»و ابدال «انقطاع» بلفظه«ذهاب».

۱- (۱) المراد بآجلها ما بعد الموت،و اضافه الآجل الی الدنیا لأنه عاقبه الأعمال فیها.

۲- (۲) أی أماتوا شهواتها التی خافوا أن تمیت فضائلهم.

۳- (۳) یعنی أن الناس یسالمون الشهوات و هم یعادون ما سالموه.

۴- (۴) لأن یرجو رحمه ربهم و لا مرجو فوقها،و یخافون سخطه و لا مخوف فوقه.

۵- (۵) انظر (روضه البحار) ۲-البحار-روضه:طبع الکمبانی ص ۴۱۹ طبع الکمبانی ص ۴۱۹.

-و قال علیه السلام: أخبر تقله (۱).

قال الرضی:و من الناس من یروی هذا لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم،و مما یقوی أنه من کلام امیر المؤمنین علیه السّلام ما حکاه ثعلب ۲ثعلب:ابو العباس احمد بن یحیی بن زید الشیبانی-نقل ثعلب- عن ابن الاعرابی (۲)قال المأمون ۱المأمون-نقل المأمون- :

لولا أن علیا قال(اخبر تقله)لقلت:(أقله تخبر).

فی (غرر الخصائص الواضحه) ۲الوطواط-غرر الخصائص الواضحه-ص ۳۲۰ ص ۳۲۰ بعد أن روی الوطواط هذا الکلام لعلی علیه السّلام عقبه بقوله:قال المأمون ۱المأمون-نقل المأمون- :لو لا أن کلام علی فرع من کلام النبوه لعکسته و قلت(اقله تخبر)،و الرضی رحمه اللّه روی ما رأی،و شهد بما علم،و الکلام مروی عن علی علیه السّلام کما هو مروی عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم (۳)،و قد أخذ هذا ابو عبد اللّه الصادق علیه السّلام فقال:(خالط

۱- (۱) أخبر-بضم الباء-من خبرته أی علمته من باب(قتل)و تقله مضارع مجزوم بعد الامر و هاؤه للسکت من قلاه یقلیه کرماه یرمیه بمعنی أبغضه،و المعنی اذا اعجبک شخص فاختبره تجد فیه ما لا یرضیک فتبغضه،و وجه ما اختاره المأمون أن المحبه ستر العیوب فاذا ابغضت شخصا امکنک ان تعلم حاله کما هو.

۲- (۲) ثعلب:ابو العباس احمد بن یحیی بن زید الشیبانی بالولاء،امام الکوفیین فی النحو و اللغه،مشهورا بالحفظ و روایه الشعر،و اصیب فی أواخر أیامه بصمم صدمته فرس فتردی فی هوه فمات علی الاثر من کتبه«الفصیح»ط و«قواعد الشعر»ط و«شرح دیوان زهیر»ط، و شرح«دیوان الاعشی»ط و«مجالس ثعلب»ط فی جزئین و کتب اخری مات ببغداد سنه ۲۹۱ ه و له تسعون عاما،و أما ابن الاعرابی فهو أبو عبد اللّه محمد بن زیاد عالم باللغه و الانساب، [۱]راویه للشعر و کان ثعلب من تلامذته لزمه بضع عشره سنه و قال عنه:ما رأیت بیده کتابا قط، و لقد أملی علی الناس ما یحمل علی اجمال مات بسامراء سنه ۲۳۱ ه و له ثمانون عاما و من مؤلفاته «تاریخ القبائل»و«اسماء الخیل و فرسانها»و«تفسیر الامثال»و«شعر الاخطل»ط و«الفاضل الادب»و غیر ذلک.

۳- (۳) رواه عن النبی صلّی اللّه علیه و آله ابو حیان التوحیدی فی «البصائر و الذخائر» ۳ابو حیان التوحیدی-البصائر و الذخائر- ص ۲۷۵ ص ۲۷۵ و ابو نعیم فی «الحلیه» ۳ابو نعیم-الحلیه-ج ۱۵۴،۵ ج ۱۵۴،۵.

الناس تخبرهم و متی تخبرهم تقلهم) ۱.

۴۳۵

-و قال علیه السلام: ما کان اللّه لیفتح علی عبد باب الشکر و یغلق عنه باب الزیاده،و لا کان لیفتح علی عبد باب الدعاء و یغلق عنه باب الاجابه،و لا لیفتح لعبد باب التوبه و یغلق عنه باب المغفره .

فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۲۳۰ فی حرف المیم بلفظ«ما» ص ۲۳۰ فی حرف المیم بلفظ«ما»روی«احد»بدل «عبد» و«المزید»بدل «الزیاده» .

۴۳۶

-و قال علیه السلام: أولی الناس بالکرم من عرفت به الکرام .

فی النسخه التی علیها تعلیقات الامام الفقید الشیخ محمد الحسین آل کاشف الغطاء کتب بخطه الشریف:فی نسخه«عرّقت»بتشدید الراء و بعدها قاف ،و الکلام علیها فی کلمه الختام.

۴۳۷

- و سئل منه علیه السلام:أیما أفضل:العدل أو الجود؟فقال العدل یضع الامور مواضعها،و الجود یخرجها من جهتها،و العدل سائس عام،و الجود عارض خاص،فالعدل أشرفهما و أفضلهما .

عسی أن یقع البحث بی علیها فأعود الیها.

۴۳۸

-و قال علیه السلام: الناس اعداء ما جهلوا.

مرت هذه الحکمه تحت رقم(۱۷۲)من الکلمات القصار،و وعدنا أن نذکر مصادرها فی هذا الموضع فمن رواتها قبل الرضی«الجاحظ»فی (المائه المختاره) الجاحظ-المائه المختاره- من کلامه علیه السّلام،و المفید فی (الاختصاص) المفید-الاختصاص-ص ۲۴۵ ص ۲۴۵،و المیدانی فی (مجمع الأمثال) المیدانی-مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۴ ج ۲ ص ۴۵۴،و الزمخشری فی باب النقص و الجهل من(ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-باب النقص و الجهل ،و الحصری فی (زهر الآداب) الحصری-زهر الآداب-ج ۱ ص ۴۳ ج ۱ ص ۴۳ و الثعالبی فی (خاص الخاص) الثعالبی-خاص الخاص-ص ۲۷ ص ۲۷.

۴۳۹

-و قال علیه السلام: الزهد بین کلمتین من القرآن قال اللّه سبحانه:

«لِکَیْلا تَأْسَوْا عَلی ما فاتَکُمْ وَ لا تَفْرَحُوا بِما آتاکُمْ» و من لم یأس علی الماضی و لم یفرح بالآتی فقد أخذ الزهد بطرفیه .

رواها الزمخشری فی باب الخیر و الصلاح من (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-باب الخیر و الصلاح ج ۱ الورقه ۴۳۶ ج ۱ الورقه ۴۳۶.

و رواها کل من الامامین زین العابدین و الصادق علیهما السلام (۱).

۴۴۰

-و قال علیه السلام: ما أنقض النوم لعزائم الیوم .

هذه الکلمه من خطبه له علیه السّلام یحض أصحابه علی الجهاد و هی الخطبه التی مرت برقم(۲۳۹)خطب و قد تقدم القول فی مصادرها هناک.

۴۴۱

-و قال علیه السلام: الولایات مضامیر الرجال.

رواها و التی بعدها المیدانی فی (مجمع الأمثال) المیدانی-مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۳ ج ۲ ص ۴۵۳.

۴۴۲

-و قال علیه السلام: لیس بلد أحق بک من بلد خیر البلاد ما حملک .

تقدم الکلام علیها فی الحکمه السابقه.

۴۴۳

- و قال علیه السلام و قد جاءه نعی الاشتر رحمه اللّه:مالک و ما مالک، و اللّه لو کان جبلا لکان فندا،و لو کان حجرا لکان صلدا لا یرتقیه الحافر، و لا یوفی علیه الطائر.

قال الرضی و الفند الجبل المنفرد من الجبال.

فی کتاب (الولاه و القضاه) ۲أبی عمرو محمد بن یوسف الکندی-الولاه و القضاه-ص ۳۵۰ لأبی عمرو محمد بن یوسف الکندی المتوفی قبل صدور(النهج)بخمسین عاما ص ۳۵۰ باسناده عن علقمه بن قیس ۱علقمه بن قیس-نقل علقمه بن قیس-

قال:

دخلت على على فى نفر من النخع حين هلك الاشتر فلما رآنى قال:(للّه مالك، لو كان جبلا لكان فندا،و لو كان حجرا لكان صلدا،على مثل مالك فلتبك البواكى،فهل موجود مثل مالك)فو اللّه ما زال متلهفا عليه،و متأسفا حتى رأينا انه المصاب دوننا.

۱- (۱) انظر(مجمع البيان -مجمع البيان-ج ۹ ص ۲۴۱)ج ۹ ص ۲۴۱ و (البرهان) -البرهان-م ۴ ص ۲۹۶ م ۴ ص ۲۹۶.

و روی بعضه الکشی فی رجاله الکشی-رجال الکشی-ص ۶۲ ص ۶۲.

و رواه ابن ابی الحدید فی (شرح نهج البلاغه) ۲ابن ابی الحدید-شرح نهج البلاغه-م ۲ ص ۳۰ م ۲ ص ۳۰ عن کتاب (الغارات) ۱ابراهیم بن هلال الثقفی-الغارات- لابراهیم بن هلال الثقفی.

و المفید فی (الاختصاص) المفید-الاختصاص-ص ۸۱ ص ۸۱،و (المجالس) المفید-المجالس-ص ۵۰ ص ۵۰.

و ذکره ابن الاثیر فی (النهایه) ابن الاثیر-النهایه-ج ۳ ص ۴۵۷ فی ماده(فند) ج ۳ ص ۴۵۷ فی ماده(فند)و فسر الفند کتفسیر الرضی.

و رواه الزمخشری فی باب الارض و الجبال من (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-باب الارض و الجبال .

و الآمدی فی (غرر الحکم) الآمدی-غرر الحکم-ص ۲۶۲ ص ۲۶۲.

۴۴۴

-و قال علیه السلام: قلیل مدوم علیه خیر من کثیر مملول .

جاء فی (أمالی الامام أبی طالب) ۲یحیی بن الحسین الحسنی-أمالی الامام أبی طالب- یحیی بن الحسین الحسنی المتوفی سنه (۴۲۵)ص ۳۱۹ باسناده عن الناصر للحق ۱الناصر للحق-نقل الناصر للحق- قال سمعته یقول:کان أمیر المؤمنین علی علیه السّلام یقول فی خطبته«قلیل مدوم علیه خیر من کثیر مملول منه و اذا أضرت النوافل بالفرائض فارفضوها» فیظهر من هذا أن هذه الکلمه منتزعه من خطبه له علیه السّلام کما یظهر ان الحکمه التی مرت برقم(۲۹۷)تابعه لهذه الکلمه و رواها ابن قاسم فی (روض الاخیار) ابن قاسم-روض الاخیار-ص ۲۰۳ ص ۲۰۳.

و ورد عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله ما هو فی مثل هذا المعنی،فقد روی الامام أحمد بن حنبل فی (کتاب الزهد ۲الامام أحمد بن حنبل-کتاب الزهد-مخطوطه مکتبه الامام الحکیم العامه فی النجف الأشرف) مخطوطه مکتبه الامام الحکیم العامه فی النجف الأشرف)بسنده عن أبی صالح قال:سألت عائشه ۱عائشه-نقل عائشه- و ام سلمه ۱ام سلمه-نقل ام سلمه- :أی الأعمال أحب الی رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم؟«قالتا ما دام و ان قل»و مثله فی (امالی أبی طالب) ۲-امالی أبی طالب-ص ۳۱۴ ص ۳۱۴ عن ام سلمه ۱ام سلمه-نقل ام سلمه- .

و قد مر مثل هذه الحکمه برقم(۲۷۸).

۴۴۵

-و قال علیه السلام: اذا کان فی الرجل خله رائقه فانظر أخواتها .

رواها الميدانى فى (مجمع الأمثال) الميدانى-مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۴ ج ۲ ص ۴۵۴.

۴۴۶

- و قال عليه السلام لغالب بن صعصعه ابى الفرزدق فى كلام دار بينهما:ما فعلت إبلك الكثيره؟قال:ذعذعتها الحقوق (۱)يا امير المؤمنين، فقال عليه السلام:ذلك احمد سبلها .

دخل غالب بن صعصعه بن ناجيه بن عقال المجاشعى على أمير المؤمنين عليه السّلام أيام خلافته،و غالب شيخ كبير،و معه ابنه همام الفرزدق و هو غلام يومئذ، فقال له أمير المؤمنين عليه السّلام:من الشيخ؟قال:أنا غالب بن صعصعه،قال:

ذو الابل الكثيره؟قال:نعم،قال:ما فعلت إبلك؟قال:ذعذعتها الحقوق و أذهبتها الحمالات،قال:ذاك احمد سبلها،من هذا الغلام معك؟ قال:هذا ابنى،قال:ما اسمه؟قال:همام و قد رويته الشعر يا أمير المؤمنين، و كلام العرب،و يوشك ان يكون شاعرا مجيدا،فقال:لو أقرأته القرآن فهو خير له،فكان الفرزدق بعد ذلك يروى هذا الحديث و يقول:ما زالت كلمته فى نفسى،حتى قيد نفسه بقيد و آلى أن لا يفكه حتى يحفظ القرآن، فما فكه حتى حفظه.

روى ذلك ابن أبى الحديد فى (شرح نهج البلاغه) ابن أبى الحديد-شرح نهج البلاغه-م ۴۷۸ م ۴۷۸،و صوره الروايه تتقصى اشتهار ذلك الكلام،و معرفته بين الرواه.و هو الكلام الذى أشار اليه الرضى بأنه دار بينهما.

و فسر ابن الأثير فى (النهايه) ابن الأثير-النهايه-ج ۲ ص ۱۶۲ ج ۲ ص ۱۶۲ غريب هذه الكلمه.

۴۴۷

-و قال عليه السلام: من اتجر بغير فقه ارتطم فى الربا رواها الكلينى فى كتاب المعيشه من فروع (الكافى) الكلينى-فروع الكافى- كتاب المعيشه ۱۵۴،۵ ۱۵۴،۵ بسنده عن

۱- (۱) ذعذعتها-بالذال المعجمه مكرره-فرقتها،و الذعاذع الفرقه و منه اذاعه السر لأنه يتفرق.

أبی عبد اللّه علیه السّلام،قال:قال أمیر المؤمنین صلوات اللّه علیه إلخ.

کما رواها الصدوق فی (الفقیه) الصدوق-من لا یحضره الفقیه-۳، ۱۲۰ ۳، ۱۲۰ و زاد علی ما رواه الرضی و الکلینی هذه العباره: فلا یعقد فی السوق إلا من یعقل الشراء و البیع.

۴۴۸

-و قال علیه السلام: من عظم صغار المصائب ابتلاه اللّه بکبارها .

رواها المیدانی عنه علیه السّلام فی (مجمع الأمثال) المیدانی-مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۳ ج ۲ ص ۴۵۳ و قد تقدم الکلام علی ما یرویه المیدانی فی(مجمع الأمثال)و یعضد انها لأمیر المؤمنین روایه ابن طلحه الشافعی فی (مطالب السؤول) ابن طلحه الشافعی-مطالب السؤول-ج ۱ ص ۱۶۳ ج ۱ ص ۱۶۳.

۴۴۹

-و قال علیه السلام: من کرمت علیه نفسه هانت علیه شهواته .

فی (مجمع الأمثال) -مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۳ ج ۲ ص ۴۵۳ «هانت علیه شهوته» و الاختلاف فی اللفظ یدل علی الاختلاف فی المصدر.و رواها فی (العقد الفرید) ۲-العقد الفرید-ج ۳ ص ۱۷۳ ج ۳ ص ۱۷۳ عن محمد بن الحنفیه ۱محمد بن الحنفیه- نقل محمد بن الحنفیه- بلفظ «هانت علیه الدنیا» و الکلمه مثل کلمته الاخری «من حصن شهوته صان قدره» ۱.

۴۵۰

-و قال علیه السلام: ما مزح امرؤ مزحه إلا مج من عقله مجه .

رواها فی (الغرر) -الغرر-فی حرف المیم بلفظ«ما»ص ۲۳۲ فی حرف المیم بلفظ«ما»ص ۲۳۲ بحروف ما فی (النهج)و روی بعدها «ما التذ أحد من الدنیا لذه إلا کانت له یوم القیامه غصه» ،و قریب منه ما رواه ابن قتیبه ابن قتیبه-نقل ابن قتیبه- عنه علیه السّلام «اذا ضحک العالم ضحکه مج من عقله مجه» ۲علی أنها لیست الاولی قطعا.

۴۵۱

-و قال علیه السلام: زهدک فی راغب فیک نقصان حظ، و رغبتک فی زاهد فیک ذل نفس .

رواها فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۱۳۵ ص ۱۳۵ «رغبتک فی زاهد فیک ذل» و لو کان قد أخذها عن(النهج)لرواها کامله.

۴۵۲

-و قال علیه السلام: الغنی و الفقر بعد العرض علی اللّه (۱).

فی (الغرر) -الغرر-ص ۲۳ ص ۲۳ «الفقر و الغنی بعد العرض علی اللّه سبحانه» ففی تقدیم الفقر علی الغنی و زیاده کلمه سبحانه بعد لفظ الجلاله دلیل علی اختصاصه بمصدر.

۴۵۳

-و قال علیه السلام: ما زال الزبیر رجلا منا أهل البیت حتی نشأ ابنه المشئوم عبد اللّه .

هذا الکلام مروی قبل صدور(النهج)و بعضهم رواه بحذف کلمه (مشؤوم) قال فی (العقد الفرید) -العقد الفرید-۳ ص ۹۶ :۳ ص ۹۶ قال علی بن ابی طالب(ما زال الزبیر رجلا من أهل البیت حتی أدرکه ابنه عبد اللّه فلفته عنا) و ممن رواه بعد الرضی ابن عبد البر فی (الاستیعاب) ابن عبد البر-الاستیعاب-فی ترجمه عبد اللّه بن الزبیر ج ۲ ص ۲۹۲ فی ترجمه عبد اللّه بن الزبیر ج ۲ ص ۲۹۲ و ابن الأثیر فی (أسد الغابه) ابن الأثیر-أسد الغابه-فی ترجمه عبد اللّه بن الزبیر ج ۳ ص ۱۶۲ فی ترجمته أیضا ج ۳ ص ۱۶۲.

و یؤید ذلک ما فی (تاریخ الطبری) الطبری-تاریخ الطبری-ج ۵ ص ۲۰۴ فی حوادث سنه ۳۶ ج ۵ ص ۲۰۴ فی حوادث سنه ۳۶ قال: لما تواقفوا(یعنی یوم الجمل)خرج علی علی فرسه فدعا الزبیر فتواقفا فقال علی للزبیر ما جاء بک؟قال:أنت و لا اراک لهذا الأمر أهلا،و لا أولی به منا.فقال علی:لست له أهلا بعد عثمان(رض)؟!قد کنا نعدک من بنی عبد المطلب حتی نشأ ابنک السوء ففرق بیننا و بینک... إلخ.

۴۵۴

-و قال علیه السلام: ما لابن آدم و الفخر:أوله نطفه،و آخره جیفه،و لا یرزق نفسه و لا یدفع حتفه .

رواها المیدانی فی (مجمع الأمثال) المیدانی-مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۴ ج ۲ ص ۴۵۴.

۱- (۱) یعنی یوم القیامه.

و قال ابو العتاهیه ۱ابو العتاهیه-الدیوان-ص ۱۰۳ (۱)فی قصیده له:

عجبت للانسان فی فخره و هو غدا فی قبره یقبر (۲)

ما بال من أوله نطفه و جیفه آخره یفخر؟

أصبح لا یملک تقدیم ما یرجو و لا تأخیر ما یحذر

و أصبح الأمر الی غیره فی کل ما یقضی و ما یقدر

روی هذا الشعر المبرد فی (الکامل) ۲المبرد-الکامل-ج ۱ ص ۲۳۹ ج ۱ ص ۲۳۹ و علق علیه فقال:

مأخوذ من قول علی رضی اللّه عنه(و ما ابن آدم و الفخر أوله نطفه...) الی آخر ما رواه الرضی.

و قال ابن بسام ۲ابن بسام-نقل ابن بسام- (۳):

۱- (۱) ابو العتاهیه:اسماعیل بن القاسم بن سوید العینی العنزی بالولاء،شاعر مکثر،سریع الخاطر فی نظمه ابداع کان ینظم فی الیوم من مائه الی مائه و خمسین بیتا حتی لم یکن للاحاطه بجمیع شعره من سبیل.له دیوان شعر مطبوع فیه بعض شعره کان یجید القول فی الزهد حتی جمع یوسف بن عبد اللّه بن عبد البر من ذلک کتابا سماه«زهدیات أبی العتاهیه»و کان کثیرا ما یأخذ معانی کلمات علی علیه السلام فینظمها و لعلنا نتعرض الی ذلک فی مواضع من هذا الکتاب ولد ابو العتاهیه فی عین التمر سنه ۱۳۰ و نشأ بالکوفه ثم سکن بغداد توفی سنه ۲۱۱ ه.

۲- (۲) فی الدیوان ص ۱۰۳ ما أحمق الانسان فی فخره و هو غدا...

۳- (۳) ابن بسام:ابو الحسن علی بن محمد البغدادی و یقال له البسامی ایضا عالم بالأدب و الاخبار نشأ فی بیت کتابه و تقلد البرید و کان شاعرا هجاء،لم یسلم منه أمیر و لا وزیر و لا صغیر و لا کبیر حتی انه هجا اباه و اخوته له کتب منها«أخبار عمر بن أبی ربیعه»و«مناقضات الشعراء»، توفی سنه ۳۰۲ و ابن بسام هذا هو القائل لما هدم المتوکل قبر الحسین علیه السلام و منع من زیارته: تاللّه ان کانت امیه قد أتت قبر ابن بنت نبیها مظلوما فلقد اتاه بنو أبیه بمثله هذا لعمرک قبره مهدوما أسفوا علی ان لا یکونوا شارکوا فی قتله فتتبعوه رمیما و قد و هم بعضهم فنسب کتاب«الذخیره فی محاسن أهل الجزیره»لهذا مع أنه لعلی بن بسام الاندلسی المتوفی سنه ۵۴۲.

عجبت من معجب بصورته و كان من قبل نطفه مذره (۱)

و فی غد بعد حسن صورته یصیر فی الأرض جیفه قذره

و هو علی عجبه و نخوته ما بین جنبیه یحمل العذره

و معنی ما نظمه ابن بسام هنا مأخوذ من کلمه اخری له علیه السّلام مرویه فی «علل الشرائع» ۱-علل الشرائع-فی عله نظر الانسان إلی أسفله عند تغوطه فی عله نظر الانسان إلی أسفله عند تغوطه.و هی «عجبت لابن آدم أوله نطفه و آخره جیفه و هو قائم بینهما و عاء للغائط ثم یتکبر» و تروی (ما لابن آدم و الفخر:أوله نطفه مذره،و آخره جیفه قذره،و هو بین ذلک یحمل العذره).

۴۵۵

- و سئل من أشعر الشعراء؟فقال علیه السلام:ان القوم لم یجروا فی حلبه تعرف الغایه عند قصبتها فان کان و لا بد فالملک الضّلیل(یرید امرؤ القیس) .

قال ابن رشیق فی (العمده) ابن رشیق-العمده-ج ۱ ص ۴۱ ج ۱ ص ۴۱: حکی عن علی بن أبی طالب کرم اللّه وجهه أنه قال:و لو أن الشعراء المتقدمین ضمهم زمان واحد، و نصبت لهم رایه فجروا معا علمنا من السابق،و اذا لم یکن فالذی لم یقل رهبه و لا رغبه،قیل:و من هو قال:الکندی،قیل:و لم؟قال:لأنی رأیته أحسنهم نادره،و أسبقهم بادره.

قال ابن أبی الحدید ۲ابن أبی الحدید-شرح نهج البلاغه-م ۴ ص ۴۹۶ :قرأت فی أمالی ۱/۱ابن درید-ألامالی- ابن درید (۲):... عن ابن عراده ۲/۱ابن عراده-نقل ابن عراده-

---

۱- (۱) مذره:أی خبیثه،یقال:مذرت البیضه:اذا فسدت و خبثت،و فی الحدیث(شر النساء المذره الوذره)فالمذره الفاسده و الوذره التی لا تستحی عند الجماع.

۲- (۲) دربد(مصغرا)هو محمد بن الحسن بن درید الأزدی البصری عالم فاضل،أدیب شاعر، نحوی لغوی،جید الحفظ،واسع الروایه یقال أنه کان یحفظ ما یسمعه من الشعر لأول مره، اذا قرأ علیه مره واحده،و هو صاحب المقصوره المشهوره التی مدح بها ابن مکیال له مؤلفات منها(الجمهره)و هو من الکتب المعتبره فی اللغه،یروی أنه أملاها من حفظه سنه(۲۹۷)فما استعان علیها بشیء من الکتب،و قد شرحها جماعه من العلماء،و عارضها طائفه من الشعراء و عده ابن شهرآشوب من شعراء أهل البیت توفی فی ۱۲ شعبان سنه ۳۲۱.

قال:كان على بن أبى طالب عليه السّلام يعشى الناس فى شهر رمضان باللحم و لا يتعشى معهم،فاذا فرغوا خطبهم و وعظهم،فأفاضوا ليله فى الشعراء و هم على عشائهم فلما فرغوا خطبهم عليه السّلام،و قال فى خطبته:«إن ملاك امركم الدين،و عصمتكم التقوى،و زينتكم الأدب،و حصون أعراضكم الحلم»،ثم قال:يا أبا الاسود فيما كنتم تفيضون فيه أى الشعراء أشعر؟فقال:يا أمير المؤمنين الذى يقول:

و لقد أغتدى يدافع ركنى أعوجىّ ذو ميعه أضريج

مخلط مزبل معن مقنّ منفح مطرح سبوح خروج (۱)

يعنى أبا داود الأيادى فقال عليه السّلام:ليس به قالوا فمن يا أمير المؤمنين؟ فقال:لو رفعت للقوم غايه فجروا إليها معا علمنا من السابق منهم،و لكن إن يكن فالذى لم يقل عن رغبه و لا رهبه،قيل من هو يا أمير المؤمنين؟ قال:هو الملك الضّليل ذو القروح،قيل:امرؤ القيس يا أمير المؤمنين؟ قال:هو،قيل:فاخبرنا عن ليله القدر قال:ما أخلو من أن اكون أعلمها فاستر علمها،و لست أشك فى أن اللّه يسترها عنكم نظرا لكم لأنه لو أعلمكموها عملتم فيها،و تركتم غيرها و أرجو ان لا تخطئكم إن شاء اللّه، انهضوا رحمكم اللّه (۲).

۱- (۱) الاعوجى نسبه الى فحل يقال له أعوج،و الميعه:اول جرى الفرس،او هو الجرى بعد الجرى. و يقال:للفرس اضريج اذا كان واسع الصدر او الذى ينشق فى عدوه،و معن:ذو عنان و هو سير اللجام الذى يمسك به الفرس،و مقن:كأنما هو القن و هو العبد اذا ملك هو و أبوه. و منفح:يخرج الصيد من مواضعه،و مطرح:اى يصل المكان الطرح-بالتحريك-و هو البعيد، و السبوح اسم من اسماء الفرس كأنه يسبح فى جريه.

۲- (۲) شرح النهج م ۴ ص ۴۹۶. [۱]

۴۵۶

-و قال علیه السلام: ألا حر یدع هذه اللماظه لأهلها،إنه لیس لأنفسکم ثمن إلا الجنه،فلا تبیعوها إلا بها .

رواها المیدانی فی (مجمع الأمثال) المیدانی-مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۳ ج ۲ ص ۴۵۳ و الآمدی فی (الغرر) الآمدی-الغرر- ص ۵۹ ص ۵۹.

۴۵۷

-و قال علیه السلام: منهومان لا یشبعان طالب علم،و طالب دنیا .

قال ابن ابی الحدید ۳ابن ابی الحدید-شرح نهج البلاغه-المجلد ۴،۵۰۴ :هذه الکلمه مرویه عن النبی صلی اللّه علیه و آله:

منهومان لا یشبعان منهوم بالمال،و منهوم بالعلم ا ه (۱)و رواها الکلینی ۲الکلینی-الاصول الکافی-۱،۴۶ بسنده عن سلیم بن قیس ۱سلیم بن قیس-نقل سلیم بن قیس- ،قال:سمعت امیر المؤمنین علیه السّلام یقول:قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله و سلّم:منهومان لا یشبعان طالب دنیا و طالب علم،فمن اقتصر من الدنیا علی ما احل اللّه له سلم،و من تناولها من غیر حلها هلک...

الحدیث (۲)،و رواها الصدوق ۳الصدوق-الخصال-۱،۲۶ بسنده عن ابی عبد اللّه الصادق علیه السّلام (۳)، و رواها ابن عبد ربه ۳ابن عبد ربه-العقد الفرید-۱،۲۶۴ عن ابن عباس (۴)،و علی کل حال،فانها صادره عن مهبط الوحی،و الرضی مسبوق بروایتها،و لا شک انه وجدها مرویه عن أمیر المؤمنین علیه السّلام فی مصدر لم نوفق للعثور علیه،و کیف ما کان«فحدیث أمیر المؤمنین حدیث رسول اللّه (۵)»فهو عیبه حکمه،و باب مدینه علمه.

۴۵۸

-و قال علیه السلام: علامه الایمان ان تؤثر الصدق حیث یضرک علی الکذب حیث ینفعک،و ان لا یکون فی حدیثک فضل عن عملک،و ان تتقی اللّه فی حدیث غیرک .

۱- (۱) شرح نهج البلاغه المجلد ۴،۵۰۴.

۲- (۲) الکافی [۱](الاصول)۱،۴۶. [۲]

۳- (۳) الخصال ۱،۲۶.

۴- (۴) العقد الفرید ۱،۲۶۴.

۵- (۵) الکافی(الاصول)۱،۵۳. [۳]

فی تعلیقه الامام الشیخ محمد الحسین آل کاشف الغطاء فی نسخه«علمک» مکان«عملک».

و ینبغی أن لا یؤخذ هذا الکلام علی ظاهره،و یجب أن یقید ظاهره بما اذا کانت نتیجه الصدق أعظم نفعا،و أکثر عائده من تلک المضره،و الکلمه رواها ابن شمس الخلافه فی کتاب (الآداب) ابن شمس الخلافه-الآداب-ص ۴ ص ۴ باختلاف بسیط.و الاشاره الی هذه الکلمه فی خاتمه الکتاب.

۴۵۹

-و قال علیه السلام: یغلب المقدار علی التقدیر حتی تکون الآفه فی التدبیر .

قال الرضی:و قد مضی هذا المعنی فیما تقدم بروایه تخالف هذه الألفاظ.

یعنی الحکمه التی مرت برقم(۱۵)من هذا الباب و قد تقدم الکلام علیها هناک.

۴۶۰

-و قال علیه السلام: الحلم و الاناه توأمان ینتجهما علو الهمه .

السبب فی هذا القول أن أمیر المؤمنین علیه السّلام حضر عنده کبیر من کبراء فارس فسأله عن أحمد ملوکهم عندهم،فقال:لاردشیر فضل السبق غیر أن أحمدهم سیره أنوشروان،قال:فأی أخلاقه کان أغلب علیه؟قال:الحلم و الاناه،فقال علی علیه السّلام:«هما توأمان ینتجهما علو الهمه» ۱.

و قد روی هذه الکلمه لأمیر المؤمنین علیه السّلام ابن المعتز فی (البدیع) ابن المعتز-البدیع-ص ۲۱ ص ۲۱.

۴۶۱

-و قال علیه السلام: الغیبه جهد العاجز .

فی (مجمع الأمثال) -مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۴ ج ۲ ص ۴۵۴ عنه علیه السّلام«للعبد جهد العاجز»و هو تصحیف هذه الحکم بلا ریب.

۴۶۲

-و قال علیه السلام: رب مفتون بحسن القول فیه .

تقدم مثلها فی الحکمه(۲۶۰)،و رواها قبل الرضی ابن شعبه فی (تحف العقول) ابن شعبه-تحف العقول-ص ۱۴۴ ص ۱۴۴ و نقلها المیدانی فی (مجمع الأمثال) -مجمع الأمثال-ج ۲ ص ۴۵۴ ج ۲ ص ۴۵۴.

۴۶۳

-و قال علیه السلام: الدنیا خلقت لغیرها و لم تخلق لنفسها .

فی (غرر الحکم) -غرر الحکم-ص ۸۹ ص ۸۹ «ان اللّه جعل الدنیا لما بعدها» إلخ.و قد ورد فی معنی هذا فی کلامه و خطبه علیه السّلام شیء کثیر.

۴۶۴

-و قال علیه السلام: إن لبنی امیه مرودا یجرون فیه،و لو قد اختلفوا فیما بینهم ثم کادتهم الضباع لغلبتهم .

قال الرضی:و المرود هنا مفعل من الأرواد،و هو الامهال و الانظار، و هذا من أفصح الکلام و أغربه،فکأنه علیه السّلام شبه المهله التی هم فیها بالمضمار الذی یجرون فیه الی الغایه فاذا بلغوا منقطعها انتقض نظامهم بعدها.

سیأتی التلمیح إلیها فی کلمه الختام إن شاء اللّه تعالی.

۴۶۵

- و قال علیه السلام فی مدح الانصار:هم و اللّه ربو الاسلام کما یربی الفلو مع غنائهم بأیدیهم السباط،و ألسنتهم السلاط .

روایه الزمخشری فی (ربیع الأبرار) الزمخشری-ربیع الأبرار-الورقه ۳۶۴ مخطوطه مکتبه کاشف الغطاء الورقه ۳۶۴ مخطوطه مکتبه کاشف الغطاء «هم ربوا الاسلام کما یربی الفلو مع غنائم بایدیهم بالسیاط،و ألسنتهم السباط» و لا شک أن هذا تصحیف و روایه الرضی أصح و أفصح.

هذا ما نقلته قدیما من مخطوطه کاشف الغطاء،ثم اطلعت علی مخطوطه الاوقاف ببغداد فرأیت هذه الحکمه فی باب المدح و الثناء کما فی(نهج البلاغه) مع نقصان القسم.

۴۶۶

-و قال علیه السلام: العین و کاء السّته .

قال الرضی رحمه اللّه تعالی:و هذه من الاستعارات العجیبه،کأنه شبّه السّته بالوعاء،و هذا القول فی الاشهر الاظهر من کلام النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم-کلام النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- ،و قد

رواه قوم لأمير المؤمنين عليه السّلام،و ذكر ذلك المبرّد فى كتاب (المقتضب) المبرّد-المقتضب-ص ۳۴ باب اللفظ المعروف فى باب اللفظ المعروف، قال الرضى:و قد تكلمنا على هذه الاستعاره فى كتابنا الموسوم ب «مجازات الآثار النبويه» الرضى-مجازات الآثار النبويه-ص ۲۰۸،ط مصر ا ه.

قد كفانا الرضى-اولاه اللّه رضوانه-مئونه الفحص عن مصدر هذا القول حين ذكر ان المبرّد ذكره فى«المقتضب»مع بيان أنه من كلام رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم على الظاهر المشهور و أعاد رحمه اللّه معنى هذا الكلام فى«المجازات النبويه»ص ۲۰۸،ط مصر،فلا حاجه لاطاله القول فيه،و إذا شئت فارجع الى«المقتضب»للمبرد ص ۳۴.

۴۶۷

-و قال عليه السلام فى كلام له: و وليهم وال فأقام و استقام حتى ضرب الدين بجرانه .

قال ابن ابى الحديد ابن ابى الحديد-شرح نهج البلاغه-م ۵۱۹،۴ :و هذا كلام من خطبه خطبها فى ايام خلافته و هى طويله يذكر فيها قربه من رسول اللّه صلى اللّه عليه و آله،و اختصاصه له، و افضاءه باسراره اليه حتى قال فيها:فاختار المسلمون بعده بآرائهم رجلا منهم،فقارب و سدد حسب استطاعته على ضعف و جد كانا فيه ثم وليهم وال فاقام و استقام حتى ضرب الدين بجرانه على عسف و عجرفيه كانا فيه -الى ان قال-و تمام الخطبه معروف (۱)،فيظهر من هذا انه اطلع على تلك الخطبه فى غير(النهج)و انها معروفه يومئذ بين اولى الدرايه،هذا و لفظ:

ضرب الدين بجرانه مردد فى كلامه عليه السّلام فى اكثر من موضع.

۴۶۸

-و قال عليه السلام: يأتى على الناس زمان عضوض (۲)يعض

۱- (۱) الشرح م ۵۱۹،۴.

۲- (۲) العضوض-بالفتح-:الشديد،و المؤسر ذو اليسار و هو الغنى،و يعض على ما فى يده: يمسكه بخلا.

الموسر فيه على ما فى يديه و لم يؤمر بذلك قال اللّه سبحانه« «وَ لا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ» »تنهد فيه الأشرار (۱)و تستذل الأخيار.و يبايع المضطرون، و قد نهى رسول اللّه صلى اللّه عليه و آله عن بيع (۲)المضطرين .

سبق الرضى بروايه هذه الكلمه جماعه من العلماء نذكر منهم:

۱- عامر الطائى المعروف بابى الجعد عامر الطائى المعروف بابى الجعد-كتاب ابى الجعد-ص ۲۲ فى كتابه ص ۲۲.

۲-الكلينى فى (الكافى) الكلينى-الكافى-ج ۵ ص ۳۱۰ ج ۵ ص ۳۱۰.

۳-الصدوق فى (عيون أخبار الرضا) الصدوق-عيون أخبار الرضا-ج ۲ ص ۴۵ ج ۲ ص ۴۵.

۴۶۹

-و قال عليه السلام: يهلك فى رجلان محب مفرط،و باهت مفتر.

قال الرضى رحمه اللّه:و هذا مثل قوله عليه السلام : «هلك فى رجلان محب غال،و مبغض قال» .

مر مثلها فى الخطبه(۱۲۵)و فى الحكمه(۱۱۷)و تكلمنا على المصادر هناك و يبدو أنه عليه السّلام قال هذه الكلمه فى اكثر من موطن.

۴۷۰

- و قال عليه السلام-و قد سئل عن التوحيد و العدل-:التوحيد أن لا تتوهمه،و العدل ان لا تتهمه .

هذه من كلماته الجامعه المانعه صلوات اللّه عليه و سلامه و هى على صغرها، و قله حروفها أصل لكل ما قاله و كتبه أهل العدل و التوحيد من المسلمين.

و علق عليها صاحب(الطراز)بقوله:«هاتان الكلمتان قد جمعتا و حازتا علوم التوحيد على كثرتها،و علوم الحكمه على غزارتها،بألطف عباره و أوجزها، و لو لم يكن فى كلام أمير المؤمنين فى علوم التوحيد و العدل إلا هاتان

۱- (۱) تنهد:أى ترتفع اقدارهم.

۲- (۲) و بيع-بكسر الباء-جمع بيعه:هيئه البيع،و المضطرون الذين يضطرهم الاقوياء لبيع ما يملكون.

الكلمتان لكانتا كافيتين فى فضله،و احرازه لدقيق علم البلاغه و جزله فضلا عما وراءهما من بوالغ الحكم الدينيه،و نواصع الآداب الحكميه،و قد أشرنا الى لطائف كلامه،و أوضحنا ما رزقنا اللّه من علوم أسراره فى شرحنا لكتاب(نهج البلاغه)و إنه لكتاب جامع للصفات الحسنى و حائز لخصال الدين و الدنيا» (۱).

و رواها فى (غرر الحكم) -غرر الحكم-ص ۱۴ ص ۱۴ بهذه الصوره العدل ان لا تتوهم،التسليم أن لا تتهم. و الراغب الاصبهانى فى «المفردات» الراغب الاصبهانى-المفردات-ص ۴۹ ص ۴۹.

۴۷۱

-و قال عليه السلام: لا خير فى الصمت عن الحكم،كما أنه لا خير فى القول بالجهل .

هذه الحكمه مكرره فى(نهج البلاغه) [و لذا تراها ساقطه فى بعض النسخ] و قد مرت تحت رقم(۱۸۲)و قد أشرنا الى مصدرها هناك.و نضيف الى ذلك أن الزمخشرى رواها فى باب السكوت و قله الاسترسال من (ربيع الأبرار) الزمخشرى-ربيع الأبرار-باب السكوت و قله الاسترسال .

۴۷۲

-و قال عليه السلام فى دعاء استسقى به: اللهم ارزقنا ذلل السحاب دون صعابها.

قال الرضى:و هذا من الكلام العجيب الفصاحه،و ذلك أنه عليه السّلام شبه السحاب ذوات الرعود و البوارق،و الرياح و الصواعق بالابل الصعاب التى تقمص برحالها (۲)و تقص بركبانها،و شبه السحاب خاليه من تلك الروائع (۳)

۱- (۱) الطراز ج ۲ ص ۲۵۱ [۱] و انظر الجزء الاول من هذا الكتاب ص ۲۲۷.

۲- (۲) قمصت الدابه-كضرب و نصر-:رفعت يديها و طرحتهما معا،و عجنت برجليها، و قصت به راحلته-كوعد يعد-تقحمت به فكسرت عنقه.

۳- (۳) الروائع:جمع رائعه أى مفزعه.

بالابل الذلل التی تحتلب طیّعه،و تقتعد مسمحه (۱).

و قد روی هذه الکلمه ابن الأثیر فی (النهایه فی غریب الحدیث) ابن الأثیر-النهایه فی غریب الحدیث-ج ۲ ص ۱۶۶ ماده«ذلل» ج ۲ ص ۱۶۶ ماده«ذلل».

۴۷۳

- و قیل علیه علیه السلام:لو غیرت شیبک یا أمیر المؤمنین؟ فقال علیه السلام:الخضاب زینه و نحن قوم فی مصیبه یرید وفاه رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله .

الخضاب زینه و مصیبته برسول اللّه صلی اللّه علیهما امران واقعیان لا یحتاجان الی إثبات،و تطلب مصادر،و قد ثبت من طریق أهل البیت علیهم السلام أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان یختضب و ان أمیر المؤمنین علیه السّلام لم یختضب، فقد روی حنان بن سدیر عن أبیه قال:دخلت أنا و أبی و عمی حمام المدینه فاذا رجل بالمسلخ،فقال:ممن القوم؟فقلنا من أهل العراق، فقال:من أی العراق؟قلنا من الکوفه،فقال:مرحبا بکم و أهلا،یا أهل الکوفه أنتم الشعار دون الدثار،ثم قال:ما یمنعکم من الإزار؟فان رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله قال:«عوره المسلم علی المسلم حرام»قال:فبعث عمی الی کرباسه (۲)،فشقها أربعه،ثم أخذ کل واحد منا واحده،ثم دخلنا فیها،فلما کنا فی البیت الحار صمد لجدی (۳)فقال:یا کهل ما یمنعک من الخضاب؟فقال له جدی:أدرکت من هو خیر منک و منی و لا یختضب، فغضب لذلک حتی عرفنا غضبه ثم قال:فمن ذاک الذی هو خیر منک و منی؟

۱- (۱) و تقتعد:تتخذ قعده-بالضم-ترکب فی جمیع الحاجات،مسمحه:اسم فاعل من السماح و هو الجود،و سماحها مجاز عن اتیان ما یریده الراکب من حسن السیر.

۲- (۲) الکرباسه-بکسر الکاف-واحده للکرابیس فارسی معرب ضرب من النسیج.

۳- (۳) صمد له:قصده.

قال:أدركت على بن أبى طالب عليه السّلام و هو لا يختضب،قال:فنكس رأسه و تصاب عرقا و قال:صدقت و بررت،ثم قال:يا كهل إن تختضب فان رسول اللّه صلى اللّه عليه و آله و سلم قد خضب و هو خير من على،و ان تترك فلك بعلى أسوه،فلما خرجنا من الحمام سألنا عن الشيخ فاذا هو على بن الحسين عليهما السلام و معه ابنه محمد عليه السّلام (۱).

۴۷۴

-و قال عليه السلام: ما المجاهد الشهيد فى سبيل اللّه بأعظم أجرا ممن قدر فعف كاد العفيف أن يكون ملكا .

خلت اكثر نسخ(النهج)من هذه الحكمه و هى مثبته فى (شرح نهج البلاغه) ابن أبى الحديد-شرح نهج البلاغه- لابن أبى الحديد.

و عسى أن يقع البحث بى عليها فأعود اليها و اللّه المسدد للصواب.

۴۷۵

-و قال عليه السلام: القناعه مال لا ينفد .

سبقت هذه الكلمه بحروفها تحت رقم(۵۷)و(۳۴۹)و بمعناها فى الحكمه (۳۷۱)و سبق القول فى مصدرها،و قد احتاط الرضى رحمه اللّه تعالى هنا كما احتاط هناك فقال:و قد روى بعضهم هذا الكلام لرسول اللّه صلى اللّه عليه و آله رسول اللّه صلى اللّه عليه و آله-كلام رسول اللّه صلى اللّه عليه و آله- .

۴۷۶

- و قال عليه السلام لزياد بن ابيه-و قد استخلفه لعبد اللّه بن العباس على فارس و أعمالها فى كلام طويل كان بينهما،نهاه فيه عن تقدم الخراج-:استعمل العدل،و احذر العسف و الحيف،فان العسف يعود بالجلاء،و الحيف يدعو الى السيف .

أوردها الآمدى فى (الغرر) الآمدى-الغرر-ص ۴۹ فى حرف الألف بلفظ الأمر فى خطاب المفرد ص ۴۹ فى حرف الألف بلفظ الأمر فى خطاب

۱- (۱) مكارم الاخلاق للطبرسى ص ۸۳ ط الأعلمى. [۱]

المفرد كالآتی: «احذر الحیف و الجور،فان الحیف یدعو الی السیف،و الجور یعود بالجلاء و یعجل علی أنفسکم».

فهی بهذه الصوره تشعر أنها منقوله من غیر(نهج البلاغه).

۴۷۷

-و قال علیه السلام: أشد الذنوب ما استخف به صاحبه .

یقول الرضی رحمه اللّه فی مقدمه(نهج البلاغه):و ربما جاء فی اثناء هذا الاختیار اللفظ المردد،و المعنی المکرر،و العذر فی ذلک ان روایات کلامه تختلف اختلافا شدیدا-الی ان یقول-و ربما بعد العهد ایضا بما اختیر اولا فاعید بعضه سهوا و نسیانا،لا قصدا و اعتمادا (۱)انتهی و هذه الحکمه مما اعید سهوا و نسیانا لأنها قد مرت تحت رقم(۳۴۸)کما مر قولنا فیها و سبحان من لا یعتوره سهو و لا نسیان.

۴۷۸

-و قال علیه السلام: ما أخذ اللّه علی أهل الجهل أن یتعلموا حتی اخذ علی أهل العلم أن یعلموا .

روی ثقه الاسلام فی (الکافی) ثقه الاسلام-اصول الکافی-۱،۴۱«کتاب فضل العلم» بسنده عن ابی عبد اللّه علیه السّلام قال:قرأت فی کتاب علی علیه السّلام:ان اللّه لم یأخذ علی الجهال بطلب العلم حتی أخذ علی العلماء ببذل العلم للجهال،لأن العلم کان قبل الجهل (۲).

و تجد فی اوائل الجزء(۸۸)من (بحار الأنوار) ۳-بحار الأنوار-اوائل الجزء(۸۸) روایات کثیره بهذا المضمون عن الأئمه سلام اللّه علیهم أجمعین.

۴۷۹

-و قال علیه السلام: شر الاخوان من تکلف له.

هذه الکلمه رواها قبل الشریف الرضی:

۱-ابن قتیبه فی (عیون الأخبار) ابن قتیبه-عیون الأخبار-ج ۴ ص ۲۳۱ ج ۴ ص ۲۳۱.

۱- (۱) نهج البلاغه ۱،۵. [۱]

۲- (۲) اصول الکافی ۱،۴۱« [۲]کتاب فضل العلم».

۲-ابو طالب المکی فی (قوت القلوب) ابو طالب المکی-قوت القلوب-ج ۱ ص ۱۸۱ و ص ۴۹۰ رواها فی موضعین ج ۱ ص ۱۸۱ و ص ۴۹۰.

۳-ابو حیان التوحیدی فی (الصدیق و الصداقه) ابو حیان التوحیدی-الصدیق و الصداقه-ص ۴۴ ص ۴۴،و فی روایته زیاده علی روایه الرضی و هی: «و خیرهم من احدثت رؤیته ثقه به،و أهدت الیک غیبته طمأنینه الیه».

و مثل هذه الکلمه قوله علیه السّلام المروی فی غیر(نهج البلاغه)و هو «شرط الإلفه،ترک الکلفه» (۱).

۴۸۰

-و قال علیه السلام: اذا احتشم المؤمن أخاه فقد فارقه (۲).

جاء فی (محاضرات الادباء) ۳الراغب الاصبهانی-محاضرات الادباء-ج ۲ ص ۲۸ للراغب الاصبهانی ج ۲ ص ۲۸ قال علی رضی اللّه عنه:(شر الاخوان من یحتشم و یتکلف له).

فرغت من تألیف هذا الکتاب و أنا فی کربلاء بجوار سید الشهداء الحسین ابن علی علیهما السلام یوم الخمسین الثانی من ربیع الثانی سنه ۱۳۸۶ ه، و اعدت النظر فیه فی العشرین من شهر ذی القعده الحرام سنه ۱۳۹۴ و أنا فی (بلد)بجوار ذی المناقب الباهره،و الکرامات الظاهره السید محمد بن الامام علی الهادی علیه السّلام و صلی اللّه علی محمد و آله الطاهرین و أصحابه الطیبین و سلم.

۱- (۱) روض الاخیار -روض الاخیار-ص ۹۱ :ص ۹۱.

۲- (۲) الاحتشام:الانقباض و الاستحیاء،قال ابن ابی الحدید:لیس یعنی ان الاحتشام علی الفرقه بل هو دلاله و اماره علی الفرقه،لانه لو لم یحدث عنه ما یقتضی الاحتشام لانبسط علی عادته الاولی،فالانقباض إماره المباینه.

كلمه الختام

هذا ما يسر اللّه سبحانه لی جمعه من(مصادر نهج البلاغه و أسانيده)و لا يهم بعد إثبات مصادر المهمات من خطب أمير المؤمنين عليه السّلام و كتبه و حكمه المرويه فی(النهج)كالخطبه الشقشقيه و القاصعه و عهد مالك،و وصيته للحسن عليهما السلام ان نرجیء القول فی مدارك ما وعدت ان اشير اليه فی كلمه الختام و هی قليله جدا بالنسبه لما حصل لی من المصادر ريثما يقع بی البحث عليها فانی فی كل وقت من الأوقات اعثر علی شیء جديد اثناء مطالعاتی و مراجعاتی.

و لكيلا اكون ممن يغمطون الناس حقوقهم،او ينتحلون ما ليس لهم اعترف بأن اكثر التعليقات و تفسير الكلمات التی عرضتها فی هوامش الكتاب اقتبستها من شروح النهج الثلاثه(شرح ابن ابی الحديد المعتزلی)و(شرح كمال الدين ابن ميثم البحرانی)و(شرح الامام الشيخ محمد عبده)و من(تعليقه الامام الفقيد الشيخ محمد الحسين آل كاشف الغطاء علی شرح الشيخ محمد عبده) التی تفضل الاستاذ الشيخ شريف كاشف الغطاء فاذن لی باستنساخها.

و لم أشر لتلك الاقتباسات إلا نادرا لتصرفی فيها بالحذف منها او الزياده منی،او دمج بعضها ببعض.

هذا و أتقدم بالشكر الجزيل للأستاذ الفاضل السيد مهدی بحر

العلوم صاحب دار الزهراء للطباعه و النشر و التوزيع فی بيروت لما بذله من جهد فی اخراج هذه الطبعه بهذه الحله الجميله،و الطباعه الانيقه، و الورق الناصع،راجيا ان تبدو هذه الطبعه خاليه من الأغلاط المطبعيه.

و أخيرا اعترف بقصورى عن توفيه الموضوع حقه و اسأله سبحانه ان يجعل عملنا خالصا لوجهه الكريم انه اكرم مسئول،و أعظم مأمول.

بيروت فی أوّل ربيع الأول ۱۴۰۸

ص:۳۲۴

فهرس الاعلام

(أ)

أغا بزرك الطهرانى:۱۵۷، ۱۵۸.

الآمدى(عبد الواحد بن محمد):

۷،۱۲،۱۵،۱۷،۲۱، ۳۲،۳۷-۲۶،۳۰-۲۴، ۵۱،۵۴،۵۷،۵۸،۸۲، ۹۵-۸۸،۹۰،۹۱،۹۳، ۱۰۱،۱۰۸،۱۱۳-۹۹، ۱۲۱،۱۳۶،۱۳۷،۱۴۱، ۱۵۱، ۱۴۲،۱۴۵،۱۴۷، ۱۷۳،۱۷۷،۱۷۹،۱۸۵ - ۱۸۸، ۱۹۰،۱۹۳،۲۱۴، ۲۲۰،۲۲۱،۲۲۳،۲۲۴، ۲۲۶،۲۳۲،۲۳۵،۲۳۷، ۲۶۰،۳۲۶۴،۲۶۷-۲۵۸، ۲۶۹،۲۷۷،۲۷۹،۲۸۰، ۲۹۲-۲۸۳،۲۸۶،۲۹۰، ۲۹۶،۲۹۹،۳۰۱-۲۹۴.

ابراهيم بن اسماعيل:۲۳۲.

ابراهيم بن جابر القاضى:۲۸۹.

ابراهيم بن سعيد المدنى:۱۲.

ابراهيم بن محمد البيهقى البيهقى.

ابراهيم بن محمد بن سعيد ابن هلال الثقفى

ابن الأثير(محمد بن محمد بن عبد الكريم):۲۳،۴۱،۴۲، ۵۶،۱۰۴،۱۵۰،۱۵۹، ۱۹۱،۲۰۴،۲۱۱،۲۴۶، ۲۵۰،۲۶۶.

ابن أعثم الكوفى:۲۷۷.

ابن الأعرابى:۳۰۳.

ابن أنجب الساعى:۲۵۶.

ابن بسّام البسّامى.

ابن البطريق:۲۹۷.

ابن جرير الطبرى

ابن الحجام:۱۷۱.

ابن أبى الحديد المعتزلى(عبد الحميد):۱۴،۱۶،۲۳،

۴۶،۴۸،۵۲،۵۴،۵۸ ، ۶۱،۶۲،۶۵،۸۱ ، ۱۲۰،۱۲۹،۱۳۶،۱۳۷ ، ۱۴۱،۱۴۴،۱۴۸،۱۵۱ - ۱۵۳،۱۶۵،۱۶۸،۱۷۰ ، ۱۳۱-۱۷۲،۲۱۶،۲۲۹،
۱۳۳،۲۳۸،۲۴۲،۲۴۳، ۲۴۷،۲۵۳،۲۵۵،۲۵۸، ۲۶۰،۲۷۰،۲۷۱، ۲۸۰، ۲۸۲،۲۸۵،۲۸۶،۲۹۷، ۳۰۷،۳۱۳-۳۰۶.

ابن حنبل احمد بن حنبل

ابن الحنفیّه محمد بن الحنفیه

ابن حیّان:۴۵.

ابن درید:۱۰۲،۱۶۳،۳۱۱.

ابن راهویه:۱۸۲،۱۸۳.

ابن رشید:۱۸۲.

ابن سعد(کاتب الواقدی):۹۵، ۱۶۴.

ابن شاکر:۱۷۲.

ابن شرشیر:۷۱.

ابن شعبه الحرّانی:۱۸،۲۲، ۳۱،۵۰،۷۸،۹۰، ۱۰۲،۱۲۰،۱۲۲،۱۲۳، ۱۲۹،۱۳۴،۱۷۷،۱۹۰، ۱۹۹،۲۱۴،۲۱۵،۲۱۷،۲۲۱، ۲۲۷،۲۳۳،۲۵۷
۲۲۳، ۲۶۵،۲۶۷،۲۷۱،۲۸۱، ۲۸۴،۲۸۷،۲۹۱،۲۹۵.

ابن شمس الخلافه:۱۲،۱۴، ۲۱.

ابن شهر آشوب:۱۰۴،۱۵۶، ۱۶۲.

ابن ابی شیبه:۴۵.

ابن الشیخ الطوسی:۹۸.

ابن طاوس(علی بن موسی بن جعفر):۱۴۱،۲۳۶، ۲۹۶.

ابن عائشه:۱۴،۷۹.

ابن ابی عاصم:۴۵.

ابن عباس:۸۲،۸۵،۹۱، ۹۲،۱۴۹،۲۲۱،۲۲۵، ۲۶۴،۲۸۴،۲۸۵.

ابن عبد البر:۱۷،۴۴،۶۱، ۷۰،۷۹،۱۵۵،۲۴۶.

ابن عبد ربّه المالکی:۲۱،۲۴، ۴۲،۴۶،۶۸،۸۱،۸۳، ۸۴،۸۷،۱۲۸،۱۳۴، ۱۶۳،۱۹۹،۲۲۲، ۲۳۰، ۲۳۴،۲۳۶،۲۳۸،۲۷۸، ۲۷۹،۲۹۲.

ابن عراده:۳۱۱.

ابن عساکر:۴۹،۸۰،۹۷، ۱۰۱،۲۱۴،۲۲۱،۲۸۸،

ص:۳۲۶

.۲۹۴

ابن العلاف:۱۴۳.

ابن عمر:۱۶،۱۷،۱۴۹.

ابن عیاش:۲۵۹.

ابن العمید:۷.

ابن الفرات:۱۸۰،۱۸۱.

ابن فهد الحلی:۴۶.

ابن قاسم محمد بن قاسم ابن قتیبه:۲۱،۲۲،۶۷،۷۸، ۸۰،۸۴،۱۰۲،۱۰۳، ۱۱۷،۱۲۹،۱۶۵،۱۶۸، ۱۷۸،۱۸۴،۱۸۶،۱۹۹، ،۲۲۷،۲۳۳،۲۳۴ ۲۱۶، ۲۸۸.

ابن کثیر:۴۴،۱۲۸،۱۴۹، ۱۵۰.

ابن الکوا:۲۱۴،۲۱۵.

ابن أبی لیلی القاضی:۲۷۴، ۲۷۵.

ابن ماجه:۴۴،۴۵،۱۴۹، ۲۱۹.

ابن المدبر:۶۸،۶۹.

ابن مسعود:۴۵،۲۹۹.

ابن المسیب:۲۴۸.

ابن المعتز:۵۳،۵۷،۵۸، ۷۱،۷۲،۱۹۹.

ابن المقفع:۵۸،۲۲۸.

ابن ملجم:۳۶،۳۷.

ابن منده:۴۲.

ابن مهرویه:۲۲.

ابن میثم البحرانی:۴۹،۸۱، ۲۲۸، ۲۶۰،۲۶۱.

ابن نباته المصری:۵۸.

ابن النجار:۱۳۵.

ابن الندیم:۱۵۶.

ابن هلال الثقفی:۲۱۱،۲۳۴، ۲۵۱،۳۰۶.

أبو أحمد العسکری:۱۳۴، ۱۳۵.

ابو الأسود الدئلی:۳۱۲.

أبو البختری:۸۱.

أبو بکر الأصم:۲۲۷.

أبو بکر ابن ابی قحافه:۱۵۲- ۱۵۵،۱۶۱،۱۶۵،۱۹۴، ۲۹۸.

ابو بکر محمد بن الطیب الباقلانی

ابو بکر الهذلی:۱۹.

ابو تمام الطائی:۶۸،۱۹۲، ۲۹۲.

ابو جحیفه:۲۷۶.

ابو الجعد:۱۳۹،۱۴۰.

ابو جعفر الاسکافی:۶۶،۱۶۵.

ابو جعفر المنصور المنصور (العباسی)

ابو جهل بن هشام بن المغیره:

۱۰۸.

ابو الحسین المعتزلی:۱۷،۶۴، ۶۵.

ابو حمزه الثمالی:۱۲،۱۳.

ابو حمزه السعدی:۲۸۱.

ابو حیان التمیمی:۲۳۹.

ابو حیان التوحیدی:۷،۲۴، ۱۰۵،۲۱۷،۲۴۸،۳۲۲.

ابو داود:۲۱۹.

ابو داود الأیادی:۳۱۲.

ابو داود السجستانی:۱۲۲.

ابو داود الهمدانی:۶۷.

ابو ذر الغفاری:۴۵،۲۲۹، ۲۴۶.

ابو الزبیر الهمدانی:۲۷۴.

ابو سعید الخدری:۴۵،۲۷۶.

ابو سهیل بن مالک:۲۸۸.

ابو شریح الخوارزمی:۲۲۷.

ابو صالح:۱۷۱.

ابو الصلت الهروی:۱۸۱- ۱۸۳.

ابو طالب الحسنی:۲۷۷،۳۰۶.

ابو طالب الزاهد الجیلانی:۱۹۲.

ابو طالب المکی:۸۲،۹۴، ۱۱۱،۱۲۴،۱۲۹،۱۸۶، ۲۰۸،۲۱۴،۲۱۷،۲۵۶، ۲۷۵،۲۷۹،۲۸۸.

ابو العباس المبرد المبرد

ابو عبید(القاسم بن سلام):

۹۳،۱۰۳،۱۱۲،۲۰۴، ۲۱۱-۲۰۵،۲۰۷.

ابو العتاهیه:۱۱۹،۲۳۱.

ابو عمرو بن العلاء:۲۳۲.

ابو العیناء:۱۲۲،۲۹۴.

ابو الفرج الاصبهانی:۲۲،۶۸.

ابو القاسم البلی:۴۳.

ابو مخنف:۲۷۴.

أبو نعیم الاصبهانی:۲۵۹، ۲۷۶،۳۰۲،۳۰۳.

ابو هریره:۱۲۴.

ابو الهیثم:۲۸۳.

أحمد بن ابراهیم بن شاذان:

۲۲۷.

أحمد بن أبی طالب الطبرسی.

أحمد أمین:۱۰۵.

أحمد بن حنبل:۴۴،۴۵، ۲۴۷،۳۰۶.

أحمد بن خالد البرقی البرقی

أحمد بن شعیب النسائی

أحمد بن صبيح:١٣٥.

أحمد بن عبد ربه المالكى ابن عبد ربه.

أحمد بن عبد العزيز الجوهرى:

ص:٣٢٨

.۱۹۵،۱۹۴،۱۵۴

أحمد بن على الشافعى الخطيب البغدادى

احمد بن فرات:۱۸۰،۱۸۲.

أحمد بن فهد الحلى ابن فهد

أحمد بن محمد بن خليل:۲۳۱.

أحمد بن مهران الكوفى السكونى.

أحمد بن مهران:۱۳۵.

أحمد بن يحيى البغدادى البلاذرى.

أحمد بن يحيى النحوى ثعلب الأزرقى:۲۱۹.

الأزهرى:۱۴،۱۲۹،۱۵۹، ۱۹۱،۲۰۴،۲۰۷.

اسامه بن زيد:۱۶،۱۷.

اسامه بن منقذ:۱۴،۳۶،۸۰، ۱۶۷،۱۸۶.

اسحق بن عمار:۲۳۷.

اسحق بن محمد النخعى:۱۲۹.

الاسكافى ابو جعفر الاسكافى

اسماء بنت قيس:۱۴۹.

اسماعيل بن ابراهيم:۱۶۴.

اسماعيل بن القاسم البغدادى القالى

اسماعيل بن محمد الحميرى السيد الحميرى

اسماعيل بن مهران الكوفى السكونى

اسماعیل بن نجف:۱۵۸.

الاشعث بن قیس الکندی:۹۲، ۲۳۰،۲۳۱،۲۹۷،۲۹۸.

الأصبغ بن نباته المجاشعی:۶۴، ۲۸۲.

الأصمعی:۱۶۱،۲۰۴،۲۳۲، ۲۹۴.

اعثم الکوفی ابن اعثم الکوفی

أم سلمه(أم المؤمنین):۳۱۱،

امرؤ القیس الکندی:۳۱۱، ۳۱۲.

امیر حسین القاضی:۲۲۵.

انس بن مالک:۵۲،۱۱۱، ۲۴۲،۲۴۵.

اوفی بن دلهم:۲۱۴.

(ب)

الباقلانی:۱۹.

البخاری:۱۵۹،۱۸۲،۲۱۹.

البرآء بن عازب:۱۴۹.

البرقی:۲۸۲.

البزار:۱۴۹.

البسامی:۱۸۸،۱۸۹.

بشر الحافی:۲۱۶.

بقراط:۱۱۴.

البلاذری:۸۰،۹۳، ۱۶۱، ۱۶۲،۱۶۴،۲۱۳،۲۱۷، ۲۱۹.

البهائی(محمد بن الحسین العاملی):۴۷.

بیتراشتاینکرون:۱۹۹.

البیهقی(ابراهیم بن محمد):

۷۱،۱۰۸،۱۱۸،۱۲۹، ۱۵۰،۲۱۹.

بوزرجمهر:۶۹.

(ت)

الترمذی:۴۵.

التلعکبری:۱۷۱.

التنوخی:۱۶۱،۲۱۶،۲۶۳.

(ث)

الثعالبی:۲۳۸،۲۴۳،۳۰۴.

ثعلب النحوی:۱۲۲،۳۰۳.

ثعلبه بن میسون:۲۰۱.

(ج)

جابر الجعفی:۶۶.

جابر بن سمره:۱۴۹.

جابر بن عبد اللّه الأنصاری:۴۲، ۴۵،۱۱۱،۱۱۸.

الجاحظ:۱۳،۱۵،۱۷، ۲۰ ، ۲۵،۲۷،۳۶،۳۸،۴۲ ، ۴۷،۵۳،۵۶،۶۵،۷۰ ، ۷۹-۸۳،۸۷،۱۰۸ ، ۱۱۳،۱۱۵،۱۱۷،۱۲۲ ، ۱۳۱،۱۳۴،۱۵۴،۱۶۱، ۱۶۳،۱۶۵،۱۷۳،۱۷۹، ۱۹۹،۲۰۵،۲۳۴،۲۵۵، ۲۸۶،۲۹۶،۳۰۴.

جالینوس:۱۱۴.

جبله بن زحر:۲۷۴.

جریر بن عبد اللّه البجلی:۲۷۴.

جعفر الصادق علیه السلام:۲۱ ، ۲۶،۳۲،۵۱،۵۴،۶۶ ، ۸۹،۹۵،۱۱۹،۱۲۱ ، ۱۶۹،۱۷۱،۱۸۱،۱۸۲ ، ۱۹۱،۱۹۵،۱۹۶،۱۹۸ ، ۲۲۰،۲۳۷ ، ۲۴۰،۲۵۵،۲۶۶،۲۶۸، ۳۰۳،۳۰۵،۳۲۱.

جعفر بن محمد بن أبی شریح:

۶۶.

الجنابذی:۲۵۶-۲۵۸.

الجنید:۳۰،۲۱۶.

الجوهری أحمد بن عبد العزیز الجوهری

الجهشیاری:۲۴۵.

(ح)

الحارث بن حوط الليثی:۱۹، ۲۰،۲۱۲،۲۱۳.

الحارث بن عبد اللّه الأعور الهمدانی:۱۰۲.

الحاکم النیسابوری:۴۵.

الحجاج بن غزیه الأنصاری:

۲۵۱.

الحجاج بن یوسف الثقفی:۶۹، ۲۷۴.

حرب بن شرحبیل الشامی:۲۴۹.

الحسن البصری:۲۷۳.

الحسن بن سهل:۷۶.

الحسن بن عبد اللّه العسکری أبو أحمد العسکری

الحسن بن علی الحرانی ابن شعبه

الحسن بن علی بن أبی طالب علیه السلام:۱۳،۳۶،۳۷، ۵۲،۶۶،۷۳،۸۳، ۱۱۸،۱۳۶،۱۳۸،۱۸۶، ۱۹۱،۲۲۳،۲۲۷،۲۲۸، ۲۶۴،۲۷۸، ۲۳۶،۲۴۱، ۲۸۱،۲۸۲،۲۹۴،۳۰۱.

الحسن بن علی(العسکری علیه السلام):۲۷۲.

الحسن بن موسی الخشاب:

۲۳۷.

الحسین بن ابراهیم:۲۳۱.

حسین بن سعید الأهوازی:۳۲.

الحسین بن علی الجزار:۲۰۱.

الحسين بن على بن أبى طالب عليهم السلام:۱۳،۵۴، ۶۷،۷۳،۱۴۴،۱۷۸، ۱۸۲،۲۵۷،۲۶۲،۲۷۱، ۲۷۲،۲۷۸.

الحسين بن معين الدين الميبدى:

۱۵۷.

حسين النورى:۱۱۸.

الحصرى القيروانى:۱۴،۴۲، ۶۱،۱۰۱،۱۲۱،۱۳۴، ۱۸۸،۳۰۴.

الحموى:۲۵۶.

الحميدى:۴۴.

الحميرى:السيد الحميرى

الحميرى عبد اللّه بن جعفر القمى

حنان بن سدير:۳۱۹.

(خ)

خباب بن الأرت:۴۰،۴۱.

خضر بن أبان بن عبيده الواعظ:

۲۲۷.

الخطيب البغدادى:۴۴،۴۵،

ص:۳۳۱

.۲۲۷،۱۲۹،۹۷

الخطیب الخوارزمی:۸۰، ۱۵۰، ۲۷۳،۲۸۹.

الخوارمی الخطیب الخوارزمی.

الخلیل بن أحمد الفراهیدی الفراهیدی

(د)

الدارقطنی:۱۲۲.

داود بن علی العباسی:۲۴۰.

دحیه بن خلیفه الکلبی:۲۳۴.

دعبل الخزاعی:۲۲.

الدمیری:۱۵۹.

الدیلمی(الحسن بن محمد):

.۲۹۶،۲۱۸،۱۶۹

(ذ)

الذهبی:۱۱۱.

ذو الثدیه الخارجی:۱۴۹، ۱۵۰.

الذیال بن حرمله:۲۳۲.

(ر)

الرازی(المفسر):۲۴،۷۳، ۸۵،۱۸۴،۲۸۶،۲۹۶.

الراغب الاصبهانی:۱۳،۵۸، ۸۱،۸۳،۹۲،۹۵، ۱۷۵،۱۸۶،۲۳۰،۲۳۸، ۲۶۱،۲۸۵،۲۹۳.

ربیعه بن ناجذ:۱۷۱.

رزق اللّه بن عبد الوهاب التميمى الحنبلى:۲۶۸.

الرضى الشريف الرضى

رفيع بن فرقد البجلى:۴۲.

(ز)

الزبير بن بكار:۱۰۹،۲۵۱.

الزبير بن العوام:۱۹،۹۹، ۱۶۵،۲۴۲،۳۰۹.

زر بن حبيش:۴۴،۱۱۴، ۲۵۹.

زكريا عليه السلام:۲۶۵.

زكريا بن يحيى الواسطى:۹۸.

الزمخشرى:۱۵،۱۹،۳۱، ۴۴،۴۸،۵۶،۸۸، ۹۰، ۹۱،۹۴،۱۰۳،۱۰۶، ۱۰۹،۱۱۳،۱۲۰،۱۲۴، ۱۳۶،۱۳۸،۱۴۰،۱۴۱، ۱۴۷،۱۵۹،۱۶۱،۱۶۴، ۱۶۸،۱۷۱،۱۷۴،۱۷۸، ۱۷۹،۱۸۴-۱۸۶،۱۸۹، ۱۹۱،۲۰۰،۲۱۹،۲۲۵، ۲۲۷،۲۴۱،۲۴۷،۲۴۸،

۲۵۰،۲۵۴،۲۶۱،۲۶۳، ۲۶۵،۲۷۱،۲۹۱،۳۰۴، ۳۰۵،۳۰۶.

زیاد بن أبیه:۳۲۰.

زیاد الأعرابی:۱۳۵.

زید بن أرقم:۱۴۹.

زید بن علی بن الحسین علیهم السلام:۱۷۰.

زید بن وهب الجهنی:۴۰.

زینب بنت علی بن أبی طالب علیه السلام:۱۵۵.

(س)

سالم بن رقیه:۶۷.

سبط ابن الجوزی:۱۲،۲۴- ۲۶،۴۶،۵۷،۶۲، ۸۰، ۸۵،۱۰۷،۱۱۸،۱۳۵، ۲۲۴،۲۲۵،۲۳۲،۲۴۷، ۲۵۴.

السری:۳۰،۲۱۶.

سعد بن عبد اللّه:۲۳۷.

سعد بن أبی وقاص:۲۰،۱۴۹، ۲۱۲.

سعید بن حمید:۱۳۵.

سعید بن عبید الطائی:۹۸.

سعید بن قیس الهمدانی:۱۶۴، ۱۶۵.

سعید بن المسیب:۶۶.

سفیان الثوری:۸۷.

سفیان بن عیینه:۱۸۲.

السکونی:۳۲.

سلامان بن طی:۳۹.

سلمان الفارسی:۱۰۸،۲۳۶، ۲۴۶.

سلیمان بن الربیع النهدی:۳۴.

سلیمان بن رقیه:۶۷.

سلیمان بن علی:۷۴.

سهل بن حنیف الأنصاری:۱۰۳.

سهل بن عبد اللّه التستری:۳۰، ۲۱۶.

سهل بن کهیل:۱۷۱.

سوید بن غفله:۴۳.

السید الحمیری:۱۳۶،۲۴۳.

السیوطی:۴۵،۴۹، ۸۰، ۱۴۹.

(ش)

شاه زنان ۱۸.

شجاع بن وداعه:۲۷۳.

الشریف الرضی:تکرر اسمه

الشریف فی الکتاب و نذکر أهم مواضعه:۲۲، ۳۰، ۳۸، ۵۰، ۵۸، ۸۵، ۱۱۰، ۱۲۰، ۱۳۴، ۱۵۲، ۱۸۵،

ص:۳۳۳

۲۰۳،۲۰۶،۲۰۷،۲۱۱، ۲۱۴،۲۲۷،۲۴۲، ۲۶۸...إلخ.

الشريف المرتضى:۸۱،۱۰۳، ۱۶۰،۲۹۸.

شريف كاشف الغطاء:۳۲۳.

الشعبى(عامر):۱۳۰،۱۵۵، ۲۲۴،۲۴۷،۲۴۸.

شعبه بن سمال بن حرب:۲۹۴.

شيخ الطائفه الطوسى

(ص)

الصادق جعفر بن محمد عليه السلام

الصاحب بن عباد:۷،۱۰۵.

صالح بن سليم:۳۹.

الصدوق:۱۲،۳۲،۵۱،۶۱، ۷۹،۱۲۳،۱۲۹،۱۳۹، ۱۴۴،۱۶۶،۱۸۰،۱۸۴، ۱۸۷،۱۹۱،۲۲۵،۲۳۷، ۲۷۰،۲۷۳،۲۷۹،۲۸۱، ۲۹۴.

صعصعه بن صوحان:۷۸، ۲۰۵.

الصهباء(أم عمر بن على بن الحسين):۶۶.

(ض)

ضرار بن ضمره الضبائى:۱۱- ۱۳،۵۹-۶۲،۱۰۱، ۲۲۴.

(ط)

طاهر بن عبد اللّه بن طاهر:۱۸۳.

الطبرانى:۱۴۹.

الطبرسى(أحمد بن أبى طالب):

۶۴.

الطبرسی(علی بن الحسن):

۲۹۴.

الطبرسی(الفضل بن الحسن):

۱۷۱.

الطبری(صاحب التاریخ):۲۳، ۳۹،۱۱۵،۱۵۴،۲۰۵، ۲۱۱،۲۴۹،۲۵۰.

الطبری(صاحب المسترشد):

۱۰۲.

الطرطوشی:۴۷،۴۸،۷۸، ۱۴۶،۱۷۴،۱۷۹، ۲۳۰، ۲۳۶،۲۳۷.

طلحه بن عبید اللّه التیمی:۱۹، ۹۹،۱۶۵،۲۴۲.

الطوسی(شیخ الطائفه):۱۳، ۱۹،۴۴،۸۴،۸۹، ۹۰،

ص:۳۳۴

۱۱۸، ۱۸۰، ۱۸۴، ۱۹۸، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۵۴، ۲۶۷، ۲۸۱.

(ع)

عائشه(أم المؤمنين):۱۹، ۹۹، ۳۰۶.

عاصم:۲۵۹.

عاصم بن حميد:۲۲۰

عاصم بن ضمره:۸۷، ۱۱۸.

عامر الشعبى الشعبى

عامر بن الظرب العدوانى:۱۴۳.

عامر بن واثله أبو الطفيل

العباس بن عبد المطلب:۷۴، ۱۵۴.

عبايه بن ربعى:۲۸۷.

عبد الحميد بن أبى الحديد ابن أبى الحديد

عبد الحميد(السلطان العثمانى):

۲۱۹.

عبد الحميد الكاتب:۵۸، ۲۲۸.

عبد الرحمن بن الاسود:۶۶.

عبد الرحمن بن الأشعث:۲۷۴.

عبد الرحمن التكريتى:۲۵۷.

عبد الرحمن بن شبيب الفزارى:

۲۵۱.

عبد الرحمن بن عتاب بن أسيد:

۲۰۴

عبد الرحمن بن عيسى الجراح:

۱۸۰.

عبد الرزاق المرجان:۲۹۰.

عبد العزيز بن الأخضر الجنابذى

عبد العزيز الجوهرى الجوهرى

عبد العزيز بن يحيى الجلودى:

۱۵۶.

عبد العظيم الحسنى:۱۳۰، ۱۷۵.

عبد اللّه:۲۵۹.

عبد اللّه بن أبى:۲۹۸.

عبد اللّه بن أحمد بن اسماعيل:

۶۱.

عبد اللّه بن أحمد الأصبهانى أبو نعيم

عبد اللّه بن الأهتم:۲۹۲.

عبد اللّه بن جعفر الحميرى الحميرى

عبد اللّه بن جعفر بن أبى طالب:

۲۸۲،۱۰۶.

عبد اللّه بن خباب:۴۱.

عبد اللّه بن الزبير:۳۰۹.

عبد اللّه بن العباس بن عبد المطلب ابن عباس

عبد اللّه بن عمر بن الخطاب ابن عمر

ص:۳۳۵

عبد اللّه بن الكوا ابن الكوا

عبد اللّه بن محمد بن عبد اللّه بن يس:۲۶۷.

عبد اللّه بن مسعود ابن مسعود

عبد اللّه بن مسلم الباهلى ابن قتيبه

عبد اللّه بن مصعب الزبيرى:

۱۹۷،۱۹۶.

عبد اللّه بن المعتز ابن المعتز

عبد اللّه بن المقفع ابن المقفع

عبد الملك بن مروان:۲۴۳.

عبد الهادى الفضلى:۱۴۳.

عبيد اللّه بن أبى رافع:۲۴۵.

عبيد اللّه بن زياد:۱۵۵.

عبيد اللّه بن عبد اللّه بن طاهر:

۱۸۰.

عبيد اللّه بن يحيى بن خاقان:

۶۸.

العتابى:۲۲.

عثمان بن عفان:۱۳۷،۱۶۵، ۲۱۷،۲۳۴،۲۷۷.

عثيم الزاهد:۲۲۷.

العدنى:۴۵.

عدی بن ثابت:۴۴.

عروه بن عمرو بن جدیر:۱۶۳.

عکرمه(مولی ابن عباس):

۲۲۱.

علی(أمیر المؤمنین علیه السلام):

۱۴،۱۶،۱۹،۲۲،۲۴، ۴۷-۶۰،۵۲،۵۶-۳۹، ۶۴-۶۹،۶۷-۷۴،۷۸ - ۸۵-۱۰۲، ۸۱-۹۰،۸۳ ۱۰۵،۱۰۶،۱۰۹،۱۱۲، ۱۲۰،۱۲۲،۱۲۸-۱۱۸- ۱۳۱،۱۳۵،۱۴۲،۱۴۸ - ۱۵۰،۱۵۵،۱۶۱،۱۸۱ - ۱۸۷،۲۰۴،۲۰۵،۲۰۸ ، ۲۱۳-۲۲۰،۲۱۶-۲۱۱ ، ۲۴۹،۲۵۱-۲۲۴،۲۴۶ - -۲۵۵،۲۶۰ ۲۶۲،۲۶۹- ۲۸۹،۲۹۱-۲۷۷،۲۸۰- ۲۹۹،۳۰۳...إلخ.

علی بن ابراهیم بن هاشم القمی:

۱۱۲،۱۵۱،۱۸۴،۲۲۰، ۲۷۷.

علی بن أحمد بن الفرات ابن الفرات

علی بن الحسین(زین العابدین علیه السلام):۶۲،۶۶، ۸۲،۱۸۱،۱۸۲،۲۲۲.

علی بن الحسین ابو الفرج الاصبهانی

علی بن الحسین المسعودی

علی بن الربیع الوالبی:۹۸، ۲۲۵.

علی بن أبی کرم ابن الأثیر

علی بن محمد بن الفرات ابن الفرات

علی بن محمد(الهادی علیه السلام):۶۳.

علی بن موسی(الرضا علیه السلام):۷۹،۸۹،۱۸۱، ۱۸۳.

علی بن موسی ابن طاوس

عمار بن یاسر:۲۱۴،۲۱۵، ۲۸۷،۲۸۸.

عماره بن أبی حفصه:۱۶۴.

عمر بن الخطاب:۲۳،۱۵۳- ۱۵۵،۱۶۵،۲۱۸.

عمر بن شبه:۱۹۴.

عمر بن شمر:۴۲.

عمر بن عبد العزیز:۱۴۱.

عمرو بن عثمان:۱۸۵.

عمر بن علی بن أبی طالب:۶۶.

عمرو بن قیس:۹۵.

عمرو بن کلثوم:۵۴.

عوف بن أثاثه:۱۵۵.

العیاشی:۴۰،۱۸۵.

عیسی بن مریم علیه السلام:۲۶، ۹۸،۳۰۲.

(غ)

غالب بن صعصعه:۳۰۷.

الغزالی:۲۰،۲۱۴،۲۷۷.

غیاث بن کلوب:۲۳۷.

(ف)

فاطمه الزهراء(علیها السلام):

۱۹۴،۲۴۱،۲۶۹.

الفتال النیسابوری:۲۰،۲۷، ۳۱،۸۰،۸۸، ۹۰، ۱۱۲.

الفتح بن شخرف:۲۸۸.

فتح علی السلطان آبادی:۱۱۸.

الفخر الرازی الرازی المفسر

الفراهیدی:۷۴.

الفضل بن الحسن الطبرسی

فضل بن خدیج:۱۲۹.

الفضل بن الربیع:۷۶،۱۹۷.

الفضل بن سهل:۷۶.

الفضل بن مروان:۷۶.

الفضل بن یحیی:۷۶.

الفنجکردی:۱۵۶،۱۵۷.

الفیروز آبادی:۱۵۹.

(ق)

القاضی القضاعی:۱۲،۱۵، ۱۷،۲۴،۲۶،۳۶،۸۸، ۱۰۱،۱۳۶،۱۷۴،۱۹۹، ۲۳۲،۲۳۷،۲۶۲،۲۷۷،

.۲۹۱،۲۸۱

القالی:۱۴،۲۲،۶۸،۱۶۱، ۲۱۴،۲۱۷.

قطب الدین الراوندی:۱۰۶، ۱۷۸.

القطب الکیدری:۱۵۷.

قعنب بن محرز:۲۳۱.

قیس بن أبی حازم:۹۰.

قیس بن السکن:۵۱.

قیس بن عاصم المنقری:۲۹۳.

(ک)

الکراجکی:۱۱۱،۱۷۴،۲۳۶، ۲۳۷،۲۶۸.

کسری:۴۷.

کشاجم:۱۰۴.

الکشی:۳۰۶.

الکیدری قطب الدین الکیدری

الکلینی:۲۱،۲۶،۳۱،۶۳، ۸۶،۸۷،۹۰،۹۵، ۱۰۰،۱۱۱،۱۱۳،۱۴۱، ۱۶۴،۱۶۹،۱۹۹،۲۱۴، ۲۱۵،۲۱۹،۲۲۷،۲۵۴، ۲۶۸،۲۷۱،۲۹۱،۲۹۵، ۳۰۰.

کمیل بن زیاد النخعی:۱۱، ۱۲۴-۱۲۶،۱۲۸،۱۲۹.

(ل)

لوط بن یحیی الأزدی ابو مخنف

(م)

المازنی:۱۵۹.

مالک بن الحارث الأشتر:۹، ۲۸۷،۳۰۵،۳۲۳.

المالکی ورام

المأمون(العباسی):۳۰۳.

الماوردی:۴۹،۸۰،۱۸۴، ۱۹۹،۲۹۲،۲۹۴.

المبرد:۷۸،۸۳،۹۵،۱۲۲، ۱۳۴،۱۵۰،۱۶۱،۲۱۱، ۲۱۶،۳۱۶.

المتقی الهندی:۴۴،۱۳۵.

المتنبی:۱۹۲.

المتوکل(العباسی):۶۸.

المجاهد:۲۵۴.

المجلسی(محمد باقر):۲۲۵.

المحب الطبری:۴۵.

محسن الأمین العاملی:۱۵۵- ۱۵۸.

محسن الطباطبائی الحکیم:۳۰۶.

محمد(صلّی اللّه علیه و آله و سلّم):۱۶،۱۷،۱۹، ۹۲،۱۱۱،۱۱۲،۱۱۴،

ص:۳۳۸

۱۵۰-۱۲۴،۱۳۹،۱۴۸ ، ۱۸۳-۱۵۴،۱۷۹،۱۸۱ ، ۱۸۸،۱۹۴،۱۹۵، ۲۱۰ ، ۲۱۵،۲۱۷،۲۲۹،۲۳۲ ، ۲۴۲،۲۴۴-۲۳۶،۲۳۹ - ، ۲۵۲،۲۵۹،۲۶۶
۲۴۶ ، ۲۷۰،۲۷۴،۲۷۶،۲۸۴ ، ۲۸۶،۲۹۸،۳۰۳،۳۰۶ ، ۳۱۳،۳۱۹.

محمد بن أحمد بن أزهر الأزهری

محمد بن أحمد الاعرابی الوشاء

محمد بن أحمد بن خالد البرقی

محمد بن أحمد بن رجاء:۲۳۱.

محمد بن الأزهر:۶۸.

محمد بن اسماعیل البخاری

محمد بن الأشعث بن قیس:۲۲.

محمد باقر المجلسی المجلسی

محمد بن أبی بکر بن أبی قحافه:

۲۵۱،۲۵۰.

محمد بن جریر الطبری الطبری المؤرخ

محمد بن جریر بن رستم الطبری صاحب المسترشد

محمد بن الحسن الأزدی ابن درید

محمد بن الحسن الطوسی الطوسی

محمد بن الحسین الشریف الرضی

محمد بن الحسین بن عبد الصمد العاملی البهائی

محمد بن الحسین القطب الکیدری

محمد الحسین آل کاشف الغطاء:

۱۴۶،۱۶۱،۱۶۴،۱۶۶، ۱۷۲،۱۷۸،۱۸۶،۱۹۰، ۲۵۸،۲۷۰،۲۸۵،۲۹۱، ۳۰۴،۳۱۴،۳۲۳.

محمد بن الحنفیه:۱۲،۱۳، ۲۴۸،۲۷۹

محمد بن سعد البصری ابن سعد کاتب الواقدی

محمد بن سلامه بن جعفر الشافعی القاضی القضاعی

محمد بن سوقه:۲۱۷

محمد بن طلحه الشافعی:۴۶، ۵۶،۵۸، ۸۰،۹۱،۹۵، ۱۴۲،۱۷۹،۱۹۳،۲۳۷، ۲۴۰،۲۹۴.

محمد بن طلحه بن عبید اللّه:

۲۴۹.

محمد بن الطیب الباقلانی

محمد بن عبد العتبی:۲۳۲.

محمد بن عبد الرحمن الرازی

ص:۳۳۹

ابن قبه

محمد بن عبد الرحمن السخاوی:

۸۸.

محمد بن عبدوس الجهشیاری

محمد بن عبد اللّه بن الحسن (النفس الزکیه):۱۹۶.

محمد بن عبد اللّه بن راشد

الطاهری الکاتب:۱۸۰.

محمد بن عبد اللّه الشیبانی الکوفی:۱۸۰.

محمد بن عبد اللّه بن طاهر:۶۸.

محمد بن عبد اللّه المعتزلی أبو جعفر الاسکافی

محمد بن عبد الوهاب:۸۷.

محمد عبده:۲۳،۵۵،۶۲، ۱۰۲،۱۵۲،۱۵۴،۱۶۵، ۲۱۹،۲۴۹،۳۲۳.

محمد بن عبید الأنصاری:۲۱۷.

محمد بن علی بن بابویه القمی الصدوق

محمد بن علی الباقر(علیه السلام):۱۳،۸۴،۸۵، ۹۷،۱۱۱،۱۸۲،۳۲۰.

۳۲۰.

محمد بن علی(الجواد علیه السلام):۱۳۰،۱۷۵،۲۵۶ –۲۵۸.

محمد بن علی الربعی:۹۷، ۹۸.

محمد بن علی بن عطیه المکی أبو طالب المکی

محمد بن علی الهادی علیه السلام:۳۲۲.

محمد علی الحزین:۱۹۲.

محمد بن عمر عبد العزیز الکشی

محمد بن عمر الواقدی

محمد بن عمران المرزبانی

محمد بن عیسی الترمذی الترمذی

محمد ابو الفضل ابراهیم:۱۵۲.

محمد بن قاسم:۱۴،۸۸، ۱۱۳،۱۱۴،۱۲۰،۱۳۹، ۱۴۶،۱۸۷،۱۹۰،۲۲۳، ۲۵۲.

محمد بن قیس:۲۲۰.

محمد کرد علی:۲۲۸.

محمد بن کیسان ابو بکر الأصم

محمد بن محمد بن نعمان المفید

محمد بن مسعود ابن عیاش

محمد بن مسلمه الأنصاری:۱۶.

محمد بن منصور التستری:۲۳۱.

محمد بن وهب الحمیری:۲۳۸.

محمد بن یعقوب الکلینی

محمد بن یوسف الکندی:۳۰۵.

محمود بن عمر الخوارزمی الزمخشری

محمود بن محمد کشاجم

المخدج ذو الثدیه

المدائنی:۱۰۳.

المرزبانی:۱۲۲،۱۵۶.

مروان بن الحکم:۱۳۷.

مریم بنت عمران(علیها السلام):۲۶۵.

مسلم بن الحجاج:۴۴،۴۵، ۱۵۹.

مسلم بن عقیل بن أبی طالب:

۶۶.

مسطح بن أثاثه:۱۵۵.

المسعودی:۱۱،۶۱،۶۸، ۶۹،۹۷،۱۰۱،۱۱۸، ۱۵۰،۱۶۱،۲۴۳،۲۸۹.

معاویه بن أبی سفیان:۶۰،۶۱، ۲۱۱،۲۱۲،۲۳۴،۲۹۵، ۲۹۸.

المعتضد(العباسی):۶۸.

المعتمد(العباسی):۶۸.

معدی کرب الأشعث بن قیس الکندی

معد بن عدنان:۷۴.

معروف الکرخی:۲۱۶.

المعلی بن خنیس:۱۹۶،۲۴۰.

المغیره بن شعبه:۲۸۷،۲۸۸.

المفيد:۱۶،۱۸،۵۱،۵۵، ۸۰،۹۰،۱۰۲،۱۷۷، ۲۷۹،۲۸۸،۲۹۱،۳۰۲، ۳۰۴.

المقداد بن الأسود الكندى:۲۲۹.

المقداد بن عمر المقداد بن الأسود الكندى

المنصور(العباسى):۱۷۰، ۱۹۶.

المهتدى(العباسى):۹۷،۹۸.

مهدى بحر العلوم:۳۲۳.

المهدى(الإمام المنتظر عليه السلام):۱۷۰.

ميثم بن على بن ميثم البحرانى ابن ميثم البحرانى

الميدانى:۱۵،۵۳،۵۶، ۸۱، ۱۴۳،۲۳۷،۲۴۹،۲۵۷، ۲۶۲،۲۶۷،۲۸۰،۲۸۱، ۲۸۳،۲۹۰،۲۹۱،۲۹۴، ۳۰۷-۳۰۸.

(ن)

ناصح الدين الآمدى

الناصر للحق:۳۰۶.

النجاشى(صاحب الفهرس):

۴۷.

النسائى:۴۴،۱۴۹.

ص:۳۴۱

نصر بن مزاحم المنقری:۳۴، ۳۹،۴۱،۵۹،۱۱۵، ۱۵۹،۱۶۵.

النوری حسین النوری

نوف البکالی:۹۶-۹۸.

النویری:۱۴،۱۵،۵۲،۵۴، ۱۱۴،۱۱۹،۱۶۸،۱۹۳، ۲۲۲،۲۳۵،۲۴۴،۲۴۸.

(و)

الواقدی:۱۰۳.

الوالبی:۲۲۵.

ورام:۲۳،۱۴۶.

(ه)

هارون الرشید:۱۹۶،۱۹۷.

هارون بن محمد:۲۳۱.

هاشم بن سلیمان البحرانی:

۱۷۱،۱۸۴.

الهروی:۲۰۴،۲۰۶-۲۰۹، ۲۱۷.

(ی)

یاقوت المستعصمی:۱۳۸.

یحیی بن حمزه العلوی الیمانی:

۱۳۱،۱۴۵.

یحیی بن عبد اللّه بن الحسن:

۱۹۶.

يحيى بن مصعب:۱۹۷.

يحيى بن هارون بن الحسين

الحسنى ابو طالب الحسنى

يزيد بن معاويه:۱۵۶.

الفهرس

الموضوع الصفحه

باب المختار من حكم أمير المؤمنين عليه السّلام و كلماته القصار ۵

مصادر كن فى الفتنه كابن اللبون ۷

من وصايا امير المؤمنين لولده الحسن عليهما السلام ۷

ابو حيان التوحيدى ۷

كتاب العدد القويه ۷

أبيات فى(رضى الناس غايه لا تدرك)۸

من وصيه له عليه السّلام لمالك الاشتر ۹

قوله عليه السّلام:(اعجبوا لهذا الانسان ينظر بشحم...)۱۰

ما اخذه ابن سمعون من ذلك ۱۱

ابن سمعون ۱۱

ما رواه ضرار بن ضمره من حكمه عليه السّلام بمجلس معاويه ۱۱

من وصاياه عليه السّلام لبنيه فى مخالطه الناس ۱۲

ابو حمزه الثمالى ۱۲

كلمه له عليه السّلام فى العفو عند المقدره ۱۳

مصادر قوله عليه السّلام(اعجز الناس من عجز عن اكتساب الاخوان)۱۴

الموضوع الصفحه

اسامه بن منقذ ۱۴

مصادر قوله علیه السّلام(اذا وصلت الیکم اطراف النعم...إلخ)۱۵

«من ضیعه الاقرب اتیح له الأبعد»۱۵

بین امیر المؤمنین علیه السّلام و سعد و ابن عمر و من امتنع عن نصرته ۱۶

کلمه قالها امیر المؤمنین علیه السّلام لشاه زنان ۱۷

ما قاله علیه السّلام فی معنی الحدیث:«غیروا الشیب بالحناء»۱۸

قوله علیه السّلام فیمن اعتزلوا القتال معه ۱۹

مصادر«من جری فی عنان أمله عثر بأجله» ۲۰

مصادر«اقیلوا ذوی المروءات عثراتهم»۲۱

«قرنت الهیبه بالخیبه»و نظم العتابی لمعناها ۲۱

قوله علیه السّلام:«لنا حق إن أعطیناه و إلا رکبنا أعجاز الابل»۲۲

العتابی ۲۲

«من أبطأ به عمله لم یسرع به نسبه»۲۴

«من کفارات الذنوب العظام إغاثه الملهوف»۲۴

«إذا رأیت ربک یتابع علیک النعم و أنت تعصیه فاحذره»۲۵

«ما أضمر احد شیئا إلا ظهر فی فلتات لسانه»و«امش بدائک

ما مشی بک»۲۵

«افضل الزهد إخفاؤه»۲۶

«اذا کنت فی ادبار و الموت فی إقبال فما اسرع الملتقی»۲۶

«الحذر الحذر فلقد ستر حتی کأنه غفر»۲۷

دعائم الایمان و الکفر و شعبهما ۲۷

«فاعل الخیر خیر منه» ۳۰

الموضوع الصفحه

الأمر بالسماحه و النهی عن التبذیر،و أشرف الغنی ۳۱

من اسرع للناس بما یکرهون،و من أطال الأمل ۳۲

کلامه علیه السّلام مع دهاقین الانبار و قد ترجلوا بین یدیه ۳۳

وصیته للحسن علیه السّلام(احفظ اربعا و اربعا)۳۵

لا قربه بالنوافل اذا اضرت بالفرائض ۳۷

لسان العاقل و لسان الأحمق ۳۷

کلامه علیه السّلام لرجل من اصحابه فی عله اعتلها ۳۸

تأبینه لخبّاب بن الارت ۴۰

خبّاب بن الارت ۴۱

حبّه علیه السّلام علامه الایمان و بغضه علامه النفاق ۴۳

الحافظ ابو بکر بن الجعابی ۴۵

سیئه تسوءک خیر من حسنه تعجبک ۴۶

قدر الرجل علی قدر همته ۴۶

الظفر بالحزم،وصوله الکریم و اللئیم ۴۷

قلوب الرجال وحشیه و کلمات فی الحظ،و العفو و السخاء ۴۸

فی العقل و الصبر ۴۹

فی الغنی و القناعه و المال ۵۰

«من حذرک کمن بشرک»و«اللسان سبع عقور»۵۱

فی المرأه،و التحیه ۵۲

فی الشفیع،و اهل الدنیا،و فقد الأحبه،و الحاجه ۵۳

فی اعطاء القلیل،و العفاف ۵۴

اذا لم یکن ما ترید ۵۵

ص:۳۴۵

الموضوع الصفحه

فی العقل،و الجهل،و الدهر ۵۶

من نصب نفسه للناس اماما،و حکم اخری ۵۷

خبر ضرار بن ضمره ۵۹

ام هانی بنت ابی طالب ۶۰

جوابه للسائل عن القضاء و القدر ۶۲

الکراجکی ۶۳

خذ الحکمه و لو من أهل النفاق ۶۵

بین سعید بن المسیب و عمر بن علی بن ابی طالب علیه السّلام ۶۶

عمر الأطرف ۶۶

نادره لابن المدبر فی شعر ابی تمام و تعلیق المسعودی علیها ۶۸

بنو المدبر ۶۸

مصادر«قیمه کل امرىء ما یحسنه»۶۹

الناشىء الأکبر ۷۱

ابن طباطبا ۷۱

قصص تضمنت هذه الحکمه ۷۳

الخلیل بن أحمد ۷۴

الفضل بن سهل و الفضل بن مروان و الفضل بن خالد ۷۶

مصادر«اوصیکم بخمس لو ضربتم الیها آباط الابل...إلخ»۷۹

جوابه علیه السّلام لرجل افرط فی الثناء علیه ۸۰

مصادر«بقيه السيف أنمى عددا»٨١

مصادر«من ترك قول لا أدرى...إلخ»٨٢

«رأى الشيخ خير من مشهد الغلام»٨٣

الموضوع الصفحه

«عجبا لمن يقنط و معه الاستغفار»۸۳

كان فى الأرض أمانان ۸۴

من اصلح ما بينه و بين ربه اصلح اللّه ما بينه و بين خلقه ۸۵

الفقيه من لم يقنط الناس من رحمه اللّه ۸۶

مصادر«القلوب تمل كما تمل الأبدان»۸۷

«اوضع العلم»۸۸

التعوذ من مضلات الفتن ۸۸

مصادر«ليس الخير أن يكثر مالك و ولدك»۸۹

لا يقل عمل مع تقوى ۹۰

اولى الناس بالأنبياء ۹۰

نوم فى يقين خير من صلاه فى شك ۹۱

الحروريه ۹۱

اعقلوا الخبر عقل رعايه ۹۲

معنى «إِنّا لِلّهِ وَ إِنّا إِلَيْهِ راجِعُونَ» ۹۲

كلامه عليه السّلام و قد مدح فى وجهه ۹۳

مصادر«لا يستقيم قضاء الحوائج إلا بثلاث»۹۳

وصفه عليه السّلام لآخر الزمان ۹۴

كلامه و قد رؤى عليه أزار مرقوع فقيل له فى ذلك ۹۵

مصادر كلامه مع نوف ۹۶

كتابه المهتدى العباسى لهذا الخبر ۹۷

مصادر«إن اللّه فرض لكم فرائض فلا تضيعوها...إلخ»۹۸

«لا يترك الناس شيئا من أمر دينهم لاستصلاح دنياهم إلا فتح اللّه

عليهم ما هو أضر»۹۹

ص:۳۴۷

الموضوع الصفحه

ربّ عالم قتله جهله ۹۹

مصادر«لقد علق بنياط هذا الانسان بضعه...إلخ»۱۰۰

النمرقه الوسطى ۱۰۲

لا يقيم أمر اللّه من يصانع ۱۰۲

كلامه و قد توفى سهل بن حنيف ۱۰۳

كشاجم ۱۰۴

لا مال أعود من العقل...إلخ ۱۰۴

مصادر«اذا استولى الصلاح على الزمان»و«كيف حال من يفنى ببقائه»۱۰۶

«كم من مستدرج بالاحسان اليه»۱۰۷

قوله عليه السّلام«هلك فى رجلان»۱۰۷

قوله عليه السّلام«إضاعه الفرصه غصه»و«مثل الدنيا كمثل الحيه»۱۰۸

كلامه عليه السّلام فى قريش ۱۰۸

بنو مخزوم ۱۰۸

قوله عليه السّلام«شتان بين عملين...إلخ»۱۰۹

كلامه عليه السّلام و قد سمع رجلا يضحك خلف جنازه ۱۱۰

غيره الرجل و غيره المرأه ۱۱۲

كلامه عليه السّلام فى نسبه الاسلام ۱۱۲

مصادر قوله عليه السّلام«عجبت للبخيل يستعجل الفقر...إلخ»۱۱۳

من قصر بالعمل ابتلى بالهم ۱۱۳

توقوا البرد فی اوله ۱۱۴

بقراط،جالینوس،زر بن حبیش ۱۱۴

کلامه علیه السّلام و قد أشرف علی القبور ۱۱۵

قوله علیه السّلام و قد سمع رجلا یذم الدنیا ۱۱۵

ص:۳۴۸

الموضوع الصفحه

لدوا للموت و ابنوا للخراب ۱۱۹

صفه الصديق ۱۲۰

من أعطى اربعا لم يحرم من اربع ۱۲۰

الصلاه قربان كل مؤمن ۱۲۱

كلمات فى الرزق،العطيه،المئونه ۱۲۱

كلماته عليه السّلام فى الاقتصاد و قله العيال ۱۲۲

الصّولى ۱۲۲

التودد الى الناس،و الهم،و الصبر ۱۲۳

كم من صائم ليس له من صيامه إلا الجوع و العطش ۱۲۴

كلامه عليه السّلام لكميل فى العلم و العلماء ۱۲۵

المرء مخبوء تحت لسانه ۱۲۹

هلك امرؤ لم يعرف قدره ۱۳۰

كلامه لرجل سأله ان يعظه ۱۳۱

لكل أمر عاقبه حلوه او مره و لكل مقبل إدبار ۱۳۶

لا يعدم الصبور الظفر ۱۳۶

كلامه(عليه السلام)و قد جىء بمروان بن الحكم و جماعه ليبايعوه بعد يوم الجمل ۱۳۷

عاتب أخاك بالاحسان اليه ۱۳۸

من وضع نفسه مواضع التهمه و كلمه فى الاستبداد ۱۳۹

كلمات فى الفقر،و طاعه المخلوق فى معصيه الخالق ۱۴۰

لا يعاب المرء بتأخير حقه و حكم اخرى ۱۴۱

كم أكله منعت أكلات ۱۴۲

عامر بن الظرب،و الحريرى،و العلاف ۱۴۳

الناس اعداء ما جهلوا ۱۴۴

الموضوع الصفحه

ما استقبل وجوه الآراء و من أحد سنان الغضب للّه ۱۴۴

اذا هبت امرا فقع فيه و آله الرئاسه و زجر المسیء باثابه المحسن ۱۴۵

فی اللجاجه و الطمع و التفریط و الصمت ۱۴۶

ما اختلفت دعوتان الا کانت احداهما ضلاله ۱۴۷

کلمتان یصف بهما نفسه علیه السّلام و مصادرهما ۱۴۸

للظالم بکفه عضه ۱۵۰

«من ابدی صفحته للحق هلک»و فی الصبر و الجزع ۱۵۱

تحقیق قوله علیه السّلام:«وا عجبا أتکون الخلافه بالصحابه...إلخ»۱۵۲

هل ان امیر المؤمنین علیه السّلام کان شاعرا ۱۵۵

مصادر المرء غرض تنتضل فیه المنایا ۱۶۰

إقبال القلوب و إدبارها،و الکسب فوق القوت ۱۶۱

کلامه علیه السلام و قد مر علی قذر بمزبله ۱۶۲

لم یذهب من مالک ما وعظک ۱۶۲

کلمه حق ارید بها باطل وصفه الغوغاء ۱۶۳

ان مع کل انسان ملکین یحفظانه ۱۶۴

جوابه لطلحه و الزبیر و قد قالا له نبایعک علی أنا شرکاؤک فی الأمر ۱۶۵

مصدر«لا یزهدنک فی المعروف من لا یشکره لک»۱۶۶

کل وعاء یضیق إلا وعاء العلم ۱۶۷

اول عوض الحلیم ۱۶۸

من حاسب نفسه ربح ۱۶۹

مصادر قوله(علیه السلام):«لتعطفن الدنیا علینا بعد شماسها» ۱۷۰

مصادر بعض الحکم ۱۷۲

روایه السید عبد العظیم الحسنی لبعض حکمه علیه السّلام ۱۷۵

کلامه(علیه السلام)فی الحیاء و الصمت ۱۷۸

الموضوع الصفحه

جوابه و قد سئل عن الايمان و قصه تضمنت هذا الخبر ۱۷۹

محمد بن عبد اللّه الشيبابى و ابن رشيد الكاتب و ابن فرات ۱۸۰

ابو يعقوب المروزى ۱۸۲

كلمه له عليه السّلام فى القناعه ۱۸۳

معنى العدل و الإحسان ۱۸۴

نهيه للحسن(عليه السلام)أن يدعو أحدا للمبارزه ۱۸۵

خيار خصال الرجال و النساء ۱۸۶

صفه العاقل و الجاهل ۱۸۶

قوله(عليه السلام):لدنياكم اهون من عراق خنزير...إلخ ۱۸۷

قوله سلام اللّه عليه:إن قوما عبدوا اللّه رغبه ۱۸۷

المرأه شر لا بد منه،الحجر الغصب فى الدار رهن على خرابها ۱۸۸

ابن بسام ۱۸۸

يوم المظلوم على الظالم و كلمه فى التقوى ۱۸۹

مصادر بعض الكلمات ۱۹۰

قوله:«عرفت اللّه بفسخ العزائم»۱۹۱

روايته(عليه السلام)لقطعه من خطبه الزهراء عليها السلام ۱۹۲

الاربلى صاحب(كشف الغمه)۱۹۴

قوله(عليه السلام)«احلفوا الظالم بالبراءه من حول اللّه»و قصص تضمنت هذه الكلمه ۱۹۵

كن وصى نفسك و كلمات اخرى ۱۹۷

أثر الحسد فی الجسد و اکتشافه(علیه السلام)ما لم یکتشف إلا فی هذا الزمن ۱۹۹

مصادر قوله(علیه السلام)«یا کمیل مر اهلک فلیروحوا فی کسب المکارم»۲۰۰

أثر الصدقه فی الرزق،و الوفاء لأهل الغدر ۲۰۱

غریب الحدیث،معنی ضرب یعسوب الدین بذنبه ۲۰۳

تفسیر هذا الخطیب الشحشح ۲۰۴

الموضوع الصفحه

قوله(علیه السلام):إن للخصومه قحما ۲۰۵

معنی:اذا بلغ النساء نص الحقاق فالعصبه أولی ۲۰۶

قوله(علیه السلام):إن الایمان یبدو لمظه ۲۰۷

معنی«الدین الظنون»۲۰۸

تفسیر قوله(علیه السلام):اعذبوا عن النساء ما استطعتم ۲۰۹

معنی الیاسر الفالج ۲۰۹

معنی احمر البأس ۲۱۰

مصادر قوله(علیه السلام):ما تکفونی أنفسکم..۲۱۱

کلامه مع الحارث بن خوط فی سعد و ابن عمر ۲۱۲

صاحب السلطان کراکب الأسد ۲۱۳

قوله(علیه السلام):«أحسنوا فی عقب غیرکم»۲۱۳

کلام الحکماء إن لم یکن صوابا کان داء ۲۱۴

مصادر دعائم الاسلام و دعائم الکفر ۲۱۴

قوله(علیه السلام):لا تحمل هم یومک الذی لم یأت،و احبب حبیبک هونا ما ۲۱۶

الناس فی الدنیا عاملان...إلخ ۲۱۸

کلامه(علیه السلام)مع عمر بن الخطاب فی شأن حلی الکعبه ۲۱۸

حکمه سلام اللّه علیه فی رجلین سرقا من مال اللّه ۲۱۹

قوله(علیه السلام):لو استوت قدمای من هذه المداحض...إلخ ۲۲۰

کلمتان له(علیه السلام)فی العلم و فی الطمع ۲۲۱

من دعاء له(علیه السلام)۲۲۲

من أقسامه(علیه السلام)۲۲۲

قوله(علیه السلام):اذا أضرت النوافل فی الفرائض فارفضوها ۲۲۳

کلمه له فی الاستعداد للسفر ۲۲۳

الموضوع الصفحه

قوله(علیه السلام):«لیست الرؤیا کالمعاینه...»۲۲۳

کلمه له فی المعاجله و التسویف ۲۲۴

ما قال الناس لشیء طوبی الا و خبأ له الدهر عجبا ۲۲۴

القدر ۲۲۵

صفه اخ له فی اللّه و تحقیق مصادره ۲۲۶

یجب ان لا یعصی اللّه شکر النعمه ۲۲۹

تعزیته للأشعث بن قیس فی ابن له مات ۲۳۰

کلمه له عند دفن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ۲۳۱

ابو العتاهیه ۲۳۱

نهیه عن صحبه المائق ۲۳۳

جوابه(علیه السلام)و قد سئل کم بین المشرق و المغرب ۲۳۳

قوله(علیه السلام):أصدقاؤک ثلاثه ۲۳۴

کلامه مع رجل رآه یسعی فی مضره عدوه بما یضر به نفسه ۲۳۴

مصادر«ما اکثر العبر و أقل المعتبر»۲۳۵

قوله(علیه السلام)فیمن بالغ فی الخصومه ۲۳۵

الصلاه تمحو الذنوب ۲۳۵

جوابه(علیه السلام)و قد سئل:کیف یحاسب اللّه الخلق علی کثرتهم؟۲۳۶

رسولک ترجمان عقلک ۲۳۶

المعافی أحوج الی الدعاء من المبتلی ۲۳۷

الناس أبناء الدنيا ۲۳۷

المسكين رسول اللّه ۲۳۸

ما زنى غيور قط ۲۳۹

كفى بالأجل حارسا ۲۳۹

ينام الرجل على الثكل و لا ينام على الحرب ۲۴۰

ص:۳۵۳

الموضوع الصفحه

تحتاج القرابه الی موده و لا تحتاج الموده الی قرابه ۲۴۰

اتقوا ظنون المؤمنین ۲۴۰

کلمه له(علیه السلام)فی الثقه باللّه ۲۴۱

دعوته(علیه السلام)علی انس بن مالک ۲۴۲

کلمه له(علیه السلام)فی إقبال القلوب و إدبارها ۲۴۳

کلمه له سلام اللّه علیه فی القرآن ۲۴۳

دفع الشر بالشر ۲۴۴

وصیته لکاتبه فی تحسین خطه ۲۴۵

یعسوب المؤمنین و مصادرها ۲۴۵

جوابه لیهودی قال له:ما دفنتم نبیکم حتی اختلفتم فیه ۲۴۶

قیل له(علیه السلام):بأی شیء غلبت الأقران ۲۴۸

أمره لولده محمد بن الحنفیه فی التعوذ من الفقر ۲۴۸

جوابه للسائل المتعنت ۲۴۸

قوله(علیه السلام)لابن عباس و قد أشار علیه فی شیء لم یوافق رأیه ۲۴۹

کلامه(علیه السلام)مع حرب بن شرحبیل و قد مر بالشباميين فسمع بکاء النساء علی قتلی صفین ۲۴۹

قوله(علیه السلام)و قد مر بقتلی الخوارج یوم النهروان ۲۵۰

نهیه(علیه السلام)عن معصیه اللّه فی الخلوات ۲۵۰

کلامه(علیه السلام)لما بلغه قتل محمد بن ابی بکر رضی اللّه عنه ۲۵۰

العمر الذی اعذر اللّه فیه ۲۵۱

الغالب بالشر مغلوب ۲۵۱

ما جاع فقير إلا بما متع به غنى ۲۵۱

كلمه له عليه السّلام فى العذر ۲۵۲

أقل ما يلزم للّه ۲۵۲

الموضوع الصفحه

الطاعه غنيمه الأكياس ۲۵۲

السلطان وزعه اللّه فى الأرض ۲۵۳

صفه المؤمن ۲۵۳

لو رأى العبد الأجل و مصيره ۲۵۴

لكل امرىء فى ماله شريكان ۲۵۵

المسئول حر حتى يعد ۲۵۵

الداعى بلا عمل،و العلم علمان ۲۵۵

الجنابذى(ح)۲۵۶

صواب الرأى بالدول باقبالها ۲۵۷

العفاف و الشكر ۲۵۷

يوم العدل على الظالم ۲۵۸

اليأس عما فى أيدى الناس ۲۵۸

الاقاويل محفوظه،و صفه الناس ۲۵۹

كم من بان ما لا يسكنه ۲۵۹

من العصمه تعذر المعاصى ۲۶۰

فى ماء الوجه ۲۶۰

الثناء باكثر من الاستحقاق ملق ۲۶۱

اشد الذنوب ۲۶۱

كلمات من حكمه(عليه السلام)۲۶۱

علامات الظالم ۲۶۲

عند تناهى الشده تكون الفرجه ۲۶۳

لا تجعل أكبر همك فى أهلك ۲۶۳

اكبر العيب ان تعيب بما فيك مثله ۲۶۴

تهنئه بوليد ۲۶۴

الموضوع الصفحه

تعزیه له(علیه السلام)بمیت ۲۶۵

کلمات فی الرزق و النعمه و الرغبه ۲۶۵

النهی عن سوء الظن ۲۶۶

الصلاه علی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی الدعاء ۲۶۶

کلمات فی الجدال و الاناه و الأدب ۲۶۷

العلم مقرون بالعمل ۲۶۸

کلمات فی الدنیا و الثواب و العقاب و صفه آخر الزمان ۲۶۹

کلمه کان(علیه السلام)یقولها اذا رقی المنبر ۲۷۰

حکم أخری ۲۷۱

قوام الدین و الدنیا بأربعه ۲۷۲

انکار المنکر ۲۷۴

الحق ثقیل،و المکر،و الیأس ۲۷۷

کلمتان فی البخل،و الرزق ۲۷۷

فی حفظ اللسان ۲۷۸

التحذیر من نقمه اللّه،و کلام فی الدنیا ۲۸۰

فی الجنه و النار،و وصیته للحسن علیهما السلام ۲۸۱

الزهد،و المرء مخبوء تحت لسانه ۲۸۲

کلمات فی الدنیا،و التقلل،و نفاذ القول ۲۸۳

الطیب،و الفخر،و حق الوالد و الولد ۲۸۴

أثر الاصابه بالعين ۲۸۵

تواضع الأغنياء و تيه الفقراء ۲۸۸

كلمات فى العقل،و الحق،و التقى،و اللسان،و الادب ۲۹۱

تعزيته(عليه السلام)للاشعث بن قيس ۲۹۲

كلمه له(عليه السلام)فى الدنيا ۲۹۳

الموضوع الصفحه

من وصاياه للحسن عليهما السلام ۲۹۴

الاستغفار درجه العليين ۲۹۵

الحلم عشيره،و ضعف ابن آدم ۲۹۶

من نظر الى امرأه فاعجبته فليلامس أهله ۲۹۷

فى العقل و فعل الخير ۲۹۹

اصلاح السريره و كلمات أخر ۳۰۰

كلمات فى العيد،و كسب المال،و الرزق ۳۰۱

صفه اولياء اللّه ۳۰۲

أخبر تقله ۳۰۳

كلمات فى الشكر،و الكرم،و العدل ۳۰۴

الناس اعداء ما جهلوا ۳۰۴

كلمات فى الزهد،و العزائم،و الولايات ۳۰۵

خير البلاد ما حملك و فى تأبين مالك الاشتر ۳۰۵

قليل مدوم عليه خير من كثير مملول ۳۰۶

الخله الرائقه و اخواتها ۳۰۶

كلامه عليه السّلام مع غالب ابن صعصعه ۳۰۷

الفقه ثم المتجر ۳۰۷

فى من عظم صغار المصائب ۳۰۸

فى المزاح و الزهد ۳۰۸

الغنى و الفقر بعد العرض على اللّه تعالى ۳۰۹

قوله عليه السّلام:ما زال الزبير منا أهل البيت إلخ ۳۰۹

ما لابن آدم و الفخر ۳۰۹

ابو العتاهيه(ح)۳۱۰

ابن بسام(ح)۳۱۰

الموضوع الصفحه

اشعر الشعراء الملک الضلیل ۳۱۱

منهومان لا یشبعان ۳۱۳

علامه الایمان ۳۱۳

القدر،و الحلم و الاناه،و الغیبه ۳۱۴

رب مفتون یحسن القول فیه ۳۱۴

کلمات فی الدنیا و بنی امیه،و الانصار ۳۱۵

العین وکاء الاست ۳۱۵

یأتی علی الناس زمان عضوض ۳۱۶

قوله(علیه السلام):یهلک فی رجلان ۳۱۷

جوابه(علیه السلام)لما سئل عن العدل و التوحید ۳۱۷

الصمت،و دعاء له(علیه السلام)فی الاستسقاء ۳۱۸

الخضاب زینه ۳۱۹

فی العفه و القناعه ۳۲۰

وصیته لزیاد بن أبیه ۳۲۰

اشد الذنوب ۳۲۱

ما أخذه اللّه علی العلماء و الجهلاء ۳۲۱

شر الاخوان من تکلف له ۳۲۱

اذا احتشم المؤمن أخاه فقد فارقه ۳۲۲

فهرس الاعلام ۳۲۵

تعريف مركز

بسم الله الرحمن الرحيم

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

الزمر: ۹

المقدمة:

تأسّس مركز القائمية للدراسات الكمبيوترية في أصفهان بإشراف آية الله الحاج السيد حسن فقيه الإمامي عام ۱۴۲۶ الهجرى في المجالات الدينية والثقافية والعلمية معتمداً على النشاطات الخالصة والدؤوبة لجمع من الإخصائيين والمثقفين في الجامعات والحوزات العلمية.

إجراءات المؤسسة:

نظراً لقلة المراكز القائمة بتوفير المصادر في العلوم الإسلامية وتبعثرها في أنحاء البلاد وصعوبة الحصول على مصادرها أحياناً، تهدف مؤسسة القائمية للدراسات الكمبيوترية في أصفهان إلى التوفير الأسهل والأسرع للمعلومات ووصولها إلى الباحثين في العلوم الإسلامية وتقدم المؤسسة مجاناً مجموعة الكترونية من الكتب والمقالات العلمية والدراسات المفيدة وهي منظمة في برامج إلكترونية وجاهزة في مختلف اللغات عرضاً للباحثين والمثقفين والراغبين فيها.

وتحاول المؤسسة تقديم الخدمة معتمدة على النظرة العلمية البحتة البعيدة من التعصبات الشخصية والاجتماعية والسياسية والقومية وعلى أساس خطة تنوى تنظيم الأعمال والمنشورات الصادرة من جميع مراكز الشيعة.

الأهداف:

نشر الثقافة الإسلامية وتعاليم القرآن وآل بيت النبيّ عليهم السلام

تحفيز الناس خصوصا الشباب على دراسة أدقّ في المسائل الدينية

تنزيل البرامج المفيدة في الهواتف والحاسوبات واللابتوب

الخدمة للباحثين والمحققين في الحوازت العلمية والجامعات

توسيع عام لفكرة المطالعة

تهميد الأرضية لتحريض المنشورات والكتّاب على تقديم آثارهم لتنظيمها في ملفات الكترونية

السياسات:

مراعاة القوانين والعمل حسب المعايير القانونية

إنشاء العلاقات المترابطة مع المراكز المرتبطة

الاجتنباب عن الروتينية وتكرار المحاولات السابقة

العرض العلمي البحت للمصادر والمعلومات

الالتزام بذكر المصادر والمآخذ فى نشر المعلومات

من الواضح أن يتحمل المؤلف مسؤولية العمل.

نشاطات المؤسسة:

طبع الكتب والملزمات والدوريات

إقامة المسابقات فى مطالعة الكتب

إقامة المعارض الالكترونية: المعارض الثلاثية الأبعاد، أفلام بانوراما فى الأمكنة الدينية والسياحية

إنتاج الأفلام الكرتونية والألعاب الكمبيوترية

افتتاح موقع القائمية الانترنتى بعنوان : www.ghaemiyeh.com

إنتاج الأفلام الثقافية وأقراص المحاضرات و...

الإطلاق والدعم العلمى لنظام استلام الأسئلة والاستفسارات الدينية والأخلاقية والاعتقادية والردّ عليها

تصميم الأجهزة الخاصة بالمحاسبة، الجوال، بلوتوث Bluetooth، ويب كيوسك kiosk، الرسالة القصيرة ((sms

إقامة الدورات التعليمية الالكترونية لعموم الناس

إقامة الدورات الالكترونية لتدريب المعلمين

إنتاج آلاف برامج فى البحث والدراسة وتطبيقها فى أنواع من اللابتوب والحاسوب والهاتف ويمكن تحميلها على ٨ أنظمة؛

١.JAVA

٢.ANDROID

٣.EPUB

٤.CHM

٥.PDF

٦.HTML

٧.CHM

٨.GHB

إعداد ۴ الأسواق الإلكترونية للكتاب على موقع القائمية ويمكن تحميلها على الأنظمة التالية

١.ANDROID

٢.IOS

٣.WINDOWS PHONE

٤.WINDOWS

وتقدّم مجاناً فى الموقع بثلاث اللغات منها العربية والانجليزية والفارسية

الكلمة الأخيرة

نتقدم بكلمة الشكر والتقدير إلى مكاتب مراجع التقليد منظمات والمراكز، المنشورات، المؤسسات، الكتّاب وكل من قدّم لنا المساعدة فی تحقيق أهدافنا وعرض المعلومات علينا.

عنوان المكتب المركزی

أصفهان، شارع عبد الرزاق، سوق حاج محمد جعفر آباده ای، زقاق الشهيد محمد حسن التوكلی، الرقم ۱۲۹، الطبقة الأولی.

عنوان الموقع : : www.ghbook.ir

البريد الالكترونی : Info@ghbook.ir

هاتف المكتب المركزی ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

هاتف المكتب فی طهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

قسم البيع ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹شؤون المستخدمين ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹.

مركز القائمية للبحوث والتحريات الكمبيوترية
اصبهان
www
للحصول على المكتبات الخاصه الاخرى
ارجعوا الى عنوان المـركز من فضلـكم
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
و للايصاءِ من فضلكم
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹